STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01235

YIDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

*Permanent preservation of this book was made possible
by Leah Reich Krueger
in memory of
Hyman Reich*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דר. ה. גרעץ

יידישע געשיכטע

צווייטער באנד

פון גלות־בבל ביז הורדוס׳עס צייט

מיט א פארעדע וועגען גרעץ און זיין ביאגראפיע פון פ. לאחאווער
דער היסטאריקער אלס קינסטלער און שרייבער פון יעקב פיכמאן
גרעץ און זיין מאנומענטאל ווערק פון דר׳ יצחק שיפער

פערלאג ב. שימין ווארשע / פארקויף געז. „צענטראל״ ווארשע

Printed in Poland

PROF. DR. H. GRAETZ
HISTORJA ŻYDÓW

Druk. Sikora i Mylner, Warszawa,
Nowolipki 6.

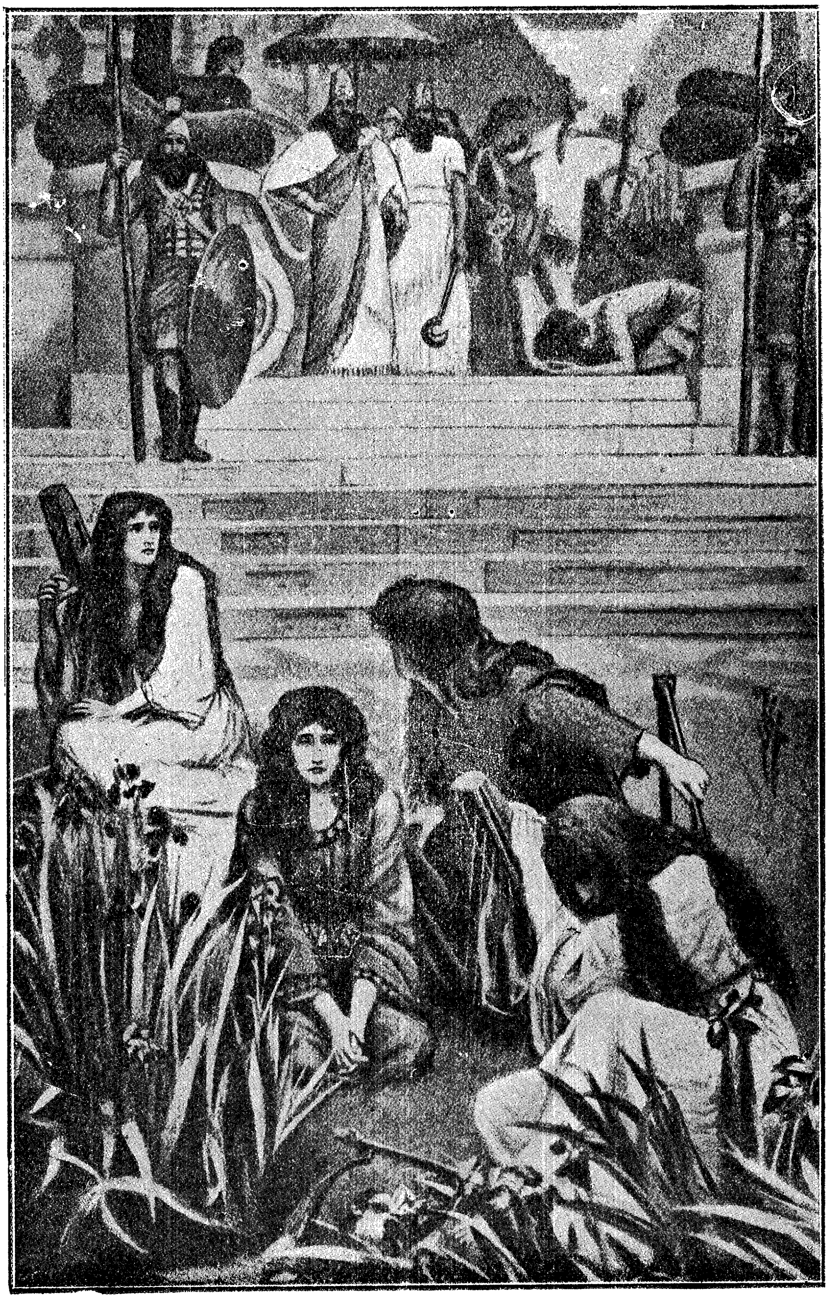

„ביי די טייכען פון בבל זענען מיר געזעסען און געוויינט
דערמאָנענדיג ציון“

דער צווייטער פעריאָד:

פון גלות=בבל ביז דעם אויפשטאנד פון די מכבים.

ערשטעס קאַפּיטעל

גלות־בבל

(586 ביז 537 פאַר כריסטוס־געבורט)

די פּאָרזאָגונג פון די נביאים ישעיה, ירמיהו און אַז. וו., אַז פון גאַנצען פאָלק יהודה (יודענטהום) וועט נאָר אַ קליין רעשטעל בלייבען, איז, צום אונגליק, מקוים געוואָרען. זעהר אונבעדייטענד איז דאָס איבערגעבליבענע הייפעל געווען. פון די פיער מיליאָן, וועלכע האָבען אין דוד׳ס צייטען געבילדעט די בעפעלקערונג פון די צוועלף שבטים איז אויף דעם חלק פון יהודה און בנימין אויסגעקומען אַ מיליאָן נפשות, און אין דעם משך פון די שפּעטערדיגע דורות — פאַר די לעצטע פיער הונדערט יאָהר — איז די בעפעלקערונג נאָך פיעל גרעסער געוואָרען. דער חורבן האָט אָבער פיעל, פיעל פערטיליגט. הונדערטער טויזענדער זענען פערניכטעט געוואָרען דורכ׳ן שווערד, דורך הונגער און פעסט. אַ גרויסער טייל איז פערטריבען געוואָרען אין בבל; קלענערע גרופּעס האָבען זיך בעזעצט אין מצרים, אַנדערע — אין מדי, אין פיניציאַ. און וויפיעל זענען פערקויפט געוואָרען פאַר שקלאַפען אין גריכענלאַנד! אויף אַזאַ אופן זענען זעהר ווייניג יהודים (יודען—אידען) געבליבען. ווי אַזוי זשע האָט געזאָלט ערפילט ווערען דער אַנדערער טייל פון די נביאים׳ס פּאָרזאָגונגען, אַז ישראל וועט קיינמאָל נישט אונטערגעהן? ווי אַזוי האָט דער דאָזיגער איבערגעבליבענער קליינער הייפעל, וועלכער איז געווען שוואַך קערפּערליך און גייסטיג, וועלכער איז געווען דורכגעדרונגען מיט ליידען און גלות, — ווי אַזוי האָט ער געזאָלט קענען זיך האַלטען, ווי אַזוי ער געזאָלט קענען בייַשטעהן אויף לאַנג? דוכט זיך, אַז דאָס דאָזיגע רעשטעל יודען האָט גאַנץ געשווינד געדאַרפט און געמוזט בלה־ווערען אין דער פרעמד. דאָך איז עס ניט אונטערגעגאַנגען, נאָר, פאַר

קעהרט, זיך נאך ערהויבען פון דער שפלות און דערלעבט צייטען פון הערליכען גלאנץ, וואס עס קאן, אהן א שום צווייפעל, גערעכענט ווערען פאר נישט קיין קליינעם וואונדער!

נבוכדנאצר איז געווען ווייך זיך בעגאנגען מיט די פערטריבענע אין בבל. אין גרונד איז ער נישט געווען ענליך צו די ווילדע זיגער פאר איהם און נאך איהם, וועלכע פלעגען, אום דעם ענגען נקמה-געפיהל, ברענגען דעם בעזיעגטען פיינד ביז צו פאלשטענדיגער קראפטלאזיגקייט, אדער זיי פלעגען להלוטין איהם פערניכטען, ווי אן אונטערגעשאסענעם פויגעל. דעם מלך פון בבל איז דאס בויען און דאס שאפען אויך אזוי נאהענט צום הארצען, ווי דאס ערקעמפפען. ער האט געשטרעבט זיין מלוכה צו בעפעלקערען, צו מאכען עס רייך און גרויס. צו דער הויפטשטאדט בבל האט ער צוגעבויט א נייעם טייל ביים מזרח-זייט פון טייך פרת און האט עס ארום און ארום פערבויט מיט א וואנד, וואס האט געהאלטען רינגס-ארום אנ׳ערך פון 56 קילאמעטער. אזא ריעזיגע שטאדט, אויב זי וויל נישט ענליך זיין צו א מדבר, מוז דאך בעזיצען א גרויסע בעפעלקערונג. ער האט דארום פאר די יודישע פערטריבענע, ווי אויך פאר די פערטריעבענע פון די איבעריגע לענדער, אבגעגעבען פלאץ צום וואהנען אינעווייניג אין שטאדט, ארויסווייזענדיג דערביי זיין בעזונדערען גענאד צו די, וועלכע האבען זיך מיט׳ן גוטען ווילען איבערגעגעבען אין זיין רשות אין דער צייט פון דער מלחמה. דער חסד פון מלך האט ביז אזוי וויט דערגרייכט, אז גאנצע פאמיליעס און איינוואהנערס פון די שטעדט אין יהודה און בנימין צוזאמען מיט זייערע קרובים און קנעכט זענען איינע פון די אנדערע נישט אבגעריסען געווארען און האבען אין גלות אויך געלעבט צוזאמען. די פון ירושלים פערטריבענע פרינצען, וועלכע פלעגען אנגערופען ווערען דוד׳ס-זיהן, האבען געבילדעט א בעסט פערקניפעלטע גרופע פון מענשען מיט אלגעמיינע אינטערעסען. די מיוחס׳דיגע משפחות האבען זיך אין גלות געפיהלט ווי אין דערהיים. זאגאר די שפראך, וואס האט אין בבל געהערשט, האט זיי דערמאהנט אן זייער פאטערלאנד, זייענדיג זעהר ענליך צו דער העברעאישער שפראך, און די יודישע אריסטאקראטיע, אויב זי האט אפילו פאר׳ן גלות אויף איהר נישט גערעדט, האט זי איהר אלענפאלס גוט פערשטאנען.

די מיוחס׳דיגע פאמיליעס האבען אין אנפאנג פעסט געשטיצט זייער נאציאנאלען פערבאנד, ווייל אזוי ווי די איבעריגע פערטריבענע האבען זיי אויך געווארט אויף א גליקליכען צופאל, וועלכער וועט זיי ארויסרייסען פון געפענגעניש און זיי צוריקקעהרען צו דער פריהערדיגער ממשלה. נאך

די דאזיגע אריסטאקראטען האבען זיך וועניג וואס אבגעלעהרנט פון דער מאים׳דיגער שטראף, וואס גאט האט אויף זיי אנגעשיקט, און געניסענדיג פון נבוכדנאצר׳ס גענאד, האבען זיי די דאזיגע גנעדיגקייט נישט געוואלט ארויסווייזען אין דער בעציהונג צו זייערע אייגענע שוואכערע און ארימערע ברידער; און צוליעב דעם האבען זיי דער אלגעמיינער נאציאנאלער אויפלעבונגס־שטרעבונג נישט נאר קיין נוצען נישט געבראכט, נאר, פערקעהרט נאך פיעל געשטערט. גאוה און אכזריות — דאס האט ביי זיי אין הארצען טיעפע ווארצלען געלאזען.

צום גליק איז די צוקונפט פון דעם יודישען פאלק נישט אבהענגיג געווען פון די דאזיגע שטאלצע און פערדארבענע יחסנים. די בעסערע פאלקס־עלעמענטען, וועלכע זענען אויך אין געפענגעניש אריינגעפאלען, און וועלכע זענען געווען טיעף דורכגעדרונגען מיט דער פעלזען־שטארקער האפענונג און מיט׳ן גלויבען אין גאט׳ס בארימהערציגקייט, אז ער וועט נישט לאזען זיין פאלק ישראל אונטערגעהן, — זיי זענען געווען דער גרונד, אויף וועלכען עס האט ענדליך געמוזט זיך אויסבויען די יודישע צוקונפט. זיי האבען מיט זיך אין גלות געבראכט זייער צווייטעס פאטערלאנד — זייערע גייסטיגע קולטורעלע אוצרות, די רייכסטע זאמלונג פון די הייליגע שעפפונגען פון דעם יודישען גייסט. צווישען די דאזיגע פערטריעבענע האבען זיך איינגעפונען די כהנים פון צדוק׳ס הויזגעזינד, וועלכעס האט זיך אין דעם פערלויף פון זיין פיעל־הונדערט־יאהריגער עקזיסטענץ זיך קיינמאל נישט פערשמוצט מיט דער שענדליכער געצענדיענעריי. אט די דאזיגע כהנים האבען מיט זיך מיטגענומען אין גלות דעם „חומש", וועלכער האט זיי געוויזען דעם וועג צו א הייליגען לעבען, צו וואס זיי האבען אליין געשטרעבט און אנדערע געלערנט צו שטרעבען. ווייטער האבען זיך צווישען זיי געפונען די לויים, די פערפאסער און דיכטער פון „תהלים", וועלכע האבען מיט זיך מיטגעבראכט אין גלות זאמלונגען פון לויב־מזמורים און תפלות. צו די כהנים און לויים זענען צוגעשטאנען די ענוים, די נאכפאלגער פון די נביאים, וועלכע האבען טיעף אין הארצען געטראגען די אידעאלען פון זייערע גרויסע לעהרער און געשטרעבט זיי צו פערווירקליכען אין לעבען. זיי האבען מיט זיך מיטגענומען די פיעלע און פערשיעדענע רעדען פון די נביאים, היסטארישע ספרים און די מאראלישע פערפאסונגען פון פערשיעדענע יודישע חכמים. די אלע האבען געשעפט דעם העכערען, געטליכען אמת פון דעם דאזיגען רייכען גייסטיגען אוצר, אין וועלכען זיי האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר פערטיעפט, און עס אנדערע אויך געלערנט. די ערנידערונג פון דעם

אמאליגען נאציאנאלען יודישען שטאלץ און די גרויסע יסורים פון גלות האבען אין זיי פערפעסטיגט די איבערצייגונג, אז אלע טרייסט־רייד פון די נביאים מוזען מקוים ווערען, פונקט אזוי ווי עס זענען מקוים געווארען זייערע רייד וועגען גאט'ס־שטראף. די קאנקרעטע נאציאנאלע רייכטימער זענען פערלוירען געגאנגען, געבליבען איז נאר דאס גייסטיגע, אבסטראקטע, וואס מען האט נישט געקאנט אבנעמען, און דאס האט גוט פערהיט און פערטיידיגט דער קליינער, נאר בעוואוסטזיניגער גלות־קהלה. זייענדיג אבגעריסען פון דער מלוכה, האט זי זיך געשטיצט אויף דער כהונה, אין דעם ריין אבסטראקטען זין פונ'ם ווארט; זייענדיג פערשטויסען פון דער טעריטאריע, האט זי זיך באזירט אויף דער גייסטיג־קולטורעלער אויטאנאמיע.

די פערטריבענע האבען געשעפט זייערע ערהויבענע בעגריפען און זייער נאציאנאלע וועלט־אנשויאונג פון די הייליגע ספרים, וואס זיי האבען מיט זיך מיטגעבראכט פון זייער פאטערלאנד; דער ערשטער גלות, דער גלות־בבל, האט אבער זוכה געווען אויך צום לעבעדיגען ווארט פון גאט; ער האט זיינע אייגענע נביאים געשאפען. איינער פון זיי איז געווען דער געטליכער יחזקאל בן־בוזי, דער עלטסטער אין דעם דאזיגען דור.

יחזקאל האט געשטאמט פון א מיוחס'דיגער משפחה פון כהנים אין ירושלים. געוואוינט האט ער אויף דעם טייך כבר, וועלכער פאלט אריין אין פרת, צווישען די פערטריבענע פון יהויכינ'ס צייט (אין 597־טען יאהר), זייענדיג אבגעריסען פונ'ם פאטערלאנד אין דער צייט, ווען ירושלים איז נאך נישט וויסט געווארען און דער בית־המקדש האט נאך עקזיסטירט, האט ער האך זיך נישט געוואלט איינרעדען, ווי זיינע איבעריגע ברידער, אז יהודה וועט מנצח זיין אין דער מלחמה מיט'ן מעכטיגסטען נבוכדנאצר. צוערשט האט ער, צווישען די פאליטישע פאטריאטען, וועלכע זענען פערטריבען געווארען קיין בבל, פערנומען די זעלביגע פאזיציע, וואס ירמיהו האט פערנומען צווישען זייערע אנהענגער אין יהודה. די ערשטע רעדען פון יחזקאל, וועלכע געהערען צו דעם צעהנדליג יאהרען, וואס צווישען דעם גלות־יהויכין און דעם חורבן־ירושלים, טראגען דארום א כאראקטער פון שטראף־רייד, פון מוסר. דער נביא צושטערט אהן רחמנות די אילוזיעס פון זיינע ברידער און טענה'ט אהן אויפהער, אז ירושלים מוז און וועט אין גיכען חרוב ווערען צוליעב די זינד פונ'ם פאלק. אין דער מרידה, וואס צדקיהו האט פערקלערט געגען בבל, האט ער געזעהן נישט קיין נאציאנאלען העלדענטהאט, נאר אן אונגליקליכען פעררעט געגען נבוכדנאצר'ן און א געפעהרליכען שריט פאר דער מלוכה פון יהודה. פאראויסזעהענדיג די אומפער־

מײדליכע קאַטאַסטראָפע, האָט יחזקאל געוואָלט פאַרבערײטען צו איהר זײנע ברידער אין גלות, אָבצווענדען זײ פון דער פרוכטלאָזער פּאָליטיק-מאַכערײ און אַרויסרופען בײ זײ אַ התעוררות פון גײסטיגער ענערגיע, װעלכע זאָל זײ געבען כחות איבערצוטראָגען דעם פאָרשטעהענדען קלאַפּ. װען דאָס אונגליק האָט אָבער ענדליך אױסגעבראָכען און די ידיעה װעגען דעם האָט געבראַכט די פערטריבענע צו אַ פינסטערער פערצװײפלונג, האָט דער נביא אומגעביטען דעם טאָן און דעם אינהאַלט פון זײנע רעדען. ער האָט אויפגעהערט צו שטראָפען און צו שרעקען, און אָנגעהויבען צו מונטערען און צו טרײסטען זײנע מוטלאָזיגע ברידער. די געוועזענע פּאָליטישע פּאַטריאָטען האָבען זיך נישט געקאָנט פאָרשטעלען, אַז דאָס פאָלק זאָל קענען װײטער עקזיסטירען אין גלות, זײענדיג צוזײעט און צושפּרײט, אָהן אַ מלוכה, אָהן אַ לאַנד, אָהן אַ בית-המקדש. אין פערצװײפלונג פלעגען זײ טענה'ן: „אונזערע זינד און אונזערע פערברעכען ליגען אויף אונז און מיר װערען דערשטיקט אונטער זײער לאַסט". זײ האָבען צו זיך צוגעפּאַסטען אַן אַלטען װערטעל: „די עלטערען האָבען אומצײטיגע פּירות געגעסען און בײ די קינדער װערען די צײהנער אײליג". דערויף האָט זײ יחזקאל געענטפערט:

„בעשטראָפט װערט נאָר די זינדיגע נשמה: דער זוהן איז נישט פעראַנטװאָרטליך פאַר די זינד פון זײן פאָטער, נישט דער פאָטער — פאַר די זינד פון זײן זוהן. די גערעכטיגקײט פון דעם גערעכטען װערט נאָר פאַר איהם אַלײן פערעכענט און דאָס שלעכטע פון דעם שלעכטען — װערט נאָר פאַר איהם פאַררעכענט.

אויב בײ װעמען ס'איז װערט געבוירען אַ זוהן, װעלכער, זעהענדיג די זינד פון זײן פאָטער, װיל נישט נאָכטהון זײנע מעשים, אויב אויף די במות האָט ער (דער זוהן) קײן קרבנות נישט מקריב געװען, צו די אָבגעטער האָט ער נישט מתפלל געװען, דאָס װײב פון זײן חבר האָט ער נישט אומרײן געמאַכט, קײנעם נישט גענאַרט, נישט געראַבירט, קײן רבית נישט גענומען, דעם הונגעריגען האָט ער ברויט געגעבען, דעם נאַקעטען האָט ער קלײדער אָנגעטהון... װעט ער דאָך נישט אומקומען צוליעב די זינד פון זײן פאָטער... און אויב אפילו דער זינדיגער אַלײן װעט חרטה האָבען פון זײנע זינד, װעלכע ער האָט געטהון און װעט געהמען היטען די געבאָטען פון גאָט און װעט שאַפען נאָר גערעכטיגקײט און גוטהערציגקײט — װעט ער אױך לעבען בלײבען, ער װעט שוין נישט שטאַרבען פאַר זײנע פריהערדיגע זינד... פערלאַנג איך דען דעם טױדט פון'ם רשע? — זאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער. — איך װיל נאָר, ער זאָל זיך פון זײן װעג אומקערען, װעט ער

לעבען בלייבען... ווארפט זשע אראב פון זיך אייערע זינד, שאפט איך
א נייעם הארץ און א נייעם גייסט — ווארום זאלט איהר געטויטעט ווערען,
דאס הויז פון ישראל?!"....

אין דער נבואה פון יחזקאל איז צום ערשטען מאל בעגרינדעט געווארען
דער פרינציפ פון רעליגיעזען אינדיווידואליזם, — דער פרינציפ, וועל-
כער איז טהאטזעכליך פרעמה געוועזען דער ביזהעריגער יודישער וועלט-
אנשויאונג, לויט וועלכער יעדער רעליגיעזער טהאט אדער פערברעך האט
זיך גערעכענט אלס געזעלשאפטליכער אקט. יחזקאל איז מבטל די
אלגעמיינע ערבות (פעראנטווארטליכקייט) אין דער בעציהונג צום גלויבען
און מאראל. ניט די געזעלשאפט אין אלגעמיין טראגט די רעליגיעזע
פפליכטען, נאר יעדע פערזאן בעזונדער. איבריגענס, לייקענט ער ניט
אינגאנצען אין דעם יסוד פון געזעלשאפטליכקייט, נאר ער מאכט
די געזעלשאפטליכקייט אבהענגיג פון דעם פערזענליכען פרינ-
ציפ. פון דער פרומקייט פון די בעזונדערע אינדיווידען איז אב-
הענגיג די אויפלעבונג פון דעם גאנצען פאלק, אבער ניט פערקעהרט.
די אינדיווידועלע פאלקאמענהייט פיהרט צו דער פאלקאמענהייט פון דער
געזעלשאפט, דער פערזענליכער מאראל לעגט דעם פונדאמענט פאר דער
העכערער סאציאלער ארדנונג. דער נביא בענוגענט זיך אבער ניט מיט די
שטראף-רייד פון א געוועהנליכען מאראליסט; ער קעמפפט אויך אונמיטעל-
באר געגען דעם געפאלענעם נאציאנאלען גייסט, וועלכער האט ארומגעהאפט די
יודישע פערטריבענע אין דער ערשטער צייט נאך דעם חורבן פון ירושלים.
די געדריקטע שטימונג פון פאלק און דאס בעגייסטערטע גלויבען פון נביא
ווערען דייטליך געשילדערט אין דער וואונדערליכער זעהונג פון יחזקאל
וועגען די פערטריקענטע ביינער.

„גאט'ס האנד האט מיך בעריהרט און גאט האט מיר אין דער בע-
גייסטערונג גענומען און מיך געבראכט אין א טאל, וועלכער איז געווען מיט
ביינער פול. האט ער מיר געגעבען זיי ארומגעפיהרט, רינגס און ארום די ביי-
נער; פיעל, פיעל זענען זיי געווען אין דעם טאל און טרוקען זענען זיי
זעהר געווען. האט ער געזאגט צו מיר: דו מענשען-זוהן, וועלען נאך די
דאזיגע ביינער אבלעבען? האב איך געזאגט: גאט דו אלמעכטיגער —
דאס קאנסט דו דאך נאר וויסען! האט ער געזאגט צו מיר: זאג נביאות
איבער די דאזיגע ביינער, זאג צו זיי: „פערטריקענטע ביינער, הערט גאט'ס
ווארט! איך וועל אין אייך א נשמה אריינברענגען און איהר וועט אויפלעבען.
איך וועל אויף אייך אדערען בעשאפען, איך וועל אויף אייך פלייש אויפברענגען,

איך וועל אויף אייך הויט ארויפציהען און גייסט וועל איך אין אייך אריינגעבען און איהר וועט לעבעדיג ווערען און איהר וועט וויסען, אז איך בין גאט דער בעשעפער!" און איך האב גערעדט, ווי מיר איז פערזאגט געווארען און ס'האט זיך א שטים געלאזט הערען, ווי איך האב נאר מיין נביאות געענדיגט, און א שטורם איז אויפגעשטאנען און די ביינער האבען זיך דערנעהערט — יעדער ביין צו זיין ביין. האב איך געזעהן, ווי די אדערען האבען זיי פערוויקעלט און ווי דאס פלייש האט זיי בעדעקט און ווי דאס הויט האט זיך איבער זיי פערצויגען — נאר קיין גייסט איז אין זיי נאך נישט געווען. האט גאט געזאגט: זאג נביאות צו דעם ווינד, זאג נביאות, מענשען-זוהן, און זאג צום ווינד: אזוי האט גאט דער אלמעכטיגער פערזאגט: פון אלע פיער זייטען קום, דו ווינד, און בלאז אריין א אטעם אין די דאזיגע טויטע און לאזען זיי אויפלעבען! און איך האב גערעדט, ווי מיר איז פערזאגט געווארען, און עס האט אין זיי דער גייסט אריינגעדרונגען און זיי האבען אבגעלעבט און זיי האבען זיך אויף די פיס געשטעלט — א גרויסע, גרויסע ארמעע!

„און גאט האט צו מיר געזאגט: דו מענשען-זוהן! די דאזיגע ביינער — דאס איז דאס גאנצע פאלק ישראל! זיי זאגען: אונזערע ביינער זענען פערדארט, אונזער האפנונג פערלוירען — מיר זענען פערפאלען! דארום זיי מנבא און זאג צו זיי: אזוי האט דער אלמעכטיגער גאט געזאגט: איך וועל נאך עפענען אייערע קברים, איך וועל אייך פון דארטען ארויסגראבען, פאלק מיינס, און איך וועל אייך נאך ברענגען צוריק אין דאס לאנד ישראל... און איך וועל אייך מיין גייסט שענקען און איהר וועט אויפלעבען און איך וועל אייך בערוהיגען אויף אייער אייגענער ערד און איהר וועט דאן וויסען, אז איך יהוה, אייער גאט, האב געזאגט און געטהון..."

יחזקאל האט זיך געמיהט אריינצוגעבען זיינע צוהערערס דעם געדאנק, אז דאס דאזיגע צוקונפטיגע גליק וועט פערווירקליכט ווערען, ווען די יודען וועלען אויסגעלייטערט ווערען אין גלות פון זייערע זינד, ווען זיי וועלען ווירקליך אנהויבען פיהלען א טיעפע שטרעבונג צו דער גייסטיגער בענייאונג. די אויסערליכע אויסגעלייטערטקייט מוז ברענגען צו אן אינערליכער אויפלעבונג.

„איך וועל אייך צוזאמענגעהמען פון צווישען די פעלקער — רעדט גאט מיט די לעפצען פון נביא — און איך וועל אייך צונויפזאמלען פון אלע לענדערן און איך וועל אייך צוריקברענגען אויף אייער ערד. און איך וועל אויף אייך גיסען ריינע וואסער, און איהר וועט געריינינגט ווערען. און איך וועל

איך געבען א נייעם הארץ און א נייעם גייסט וועל איך אייך שענקען; אייער שטיינערנעם הארץ וועל איך ביי אייך אפנעהמען און אנשטאט איהם וועל איך אייך שאפען א הארץ פון פלייש... און איהר וועט וואהנען אין דאס לאנד, וועלכעס איך האב געגעבען אייערע אורעלטערען, איהר וועט זיין מיין פאלק און איך וועל זיין אייער גאט... איך וועל די שטעדט בעזעצען, און די חורבות וועלען אויפגעבויט ווערען און די צוטראטענע פעלדער וועלען בעארבייט ווערען, און אלע וועלען זאגען — אט איז דאס וויסטע לאנד, ווי דער גארטען פון עדן איז עס געווארען..."

די אויפגעלעבטע מלוכה פון יהודה, אין דער פאנטאזיע פון דעם נביא, טראגט דעם כאראקטער פון א שטרענגער טעאקראטיע (די הערשאפט פון גייסטליכע). דאס איז נישט אזוי פיעל א פאליטישע, ווי א רעליגיעזע אויפלעבונג. ירושלים — דאס איז די קינפטיגע גייסטיגע הויפטשטאדט, וויל דארט געפינט זיך דער גרויסער בית-המקדש. אין די לעצטע קאפיטלען פון „ספר יחזקאל" געפינט זיך א אויספיהרליכער פלאן פון דעם צוקינפטיגען בית-המקדש אין ירושלים מיט די בעשרייבונגען פון דעם אויסערליכען בוי-אויסזעהען און דער אינערליכער בעפוצונג. די קרבנות און די צערעמאניע אין בית-המקדש פערנעהמען אין דעם לעבען פון דער קינפטיגער גייסטיגער מלוכה דעם וויכטיגסטען ארט, לויט יחזקאלס נבואה. אין דער הינזיכט געהט זיך דער דאזיגער נביא פונאנדער מיט זיינע פארגענגער. אויך אין דעם טאן פון זיינע רעדען אונטערשיידעט זיך יחזקאל פון די איבעריגע נביאים: ער איז שטענדיג בעהערשט פון א מיסטישער שטימונג. זיינע פארזאגונגען טראגען שוין א משיחדיגען, נסים'דיגען כאראקטער; די צוקונפט איז פערהילט אין א פאנטאסטישער קלייד. דאס איז געווען אונפערמיידליך אין דער צייט, ווען אלץ ארום איז געווען אזוי דונקעל און רעטזעלהאפט, ווען נאר די פלאמענדע פאנטאזיע האט געקאנט אבווענדען די געדאנקען פון דער טרויעריגער ווירקליכקייט. די ערהויבענע משיח'דיגע רעדען פון יחזקאל האבען די יהודים געגעבען די קראפט איבערצוטראגען די ליידען פון צושיידונג מיט דאס אייגענע לאנד און געשטיצט אין זיי זייער זאגאר אונדייטליכען גלויבען אין א בעסערער צוקונפט!—1) דעם נביא'ס רייד האבען געטרייסט, געמונטערט, געוועקט די האפענונגען. און אויב די אמת'ע גאולה איז נאך געווען ווייט, האבען דאך די פערטריבענע אין גיכען געגומען דערפיהלען א ערלייכטערונג אין זייער לאגע. איבערהויפט האט זיך זיי אנגעהויבען פיעל

---

*) דובנאוו.

לײַכטער צו אָטהעמען נאָך דעם טױדט פֿון נבוכדנאצר (אין יאָהר 561).

נבוכדנאצר'ס זוהן און יורש אויל-מרודך איז גאָרנישט געװען געגליכן צו זײַן פֿאָטער. ער האָט גישט בעזעסען נישט קײן העלדישען כאַראַקטער, נישט קײן תאוה צו מלחמה און בכלל האָט ער זיך װעניג געזאָרגט פֿאַר די אינטערעסען פֿון זײַן מלוכה. אין זײַן הויף האָבען זיך אײנגעפֿונען יודישע יונגע-קינדער, פֿון דער קעניגליכער פֿאַמיליע אין ירושלים, װעלכע האָבען פֿערטרעטען הויכע שטעלען. דער מלך אויל-מרודך האָט זיך געפֿונען אינגאַנצען אונטער דעם אײנפֿלוס פֿון אײנעם פֿון די דאָזיגע יודישע שרים, װעלכער האָט בײַ איהם שטאַרק נושא-חן געװען און איז גיך געװאָרען דעם מלך'ס ליעבלינג; ער האָט געװירקט אויף אויל-מרודך, אַז ער זאָל זיך מיט חסד בעגעהן מיט דעם געפֿאַנגענעם מלך יהויכין, װעלכער איז פֿאַר דאָס גאַנצע לעבען פֿון נבוכדנאצר פֿערשלאָסען געזעסען אין אַ פֿינסטערער פֿעסטונג. אויל מרודך האָט נאָך אין דעם ערשטען יאָהר פֿון זײַן הערשען איבער'ן לאַנד בעפֿרײַט יהויכינ'ען פֿון דער תפיסה, װעלכע האָט געדױערט זיבען און דרײַסיג יאָהר, פֿרײַנדליך מיט איהם געשמועסט, איהם געשאָנקען קעניגליכע קלײדער, געלאַדען צו זײַן טיש און צופֿריעדענגעשטעלט זײַנע אַלע בעדערפֿענישען. בײַ יעדער אונגעװעהנליכער פֿײַערונג, װען אַרום איהם פֿלעגען זיך פֿערקלײַבען די גרעסטע מדינה-לײַט, פֿלעגט דער מלך פֿון בבל איהם בעעהרען מיט אַ מעהר בכבוד'יגען אָרט, װי די איבעריגע שרים, צו װעלכע ער איז געװױנט געװען. אומעדום איז בעװאוסט געװאָרען, אַז דער געװעזענער מלך פֿון יהודה האָט זוכה געװען צו אַ בעזונדערער פֿרײַנדשאַפֿט פֿון דעם הערשער אין לאַנד. ס'איז קײן צװײפֿעל נישט אין דעם, אַז אַ שטראַהל פֿון דער דאָזיגער פֿרײַנדשאַפֿט איז אויך געפֿאַלען אויף די איבעריגע קרובים פֿון יהויכינ'ען, װי אויך אויף דאָס גאַנצע פֿערטריבענע פֿאָלק. צװישען די יודען האָט דאַן שוין גענומען גליהען אַ פֿונק פֿון האָפֿענונג אויף אַ נאָהענטע אויסלעזונג. װער װײסט, אפשר װאָלט אויל-מרודך, אין זײַן ליעבליכער שטימונג צו די פֿערטריבענע, דערגאַנגען ביז דעם, פֿרײַצולאָזען דאָס געפֿאַנגענע פֿאָלק, אומצוקעהרען איהם אין זײַן לאַנד און אויפֿזעצען צוריק אויפֿ'ן טראָן אין ירושלים זײַן בעליעבטען יהויכין? דער טױדט האָט אָבער די דאָזיגע אילוזיעס צושטערט. נאָך אַ צװײ-יאָהריגען הערשען איז אויל-מרודך געטױדט געװאָרען דורך זײַן אײדעם נרגל-שראצר (560-טען יאָהר).

נאָר נישט קוקענדיג אויף די אָבגעגאַרטע האָפֿענונגען, זענען דאָך די בעסטע עלעמענטען פֿון דער יודישער פֿערטריבענער קהלה אַלץ מעהר

דורכגעדרונגען געוואָרען מיט דער אידעע פון דער אייביגקייט פון אברהם'ס קינדער. די לעהרע פון די נביאים האט אלץ טיעפערע ווארצלען געלאָזען אין דעם בעוואוסטזיין פון פאָלק. צווישען די פערטריבענע איז דענסטמאָל געשאַפען געוואָרען די געשיכטע פון ישראל פון צייט ער האט אָנגעפאַנגען עקזיסטירען אלס פאָלק ביז דעם חורבן. ווי ס'שיינט זאָל דאָס האָבען געשריבען ברוך בן-נריה, ירמיהו הנביא'ס א תלמיד. דערביי האט ער זיך בענוצט מיט די היסטאָרישע מאַטעריאַלען, וועלכע זענען געווען נאָך פון די פערגאַנגענע דורות געזאַמעלט; דאָס איבעריגע האט ער אליין צוגעגעבען, וואָס ער האט אליין מיט די אויגען געזעהן. די גאַנצע געשיכטע, וועלכע ענטהאַלט אין זיך די ספרים: יהושע, שופטים, שמואל און מלכים, בעצייכענט מיט איהר איינפאַכער הייליגקייט אינ'ם טאָן און אין דער שפּראַך, און איז דורכגעדרונגען מיט איין אידעע, וועלכע איז אייגענטליך שטענדיג ענטוויקעלט געוואָרען דורך די נביאים: די אלע פּאַסירונגען פון פאָלק זענען פעסט צוזאַמענגעבונדען מיט די מעשים פון פאָלק: די געהאָרכזאַמקייט צו גאָט פיהרט צום גליק, דאָס ווידערשפּעניגען אָן איהם פיהרט צום אונגליק. די געשיכטע איז געוואָרען דאָס צווייטע פאָלק'ס-בוך פאַר די פערטריבענע; זיי האָבען נישט בלויז מיט גרויסער אויפמערקזאַמקייט עס געלעזען, נאָר גענומען נאָהענט צום האַרצען יעדע שורה און זיך געמיהט אריינצודרינגען אין דעם טיעפען געדאַנק. די לויים, וועלכע זענען געווען געניט אין דער קונסט פון שרייבען, האָבען די דאָזיגע געשיכטע איבערגעשריבען אין פיעל עקזעמפּלאַרען און עס פערשפּרייט צווישען דער פערטריבענער געמיינדע, און זי האט די פערשטיינערטע הערצער פערוואַנדעלט אין לעבענדיגע און אריינגעאָטעמט אין זיי א נייעם לעבענס-שטראָ׳

דאָס שטענדיגע פערטיעפען זיך אין דער דאָזיגער היסטאָרישער שעפּפונג האט געבראַכט דעם פאָלק צו בעדיינקונג, און צו טיעפער חרטה אויף דער לאַנגיאָהריגער זינדיגקייט און רעליגיעזער פערדאָרבענהייט. די פערגאַנגענהייט פון געצענדיענ"ריי און אונדאַנקבאַרקייט צום אמת'ען גאָט האָבען א סך פון יענע, וועלכע האָבען בעגריפען די גרויסקייט פון די זינד, געמיינט אויסצוקויפען מיט טרעהרען פון טיעפען פערדרוס. זיי האָבען פערשטאַנען, אז די שרעקליכע קלעפּ, וואָס האָבען זיך אויף זיי געשאָטען, זענען געווען פערדיענטע, נישט קיין אומזיסטע. „גאָט איז זיך מיט זיי בעגאַנגען לויט זייערע טהאַטען און אונרעכט" און דאָס מוז פערגעבען ווערען נאָר דורך געבעט און תשובה. די פיער יאָהר-צייטען פון די לעצטע פאָלק'ס-אונגליקען פאַר דער לעצטער עפּאָכע — דער טאָג, אין וועלכען נבוכדנאצר האט

ד. בעלאַגערונג פון ירושלים אָנגעפאַנגען (דער צעהנטער טבת), דער
טאָג פון נבוכדנאצר'ס נצחון (דער זיבעצעהנטער תמוז) דער טאָג פון חורבן־
בית־המקדש (דער ניינטער אָב) און דער טאָג פון גדליהו'ס טוידט (דער דרי־
טער תשרי) — אַט די דאָזיגע פיער טעג אין יאָהר האָבען די פערטרי־
בענע בעשטימט אַלס טרויער־טעג. אין די דאָזיגע טעג פלעגען זיי פאַסטען
און וויינען, קליידען זיך אין שוואַרצען, זיצען אין אַש און אין פולען צעה
דאַלטען די קעפּ צו דער ערד אַראָבגעלאָזען, צו די דאָזיגע טרויעריגע טעג
האָבען די לוים, בעגייסטערטע פון דעם פאָלק'ס־אונגליק, צוגעפאַסט פיעל
יאָמערליכע געזאַנגען (תהלים), וועלכע האָבען אַרויסגערופען אַ ביטערע
חרטה אויף דאָס פערגאַנגענע. אין די דאָזיגע געזאַנגען ווערט בעוויינט
דער חורבן פון ירושלים, דער פערברענטער בית־המקדש, די לאַגע פון
די פערטריבענע, און זיי פלעגען וועקען אין די הערצער פון די פערטריבענע
די ליעבע צו זייער פערוויסטען לאַנד, די בענקשאַפט צו די שטיינער פון
דער צושטערטער הויפּטשטאָדט, צו די איינגעפאַלענע חורבות. אונטער דעם
איינפלוס פון די דאָזיגע תהלות האָבען זיך געבילדעט גאַנצע גרופּעס פון
„אבלי־ציון“, וואָס זייער נשמה איז געווען אָנגעפילט מיט ירושלים. דער
משורר, וועלכער האָט אַזוי קלאָגליך־פּאָעטיש אויסגעדריקט די ערינערונגען
פון דעם הייליגען לאַנד, האָט איבערגעגעבען די שטימונג פון די „אבלי־
ציון“ אין פאָלגענדע בילדער:

ביי די טייכען פון בבל דאָרט זענען מיר אַלע געזעסען,
און מיר האָבען געוויינט, אָן ציון דערמאָהנענדיג זיך.
אויף די ווערבעס פון טייך האָבען מיר אונזערע האַרפעס געהאָנגען—
אונזערע פיינגערס דאָרט האָבען פון אונז דאַן געזאַנגען געפאָדערט—
אונזערע מערדער דאָרט האָבען אונז דאַן זיין־פרעהליך געהייסען:
„איהר זאָלט זינגען פאַר אונז די געזאַנגען פון ציון!“
אין אַ פרעמדען לאַנד געטליכע ליעדער ווי קאָנען מיר זינגען?!
אָ, פערגעסען זאָל ווערען מיין האַנד דאַן די רעכטע,
אויב איך וועל, ירושלים, אָן דיר נאָר פערגעסען —
זאָל מיין צונג זיך בעהעפטען צום גומען,
אויב דערמאָהנען וועל איך דיר נישט אייביג!....

די, וואָס האָבען געטרויערט נאָך ציון פלעגען אין דער צייט פון תפלה
זיך ווענדען מיט'ן געזיכט צו ירושלים, ווייל דאָס אָרט, אויף וועלכען
עס איז פריהער דער בית־המקדש געשטאַנען, האָט נאָך אין זיך זיין היי־
ליגקייט ענטהאַלטען און מען האָט געקאָנט האָפען, אַז גאָט וועט פון דאָר־

טען צוהערען דאס געבעט פון די פערטריבענע, וואס זוכען איהם און בענקען נאך איהם. אזוי ווי די גאטספארכטיגע האבען אין דער פרעמדע נישט געקאנט ברענגען קיין קרבנות פאר גאט, האבען זיי ביסלעכווייז זיך צוגעוואהנט צום געדאנק, אז תפלה קאן אינגאנצען פערבייטען א קרבן, צו מתפלל-זיין פלעגען זיך א גרעסערע אדער א קלענערע צאהל דריי מאל טעגליך צוזאמען פערקלייבען און דער בית-תפילה האט זיי אנשטאט א בית-המקדש געדיענט.

די יודישע רעליגיע איז געווארען אין א קורצער צייט זעהר בעקאנט אין בבל; די ארטיגע בעפעלקערונג האט זיך צו איהר בעצויגען מיט גרויס דרך-ארץ; פיעל האבען אליין אנגענומען דעם יודישען גלויבען. דאס האט ביי די פרומע פערטריבענע געוועקט זייער נאציאנאלען שטאלץ. די פערטריבענע אריסטאקראטען זענען אבער מייסטענס געבליבען, ווי פריהער, פערדארבען און מאראליש געפאלען. די ריעזיגע הויפטשטאדט בבל און די וואקסענדע כאלדעאישע מאכט האט געגאסען איהר גאלדענעם רעגען אויף די העכערע קלאסען, אויפגעדעקט פאר זיי ווייטע, ברייטע פערספעקטיווען און געגעבען זיי די מעגליכקייט צו ענטוויקלען זייערע קרעפטען. אין דער מלוכה פון בבל האט געבליהט דער האנדעל, די ערד איז געווען זעהר א פרוכטבארע און פערשיעדענע אויסגעארבייטע מאטעריעס, וועלכע זענען זעהר גאנגבאר געווען אין די ארומיגע לענדער, האבען אנגעפילט דאס לאנד. בבל אליין איז געווען זעהר א בעדייטענדער האנדעל'ס-פונקט. די רייכערע, פערמעגליכערע יהודים האבען גיך זיך בעקאנט מיט די בעדינגונגען פון דעם דארטיגען מסחר און האבען זיך מיט איהם בעשעפטיגט.

אויף אזא אופן האבען די יודישע סוחרים זיך דערשלאגען צו גרויסע עשירות, און ממילא אויך צו לוקסוס און צו גרויסער אויסברענגעריי. די רייכע יהודים פלעגען נאכטהון דעם אויסגעארעלטען ארט לעבען פון די בבליים, האבען אויך אנגענומען דעם קולט פון געצענדיענעריי, פלעגען צו גרייטען א טיש מיט מאכלים פאר דעם גאט פון גליק (גד), פלעגען גיסען בעכערס וויין פאר דער געטין פון שיקזאל (מני), כדי זי זאל זיי העלפען אין זייערע אונטערנעהמונגען.

אויף אזוי ווייט האבען זיך די פערמעגליכע יודען צוגעוואהנט צו די בעדינגונגען פון לעבען אין גלות, אז זיי האבען ענדליך אינגאנצען פערגעסען אן זייער פאטערלאנד און אן ירושלים, וועלכע זענען נאך אט גאר נישט לאנג געווען פערדעכענט פאר דעם ענדע-ציעל פון זייערע אלע שטרעבונגען. איצט האבען זיי פון דעם נישט געוואלט וויסען, נישט געוואלט

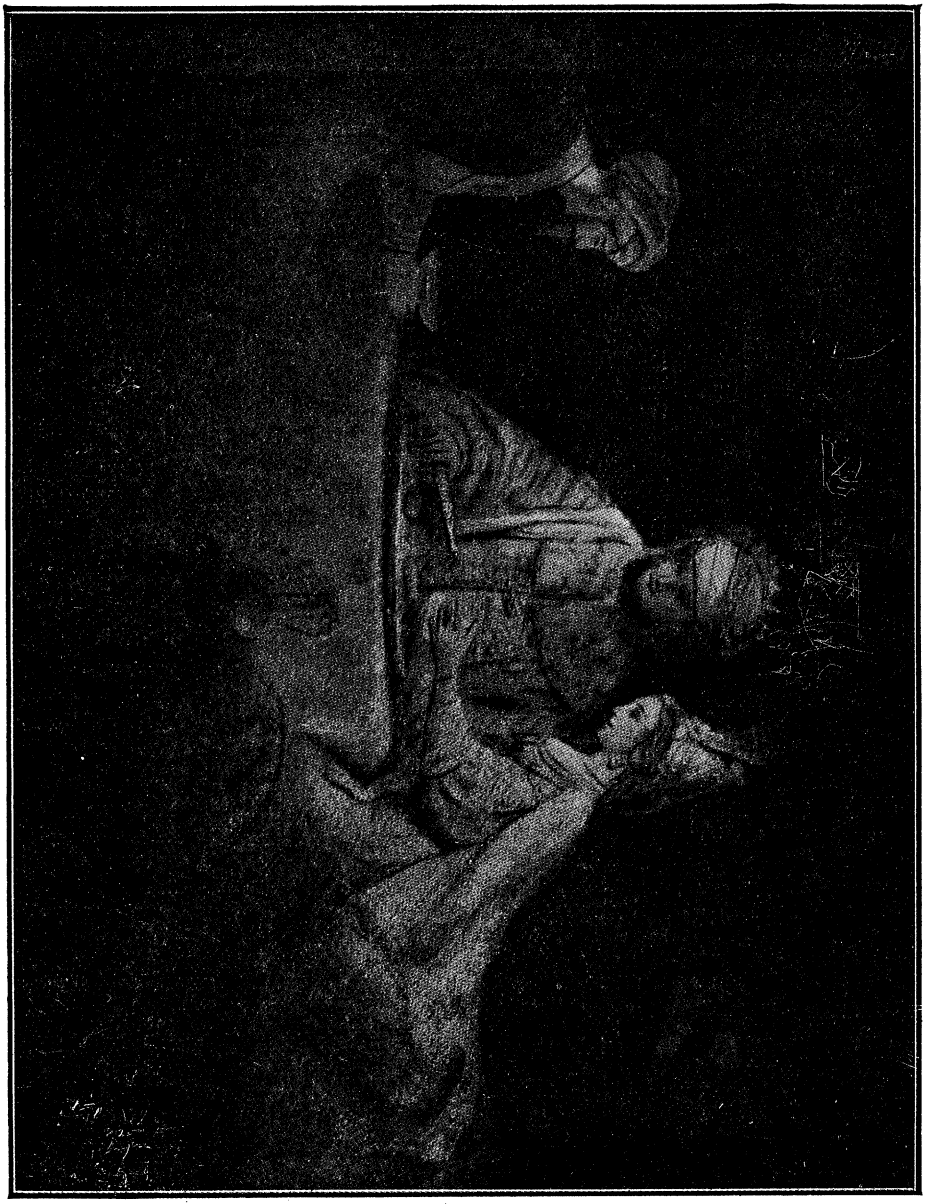

הערצן און געדענקען. זיי האבען געוואלט זיין און אויף אייביג פערבלייבען בבליער און זיי האבען אבגעלאכט פון די, וועלכע האבען נאך געטרוימט וועגען ירושלים. דאס איז געווען א שוידערליכער פלעק אויף דעם ליכטיגען פאן פון דער איבערגעביטענער שטימונג צווישען די פערטריבענע. דער געגענזאץ איז געווען צו שארף. פון איין זייט האט געבליהט די פרימקייט, דער פלאמענדער אייפער פאר דעם יודישען גלויבען, די אידעאלע שטרעבונג צו ירושלים; און פון דער צווייטער זייט — תאוה, דאס נאכיאגען זיך נאך תענוגים און דאס פאלשטענדיגע פערגעסען די אלטע ערינערונגען. אין דעם לאגער פון די פערטריבענע האבען זיך אויסגעבילדעט צוויי פערפרעמדטע קלאסען, וועלכע זענען געווען פערבונדען צווישען זיך נאר דורך זייער אבשטאמונג, און בנוגע צו די געוויסע פאסירונגען און ערשיינונגען אין זייער לעבען, צו זייערע האפנונגען, סימפאטיען און אנטיפאטיען, האבען זיי איינע די אנדערע נישט געקאנט פערשטעהן. אין דער צייט ווען איינע האבען בעוויינט ציון און האבען זיך געטרייסט אין דער שטיל מיט דער האפנונג אויף א בעסערע צוקונפט, פלעגען די אנדערע, גארנישט קלערענדיג וועגען דער דאזיגער צוקונפט און וועגען דעם חורבן פון זייער לאנד זארגלאז פערברענגען די צייט אין פערגעניגענס און לוסטיגקייטען.

דער דאזיגער ווידערשפרוך האט זיך נאך קלעהרער ארויסגעוויזען א דאנק דער ענטוויקלונג פון די פאליטישע פאסירונגען. אין א יאהר זעקס ארום, נאך דעם געוואלט־טוידט פון אויל־מרודך, האט זיך אויפגעזעצט אויפ'ן טראן אין בבל איינער פון די כאלדייאישע מאגנאטען, מיט'ן נאמען נאבאנאהד (555־טען יאהר). מיט איינינע יאהר פריהער האט דער בעריהמטער פרסישער העלד כרש אראבגעווארפען פון טראן דעם מלך פון מדי אסטיאג און האט ביי איהם אבגענומען דאס גאנצע לאנד מדי מיט זיין הויפטשטאדט אכטאבאנא מיט די אונטערווארפענע פראווינצען און געמאכט עס אבהענגיג פון פרס. די מאכט פון פרס האט דאן אנגעפאנגען אונגעהויער שנעל צו וואקסען; כרש האט זיך פערגעבען מיט זעהר ברייטע פלענער וועגען בעקעמפפען די ארומיגע מלוכות. די פרומע און די איבערראשטע יודען האבען זיך זעהר אויפמערקזאם צוגעקוקט צו די דאזיגע ערשיינונגען, ווארטענדיג, אז די פאליטישע איבערקעהרעניש אין אזיען זאל זיי אויך עפיס א ישועה ברענגען. דערווייל האט זיך זיי אבער אין גלות נישט גוט געלעבט. די האפנונגען, וואס זיי האבען געלעגט אויף מרודך־בלאדן זענען מיט איהם צוזאמען אין דער ערד פערזונקען געווארען. נאבאנאהד האט בשום אופן נישט געוואלט בעפרייען די געפאנגענע פון גלות, האטש

א געוויסען טייל פון די געפאנגענע פעניצעער האט ער יא געלאזט זיך אומקעהרען אין זייער פאטערלאנד און ערלויבט אויסצוקלייבען פון זייער מיט אנאייגענעם מלך. דאס האט אין די הערצער פון די ברענענדיגע נאציאנאליסטען-יהודים ארויסגערופען א פייערדיגע פיינדשאפט צו בבל און צו איהר מלך. זיי האבען גארנישט געזוכט די דאזיגע שנאה צו בעהאלטען. און זי האט זיך אפען אויסגעדריקט אין טהאטען און אין ווערטער. צו דער פיינדשאפט האט אין א געוויסער מאס געבראכט די פערטריבענע,— ביי וועלכע ס'איז אלץ מעהר געשטארקט געווארען זייער אמונה — אויך דער עקעל, וואס זיי האבען געפיהלט צו דער ארומיגער געצענדיענערײַ, מיט וועלכער בבל איז געוועזען איבערפילט און מיט וועלכער זי האט זאגאר שטאלצירט. די יהודים פלעגען גאנץ אפען ארויסזאגען זייערע איבערצייגונגען פאר די כשדים.

זאגט זיי: די געטער, וועלכע האבען הימעל און ערד נישט בעשאפען, וועלען אונטערגעהן!" — האט פאר זיינע חברים א רעדנער געפרעדיגט מיט היץ. די יהודים האבען אפגעלאכט פון דעם כאלדעאישען (כשדי'שען) געטערדיענסט, געלאכט פון די פערגעטערטע קלעצער, וועלכע זענען בעפוצט מיט גאלד און מיט זילבער און צוגעשלאגען מיט צוועקעס, זיי זאלען זיך נישט וואקלען, אחער וועלכע מען טראגט אויף די הענד, ווייל זיי קאנען אליין נישט געהן. די שטימען פון די נביאים פלעגען פארזאגען, אז אין גיכען מוז פאלען דאס חאזיגע לאנד, וואס איז איבערפולט מיט געצענדיענערײַ און אלע אנדערע פערדארבענהייטען. איין נביא האט געזאגט, אז דער שיקזאל פון סדום און עמורה וועט גרייכען אויך די מלוכה פון די כשדים. ווילדע חיות וועלען זייערע נעסטען זיך בויען אין די פאלאצען פון בבל. דעם מלך אליין האט ער פאראויסגעזאגט א שרעקליכען סוף. צוקוקענדיג זיך צו כרש'ס מארשרוט איבער אזיען, האבען די נביאים געזאגט, אז בבל מוז ענדליך ארונטערפאלען אונטער דער אויבערמאכט פון פרס.

ווען נאבאנאד האט זיך דערוואוסט פון די דאזיגע דרייסטע רעדען, איז ער געווארען זעהר אויפגערעגט. עס האבען זיך אנגעהויבען שרעקליכע רדיפות, קודם כל געגען די נאציאנאליסטען און פרומע; אכזריות'דיגע טוידט-שטראפען האבען זיי בעגעגענט, אזוי ווי דער שיקזאל וואלט געוואלט די אויפרודען און אויסלייטערען דורך פיין. אויף פועל איז ארויפגעלעגט געווארען שווערע צוואנג'ס-ארבייט, פון וועלכע זאגאר פרויען און אלטע לייט זענען נישט בעפרייט געווארען. מיט אנדערע, ווידער, איז מען נאך שטרענגער

זיך בעגאנגען. מען האט זיי געװארפען אין פינסטערע גריבער, מען האט זיי געשלאגען און געפייניגט מיט אלערליי יסורים. די, װעלכע האבען געװאגט צו ריידען װעגען דער קינסטיגער מפלה פון דעם כאלדעאישען פאלק, װע־גען דער נידעריגקייט פון דאס געצענדיענערייי און אז. װ. זענען דורך מיתות־משונות געטױדט געװארען. א איינציגער פון דעם געװעזענעם כהן גדול, װעלכער האט מיט זיין לעבען בעצאהלט ביים חורבן פון ירושלים,— מיט'ן נאמען יהושע בן־יהוצדק, האט מען געהאט פער'משפ'ט צום טױדט דורך פערברענען און אויף זיין נצול־װערען האט מען געקוקט, װי אויף א נס. די דאזיגע אלע רדיפות האבען די ענוים (די פרומע) אריבערגעטראגען מיט א אונגעהויערער גדולה און פעסטען כאראקטער. א נביא פון יענער צייט, װעלכער האט צוזאמען מיט זיינע חברים איבערגעליטען יסורים און פיין פאר דער אמונה, האט געשילדערט די ליידענדע אין קורצע נאר ריהרענדע שטריכען. בעטראכטענדיג די ענוים אלס קערענדעל פון פאלק, רעדט ער װעגען זייערע ליידען, װי װעגען די ליידען פון גאנצען יודישען פאלק:

„פערהאסט און פערגעסען צװישען מענשען, איבערטראגענדיג ליידען, דורכגעדרונגען מיט װעדטאגען... האט ער, א געדריקטער און א געפייניגטער, קיין מויל נישט געעפענט; אזוי װי א שעפעלע, װעלכע װערט צום שלאכט געפיהרט, שטום, װי א שעפס ביים שערען, האט ער קיין מויל נישט געעפענט..."

פאר די יודען אין בבל זענען שלעכטע צייטען אנגעקומען, װעלכע האבען אין פיעל הינזיכטען חערמאהנט די צייטען פון גלות אין מצרים. דער אונטערשיעה איז נאר געװען אין דעם, װאס, אנשטאט קנעכטשאפט און געצװאונגענע ארבייט ביי די געביידעס און אויף די פעלדער, דאט די יודען אין בבל ערװארטעט טיורמעס און טױדט, און די, װעלכע האבען זיך ענטזאגט פון זייער נאציאנאליטעט און זייער גלויבען, האבען געלעבט אין זיכערהייט און רוה. גאנץ בבל איז דורכגענומען געװען מיט איין אונאויס־הערליכען הימעלשרייענדען יאמער. די פינסטערע שטימונג פון די פרימע צוזאמען מיט זייער טיעפען גלויבען און האפען אויף א גאולה איז פאל־שטענדיג אויסגעדריקט אין די קאפיטלעך תהלים, װעלכע זענען געשאפען געװארען צו יענער צייט. נישט װעלענדיג טראגען צוזאמען די ליידען פון די דאזיגע מענשען און אויך נישט װעלענדיג זיין פעראנטװארטליך פאר זייערע טהאטען געגען די כאלדעאישע הערשער, האבען די יודען, װעלכע האבען זיך שוין גאנץ װארעם און רוהיג איינגעארדענט אין בבל, זיך אלץ מעהר און מעהר פערפרעמדט פון זייערע ברידער און זיך אלץ פעסטער און פעס־

מער פעראייניגט מיט די בבליים. נאך מעהר: זיי אליין האבען געהאלפען פערפאלגען די נאציאנאליסטען און דורך דעם פיעל פערערגערט זייערע שיקזאל. זיי האבען אויף די פרומע געקוקט, ווי אויף משוגעים, וועלכע מען מוז ווירקליך אונשעדליך מאכען; אלס בעלויהן פאר זייער פערפרעמדקייט צו זייערע אייגענע ברידער, פאר זייער פערראט געגען זייער נאציאנאליטעט, האבען די בבליים נאך מעהר פערזיכערט זייער עקזיסטענץ: די בבליים-פריינד האבען געקליבען אוצרות אין לאנד און זיך געפרעהט מיט'ן אייגענעם גליק.

דער ערפאלג און דער וואהלשטאנד פון די פערדעטער — ווי די פרומע האבען זיי גערופען — און פון צווייטען זייט די שרעקליכע לאגע פון די טריינע דיענער פון גאט האבען ארויסגערופען פערשיעדענע ספקות ביים המון, וועלכער האט מיטגעפיהלט די פרומע, נאר האט דאך נישט געקאנט זיך אויפהויבען ביז צו דער מדרגה פון שטאנדהאפטער איבערצייגונג. די לעהרער פון פאלק האבען זיך געמיהט איינצופלאנצען דעם געדאנק, אז דאס גליק, וועלכער ווערט דערגרייכט דורך דעם, וואס עס ווערט פערלאזען די תורה פון גאט, דער גלויבען און די האפנונג אין איהם — אז דאס דאזיגע גליק איז א צייטווייליגעס, א פערביילויפענדעס. די משוררים פון תהלים האבען געזאגט אין טיעפסטער איבערצייגונג: „ווען די רשעים זאלען אפילו וואקסען ווי גראז, וועלען זיי דאך, אויך אזוי ווי גראז, גיך פערוועלקט ווערען". די קלוגע און וויכטיגע האבען געלערנט די משוררים — דארפען זוכען דעם גליק נישט אין דער אונדויערהאפטיגער געגענווארט, נאר אין דער צוקונפט. די פרומע, וועלכע ווערען איצט געפייניגט, מוזען זיך אלזא טרייסטען מיט דער גאולה, וואס ערווארט זיי נאכהער:

„די טרייע צו גאט וועלען פון דאסניי דאס לאנד בעזעצען,
די פרומע וועלען אויף אייביג, אייביג דארט בלייבען —
די רשעים וועלען איהר אבער קיינמאל, קיינמאל נישט זעהן מעהר!"....

דערווייל איז די פאליטיק אין דער פארערשטער אזיען אלץ מעהר פערשארפט געווארען. עס איז אלץ נאהענטער געקומען דער מאמענט, וועלכער האט געזאלט בעשליסען דעם שיקזאל פון דער כאלדעאישער מלוכה, ווי אויך דעם שיקזאל פון די פערטריבענע. דער העלד כרש האט זיך אלץ פלייסיגער געגרייט צום אנפאל אויף בבל. די האפנונגען פון די נאציאנאליסטען זענען אלץ דרייסטער געווארען. די שטימונג איז אהן אויפהערער געדאנק, אז דאס גליק, וועלכעס ווערט דערגרייכט דורך דעם, וואס עס

געגענדען זענען פערשוואומען געוואָרען מיט'ן פּרסישען הויל. כורש נאָמען איז אַליין מעהר בערימט געוואָרען. צווישען די פערטריבענע איז קלאָהר געוואָרען דער כאַראַקטער פון דעם יונגען העלד. זיין גרויסמוט, זיין גוט־הערציגקייט צוזאַמען מיט זיין העלדישקייט האָט געלאָזט ערוואַרטען פון איהם זעהר פיעל. די שטים פון די גאולה־נביאים איז אַליין הילכיגער געוואָרען. נאָך מיט מעהר מוט, ווי פריהער האָבען זיי גערעדט וועגען דער נאָהנטער נקמה, וואָס גאָט נעהמט פון בבל פאַר דער שאַנד פון ציון, וועגען דער נאָהנטער ערלעזונג.

צווישען די גאולה־נביאים האָט זיך דענסטמאָל איבערהויפּט אויסגעצייכענט איינער, וועלכענס נאָמען עס איז צו אונז נישט דערגאַנגען, נאָר זעמעס נבואה־רעדען עס קענען דיענען אַלס קרוין פון רוח הקודש; די דאָזיגע נבואה־רעדען זענען צוגעגעבען געוואָרען צום „ספר ישעיה“. צוליעב דעם דאָזיגען אומשטאַנד, ווערט דער אונבעוואוסטער געניוס אָנגערופען „ישעיה דער צווייטער“.

דער דאָזיגער נביא, וועלכער האָט געלעבט צווישען די פערטריבענע אין בבל איז געווען דורך און דורך דורכגעדרונגען מיט דעם אידעאַל פון פּאָליטישער און גייסטיגער בענייאונג פון זיין פאָלק. אויב אין די רעדען פון יחזקאל שפּיגעלט זיך אָב די לאַנגע נאַכט פון געפענגעניש, מיט אידרע מיסטישע זעהונגען און געשפּענסטער, שיינט אין ישעיהו דעם 2־טענס נביאות דער גלאַנץ פון דעם אויפגעהענדען מאָרגענשטערען, הערט זיך אין זיינע רעדען דער מונטערענדער אויפרוף צו בעפרייאונג, צו א נייעם לעבען, צו ברייטער נאַציאָנאַלער טהעטיגקייט. דער נביא הערט גאָט'ס־שטים, וועלכע ווענדעט זיך צו די אַנפיהרער פונ'ם יודישען פאָלק:

„איהר זאָלט טרייסטען, איהר זאָלט טרייסטען מיין פאָלק. רעדט צו דעם הארץ פון ירושלים, מאַכט איהר ווּיסען, אַז איהר טערמין איז שוין געענדיגט, אַז אידרע זינד זענען שוין פערגעבען, אַז פאַר אידרע אַלע פערברעכען איז זי שוין פון גאָט דאָפּעלט בעצאָהלט געוואָרען... עס רופט א שטים: אין דער וויסטעניש (צווישען בבל און יהודה) מאַכט ריין גאָטס־וועג, מאַכט גלייך דעם שטעג פאַר אונזער אַלמעכטיגען... געהט אַרויס פון בבל, לויפט פון כשדים — מיט לויב, מיט געזאַנג, זאָגט: דער גאָט יהוה האָט בעפרייט זיין קנעכט יעקב'ן!“

דער שליח פון גאָט'ס ווילען אין דער דאָזיגער איבערקעהרעניש איז דער פּערסישער קעמפפער כורש: „אַזוי האָט גאָט געזאָגט וועגען זיין געזאַלבטען כורש: איך האָב פערפעסטיגט זיין רעכטע האַנד, איהם אונטערטעניג געמאַכט

פעלקער, ענטוואפענט מלכים, געשפענט פאר אידם די מהירען און אראב־געטומען די ריגלען פון די טויערען (פון די מלוכות)... (דאס אלעס האב איך געטהון) צוליעב מיין קנעכט יעקב'ן און מיין אויסדערוועהלטען ישראל. און זאל מען וויסען פון מזרח ביז מערב, אז אויסער מיר איז — גארנישט, אז איך, יהוה, בין גאט און מעהר איז נישטא. איך בעשאף ליכטיגקייט און מאך פינסטערניש, שאף פריעדען און ברענג אונגליק... איך האב די ערד געמאכט און בעשאפען דעם מענשען אויף איהר. מיינע הענד האבען בעצויגען דעם הימעל־געוועלב און איך האב זיינע פלאנעטען פערזעצט, איך האב כורש'ן ערהויבען צוליעב גערעכטיגקייט און אלע זיינע וועגען וועל איך גלייך מאכען; ער וועט אויפבויען מיין שטאדט און מיינע פער־טריבענע וועט ער פריי לאזען..."

אין אלע נבואה־רעדען פון ישעיהו דעם צווייטען ענטוויקעלט זיך דער פאלגענדער לאגישער אידעען־גאנג. די יודישע נאציאן האט אויסגעקויפט איהרע זינד אין גלות און לויט גערעכטיגקייט מוז זי שוין ענדליך בעפרייט ווערען. דער פערמיטלער אין דעם האזיגען אקט פון בעפרייאונג איז כורש. פיעל האט געקאנט וואונדערן דער אומשטאנד, וואס אזא הייליגע מיסיאן איז ארויפגעלעגט געווארען נישט אויף א יודען גופא, נאר אויף א פרעמדען. נאר דער נביא ערקלעהרט, אז יהוה האט צום בעפרייען זיין פאלק בכיון אויסגעקליבען יענעם גרויסען קעמפפער, וועלכער האט איבערגעביטען די גורלות פון די מלכים און מלוכות. די איינגעציטערטע וועלט האל זעהן, אז דער זעלביגער גאט, וועלכער האט איבערגעגעבען די מעכטיגסטע מלוכות אין כורש'ס הענד, האט דעם לעצטען געמאכט אויך פאר זיין שליח צו מאכען אויפלעבען די קליינע יודישע נאציאן, אז די שטאלצע בבל פאלט, כדי די יודישע געפאנגענע זאלען בעפרייט ווערען. דאס וועט אלעמען איבער־צייגען, אז דער גאט פון יודען איז צוזאמען דערמיט אויך דער פיהרער פון אלע אנדערע פעלקער. פארוואס איז דאס אזוי? דערפאר וואס דער גאט פון יודישען פאלק איז נישט געמאכט דורך מענשען־הענד, אזוי ווי אלע געטער, נאר ער אליין איז דער שעפער פון הימעל און ערד, ער איז דער מנהיג פון וועלט און מענשען, וועלכען עס קאנען נאר אויסערוועהלטע מיט זייער מוח בעגרייפען.

„מיט וועמען קאנט איהר גאט פערגלייכען? וואס פאר א בילד קאנט איהר פאר אידם בעטראכטען? מיינט איהר דען, אז ער איז עהנליך צו דעם געץ, וועלכען עס האט א מייסטער פון מעטאל אויסגעגאסען און וועלכען א גאלד־שמיד האט מיט גאלד בעדעקט, מיט גאלדענע קייטען צוגעשמידט? איז

אײך דען שוין לאַנג נישט װיסען געמאַכט געװאָרען? איז אײך דען נאָך נישט קלאָר די װעלט-אױפפאַסונג? גאָט איז יענער, װעלכער אױפזיצט אױף דעם קרײז פון דער ערד, געגען װעמען אירע בעזיצער זענען געגליכען צו פליגען, יענער, װעלכער האָט פערשפרײט דעם הימעל, װי אַ װעבונג, װעלכער האָט איהם פונאַנדערגעװאָרפען, װי אַ געצעלט. פירשטען פערװאַנדעלט ער אין גאָרנישט און ערדישע פיהרער — אין כאַאָס״...

אלזאָ, די אידעע פון װעלט-בעשעפער, די אידעע פון דער העכסטער סובסטאַנציע, װעלכע פירדט אָן מיט דעם שיקזאַל פון דער מענשהײט און דער בעגריף װעגען יהוה, דער ספעציעלער בעשיצער פון ישראל — גיסען זיך צוזאַמען אין אײן אידעע פון אַ װעלט-גאָט. דער נאַציאָנאַלער גאָט פון יודען װערט פערװאַנדעלט אין אַן אוניװערסאַלען אײנאײנציגען גאָט. נישטאָ קײן גאָט אױסער יהוה און ישראל איז זײן אױסערװעהלטער — דאָס איז דער לאָזונג, װעלכער קלינגט אין אַלע רעדען פון ישעיה דעם צװײטען. „דער קנעכט פון גאָט״ — דאָס איז זײן בעליעבטער עפיטעט, מיט װעלכען ער רופט אָן גאַנץ אָפט דאָס פאָלק ישראל. דאָס איז דאָס פאָלק, װעלכעס איז בעשטימט געװאָרען צו פערקערפערען אױף דער ערד דעם אידעאַל פון העכערען אמת; עס מוז אױסשטעהן לײדען און בעלײדיגונגען, מוז פערפאָלגט װערען פון אַלע פעלקער, נאָר ענדליך מוז עס דאָך גובר זײן, מוז עס דאָך זיגען אין דעם קאַמפף פאַר געטליכקײט; דאָס פאָלק ישראל װעט זײן „דאָס ליכט פון אַלע פעלקער״, דער פאָהן-טרעגער פון דער װאַהרהײט פאַר דער גאַנצער מענשהײט. די בריק צװישען דעם נאַציאָנאַליזם און צװישען דעם אוניװערסאַליזם איז אַלזאָ פעסטגעשטעלט. דאָס יודענטהום אַרבײט פאַר דעם נוצען פון דער גאַנצער מענשהײט. עס בעהאַלט נישט עגאָאיסטיש זײנע גײסטיגע אוצרות, נאָר שענקט זי אַלע נױטבעדערפטיגע, װײל דאָס איז זײן היסטאָרישע מיסיאָן. דער גלות פון בבל מוז מיטװירקען צום איבערגאַנג פון דער נאַציאָנאַלער רעליגיאָן ביז דער אַלװעלטליכער: דאָס איז אַ לעהר-שוהל פאַר אַ מיסיאָנערען-פאָלק, װעלכער מוז פיעל אױסשטעהן, מיט פיעל זיך צוזאַמענשטױסען, כדי צו ערפילען װי בעסער זײן שליחות.

פונדעסטװעגען בלײבט דער נביא נישט שטעהן בײ דעם אידעאַל פון אַ רײן-גײסטיג פאָלק. איהם בעגײסטערט אױך די פערספעקטיװע פון דער פאָליטישער אױפלעבונג פון יהודה אין דער נאָהענטסטער צוקונפט. די דורך יסורים אױסגעלײטערטע נאַציע מוז זיך צוריקקעהרען אין איהר לאַנד, צו דיענען פאַר דער װעלט אַלס מוסטער פון גײסטיגער מעכטיגקײט בײ פער-

העלטניסמעסיג געפאלענע פאליטישע בעדינגונגען. דער נביא איז מבטיח דעם בעפרייטען פאלק נישט קיין קריעגס־שטארקייט, נישט קיין הערשאפט איבער אנדערע פעלקער דורך שווערד און געוואלד, נאר דאס בעקעמפפען די הערצער דורך דעם פערשפרייטען די אידעען פון ווארהייט און גוטס. אין רעליגיעזען לעבען פון ישעיה׳ן דעם צווייטען, אין געגענזאץ צו יחזקאל׳ן, ווערט דער גרעסטער פלאץ אבגעגעבען נישט קיין אויסערליכע מנהגים און טעמפעל־צערעמאניאלען, נאר דער גייסטיגער פאלקאמענהייט. אין זעהר שארפע אויסדריקען טרעט ער ארויס געגען דעם אויסערליכען רעליגיעזען תשובה־טהון, אין דער פארם פון פאסטען און דאווענען, וואס איז נישט צוזאמענגעבונדען מיט דער גייסטיגער אויפלעבונג פון דעם בעל־תשובה. אין דער פאנטאזיע פון ישעיה׳ן דעם צווייטען וועגען דער בענייטער יהודה, פערנעהמט דער פון דאסנײַ אויפגעבויטער בית־המקדש נישט אזא וויכטיגען ארט, ווי אין דער נבואה פון יחזקאל. דער נעבעלדיגער מיסטיציזם פון דעם לעצטען איז אויך פרעמד דעם נייעם נביא. אין די רעדען פון ישעיה׳ן דעם צווייטען הערשט הויפטזעכליך די ליכטיגע, לעבענסדורשטיגע שטימונג: אין זיי קלינגט דער דרייסטער, מונטערער אויפרוף צו טהעטיגקייט, אבער נישט צו פאסיווער אבווארטונג:

„ערוואך דיך, ערוואך דיך, קלייד דיך אן אין דיין מעכטיגקייט, ציון, ציער דיך אויס אין דיין פראכטפאלער קליידונג, ירושלים, הייליגע שטאדט; עס וועט אין דיר נישט ארייננדרינגען מעהר קיין אונבעשניטענער און קיין אומ־ריינער. טרייסעל אב פון זיך דעם שטויב, שטעה אויף, מעכטיג דיך, ירושלים, צורייס די קייטען פון דיין האלדז, געפאנגענע ציונ׳ס־טאכטער״. — „ציון זאגט: עס האט מיין גאט מיך פערלאזען, עס האט מיין האר מיך פערגעסען!״— קאן דען די מוטער איהר זויג־קינד פערגעסען, קאן זי זיך דען אויף די פרוכט פון איהר בויך נישט ערבארעמען? ווען זאגאר אזעלכעס זאל קאנען פאסירען, קאן איך (גאט) דיך אבער נישט פערגעסען. אט איילען שוין צו דיר דיינע קינדער און דיינע פערוויסטער וויכען פון דיר. הויב אויף דיינע אויגען און קוק דיך ארום: זיי (דיינע קינדער) האבען זיך פערזאמעלט און שנעלען צו דיר שוין געקומען. זיי וועלען אויפבויען דיינע חורבות און ענג וועט אין דיר זיין פאר דעם גרויסען איבערפלוס פון דער בעפעלקערונג.״ — „ווי שעהן אויף די בערג געהען אויף די פיס פון דעם שטאפעט, דער וואס איז מבשר וועגען שלום, דער וואס איז מודיע וועגען גליק, דער וואס זאגט אן וועגען ערלייזונג, דער וואס רעדט צו ציון: דיין גאט בעגייט זיין מלוכה! דיינע וועכטער האבען אויפגעהויבען זייער שטים און זינגען צוזאמען, וויל

אויג-אין-אויג האבען זיי דערזעהן, ווי גאט קעהרט זיך אום צוריק קיין ציון!"...

דער איינדרוק פון ישעיהו'ס רייד איז געווען אונגעהויער. די פערטרייבענע געמיינדע האט מיט אונגעדולד געהאפט אויף איהר גיכסטער בעפרייאונג, און ווייל דער נביא האט צוזאמענגעקניפט די גאולה מיט דער מפלה פון בבל, האבען די יודען געווארט אויף דעם רעזולטאט פון דער מלחמה צווישען די פערס'ער און כאלדעער פיעל מעהר, ווי דער מלך נאבאנאד (בלשאצר) און דאס פאלק פון בבל. די ענדע פון דער מלחמה האט אבער נישט געלאזען לאנג אויף זיך ווארטען. נאך איידער די בבלי'ער האבען בעוויזען זיך ארומצוקוקען אויף זייער לאגע, איז שוין כרש געשטאנען ביי די טויערען פון דער הויפטשטאדט מיט זיין גרויסער, מלחמה-דורשטיגער ארמעע און נאך האלבער-נאכט האט ער זיך אריינגעריסען אין שטאדט, אין דער צייט, ווען די איינוואהנער האבען זיך זארגלאז לוסטיג געמאכט אויף בעלער און טעניץ. ווען דער טאג איז אנגעקומען, איז דאס שטאדט פול געווען מיט'ן פיינד, און יעדער ווידערשטאנד איז געווען אוממעגליך. אזוי איז געפאלען די זינדיגע בבל נאך א צוויי-יאהריגער מלחמה (539-טען יאהר), ווי ס'איז פאראויסגעזאגט געווארען דורך די יודישע נביאים. קיין בעזונדערע שטראף אדער בעליידיגונג האט נישט בעגעגענט נישט דעם מלך, נישט דאס פאלק פון בבל. כרש איז געווען א בארמהערציגער זיגער. דאך איז אין יענעם טאג געפאלען דאס עקעלהאפטע געצענדיענערייי. דער קולט פון די פרס'ער איז געווען פיעל העכער פון דעם כאלדעאישען. ביי די פערסער זענען נאר געווען צוויי געטער — אהורמיז, דער גאט פון גוטס און אהרימון, דער גאט פון שלעכטס — ביידע מעהר אדער וועניגער אבסטראקטע און זיי, די פערסער, האבען נישט געליטען קיין געצענדיענערייי.

די מפלה פון בבל האט פאלשטענדיג און אויף אייביג אויסגעהיילט דער יודישער געמיינדע פון דער פריהערדיגער געצענדיענערישער קרענק. מיט די אייגענע אויגען האט דאס פאלק געזעהן, ווי די געטער, פאר וועלכע מ'האט נאך נעכטען געקניעט און זיך געבוקט, זענען היינט אויסגעמישט געווארען מיט שטויב; ווי בל איז געפאלען, ווי מרודך איז חרוב, דער חורבן פון בבל האט אויף אזא אופן פערענדיגט די אויפגאבע פון די נביאים אין די פערגאנגענע דורות. עס זענען ווייך געווארען די הערצער פון ישראל. אלע האבען זיך געווענדעט צו גאט, סיי זינדיגע, סיי פערזונקענע אין הבלי-העולם. עס האבען אלע ארויסגעזעהן בעשיינפערליך, ווי זיין הייליג ווארט, וואס ער האט אריינגעגעבען אין מויל פון די נביאים, איז מקוים גע-

חארען. די ענים, וועלכע פלעגען פריהער שטענדיג ציון בעוויינען, האבען
אויפגעהערט צו זיין פערהאסט און פערפאלגט; אין געגענטייל, מיהאט זיי
אנגעהויבען צו אכטען און די פערטריבענע קהלה האט זיי געשטעלט אין
איהר שפיץ. דערווייל האט זיך כרש אויפגעזעצט אויפ'ן טראן אין דעם פא-
לאץ פון בבל. ער האט געוואלט, מען זאל אויף איהם קוקען, ווי אויף
דעם מלך פון בבל, ווי אויף א יורש פון די אמאליגע העלדישע בבל'ישע
מלכים, און די יאהרען פון זיין מלוכה האט ער אנגעהויבען צו צעהלען
פון ער האט זיך אין בבל בעזעצט (538). אלע דיענער פון קעניגליכען הויף,
וועלכע האבען פריהער געציטערט און זענען אויף די הענד געקראכען
פאר נאבאנאדען, זענען געווארען די דיענער פון כרש. צווישען זיי האבען
זיך אויך געפונען כריסים פון דער יודישער קעניגליכער פאמיליע, מענשען,
וועלכע זענען עהרליך און טריי געבליבען זייער פאלק און זייער רע-
ליגיאן. מיט די דאזיגע האבען אנגעהויבען זיך משתדל צו זיין פאר כרש'ן
(דערביי האט מסתמא מיטגעווירקט אויך זרובבל, דער אייניקעל פון מלך
יהויכין), אז ער זאל בעפרייען זייערע ברידער. קודם כל זענען בעפרייט
געווארען פון די טורמעס די יעניגע, וועלכע זענען דורך נאבאנאד'ן פערמשפט
געווארען פאר זייער רעליגיעזער קנאה. וואס ווייטער האט מען ביי כרש'ן
אלץ מעהר געפועל'ט. ענדליך האט ער צופריעדען געשטעלט דעם הויפט-
בעגעהר פון די פערטריבענע יודען: ער האט זיי ערלויבט זיך אומצוקעהרען
אין זייער לאנד און צוריקצושטעלען זייער בית-המקדש. מיט דעם נצחון איבער
בבל זענען ממילא אריבערגעגאנגען אונטער כרש'ס רשות אלע פעלקער
און לענדער, וואס נבוכדנאצר האט אין דעם פריהערדיגען דור איינגענומען,
פון פרת ביז מצרים. די יודען, ווידער, זענען אין אלע הינזיכטען געווארען
אבהענגיג פון איהם. וועלכע מאטיווען די דרייסטע יודישע שתדלנים הא-
בען אלזא געקאנט ארויסשטעלען פאר'ן מעכטיגען קעמפפער, ווען זיי
האבען געבעטען נישט נאר פרייהייט פאר זייער פאלק, נאר זאגאר פאלי-
טישע זעלבסטשטענדיגקייט פאר זייער לאנד? און וואס האט כרש'ן גע-
טריבען, צו פערווירקליכען דעם דאזיגען דרייסטען חלום? איז עס געווען בלויז
א מאמענטאלע שטימונג? אדער אפשר האט איהם איינער פון די נביאים—
ווי צווישען יודישען פאלק האט זיך נאכדעם דערצעהלט — מגלה געווען,
אז דאס איז זיין בעשטימונג פון גאט, דער פערטריבענער יודישער געמיינדע
צו בעפרייען און צוריקצושטעלען? איז אפשר כרש'ן געפעהלען געווארען
די יודישע אמונה, וועלכע איז אין גרונד עטוואס ענליך צו דער פערסישער
און דערפאר האט ער זיך מיט אזוי פיעל חסד בעצויגען צו איהרע נאכ-

באלגער? — ווי דאס זאל נישט האבען געווען און וואס דא זאל נישט האבען געדיענט אלס אורזאך, בלייבט נאך אלץ אונפערשטענדליך דאס, וואס כרש האט גלייך, נאך זיין איינגעהמען בבל, צושיקט דורך זיינע העראלדען שריפטליכע עדיקטען איבער זיין גאנצער נייער מלוכה, אין וועלכער ער האט שטרענג בעפוילען, אז קיינער זאל נישט וואגען צו שטערען די יודען אומצוקעהרען זיך קיין ירושלים און אויפצובויען זייער בית-המקדש. ער האט אויך ערלויבט די פערבליבענע אין גלות צו פערזארגען און שטיצען זייערע צוריקקעהרענדע ברידער מיט גאלד און מיט זילבער, ווי אויך מיט בהמות, וועלכע זאלען איבערפיהרען אין פאטערלאנד פערשיעדענע משאות און ענדליך האט ער בעפוילען זיין קאנצלער מיטראדאט'ן, אבצוגעבען די צוריקקעהרענדע די היילינע כלים פון בית-המקדש, וועלכע נבוכדנאצר האט פערנומען און צוועקגעשטעלט אין דעם טעמפעל פון בל, אלס אנדענקען פון זיין גרויסען נצחון.

ווי נאר די דאזיגע ערלויבניש אויף אומצוקעהרען זיך אינ'ם לאנד איז געגעבען געווארען, האבען זיך באלד איינגעפונען מענשען, וועלכע האבען גענומען אויף זיך, צו ארגאניזירען די זאך און צו בעזייטיגען פאראוס די שטערונגען און שוועריגקייטען, וועלכע דער ישוב (צוריקקעהר) האט געקאנט בעגעגענען אויפ'ן וועג פון זיין רעאליזירונג. אן דער שפיץ פון דער ישוב-בעוועגונג זענען געשטאנען צוויי גרויסע לייט, וועלכע זענען געווארען דורכ'ן פאלק אנערקענט*) אלס אנפיהרער, צוליעב זייער גרויסען יחוס. דער ערשטער איז געוועזען זרובבל, דער איינינקעל פונ'ם מלך יהויכין, א שפראצלינג פון הויז משפחה; דער צווייטער איז געוועזען—יהושע דער זוהן פון בעריהמטען כהן-גדול יהוצדק. צו זיי זענען צוגעשטאנען נאך צעהן מאן, אזוי אז די צאהל פון די אלע ראשים האט אויסגעמאכט צוועלף, וואהרשיינליך אנטקעגען די צוועלף שבטים. צו זרובבל'ן האט זיך כרש בעצויגען מיט א בעזונדערע ליעבשאפט און אכטונג. ער האט איהם בעשטימט אלס פערטרעטער פון דער געגענד, אין וועלכען עס וועלען זיך בעזעצען די צוריקקעהרענדע; זרובבל האט דארט געזאלט זיין א מין רעגענט. אין דער ווירקליכקייט איז דאס פאר יהויכינ'ס איינינקעל געוועזען א שטאפעל צום טראן פון ירושלים. ביי די דאזיגע צוועלף אנפיהרערס האבען זיך פערשריבען די אלע, וועלכע האבען געוואלט פערלאזען דעם גלות און זיך קעהרען אהיים (העולים). די צאהל פון די לעצטע איז געוועזען פיעל קלענער אין פערגלייך מיט די, וואס זענען אמאל ארויס פון מצרים, דאך איז עס געוועזען מעהר, ווי מען האט געקאנט דענקען: צוויי און פערציג טויזענד דריי הונדערט זעכציג

נפשות, מאַנסלײַט, פרויען און קינדער פון צוועלף יאָהר אָן, זײַנען פון בבל „אויפגעגאַנגען“ צוריק אין זייער אייגענעם הייליגען פאָטערלאַנד. דער גרעסטער טייל פון די „עולים“ זײַנען געווען פון שבט יהודה און שבט בנימין, נאָכדעם — פיער גרופּעס כּהנים און אַ רעכטע צאָהל לויים. וויטער זײַנען געווען צווישען די „צוריקקעהרער“ מענשען פון די איבעריגע שבטים, ווי אויך נישט ווייניג „גרים“, וואָס האָבען אָנגענומען דעם יודישען גלויבען.

אונגעהויער איז געווען די פרייד צווישען די, וואָס האָבען זיך געגרייט צו דער צוריקקעהרונג. זיי האָט ווי אַ זיסער חלום אויסגעזעהן די מעגליכקייט, פון דאָסניי אָנצוזעהען דאָס אייגענע ליעבע לאַנד, פון דאָס־ניי צו בּעפעלקערען עס, פון דאָס־ניי דעם בית־המקדש אויפצובויען. די דאָזיגע געוואַלטיגע פּאַסירונג האָט פעראינטערעסירט אַלע ארומיגע פעלקער, און זיי האָבען וועגען דעם גערעדט, ווי וועגען אַ נס, וואָס דער גאָט פון ישראל האָט געטהון מיט זיין פאָלק. עס איז צווישען יודען געבליבען אַ געזאַנג, אין וועלכען עס דריקט זיך אויס די ערהויבענע שטימונג, וואָס האָט ארומגעכאַפּט די דעמאָלסטיגע „צוריקקעהרער“.

„ווען גאָט האָט אונז, געפאַנגענע פון ציון,
אין אונזער היים צוריקגעקעהרט פון גלות,
דאַן זײַנען מיר פּונקט ווי פערחלומ'טע געווען —
אַ אונענדליכע פרייד האָט אָנגעפילט דאַן אונזער מויל,
און אונזער צונג האָט דאַן אונאויפהערליך געזונגען..
געוואונדערט האָבען זיך די פעלקער דאַן אַרום:
„עס האָט גאָט גרויסעס מיט אַט די געטהון!“
גאָט האָט מיט אונז דאַן גרויסעס געטהון —
אַ אונענדליכע פרייד האָט אָנגעפילט דערום אונזער האַרץ“...

ווען דאָס פאָלק האָט זיך געגרייט, אויסצונוצען זיין פרייהייט און אומצוקעהרען זיך קיין ירושלים, האָט איין משורר אין אַ שיר געזאָגט, אַז יעדערער מוז זיך פריהער אויספּרובען, צו האָט ער דעם דאָזיגען גענאַד פון גאָט פעררדיענט. נאָר גרויסע בעלי־זכיות, וועלכע שטרעבען צו גאָט און זוכען זיין הייליגקייט, זײַנען ראוי צו פערזאַמלען זיך אין דער הייליגער שטאָדט. וועדזשע אָבער האָט דאָס געקאָנט אונטערשיידען צווישען די גוטע און די שלעכטע?...

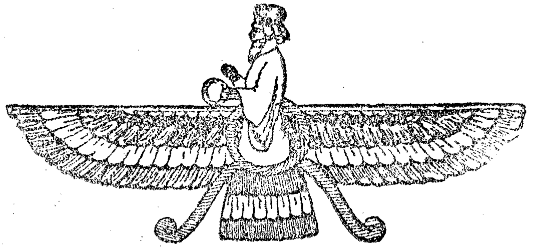

אהורמאזדא—אַ אָבגאָט פון פערסיען.

צווייטעס קאַפּיטעל

דער צוריקקעהר קיין ארץ-ישראל אין די צייטען פון עזרא און נחמיה

(537 ביז 420 פאַר כריסטוס-געבורט)

אין דעם זעלבען מאָנאַט, ווען די אָבות (537—542) זענען מיט אכט אָדער
זיין יאָהרהונדערטען צוריק אַרויס פון מצרים, האָבען די אור-אייניקלעך
זיין יאָהרהונדערטען צוריק אַרויס פון מצרים, האָבען די אור-אייניקלעך
נאָך אַ פופציג-יאָהריגען גלות, פערלאָזען בבל, אומצוקעהרען זיך און פון
דאָס-ניי צו בעזעצען זיך אין דעם לאַנגפערלאָזענעם לאַנד, צו וועלכען זיי
האָבען אַזוי היים געשטרעבט.

אין אַ טרויעריגען צושטאַנד האָבען די „צוריקקעהרענדע“ געפונען זייער היים געליעבטער יהודה. דער צענטרום פון לאַנד ירושלים און זיינע אומגעגענדען איז געווען כמעט גאָר אָהן מענשען, אומעדום זענען נאָך געווען טיעף קענטיג די צייכענס פון חורבן, וואָס נבוכדנאצר האָט געמאַכט. אין דער פּראָווינץ האָבען געוואָהנט פונאַנדערגעוואָרפען אָרימע יודישע דאָרפסלייט, וואָס דער בעזיגער האָט איבערגעלאָזען. זיי האָבען אָבער פערנומען נאָר אַ קליינע טייל פון דער טעריטאָריע אין יהודה. דאָס איבעריגע האָבען שוין געהאַט פערכאַפּט די אַרומיגע האַלב-ווילדע שבטים, וועלכע האָבען אויסגענוצט די שוצלאָזיגקייט פון'ם לאַנד. די אַמאָליגע יודישע שונאים, די אדומ'ער, האָבען פערכאַפּט דעם דרומ'דיגען געגענד פון יהודה, דעם בערגעדיגען נגב, און זיי האָבען נאָך געשטרעבט צו ווייטערדיגע פערכאַפּונגען. צו מערב-צד האָבען געוואָהנט די אשדוד'ער (אשדודים); די עמונ'ער, ווייטער זענען געקומען פון יענער זייט ירדן און אויך פערכאַפּט אַ געוויסע שטיק יודישע ערד. פון צפון-זייט, אין דער געוועזענער מלוכה פון ישראל, האָבען געוואָהנט די שומרונ'ער (שומרונים), וועלכע זענען בעשטאַנען פון אַ קליינעם אַסימילירטען טייל פון דער פריהערדיגער ישראל-בעפעלקערונג און פון

אַ גרויסער מענגע פון דער פרעמדע אַנגעקומענע עלעמענטען. אַזאַ אויסגעמישטען כאַראַקטער האָט אויך געטראָגען די רעליגיע פון די שומרוניער: זיי האָבען געהיט דעם אַלטען האַלב-יודישען קולטוס פון יהוה, וועלכער האָט אַמאָל אין לאַנד געהערשט, צומישענדיג צו איהם פערשיעדענע מנהגים פון די אַנגעקומענע געצענדינערישע שבטים. די שומרוניער זענען אַלזאָ געווען האַלבע יודען אַי לויט זייער ראַסע, אַי לויט זייער גלויבען.

זייענדיג אַרומגערינגעלט מיט אַזוינע שכנים, האָבען די יודען געברויכט אַנווענדען נישט וועניג קרעפטען, אום צו בעקומען פון דאָס-ניי די אויבערמאַכט איבער דער פריהערדיגער אייגענער טעריטאָריע און פון דאָס-ניי אויפצושטעלען די צושטערטע געזעלשאַפטליכע אָרדנונג. פון איין זייט איז זיי אויסגעקומען אַרויסצושטופען די פרעמדע שבטים פון די אָבגערויבטע יודישע געגענדען, און פון דער צווייטער זייט — אויפצובויען די פערנאַכלעסיגטע ירושלים און די אַרומיגע שטעדט. אָהן דער הילף פון דער פערסישער ממשלה האָבען זיי אין אַנהויב נישט געקאָנט זיך בעגעהן. ווי ס'שיינט אָבער, איז די דאָזיגע הילף געווען נישט בעדייטענד. די נייע זיעגער האָבען נאָך נישט בעוויזען אַריינצובריינגען אַ נייע אָרדנונג אין דער פאַלעסטינישער פראָווינץ, און ס'איז אונבעוואוסט, אין וואָס עס האָט זיך אויסגעדריקט זייער מיטווירקונג בנוגע צו דער רעסטויראַציע פון יהודה. פערשיעדענע היסטאָרישע דאָקומענטען זענען פאַראַן וועגען דעם, ווי אַזוי די ערשטע „צוריקקומענדע" האָבען זיך איינגעאָרדענט אין דער אַלטער היימאַט, און ווי אַזוי עס איז צוגעגאַנגען ווייטער דער ענין פון שיבת-ציון. פאַר בעשטימט קאָן מען רעכענען נאָר דאָס, אַז די ערשטע צוריקקעהרענדע האָבען זיך בעזעצט אין ירושלים און אין די נאָהענטסטע געגענדען אַרום, בילדענדיג אויף אַזאַ אופן אַ פעסטע און ענג צוזאַמענגעבונדענע קאָלאָניע.

איינע פון די ערשטע זאָרגען פון די צוריקגעקומענע יודען, איז געווען צו בענייען די רעליגיעזע גאָטעס-דינסטען אין ירושלים. דאָס האָט געפאָדערט דאָס אָנגעשטרענגטע רעליגיעזע געפיהל פון פאָלק, וואָס האָט סימבאָליש צוזאַמענגעבונדען די גרויסע געשעהעניש פון זיין בעפרייאונג מיט דעם צוריקקעהר פון גאָט אין זיין הייליגער שטאָדט און הייליגען בית-המקדש. ווען ס'איז אָנגעקומען דער זיבעטער מאָנאַט תשרי, ווען עס פאַלען אויס די גרויסע יודישע הערבסט-ימים-טובים, האָבען זיך אין ירושלים פערזאַמעלט גרויסע מאַסען פון אַלע אַרומיגע אומגעגענדען. אויף דעם זעלבינגען אָרט, וואו אַמאָל איז געשטאַנען דער מזבח אין שלמה-המלך'ס בית-המקדש, איז געוואָרען אויפגעשטעלט אַ נייער אַלטאַר און באַלד איז בע-

ײַט געוואָרען דער סדר פֿון קרבנות, וועלכע איז בטל געוואָרען צוזאַמען מיט'ן חורבן פֿון ירושלים.

גלײַך נאָכדעם, ווי ס'דערצעהלט די מסורה, האָבען זיך אָנגעהויבען די הכנות אויפֿצובויען אַ נײַעם בית־המקדש פֿאַר גאָט אין ירושלים, אויף דעם אַלטען אָרט, אויפֿ'ן באַרג מוריה. עס זענען געשלאָסען געוואָרען קאָנטראַקטען מיט די פֿיניציער פֿון צור און צידון, צו צושטעלען צעדער־געהילץ פֿון לבנון פֿאַר בעלוינונג מיט געלד און מיט פּראָדוקטען. עס זענען אויך געדונגען געוואָרען אַרבײַטער אויסצוגראָבען און אָנצוהאַקען שטײנער פֿון די אַרומיגע בערג. ווען די דאָזיגע פֿאָרבערײַטונגען זענען געענדיגט געוואָרען, איז מען צוגעטרעטען צום בנין פֿון דעם געטליכען הויז; דאָס איז אויסגעפֿאַלען אין דעם פֿריהלינגס־מאָנאַט איר, אויפֿ'ן צווײטען יאָהר נאָכדעם, ווי די געפֿאַנגענע האָבען זיך צוריקגעקעהרט אין זײער פֿאָטערלאַנד. די אָנפֿיהרער און די עלטסטע פֿון פֿערשידענע קהלות זענען אָנגעקומען צו דער גרויסער עהרליכער פֿײַערונג, ווען עס איז אװעקגעלעגט געוואָרען דער ערשטער שטײן צו דעם יסוד פֿונ'ם נײַעם בית־המקדש. די כהנים זענען פֿון דאָס־נײַ ערשיענען אין זײערע הײליגע אָנקלײדונגען, די לויים פֿון אסף'ס־הויז האָבען געזונגען דאַנק'ס־הימנונ'ען, וועלכע זענען צו אונז דערגאַנגען אין דער זאַמלונג פֿון תהלים, און ווײַט, ווײַט האָבען געהילכט די פֿרײדענס־אויסגעשרײַען פֿון פֿאָלק. צווישען דעם דאָזיגען פֿײַערנדען המון זענען אָבער געשטאַנען די געעהרטע זקנים און האָבען הויך געװײנט: די דאָזיגע אַלטע־לײַט האָבען נאָך זוכה געווען מיט זײערע אײגענע אויגען צו זעהען דעם ערשטען בית־המקדש אין זײַן פֿולער פּראַכט, און איצט פֿערגלײַכענדיג מיט איהם דעם נײַעם, אָרעם־געגרינדעטען בית־המקדש האָבען זײ נישט געקאָנט אײַנהאַלטען זײערע טרעהרען. „און דאָס פֿאָלק—גיט צו דער כראָניקער פֿון יענער צײַט — האָט נישט געקאָנט אונטערשײדען די פֿרײדענס־געשרײַען פֿון דעם קלאָגליכען יאָמער".

די ווײַטערדיגע אַרבײַט בײַ דער אויפֿשטעלונג פֿונ'ם בית־המקדש האָט אָבער זיך געמוזט באַלד אָבשטעלען צוליעב די „פֿײַנד פֿון יהודה און בנימין". צו די דאָזיגע פֿײַנד האָבען אָנגעהערט די אַרומיגע שכנ'ישע שבטים, וועלכע האָבען פֿערכאַפּט געוויסע טײלען פֿון דער יודישער טעריטאָריע און וועלכע האָבען דערום נישט געוואָלט, אַז ס'זאָל זיך פֿון דאָס־נײַ בילדען אַ צענטרום פֿון דעם יודישען פֿאָלק אין דעם יודישען לאַנד. אַ פֿײַנדליכע פּאָזיציע אין דער בעציהונג צו יודען האָבען פֿערנומען אויך די האַלבע־קרובים, די שומרונ'ער. ווען זרובבל און די עלטסטע זענען צוגעטרע־

מען צו בויען דעם בית-המקדש, האבען די שלוחים פון די שומרונ'ער זיי ערקלערט, אז אויך די שומרונ'ער, אלס דיענער פון יהוה, וועלען אנ'אנטייל נעהמען אין דעם בנין פון דעם ירושלים'דיגען בית-המקדש. דער פערלאנג פון די שומרונ'ער האט געשטאמט נישט אזוי פון זייער רעליגיעזער התלהבות, ווי פון געוויסע פאליטישע אויסזיכטען: זיי האבען גערעכענט, אז דער פערבאנד מיט די יודען, צו וועלכע דער הערשער פון פרס בעציהט זיך מיט א בעזונדערער אויפמערקזאמקייט, וועט זיי קענען דיענען אלס מיטעל אויף צו געווינען די סימפאטיע פון דער העכסטער מאכט אין לאנד. זרובבל און די עלטסטע האבען אבער בעשלאסען אבצוווארפען דעם פאר-שלאג פון די שומרונ'ער. זיי האבען מורא געהאט, אז די פעראייניגונג מיט די האלב-געצענדיענערישע שכנים וועט ווייטער ברייננען צו דער פער-שפרייטונג פון פערקרימטע רעליגיעזע בעגריפען און שלעכטע, סעדראר-בענע זיטען. דער דאזיגער בעשלוס האט אויפגערעגט די שומרונ'ער, און זיי האבען אנגעהויבען מיט א פערביסענער שנאה, רודף צו זיין דער יודישער געמיינדע און איהר צושטערען אין אלע איהרע אונטערנעהמונגען אדער מיט כח, אדער מיט רמאות. זיי האבען זאגאר די פרס'ישע בעאמטע אויפגע-העצט געגען יודען און ווען די לעצטע האבען זיך געווענדעט צו דער העכ-ערער פרס'ישער מאכט מיט אנקלאגעס, האבען די שומרונ'ער זיך געמיהט דורך שוחד און אנדערע דרכים צו שטערען דעם ערפאלג פון זייערע שתדלנות. צוליעב די דאזיגע שטערענישען האט זיך געמוזט אבשטע-לען די היילינע ארבייט פון בנין בית-המקדש, וועלכע האט זיך אזוי פייערליך אנגעהויבען — און אין א משך פון פונפצעהן יאהר האט זי זיך נישט געקאנט בעניייען.

אין דער דאזיגער קורצער צייט האבען די יודען איבערגעטראגען נאך גרעסערע אונאנגענעהמליכקייטען.. כרש איז געשטארבען און איהם האט גע'ירשנט זיין זוהן קמביז. ווי נאר ער איז ארויף אויפ'ן טראן, האט דער נייער מלך זיך אנגעהויבען גרייטען צו א מלחמה, מיט'ן צוועק צו פער-נעהמען מצרים און כוש. די אבטיילונגען פון דער גרויסער פרס'ישער ארמעע זענען דורכגעגאנגען דורך יהודה און איהר איז אויסגעקומען צו פערזוכען דעם טעם פון די אלע צרות, וואס זענען געוועהנליך פערבונדען מיט א מלחמה. די שכנישע האלב-ווילדע פעלקער האבען בעאונרוהיגט די יודען מיט זייערע שטענדיגע אנפאלען און בענוצענדיג זיך מיט דער קריעגס-מהומה, האבען זיי זיך ערלויבט אלע מעגליכע געוואלט-טהאטען. אויף שטיצע פון דער פרס'ישער מלוכה, איז נישט געווען צו האפען, ווארום, וואס האבען איהם

געקענט אין אַזאַ ערנסטען מאָמענט אָנגעהן די יודען מיט זייערע נאַ־שעפטען? ווען קאַמביז האָט זיך אומגעקעהרט פון דער בעריהמטער מלחמה מיט מצרים און איז געשטאָרבען אויפ'ן וועג אין סיריא, האָט איינער פערדריי בעדכאַפּט דעם טראָן און די מלוכה־אָרדנונג אין דער גרויסער פּרסישער מאָנאַרכיע איז אינגאַנצען געשטערט געוואָרען. צו דער פּאָליטישער שוצ־לאָזיגקייט פון יהודה, זענען נאָך צוגעקומען פערשידענע עקאָנאָמישע אונגליקען. איינינגע יאָהר נאָכאַנאַנד האָבען זיך אין לאַנד געצויגען די אונגערעטענישען אויף די פעלדער. די פערדינסטען זענען געווען שלעכטע, דער האַנדעל האָט זיך נישט געקאָנט ענטוויקלען, ווייל די קאַראַוואַנען־וועגען זענען געווען נישט אונגעפעהרליך צוליעב די מלחמות און מהומות אין פּרס. די שטימונג ביים פאָלק איז געווען אַ געדריקטע, דער טרויער פון גלות האָט זיך נאָך אַזוי ווי געצויגען. די נאַציאָנאַלע תעניתים, וועלכע זענען איינגעפיהרט געוואָרען אין בבל, האָבען דאָ אויך נישט אויפגע־הערט אָבגעהיט צו ווערען.

עטוואָס פריער האָבען יודען אָבגעאָטעמט פאַר דער ממשלה פון דריויש היסטאַספּ, וועלכער האָט פון דאָס־ניי פעסטגעשטעלט די מלוכה־אָרד־נונגען אין פּרס און אין איהרע פּראָווינצען. דער נייער מושל, איז, ווי ס'שיינט, געווען גענייגט צו יודען נישט ווייניגער פון כורש'ן, און האָט גאָרנישט גע־האָט דאַגעגען, אַז ירושלים זאָל פון דאָסניי בילדען אַ רעליגיעזען צענטרום אין יהודה. אין אָנפאַנג פון דריוש'ס ממשלה זענען אין ירושלים אַרויס־געטראָטען צוויי נביאים, חגי און זכריה, וועלכע האָבען געוועקט דאָס פאָלק, זיך צו נעהמען פון דאָסניי צום בויען דעם בית־המקדש. זיי האָבען געשטרעבט צו איבערצייגען דאָס פאָלק, אַז זיין אָרימקייט און זיינע אונגליקליכע פּאָ־ליטישע לאַגע קאָן נאָך נישט דיענען פאַר קיין פערענטפערונג קעגען דעם, וואָס „דאָס געטליכע הויז" איז נאָך נישט געוואָרען אויפגעבויעט; פערקעהרט, די טרויעריגע לאַגע פון פאָלק איז בלויז אַ רעזולטאַט דערפון, וואָס דאָס פאָלק איז צופיעל גלייכגילטיג צו דער הייליגער אַרבייט. ווענ־דענדיג זיך צו די אָנפיהרער, צו זרובבל'ן און יהושע'ן רעדט דער נביא חגי:

„דאָס פאָלק זאָגט, אַז ס'איז נאָך די צייט נישט געקומען, גאָט'ס הויז צו בויען. און אייך איז יאָ צייט צו זיצען בעקוועם אין אייערע וואָהנונגען, ווען דאָס דאָזיגע הויז פון גאָט איז וויסט און פערלאָזען?... בעטראַכט אייערע וועגען. איהר זייעט פיעל און שניידט ווייניג, איהר עסט נישט צו זאַט, איהר טרינקט נישט צו בעפריעדיגונג, איהר קליידט אייך און נישט צו וואַרעם. און דער, וואָס אַרבייט, לעגט זיין פערדינסט אין אַ

לעכערדיגער קעשענע... וואָרום איז עס אַזוי? דאָס איז דערפאַר, זאָגט גאָט, וואָס מיין הויז איז פערגעסען, ווען יעדער פון אייך לויפט אין זיין שטוב. דערפאַר האַלט איין דער הימעל דעם טוי, און די ערד — איהר פרוכט. איך האָב גערופען די טריקעניש אויף די פעלדער, אויף די בערג, אויף די וויינגערטנער, אויף די איילבערטבוימער און אויף אַלץ, וואָס עס ברייננט די ערד אַרוים, אויך אויף דעם מענשען, אויך אויף די בהמות, אויך אויף יעדע האַנד-אַרבייט."

דאָס בעגייסטערטע וואָרט פון דעם נביא האָט געווירקט. זרובבל, יהושע און די אַנדערע עלטסטע פון פאָלק האָבען ווייטער פלייסיג זיך גענומען צום בויען דעם בית-המקדש. די אַרבייט האָט זיך בעגייט אין צווייטען יאָהר פון דריוש'ס ממשלה און האָט זיך געצויגען אַ יאָהר פינף. אין פערלויף פון דער דאָזיגער צייט, האָבען די אָנפיהרער פון פאָלק געמוזט, אָנווענדען זייערע אַלע קרעפטען, כדי צו דערפיהרען ביזן ענדע די אָנגעפאַנגענע זאַך און בעזייטיגען די פאַרשטעהענדע הינדערנישען.

די מסורה דערצעהלט, אַז איינמאַל, אין דער צייט פון דער אַרבייט ביים בית-המקדש, איז קיין ירושלים אָנגעקומען מיט זיין סוויטע דער פערסישער פערטרעטער תתני, וועלכער האָט פערוואַלטעט מיט דער פראָווינץ „עבר-הנהר" (סוריא) און ער איז פערוואונדערט געוואָרען, אָנקוקענדיג די פראַכטפאָלע געביידע פון בית-המקדש. ער האָט געפרעגט די עלטסטע: ווער האָט זיי ערלויבט צו בויען דעם דאָזיגען בנין? — און ער האָט בעקומען אַ ענטפער, אַז אַזאַ ערלויבעניש האָבען די ערשטע צוריקגעקומענע קיין ירושלים בעקומען פון כרש, און אַז דער בנין האָט זיך נאָך אָנגעפאַנגען פאַר דעם פערסישען פערטרעטער ששבצאר. אויסהערענדיג די דאָזיגע ער-קלערונג, האָט תתני נישט אָבגעשטעלט די אַרבייט, נאָר ער האָט באַלד וועגען דעם צו וויסען געגעבען דעם מלך דריוש. דער מלך האָט געהייסען נאָכזוכען אין די אַרכיווען און באַלד איז ווירקליך געפונען געוואָרען אין דער מדי'שער שטאָדט עקטאַבאַנאַ דעם מלך כרש'ס פערזאָג, וועגען דעם בנין בית-המקדש אין ירושלים. דאַן האָט דער פחה נתתני בעקומען פון דריוש'ן אַ בעפעהל, נישט צו שטערען דאָס בויען פון בית-המקדש, נאָר פערקעהרט נאָך, מיט אַלע מעגליכקייטען צו שטיצען די אַרבייט.

דער בנין פון בית-המקדש איז פערענדיגט געוואָרען אויפ'ן זעקסטען יאָהר פון דריוש'ס ממשלה (516) אין דעם דריטען טאָג פון חדש אדר. ־ען עס האָט זיך געענדיגט זיבעציג יאָהר צייט עס איז חרוב געוואָרען ־ער ערשטער בית-המקדש. (דערום ווערט אין די יודישע היילינע ספרים

גערעכענט, אז דער גלות פון בבל האט געדויערט זיבעציג יאהר. דער כהן יהושע און דער נשיא זרובבל האבען איינגעאָרדענט א פייערליכע בענייאונג פון בית-המקדש, און באלד נאכדעם איז געפייערט געוואָרען דער חג הפסח, אין דער אנגעוועזענהייט פון א זעהר גרויסען המון, וועלכער איז זיך צוזאמענגעפאהרען קיין ירושלים.

ביים יודישען פאלק איז ווייטער געוועזען צו בעמערקען א אונגעוועהנליכע, ערהויבענע שטימונג. די נביאים חגי און זכריה האבען מיט זייערע רעדען בעגייסטערט די ירושלים-לייט און האבען אין זיי אריינגעגעבען האפנונגען אויף א ליכטיגער צוקונפט. חגי האט געזאגט, אז דעם נייעם „צווייטען בית-המקדש" שטעהט פאר אזא גרויסער רוהם, וועלכען עס האט נישט געהאט אפילו דער ערשטער בית-המקדש, וואס איז געבויט געווארען דורך דעם מלך שלמה, און האט זיך אויסעהליך אויסגעצייכענט מיט א פיעל גרעסערען פראכט. דער נביא האט אנגערופען זרובבל'ן „דער אויסדערוועהלטער פון גאט" און האט איהם געהיימניספול פאראויסגעזאגט זעהר גרויסע עתידות. נאך מעהר געהיימניספול און מיט א מעהר-פייערליך-משיחדיגען גייסט צייכענען זיך אויס די רעדען פון נביא זכריה. די רעדען טראגען אין גרעסטען טייל א פארם פון פאעטישע זעהונגען (וויזיאנען), וועלכע דערמאהנען צייטענווייז די זעהונגען פון יחזקאל. אין איינער פון די דאזיגע זעהונגען זאגט דער מלאך אן דעם נביא, אויף איבערצוגעבען דעם נשיא זרובבל, די דאזיגע ווערטער פון גאט, וועלכע זענען נאכהער געווארען דער דעוויז פון דעם גאנצען יודענטום, אלס פאלק פון גייסט: „נישט מיט קיין ארמעע און נישט מיט קיין קראפט, נאר מיט מיין גייסט (וועסט זיעגען)!" דער נביא האט געפרעדיגט, אז יהודה וועט זיך ראטעווען נישט מיט מאטעריעלע, נאר מיט גייסטיגע כלי זין. ער שטעלט שטענדיג אין איין רייהע יהושע דעם כהן גדול, אלס פארשטעהער פון דאס גייסטיגע לעבען, מיט זרובבל דעם נשיא, אלס פארשטעהער פונ'ם פאליטישען לעבען. פאר דעם בליק פונ'ם נביא טראגט זיך דאס בילד פון דעם קינפטיגען קרוינטרעגער פון דוד'ס הויז, וועלכער געוועלטיגט איבער יהודה, צוזאמען מיט דעם שפראָצלינג פון די כהנים גדולים פון צדוק'ס-הויז. זכריהו זעהט פאר אין דער צוקונפט צייטען פון מנוחה און גליק פאר דער בעפרייטער יהודה: אזוי האט גאט געזאגט: איך האב זיך מיר ווידערגעקעהרט קיין ציון און זיך בעזעצט אין ירושלים; און ירושלים וועט אנגערופען ווערען „די שטאדט פון וואהרהייט" און דער בארג פון גאט — דער הייליגער בארג. עס וועט נאך קומען א צייט, ווען אלטע לייט און אלטע פרויען וועלען זיצען

אין די גאַסען פון ירושלים און יעדער וועט זיך מיט'ן האַנד אויפ'ן שטעקען שטיצען צוליעב דער טיעפער עלטער. און פול וועלען זיין די גאַסען פון שטאָדט מיט יונגלעך און מיידלעך, וועלכע וועלען זיך פרעהליך שפיעלען".

ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען א פראַגע צווישען די כהנים וועגען דעם, צי מ'דאַרף נאָך אַלץ אָבהיטען די תעניתים, וועלכע זענען מיט יאָהרען צוריק אין גלות איינגעפיהרט געוואָרען צום אַנדענקען פון חורבן ירושלים, — האָט דער נביא געזאָגט, אַז עס וועט קומען אַ צייט, ווען די דאָזיגע תעניתים וועלען זיך פערוואַנדלען אין ימים־טובים. דערביי האָט ער, אַזוי ווי די פריהערדיגע נביאים, זיך געמיהט קלאָר צו מאַכען דעם פאָלק, אַז נישט מיט דער אויסערליכער פרומקייט קאָן מען זיך ראַטעווען, נאָר מיט גוטע מעשים און מיט וואַהרהייט. „אָט וואָס איהר זאָלט טהון: רעדט נאָר אמת איינער דעם צווייטען, גערעכטיגקייט און פריעדענסגעריכט זאָלט איהר שאַפען אין אייערע שטעדט; נישט פערטראַכט אין אייער הארצען קיין שלעכטס איינער געגען צווייטען, האַסט דאָס פאַלש־שווערען, ווייל דאָס אַלעס פערטראָג איך נישט — אַזוי זאָגט גאָט!"

דאָס אויפשטעלען פון דאָס־ניי דעם רעליגיעזען צענטרום אין ירושלים, האָט אויף א געוויסער צייט אויפגעהויבען דעם גייסט פון פאָלק, נאָר די ליכטיגע האָפנונגען פון די נביאים זענען נאָך נישט אַזוי גיך מקוים געוואָרען. די טעג פון פרייהייט און גליק זענען אין יהודה נאָך נישט אָנגעקומען. ווי פריהער איז זי נאָך געווען אַן אָרימע פראָווינץ, וועלכע איז געווען אָבהענגיג פון די פערסישע פערטרעטער. דער שפראָצלינג פון הויז דוד'ס בוים, זרובבל, דער אייניקעל פון מלך יהויכין, האָט זיך נישט דערוואַרט, צו טראָגען די קרוין אויף זיין קאָפּ. נאָכדעם, ווי דער בית־המקדש איז אויסגעבויט געוואָרען, ווערט ער אינגאַנצען פערשוואונדען פון דעם יודישען האָריזאָנט, און אין די היסטאָרישע דאָקומענטען, וועלכע זענען צו אונז דערגאַנגען פון יענער צייט, ווערט זיין נאָמען מעהר נישט דערמאָנט. א שפּעטיגערע יודישע מסורה זאָגט, אַז זרובבל האָט זיך אומגעקעהרט צוריק אין בבל און איז שוין דאָרט געבליבען. עס עקזיסטירט אַ מיינונג, וועלכע זעהט אויס ריכטיג צו זיין, אַז די פערסישע רעגירונג האָט מורא געהאַט דערפאַר, אַז זרובבל, אַלס איינער פון די זרע המלוכה, זאָל נישט געהמען פּרעטענדירען אויף דעם קעניגליכען טראָן אין יהודה. און דערפאַר האָט זי איהם דערווייטערט פון זיין פאָטערלאַנד. די הנהגה איבער דער יודישער קהלה אין ירושלים איז איבערגעגעבען געוואָרען אין די הענד פון כהן גדול יהושע

בן יהוצדק, וועלכען עס האט נאך זיין טוידט געירשנט זיין זוהן יהויקים.

די ווייטערדיגע געשיכטע פון יהודה פאר דער ממשלה פון דריוש און זיין טראנספאלגער קסערקס 1 (אחשורוש) בלייבט איינגאנצען נישט בעוואוסט. אין ספר „עזרא" געפינט זיך נאר א אונדייטליכע בעמערקונג, אז אין אנפאנג פון אחשורושים ממשלה האבען די יודישע פיינד זיך געפרובט אנריידען רשעות אויף יהודה פאר דעם פערסישען מלך. ביים פאלק אבער איז געבליבען א מסורה (מגלת אסתר) וועגען דעם, ווי אזוי איינער פון זיינע שרים, המן בן־המדתא, א צורר היהודים, האט אנגערעדט דעם מלך צו פערטיליגען דאס יודישע פאלק אין אלע פראווינצען פון זיין בריימטער מלוכה, און ווי אזוי דער מלך האט שוין געהאט דערויף איינגעשטימט און האט שוין זאגאר ארויסגעגעבען א בעפעהל צו זיינע אלע סאטראפען אין אלע מדינות, אויסצוהרג'ענען אלע יודען אין איין טאג; נאר דורך א נס זענען יודען דאן נצול געווארען, מיט דער הילף פון דער שענער יודין אסתר און דעם פרומען שר מרדכי. צוליעב דער גרויסער ישועה הערדט יאהר יעהרליך ביי יודען געפייערט אין חדש אדר דער 14־טער טאג, וועלכער ווערט אנגערופען פורים, ווען לויט דער גזירה און לויט דעם גורל (פור) האט געזאלט אויסקומען די פערטיליגונג פונ'ם יודישען פאלק.

די ערשטע צוריקשטעלונג פון דעם יודישען נאציאנאלען לעבען דורך זרובבל און יהושע, איז געווען עהנליך צו דער ערשטער פעראקערונג פון א פערלאזענעם פעלד, וועלכע פערזיכערט נאך נישט קיין גערעטעניש. דער אויפגעשטעלטער רעליגיעזער צענטרום אין ירושלים איז נאך נישט געווען גענוגענד, אויף צו בעזייטיגען אלע צרות, וועלכע האבען זיך איבערהויפט גענומען פון דער אונשטאנדהאפטיגקייט אין דעם געזעלשאפט־ליכען און עקאנאמישען לעבען פון פאלק. יהודה האט זיך גענויטיגט אין א בריימער און פעסטער נאציאנאלער אויטאנאמיע, וועלכע זאל ארומ־נעהמען אלע ספערען פון פאלקס־לעבען, די דאזיגע ארבייט האט נאך אבער געווארט אויף אידרע שעפער און ארגאניזאטארען. אין דער נאהענטסטער צייט פאר דער רעסטוראציע, האבען זיך אזעלכע טהעטיגע לייט נישט בעוויזען. יהודה האט נאר געבילדעט א רעליגיעזע געמיינדע, וועלכע איז אנגעפיהרט געווארען דורך די מיוחס'דיגע פאמיליעס, וואס אן זייער שפיץ איז געשטאנען דער כהן־גדול. נאך יהויקים'ן, יהושע'ס זוהן, האט דעם דאזיגען פאסטען פערנומען דער איניקעל פון דעם לעצטען — מיט'ן נאמען אלישיב (460־טען יאהר). נאהענט צו דער אליגארכישער (אליגארכיע־ממשלה

פֿון נישט פֿיעל מיוחסים) הנהגה איז געשטאַנען די געלד-אַריסטאָקראַטיע.
די עקאָנאָמישע אונגלייכהייט האָט זיך שוין דאַן דייטליך אַרויסגעוויזען: געגען
אַ קליינעם הייפֿעל רייכע לייט איז געשטאַנען אַ גרויסע, אָרעמע מאַסע.
די רייכע האָבען זיך בענוצט מיט זייער נאָהענטקייט צו דער פֿערוואַלטונג
אין לאַנד, כדי צו דריקען עקאָנאָמיש די אָרעמע קלאַסען. אין די יאָהרען
פֿון אונגערעטעניש פֿלעגען די אָרימע פֿערקויפֿען צו די רייכע אָדער פֿערזעצען
ביי זיי זייערע פֿעלדער, זייערע וויינגערטנער, זייערע הייזער, אָפֿטמאָל
זאָגאַר די קינדער, אום צו בעקומען אַלס אַ פּראָצענטיגע הלואה, אָדער תבואה
צו דערנעהרען זיך, אָדער געלד, צו בעצאָהלען מס (צינשען) דעם פּערסי-
שען פּחה.

דער ערשטער דור פֿון די פֿערטריבענע, וואָס זענען נאָך פֿאַר כּורש'ן
אָנגעקומען צוריק אין ארץ-ישראל, האָט זיך געהאַלטען ווייט פֿון יענע;
וועלכע זענען גאָר אין אָנפֿאַנג פֿערבליבען אין לאַנד און האָבען אָנגעהערט
איבערהויפּט צו די נידעריגערע קלאַסען; די ווייטערדיגע דורות אָבער האָבען
זיך שוין מיט זיי אויסגעמישט דורך הייראַטס-פֿערבאַנדען און געמיינדע-
אָרגאַניזאַציעס. די דאָזיגע צונויפֿגיסונג האָט געהאַט פֿאַר ביידע צדדים
זעהר וויכטיגע פֿאָלגען. די פּאַלעסטינישע יודען זענען געשטאַנען אין גייס-
טיגען זין פֿיעל נידעריגער פֿאַר די אָנגעקומענע פֿון בבל, וועלכע זענען
שוין געלייטערט געוואָרען אין דעם פֿייער פֿון צרות; אין זייער גלויבען
זענען נאָך געבליבען פֿיעל רעשטען פֿון די אַלטע האַלבהיידישע בעגריפֿען
און מנהגים, וועלכע זיי האָבען, זאָגאַר אין אַ שוואַכער פֿאָרם, געירש'ענט
פֿון זייערע אורעלטערען. פֿון צווייטען זייט אָבער האָט זיך די פֿון בבל
צוריקגעקעהרטע — איינגעגעבען, אויפֿצוהויבען די דאָזיגע מאַסען אין אַ
גשמיסער מדרגה צו זיך און אָבצוּוויינִיגען זייערע רעליגיעזע פֿאָרשטעלונגען
וועגען גאָט און מענש. דער פֿון דאָס ניי אויפֿגעבויעטער בית-המקדש איז
געוואָרען דער צענטרום פֿון גאָטעס דינסט, און דער אַלטער במות-קולטוס
האָט שוין מעהר נישט געקאָנט בייסטעהן געגען איהם. די פֿיעלצעהליגע כהנים
און לוים האָבען זיך קאָנצענטרירט אין דער הייליגער שטאָדט אַרום בית-
המקדש. דער געזעצליכער קולטוס פֿון דער תורה און דער כהנים-שטאַט
פֿון יחזקאל, האָבען אַרויסגעשטופּט די נישטצוגעפּאַסטע פֿאָלקס-מנהגים.
נישט לייכט איז אָנגעקומען דער יודישער געמיינדע אויסצוהאַלטען אָט
דעם דאָזיגען בית-המקדש-קולטוס. זי האָט געמוזט צושטעלען בהמות פֿאַר
די אַלטעגליכע און יום-טוב'דיגע קרבנות און אויסהאַלטען אַ גרויסען שטאַט
פֿון כהנים און לוים. דאָס האָט אויסגעמאַכט זעהר אַ גרויסע אָבצאָהל,

וואס איז געווען בערך נישט נאך די קרעפטען פון די ארימע קלאסען, וועלכע זענען אויסער דעם געווען בעלעסטיגט נאך מיט פיעל אנדערע מסים. די פערשיעדענע מתנות־כהונה און מתנות־לויה (תרומה, מעשר א.ד.ג.) פלעגען אפט צוגעשטעלט ווערען אין א קארגער מאס, און דאס ווידער, האט זיך זעהר נישט גינסטיג אבגעשפיגעלט אויף דער לאגע פון דעם גייסטליכען שטאנד.

מיט דער צייט האבען זיך אין דער יודישער געמיינדע אריינגעריסען אויך פרעמדע עלעמענטען. פיעל היידען פון די ארומיגע קליינע פעלקער זענען אריבערגעגאנגען צו דער יודישער אמונה און אזעלכע גרים זענען אין זייערע רעכטע פערגליכען געווארען מיט די בירגער פון לאנד. זיי האבען געדיענט אלס צוזאמענבינדענדע קייט צווישען די יודען און די ארומיגע שבטים; זיי האבען אונטערגעהאלטען די פאמיליען־פערבאנדען און פלעגען זיך מתחתן זיין מיט זייערע פריהעריגע קרובים, וועלכע זענען נאך פערבליבען ביי זייער געצענדינערייא. מיט זייערע ביישפיעלען האבען זיי שלעכט געווירקט אויך אויף די אמת'ע יודען, וועלכע האבען זיך אנגעהויבען צו הבר'ן מיט דער געצענדינעריי און זיך משדך צו זיין מיט זייערע געצענדינערישע שכנים. אין יודישע פאמיליעס האט מען שוין געקאנט בעגעגענען פרויען פון די עמונ'ער, אשדוד'ער און שומרונ'ער. דאס איז איבערהויפט געווען צו בעמערקען צווישען די יודישע אריסטאקראטען און רייכע, וועלכע האבען זיך בעטייליגט אין דער פערוואלטונג פון פאלק און האבען דרום געהאט די מעגליכקייט צו דערנעהנטערען זיך מיט די יחסנ'ישע און איינפלוסרייכע פארשטעהער פון די שכנ'ישע פעלקער. אזעלכע געמישטע התונות האבען געשמעקט מיט א גרויסער געפאהר פאר דער ריינקייט פון דער יודישער ראסע און דער יודישער אמונה. דאס יודענטהום איז נאך אליין נישט אזוי פיעל פעסט נאציאנאל און גייסטיג געווען, אום אריינצונעהמען אין זיך פרעמדע עלעמענטען, נישט אונטערפאלענדיג אין א געוויסען זין אונטער זייער ווירקונג. דאס יודישע פאלק האט זיך דאן גענויטיגט אין א שטרענג נאציאנאלער אבגעזונדערטקייט; ווייל אידם איז פארגעשטאנען די געפאהר, צוגאנגען און צוגאסען צו ווערען, ווי שניי אין וואסער, צווישען אנדערע פעלקער, און דעם יודענטהום — פערוואנדעלט צו ווערען אין א וועלכען ס'איז פארכלאזען מאנאטעאיזם, אהן א שום בעזונדערען פראקטישען יסוד.

געגען דער דאזיגער געפאהר זענען ארויסגעטראטען די בעסטע קרעפטען פון פאלק. עס איז ענטשטאנען א נאציאנאלע אפאזיציע, וועלכע האט

אויף זיך גענומען די אויפגאַבע, צושיצען דאָס יודישע פאָלק פון דעה שעדליכער אַסימילאַציע. אונדייטליכע אָבקלאַנגען פון דעם דאַמאָלסדיגען קולטור־קאַמפף זענען צו אונז דערגאַנגען אין נישט פיעל רעדען פונ'ם נביא מלאכי. דער נביא וואַרפט פאָר זיינע ברידער דאָס, וואָס זיי טרעטען איבער דעם פערזאָג פון היילינקייט, וואָס איז דעם יודישען פאָלק פון גאָט אָנגעבאָטען געוואָרען — די ריינקייט פון דער ראַסע און דער אמונה. „יהודה האָט גאָט אָבגענאַרט און אַ פערברעך איז בעגאַנגען געוואָרען צווישען ישראל און ירושלים; יהודה האָט פערשוועכט די היילינקייט פון גאָט דורכדעם, וואָס ער האָט ליעב בעקומען און איז דער מאַן געוואָרען פון דער טאָכטער פון אַ פרעמדען גאָט". דער נביא פראָטעסטירט געגען געמישטע הייראַטס־פערבאַנדען און איבערהויפט שטראָפט ער די, וועלכע גטען זיך מיט זייערע יודישע ווייבער, כדי צו הייראַטען מיט אַנדערע פון פרעמדע פעלקער, געגען געזעץ. „אַ זוהן עהרט זיין פאָטער, אַ קנעכט ציטערט פאַר זיין האַרין. בין איך אייך אַ פאָטער — זאָגט יהוה — וואו איז דאָס עהרע־געפיהל צו מיר, בין איך אייך אַ האַר, וואו זשע איז דער שרעק פאַר מיר?"

מלאכי שטראָפט בעזונדער שטרענג די כהנים און די נביאים, וועלכע בעציהען זיך גלייכגילטיג צו זייערע בית־המקדש'דיגע פליכטען, ווי אויך צו זייער דאָליע אַלס רעליגיאָנס־לעהרער. אין געגענזאַץ צו די אַמאָליגע נביאים, גיעט ער אָב כמעט דעם העכסטען אָרט אין דער געזעלשאַפט די גייסטליכע פון בית־המקדש. „די ליפצען פון כהן מוזען היטען די וויסענשאַפט, ביי איהם מוז מען לעהרע זוכען, ווייל ער איז דער געשיקטער פון גאָט". „איהר אָבער — ווענדעט ער זיך צו די גייסטליכע פון זיין צייט — האָט זיך אָבגענייגט פונ'ם געטליכען וועג, פיעל האָט איהר פערפיהרט געגען דעם געזעץ — און אָט פאַרוואָס איך האָב אייך געמאַכט פאַר די פעראַכטעטע און ערנידעריגסטע צווישען פאָלק". ווערטער אַליין זענען אָבער נאָך ווייניג געווען, אום אויסצוראָטהען די נייע פערברעכען אין יהודה. דאָ האָט מען געמוזט ענערגיש אַרויסטרעטען און קעמפפען געגען אַ גאַנצע רייהע געפעהרליכע שטרעמונגען. אין יהודה האָט זיך אָבער נישט געפונען, ווער עס זאָל ראוי זיין צו אַזאַ אויפגאַבע. דעם נייעם קעמפפער פאַר דער יודישער אָריגינאַליטעט, פאַר דער יודישער אָבגעזונדערטקייט און פאַר דעם ריין יודישען גייסט האָט וויטער געשאַפען דער גלות: פון צווישען די פערבליבענע יודען אין בבל איז ער אין זיין פאָטערלאַנד געקומען, פול מיט ענערגיע, מיט שטאַרקן ווילען, מיט

געטליכען גייסט. מיט מלאכי'ן ווערט פערענדיגט דער פעריאָד פון נבואה ביים פאָלק ישראל, דער רוח־הקודש ווערט אָבגעטהון; דערפאַר אָבער הויבט זיך דאַן אָן אַ נייער פעריאָד פון „סופרים“, פון געלעהרטע עסקנים; פּראַקטישע כלל־טהוער, וועלכע אַרבייטען אָהן אויפהער, אָהן רוה צו פערפאָלקאָמען דאָס געזעלשאַפטליכע און גייסטיגע לעבען פון זייער פאָלק.

דער ראש פון דער נייער תקופה איז עזרא הכהן.

עזרא, וועלכער האָט געוואָהנט אין בבל, האָט געשטאַמט פון כהנים־גדולים. זיין אורעלטער־פאָטער איז געווען דער בעריהמטער כהן גדול חלקיהו, וועלכער האָט אין מלך יאשיהו'ס צייטען געפונען די ספר־תורה אין בית־המקדש און דורכדעם געבראַכט צו אַ גאַנצער איבערקעהרעניש אינ'ם גייסטיגען לעבען פון לאַנד; זיין זיידע איז געווען דער כהן גדול שריהו, וועלכען נבוכדנאצר האָט געלאָזט הרג'ענען אין דער צייט פון חורבן, און די קינדער פון וועלכען עס האָבען אין גלות מיטגעבראַכט די הייליגע ספרים פון זייער פאָטערלאַנד. עזרא אַליין, וועלכען מ'האָט אין די שפּעטערדיגע דורות פערגליכען מיט משה בן־עמרם, איז געווען צווישען די פערטריבענע אין בבל בעריהמט אַלס גרויסער געלעהרטער, און האָט בעקומען דעם טיטול סופר. ער האָט טיעף ערלערנט די יודישע רעליגיעזע ליטעראַטור און האָט זיך געמיהט זי צו פערשפּרייטען צווישען פאָלק אין קאָפּיעס, וואָס ער אַליין האָט, ווי ס'שיינט, צוגעגרייט. „עזרא — דערצעהלט די מסורה — האָט אָנגעגרייט זיין האַרץ, אויסצופאָרשען גאָט'ס תורה און איהר מקיים צו זיין, ווי אויך צו לעהרען דאָס פאָלק ישראל געזעצליכקייט און וואַהרהייט“.

עזרא האָט קלאָהר פערשטאַנען, אַז די יודישע נאַציע וועט נור דאַן אַ קיום האָבען, ווען זי וועט זיך אין איהר אינערליכען לעבען האַלטען נאָך ביי איהר נאַציאָנאַלען גייסט. אין דער דאָזיגער ריכטונג האָט ער געווירקט צווישען די יודישע קהלות אין בבל און פרס. דערוויסענדיג זיך פון דעם געמיינהייט, וואָס הערשט אין דער יודישער געמיינדע פון ירושלים, האָט ער אָנגענומען אַ בעשלוס, צו בעזעצען זיך דאָרטען, מיט דעם צוועק אַרויסצורופען ביים פאָלק אַ שטרעבונג צו אַ גייסטיגער בענייאונג. כדי צו בעוואָהרענען זיך אַ גרעסערען ערפאָלג אין דער אַרבייט אין יהודה און כדי צו האָבען אַ מעגליכקייט צו רעפאָרמירען אַלע געביטען פון דעם געזעלשאַפטליכען, גייסטיגען און פאַמיליען־לעבען פון פאָלק אין דעם גייסט פון משה'ס לעהרע, האָט עזרא געמוזט בעזיצען אַ וועלכע ניט איז קראַפט און האָבען אַ פאָלמאַכט פון דער פּערסישער רעגירונג. אַזאַ מין בעפאָלמעכטיגונג איז איהם טאַקי געלונגען צו בעקומען פון דעם פּערסישען מלך

ארתחשסתא דעם ערשטען (425—465). עזרא'ן איז געגעבען געוואָרען דאָס רעכט צו בעשטימען אין יהודה ריכטער און צו לערנען זיי, ווי צו משפּט'ען לויט די געזעצען פון יודענטום. אויסער דעם איז איהם ערלויבט געוואָרען צו קלויבען ביי יודען אין בבל געלד פאַר דעם בית־המקדש אָדער פאַר די פאָראָרימטע פאַמיליעס אין ירושלים, ווי אויך מיטצונעהמען מיט זיך קיין יהודה יענע גלויבענס־ברידער, וועלכע ווילען פערלאָזען דעם גלות. אַזעלכע „צוריקקעהרענדע" האָבען זיך אָנגעזאַמעלט אַרום אָנדערטהאַלבען טויזענד מאַן, מאַנסלייט; צו זיי זענען נאָך צוגעשטאַנען אַ גרופּע לוים און כהנים. אַלס פערזאַמלונגס־פּונקט פאַר דעם דאָזיגען קאַראַוואַן האָט געדיענט אַ פּלאַץ אויף דעם ברעג פון'ם טייך אהבה. דאָרט האָט עזרא פערזאַמלט די פערזאַמעלטע צו פאַסטען און גאָט בעטען וועגען אַ גליקליכען וועג, ווייל איהם איז אונאַנגענעהם געוועזען צו פאָדערען ביי ארתחשסתא'ן אַ היל־שומירה פאַר די „צוריקקעהרענדע". אין אַ געוויסער מאָס האָט געקאָנט עזרא'ן און זיין חברה בעשיצען דאָס, וואָס ער האָט מיט זיך געפיהרט קעניגליכע בריעף צו דעם פּחה פון „עבר הנהר" (סוריא און מעסאָפּאָטאַמיען), וואָס האָט זיך איינגעפונען אויפ'ן וועג קיין ארץ־ישראל און איז געוועזען מיט איהר פערבונדען אין אַדמיניסטראַטיווער הינזיכט. די מסורה לעגט נאָך צו, אַז עזרא האָט געפיהרט זעהר רייכע געשאָנקען פון פּרסישען מלך און פון די „בני־הגולה" קיין ירושלים פאַר'ן בית־המקדש. אין צוועלפטען טאָג פון חודש ניסן האָט זיך עזרא געלאָזען אין וועג אָן דער שפּיץ פון זיין סוויטע, און דעם ערשטען טאָג אין חודש אָב איז די גאַנצע פּאַרטיע אָנגעקומען אין דער הויפּשטאָדט פון יהודה. נאָך אַ דריי־טאָגיגער רוה, האָט עזרא איבערגעגעבען די מתנות אין בית־המקדש און די פּערסישע בעאַמטע האָט ער געוויזען דעם בעפעהל פון ארתחשסתא וועגען דעם, אַז אין יהודה מוז איינגעפיהרט ווערען אַ נייע געזעלשאַפטליכע אָרדנונג. און וועגען דעם, וואָס פאַר אַ ראָליע עס ווערט איהם, עזרא'ן, אָנגעצייכענט אין דער דאָזיגער געזעלשאַפטליכער רעפאָרם־בעוועגונג.

אין ירושלים גופא האָט זיך איינגעפונען אַ געוויסער טייל היימישע פּאַטריאָטען, וועלכע האָבען זיך בעצויגען זעהר פיינדליך צו דער אַסימילאַציע און ווי נאָר ס'איז אָנגעקומען פון בבל דער נייער רעפאָרמאַטאָר, זענען זיי באַלד צו איהם צוגעשטאַנען. פון די דאָזיגע איינפערשטענדיגע האָט זיך עזרא דערוואוסט פיעל ערגערע זאַכען, ווי ער האָט זיך געקאָנט פאָרשטעלען. ער האָט זיך אויך גיך איבערצייגט, אַז די אָבשוואַכונג פון דעם נאַציאָנאַל־רעליגיעזען גייסט אין פערשיעדענע שיכטען פון דער יודישער געזעלשאַפ־

געהמט־אָן וואָס ווײַטער אַלץ מעהר געפֿעהרליכע פֿאָרמען, און אַז די הויפּט־
אורזאַך דערפֿון זענען די געמישטע חתונות. אַן אויפֿגערעגטער פֿון אַלץ,
וואָס ער האָט זיך דערוואוסט, האָט עזרא זײַן פֿערביטערט האַרץ אויס־
געגאָסען עפֿענטליך אין אַ תּפֿלה אין בית־המקדש אין דער צײַט פֿון דער
פֿאַרנאַכטיגער עבֿודה. דאָס פֿאָלק איז גערירט געוואָרען פֿון דעם ערנס־
טען צער און פֿון די הייסע טרעהרען פֿון דעם געלעהרטען מאַן. אַ פֿאָר־
שטעהער פֿון דער פּאַטריאָטישער פּאַרטיי האָט זיך געווענדעט צו עזראַן
מיט פֿאָלגענדע ווערטער: מיר זענען ווירקליך שולדיג געגען גאָט דערפֿאַר
וואָס מיר האָבען גענומען פֿרעמדע ווײַבער; נאָר מיר האָבען נאָך אַ האָפֿענונג:
לאָמיר זיך דאָ פֿאַר גאָט פֿערפּליכטען אַוועקצושיקען אונזערע אַלע אַזעלכע
ווײַבער פֿון פֿרעמדע פֿעלקער און די קינדער, וואָס זיי האָבען אונז געבוירען,
לויט דעם געבאָט פֿון גאָט און פֿון די, וועלכע געהען אין זײַנע װעגען.
זאָל פֿון איצט אָן געהיט ווערען די געזעצליכקײַט! שטעה־זשע אויף פֿון
דער ערד, ווײַל אויף דיר ליעגט דער חובֿ דאָס דורכצופֿיהרען און מיר
וועלען זיך מיט דיר פֿעראייניגען און דיר העלפֿען אין דײַן אַרבייט. שטאַרק
דיך און ווירק!" — עזרא האָט געפֿאָלגט דער דאָזיגער אויפֿפֿאָדערונג און
דאָ אויפ'ן אָרט האָט ער פֿון אַלעמען אַ שבֿועה גענומען, אַז זיי וועלען
געהן אין די וועגען פֿון דעם נאַציאָנאַל־יודישען גײַסט און פֿון דעם יודי־
שען גלויבען.

באַלד האָט ער צוזאַמענגערופֿען אין ירושלים אַ גרויסע פֿאָלקס־פֿער־
זאַמלונג פֿון אַלע אָרטיגע און אַרומיגע אײַנוואָהנער. די פֿערזאַמלונג איז
אויסגעקומען אין דעם 20־טען טאָג פֿון מאָנאַט כּסלו, אויף דעם פּלאַץ
פֿאַר'ן בית־המקדש. עס האָט געגאָסען אַ גרויסער רעגען און די פֿערזאַמעלטע —
ווי ס'דריקט זיך אויס דער כראָניקער — האָבען געציטערט פֿון קעלט און
פֿון אויפֿרעגונג. עזרא האָט זיי ערקלערט זײַן פֿאָדערונג — אַוועקצולאָזען
די פֿרעמדע פֿרויען און אין אַלגעמיין זיך אָבצושיידען פֿון די פֿרעמדע
פֿעלקער. דאָס פֿאָלק האָט הויך אויסגעדריקט זײַן איינשטימיגקײַט, נור
פֿון זײַן זײַט האָט עס געפֿאָדערט, אַז ס'זאָלען געגרינדעט ווערען באַזונדערע
ראַטהען פֿון עלטסטע און ריכטער, צו בעטראַכטען די פֿערשיעדענע מיספֿער־
שטענדנישען, וואָס וועלען אויסוואַקסען אויף דעם באָדען פֿון די פֿאַמיליען־
צושיידונגען. באַלד האָט זיך אין ירושלים געבילדעט, אונטער דער לייטונג
פֿון עזרא הסופֿר, אַ ראַטה, וועלכער פֿלעגט אויספֿאָרשען אַלע צופֿאַלען
פֿון געמישטע חתונות און מיטהעלפֿען זיי צו צורייסען. דאַן זענען אויך צוזאַמענ־
געשטעלט געוואָרען רשימות פֿון די פֿאַמיליעס, וואו עס האָבען זיך איינ־

נעפונען פרויען פון פרעמדע פעלקער, און עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז פיעל פון די גרויסע מיוחס'דיגע משפחות, זאגאר פון די כהנים, זענען געווען בעשמוצט מיט דעם דאזיגען זינד. עזרא'ס מיה איז וואהרשיינליך נישט געווען אומזיסט. די פרעמדע פרויען זענען דערווייטערט געווארען פון פיעל יודישע פאמיליעס. דאס איז געווען א שטרענג מיטעל, מיט וועלכען ס'איז פערבונדען געווען די פונאנדערריסונג פון הונדערטער שטארקסטע פאמיליע-פערבאנדען און פערזענליכע ציונגען; דער דאזיגער שווערער קרבן איז אבער נויטיג געווען, צו פערפעסטיגען דעם פאלקס-ארגאניזם. די פרעמדע עלעמענטען האבען געמוזט דערווייטערט ווערען פונ'ם יודענטום, ווייל זיי האבען געטראגען אין זיך א געפאהר פאר דער ריינקייט פון די יודישע רעליגיעזע בעגריפען.

די דאזיגע פאטריאטישע בעוועגונג אין יהודה געגען די געמישטע חתונה-פערבינדונגען און בכלל געגען די צו-נאהנטע פערביינדונגען מיט די פרעמדע פעלקער האט אבער ביי די ארומיגע שכנים ארויסגערופען א גרויסע אויפרעגונג. די פרעמדע פרויען, וועלכע זענען ערווייטערט געווארען פון יהודה און וועלכע האבען געמוזט זיך אומקעהרען אין זייערע לענדער, האבען אויפגעוועקט ביי זייערע פריינד און נאהנטע געפיהלען פון נקמה פאר דער אנגעטהונענער בעליידיגונג. צו דערזעלבער צייט זענען אין דער סורי'שער פראווינץ, צו וועלכער עס האט אויך אנגעהערט פאלעסטינא, פארגעקומען גרויסע פאליטישע מהומות. דער פחה פון סוריא האט מורד געווען געגען ארתחשסתא און אין א משך פון איינגע יאהר האט ער מלחמה געהאלטען געגען איהם, כדי אבצורייסען זיין פראווינץ פון פרס. מיט די דאזיגע מהומות האבען זיך בענוצט די שבטים, וועלכע זענען געווען פיינדליך צו יודען. זיי האבען זיך אריינגעריסען אין ירושלים, וועלכע איז דאן געווען נאך אונבעפעסטיגט פון אויסערן, האבען צובראכען די איבערגעבליבענע טיילען פון דעם אלטען שטאדט-מויער און אונטערגעצונדען די שטאדט-מויערן. די עמוני'ער, די אשדודי'ער, די שומרוני'ער האבען בעקומען א פרייען צוטריט צו דער הויפטשטאדט און האבען דארט גע'בעל-הבית'עוועט, ווי ביי זיך אין דערהיים..

דאס האט זעהר געקרענקט די פאטריאטען פון ירושלים, וועלכע זענען געווען עזרא'ס אנהענגער. זיי האבען זיך איבערצייגט, אז צו דער אינערליכער אבגעזונדערטקייט פון פאלק איז נויטיג איהם אויסערליך אבצוזונדערן, אז ירושלים מוז ווערען א פערפעסטיגטע, פערשלאסענע שטאדט, וואו עס זאלען זיך נישט קאנען ליכט אריינרייסען קיין היידנישע שונאים. ארומגע-

בויען די הויפטשטאָדט מיט פעסטע ווענט — איז פון דאַן אָן געוואָרען די הייסעסטע שטרעבונג פון די יודישע פאַטריאָטען. זייער הויפטמאַן עזרא, וועלכער האָט אָנגעפאַנגען צו רעפאָרמירען דעם געזעלשאַפטליכען לעבען, אין׳ם גייסט פון דער יודישער לעהרע און דעם יודישען פאָלקס-געפיהל, האָט זיך גענויטיגט אין אַ מיטהעלפער, וועלכער זאָל בעזיצען פאָליטישע און צייטענווייז אויך דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען און זאָל קאָנען פערפעסטיגען די אויסערליכע פּאָזיציע פון דעם יודישען פאָלק צווישען די אַרומיגע שבטים. אַזאַ פערזאָן איז ווידער ערשינען אין גלות. דאָס איז געווען נחמיה בן-חכליה, וועלכער האָט פערנומען דעם פּאָסטען פון שר-המשקים אין דעם קעניגליכען הויף אין פרס פאַר׳ן מלך ארתחשסתא I אין דער הויפטשטאָדט שושן.

פון זיין ברודער חנני, וועלכער איז, נאָך די נייע אומגליקען, וואָס האָבען זיך געשאָטען אויף ירושלים, געקומען פון יהודה קיין פרס, האָט זיך נחמיה דערוואוסט אין וואָס פאַר אַ פינסטערער לאַגע עס געפינט זיך זיין פאָלק און זיין פאָטערלאַנד. נחמיה, דער נאָהנטסטער און געליבטסטער שר פון מלך פרס, איז שרעקליך גערירט געוואָרען פון די טרויעריגע ידיעות. נישט קוקענדיג אויף דעם גרויסען פּלאַץ, וואָס ער האָט פערנומען אין גלות, האָט דאָך אין זיין האַרצען געברענט די הייליגע ליעבע און די אונענדליכע בענקשאַפט צו דער הייליגער שטאָדט, צום בית-המקדש, צו זיינע ברידער, און די שרעקליכע נאַכריכט האָט אין איהם אַ ביטערען טרויער געוועקט. פונדעסטוועגען איז נחמיה נישט אָבהענדיג געבליבען. דאָס איז געווען אַ מענש מיט אונגעוועהנליכער ענערגיע, אונגעוועהנליכע פעהיגקייטען און אונגעוועהנליכער שטאַנדהאַפטיגקייט. ביי׳ם הויף האָט ער זיך אויסגעלעהרנט די קונסט פון פערוואַלטען, די קונסט פון הערשען איבער מענשען מיט דער הילף פון אונבויגזאַמען ווילען, אויסניצענדיג אַלערליי געשעהענישען. ער האָט פעסט בעשלאָסען, פערזענליך צו געהן קיין ירושלים און מאַכען אַן ענדע צו דער טרויעריגער לאַגע. זיין הויכער פּאָסטען האָט איהם אָבער נישט ערלויבט מיט אַמאָל צו פערלאָזען פרס. דאָס האָט איהם זעהר געקרענקט. זיינע שווערע אינערליכע ליידען האָבען זיך אָבגעשפּיעגעלט אויף זיין אויסערליכען אויסזעהן: זיין געזיכט איז בלייך געוואָרען און די אויגען — אויסגעלאָשען, און ווען ער האָט איינמאָל, אַלס שר המשקים דערלאַנגט דעם קעניג און דער קעניגין דעם באָקאַל, האָט זיין אויסגעמאַטערטער בליק פערוואונדערט ארתחשסתא׳ן. „וואָרום זעהסטו אויס אַזוי שלעכט? — האָט דער קעניג געפרעגט — דו ביסט, דאַכט זיך,

נישט קראנק?!" — „ווי אזוי זאל איך אויסזעהן גוט — האט נחמיה געענט־פערט — ווען די שטאדט, אין וועלכער עס געפינען זיך די קברים פון מיינע אור־עלטערען, איז צורואינירט און אירע טויערען זענען פערברענט".— דאן האט נחמיה ארויסגעזאגט פאר'ן מלך זיין הייסעסטען פערלאנג, אוט־צוקעהרען זיך אין זיין פערוויסטעטען פאטערלאנד, כדי מיטצוהעלפען די ארבייט פון זיין בעניאונג. ארתחשתא איז געווען אויף אזוי פיעל גענעדיג, אז ער האט איהם אלץ ערלויבט: אונטערצונעהמען זיין רייזע קיין ירושלים אבצובויען אירע ווענט, און פון דאס־ניי צו ברענגען אין ארדנונג די צורודערטע געמיינדע. ער האט איהם געגעבען בריף צו זיינע בעאמטע מיט א בעפעהל, איהם נישט צו מאכען קיינע שטערונגען אויפ'ן וועג און פערזארגען מיט בוי־מאטעריאל. ער האט איהם געגעבען א מחנה פון פוסגעהער און רייטער און האט איהם בעשטימט אלס פערטרעטער פון יהודה. נאר איין בעדינגונג האט ארתחשתא געשטעלט נחמיה'ן: ער זאל דאך נישט זעהר לאנג פערבלייבען אין ירושלים און אין א געוויסער צייט ארום זיך צוריקקעהרען אין הויף.

מיט נחמיה'ס אנקומען קיין ירושלים הויבט זיך אן א נייע תקופה אין דער געשיכטע פון די יודישע קהלות אין יהודה. אין דער בעגלייטונג פון א גרויסער סוויטע פערוואנדטע, בעדינטע און וואך האט נחמיה פערלאזען די הויפטשטאדט שושן און אזוי ווי דורכרייזענדיג דורך דער געהעזענער אפרים־מלוכה, האט נחמיה געמוזט וויזען דעם פחה דעם קעניגליכען בע־פעהל, האבען די אנפיהרער פון די יודישע שונאים, די שומרונ'ער סנבלט און טוביה, זיך באלד דערוואוסט דעם צוועק פון נחמיה'ס רייזע, און זיי האבען באלד דערפיהלט, אז ס'הויבט זיך אן פאר זיי א צייט פון א נייעם קאמפף. זיי איז איבערהויפט נישט אנגענעהם געווען דאס, וואס א יוד ווערט בעשטימט פאר א רעגירונגס־פערטרעטער, און דערצו א יוד, וועל־בער האט בדעה ענערגיש צו בעשיצען זיינע פערפאלגטע ברידער.

אנקומענדיג קיין ירושלים, האט נחמיה זיך אין ערגעץ נישט געוויזען. ער האט פריהער געוואלט גוט אויסשטודירען דעם באדען פון זיין טהעטיגקייט און די מענשען, מיט וועלכע ער וועט איצט מוזען קומען אין געוויסע בע־ציהונגען. דערווייל האט ער זיך ארומגערינגעלט מיט פראכטפאלער הער־ליכקייט; בעזיצענדיג ריעזיגע רייכטימער, האט ער געלעבט ווי א פירשט. דעם צוועק פון זיין אנקומען האט ער צוערשט געהאלטען אויף אזוי ווייט בסוד, אז אפילו די יודישע מאגנאטען האבען אויך וועגען דעם גארנישט געוואוסט: ער האט זיי נישט זעהר אנגעטרויט. איינמאל איז ער ארויס־

פאהרען ביינאכט הינטערן שטאדט צו בעטראכטען די צובראכענע שטאדט־מויערען, כדי אויסצוארבייטען א פלאן, ווי אזוי זיי אויפצושטעלען. נאכהער האט ער פערררופען די הויפטלייט פון די בתי־אבות (אבשטאמונגען), און זיי מגלה געווען, צו זייער גרויסער בעוואונדערונג, אז ניט נאר ער איז בעפאלמעכטיגט אויפצובויען די צובראכענע שטאדט־ווענט, נאר אויך אריינצוברענגען ארדנונג אין דעם גאנצען לאנד. צום לעצט האט ער אויך צוגעגעבען, אז ער וויל מאכען אן ענדע צו דער שאנדע און דעם אונגליק פון דער יודישער געמיינדע אין איהר פאטערלאנד. אלע האבען איהם אויסגעדריקט זייער גרייטקייט, אנצווענדען זייערע אלע קרעפטען פאר דער אלגעמיינער זאך. זאגאר די, וועלכע האבען זיך געחבר'ט מיט די ארומיגע שכנות'דיגע פעלקער און זענען געווען מיט זיי אין גוטע בעציהונגען, האבען ארויסגעוויזען זייער צופריעדענהייט. אבער דאך איז אונגעוועהנליך שווער געווען דורכצופיהרען די אויפגאבע, וואס נחמיה האט אויף זיך גענומען. ער האט געמוזט ברענגען אין ארדנונג די פאלשטענדיג צורואינירטע געמיינדע, וואס איהרע מיטגלידער האבען זיך דאך ניט געקענט בעשליסען, זיך געגענצושטעלען דער געפאהר, צוליעב זייער שרעק, צוליעב זייער שוואכקייט, צוליעב זייער אייגענליעבע אדער צוליעב פערשיעדענע אנדערע פאראורטיילען. די ערשטע זארג זיינע איז געווען צו פערפעסטיגען ירושלים, ווייל אהן דעם וועט אונגוצליך זיין יעדע אונטערנעהמונג, יעדע רעפארם.

מיט דער ארבייט פון פערפעסטיגונג האט אנגעפיהרט נחמיה אליין; פערשיעדענע גרופען האט ער בעשטימט אלס אויפזעהער. דערווייל איז אבער די זאך ניט אזוי לייכט פארווערטס געגאנגען. ווייטער האבען די שומרונים מיט סנבלט און טוביה אן דער שפיץ געפאדערט, אז מען זאל זיי לאזען אן אנטייל נעהמען אין דער אויפבויאונג פון דער הייליגער שטאדט, נאר נחמיה האט זיי אויך, ווי זיינע פארגענגער אבגעשטויסען. „קיין טייל, קיינע פערדינסטען, קיין אנדענקונג דארפט איהר ניט האבען אין ירושלים". דאן האבען זיי אויף אזוי פיעל אנגעהויבען שטערען דעם פערטרעטער אין זיין ארבייט, אויף וויפיעל יענער האט ארויסגעוויזען אונגעוועהנליכע פלייסיגקייט, צו דערפיהרען ביזן ענדע די אנגעהויבענע זאך. אין אנהויב האבען זיי זיך בענוצט מיט רמאות.. זיי האבען זיך געפרובט אנריידען, וועמען מען האט געדארפט, אז נחמיה טראגט זיך מיט'ן געדאנק, אבצורייסען יהודה פון פרס און דענקט אליין צו ווערען דער יודישער מלך. נאכהער האבען זיי געמיינט אריינצוברענגען די יודישע ארבייטער אין פערצווייפלונג

דורכדעם, וואָס זיי האָבן אָבגעלאָכט פון זייער בנין און גערעדט, אַז
אפילו אַ פוקס וועט די גאַנצע וואַנט קאָנען איינוואַרפן, אַזוי טאַנדעט
איז עס געמאַכט. ווען אָבער דער מויער איז שוין ביז העלפט אויפגעבויט
געווען, האָבן זיי זיך צונויפגערעדט מיט די איבעריגע פיינדליכע שבטים,
צו מאַכן אַ געהיימען אָנפאַל אויף די אַרבייטער, אום פון דאָס־ניי צו צו־
ברעכן דאָס אויפגעשטעלטע.

נחמיה איז אָבער געווען גענוג מונטער און וואַך. אַלס וועכטער האָט
ער ביי'ם מויער אַוועקגעשטעלט אַ טייל פון זיינע מענשען אונטער דער
השגחה פון יודישע פיהרער; די אַרבייטער זענען געווען בעוואָפענט מיט
געוועהר, און די משאות־טרעגער האָבן אין איין האַנד געהאַלטען דעם
שווערד און אין דער צווייטער — דאָס מאַטעריאַל. כדי אונטערצואיילען
די אַרבייט, האָט נחמיה פעראָרדענט, אַז עס זאָל געאַרבייט ווערען פון
זונענאויפגאַנג ביז וואַנען די שטערען בעווייזען זיך; אַ טייל פון די אַר־
בייטער האָבן ביינאַכט געמוזט וואַך זיין און היטען. אַז קיינער זאָל אין
שטאָדט פון דער פרעמד נישט אַריינדרינגען. די בעוואָפענטע פלעגען זיך
לאַנג נישט אויסטהון. נחמיה אַליין פלעגט זיך שטענדיג געפינען אויף דעם
פלאַץ פון דער אַרבייט, בעווייזענדיג זיך דאָ און דאָרטען אין דער בע־
גלייטונג פון אַ טראָמפעטיסט. סנבלט און זיינע חברים זענען דאַן געפאַלען
אויף אַנדערע מיטלען, ווי צו שטערען נחמיה'ן אין דער אַרבייט. זיי האָ־
בען געוואָלט אין דעם יודישען לאַגער גופא אַרונטערדייסען דעם צוטרוי
צו נחמיה'ן און שאַפען געגען איהם פיינד צווישען זיינע אייגענע ברידער.
פאַר גלה האָבען זיי געפונען אין יהודה גופא פערדעטער. די הויפטליי־
טע פון יענע משפחות, וועלכע זענען פון פריהער געווען אין פריינדליכע
בעציהונגען מיט די שונאים פון ירושלים האָבען דורך בריעף זיך פערבונדען
מיט טוביה'ן, סנבלט'ס חבר. דאָך האָבען אָט די אַלע הינדערנישען נישט
געקאָנט אָבטוידטען אין נחמיה'ן זיין ריעזיגע ענערגיע: ער האָט פערענדיגט
די אָנגעהויבענע אַרבייט מיט אַ אונגעוועהנליכער פלייסיגקייט און מיט
זיין געלאַסענקייט און אויסגעהאַלטענקייט האָט ער פערוואונדערט זאָגאַר
זיינע אייגענע פיינד.

צו דער אייגענער צייט, וואָס נחמיה האָט געפיהרט דעם קאַמפף מיט די
אויסערליכע שונאים, איז איהם אויך אויסגעקומען צו ראַנגלען זיך מיט
די איינערליכע שונאים פון פאָלק, געוויסע מיוחס'דיגע משפחות, וועלכע
האָבען געשפיעלט אין לאַנד אַ צווייטיגע ראָליע, האָבען, ווי אויבען איז
דערמאָהנט, געדיענט אין דער שטיל דעם פיינד, אונטערשטיצענדיג איהם

אין די פערשיעדענע בלבולים געגען נחמיה'ן. אויסער דעם האבען זיי אויס'ן חעכסטען אכזריות'דיגען אופן געדריקט זייערע ארימע ברידער. ווען די ארימע פלעגען לייהען ביי די רייכע געלד אויף דעם ערד-צינז, צו בעצאהלען דעם פרס'ישען העדשעה אדער ברויט אין אונגערעטעניש-יאהר, צו שפייזען זייערע הויזגעזינדער און פלעגען דערביי פער'משכונ'ען זייערע פעלדער, וויינגערטנער, איילבערטבוימער, הייזער אדער זאגאר קינדער, פלעגען די מלוים (קרעדיטארען) פערהאלטען אין זייער אייגענטום די ערד פון בעל-חוב, ווען ער פלעגט צום טערמין נישט בעצאהלען, און זיינע זיהן און זיינע טעכטער פלעגען זיי פערקויפען אין קנעכטשאפט. ווען די אנקלאגעס פון די, וואס פלעגען ליידען פון דער דאזיגער אכזריות, האבען אנגעהויבען אלץ אפטער און אפטער זיך צו דערטראגען צו נחמיה'ס אויערען, האט ער בעשלאסען צו פאדערן אנ'ערקלערונג פון די הארצלאזע עשירים. ער האט געלאזען צוזאמענרופען א גרויסע פערזאמלונג און געהאלטען א רעדע, אין וועלכער ער איז שארף ארויסגעטראטען געגען דעם אכזריות, וואס איז אזוי פערפלוכט דורך דעם יודישען געזעץ. „מיר, אין פרס,— האט ער אין זיין רעדע געזאגט — קויפען שטענדיג אויס אונזערע ארימע ברידער, וועלכע איהר פערקויפט צו די געצענדיענער; אויף אזא אופן פערקויפט זיי לכתחלה צו אונז". די בעדייטונג פון נחמיה איז געווען אזוי גרויס, זיין שטים איז געווען אזוי וויכטיג און צוזאמען מיט דעם זענען די רייכע און די ווירקונגספולע געווען אזוי אויפמערקזאם צו די געזעצען פון דער תורה, אז זיי האבען באלד צוגעזאגט נישט נאר פריי צו לאזען די קינדער פון זייערע בעלי-חובות, נאר אויך אומצוקערען זיי זייערע פעלדער, און זייערע גערטנער און זייערע הייזער, זאגאר זיי אינגאנצען מוחל צו זיין די חובות. נחמיה האט זיך בענוצט מיט דער גינסטיגער שטימונג און ער האט זיך געאיילט צו נעהמען ביי די רייכע א שבועה, אז זיי וועלען פינקטליך ערפילען זייער צוזאג.

דאס איז געווען א בעדייטענדער נצחון, וואס איז אבגעהאלטען געווארען דורך נחמיה'ן אינ'ם נאמען פון געזעץ איבער דער אייגענוציגקייט פון די רייכע. דער יודישער פערטרעטער אליין האט דער ערשטער געוויזען דעם ביישפיעל פון גרויסמוטיגקייט. ער האט נישט נאר ענטזאגט זיך פון זיין געהאלט, נאר ער האט נאך אליין געליהען ארימע לייט געלד און ברויט און אין א נויט האט ער זיי מוחל געווען די חובות; קוקענדיג אויף איהם זענען זיך זיינע קרובים און זיינע דינער אויך אזוי בארמהערציג און גרויסמוטיג בעגאנגען מיט די אונפערמעגליכע קלאסען.

מיט דער הילף פון אזא הנהגה איז נחמיה'ן געלונגען גובה צו זיין אלע שוועריגקייטען פון זיין וועג און פון דאסניי צו שאפען א נארמאלען גאנג פאר דער ענטוויקלונג פון דער יודישער געמיינדע. דאס פאלק האט זיך צוגעהערט צו זיינע ווערטער מיט התפעלות, מיט דרך־ארץ, מיט הכנעה און מיט'ן גוטען ווילען אדער זאגאר מיט בייזען איהם נאכגעטהון. — די הינדערנישען האבען אבער נאך אלץ נישט אויפגעהערט. ווען די וועגנה פון שטאדט־מויער זענען שוין געווען פארטיג און די טויערען אויפגעשטעלט, האט זיך געלאזט פיהלען א מאנגעל אין לוים, — די שטענדיגע שומרים און אויפזעהער פון בית־המקדש. זיי האבען זיך צוזייעט איבער דער פראווינץ, חייל צייט די לעצטע מהומות אין דער הויפטשטאדט האט דאס פאלק אויפגעהערט צו ברייגען זייער מעשר (דעם צענטעל פון די תבואה) און זיי האבען נישט געהאט מיט וואס זיך צו ערנעהרען. דערצו איז אויך די אלגעמיינע בעפעלקערונג פון דער הויפט־שטאדט געווען צו קליין אויף צו קאנען איהר פערטיידיגען אין א אונגליקס־צופאל. מען האט אלזא געמוזט בעפעלקערען ירושלים און בעזארגען דעם בית־המקדש מיט בעדינערס.

נחמיה האט צושיקט אויפרופען צו אלע, וועלכע האבען פערלאזען ירושלים נאך די אנפאלען פון די שומרונ'ער און די עמונ'ער, און אויך צו די, וואס האבען לכתחלה זיך בעזעצט אין דער פראווינץ, אז זיי זאלען זיך בעזעצען אין דער הויפט־שטאדט. א סך פון יענע, וואס האבען ארויסגעשטאמט פון גרויסע יחוס'דיגע משפחות, האבען מיט'ן גוטען ווילען דערצו איינגעשטימט. נאר אזוי ווי די צאהל פון די פרייוויליגע האט דאך נישט געקלעקט אויף צו בעפעלקערען גאנץ ירושלים, איז בעשטימט געווארען אריבערצופיהרען אהין א צענטעל טייל פון די דארפסלייט. נחמיה האט אבער נישט אלעמען געצוואנגען פאר פאסענד אויף צו בעזעצען זיך אין אין דער הויפטשטאדט און ווענינגע פון אלץ האט ער, פערשטעהט זיך, געוואלט איינוויליגען אויף דעם, אז אין ירושלים זאלען וואהנען די געבוירענע פון די געמישטע תתונות. צוליעב דעם האט ער געפאדערט פון אלע, וואס האבען געוואלט זיך בעזעצען אין דער הויפטשטאדט, אז זיי זאלען דערוויזען דעם יחוס פון זייער אבשטאמונג. דערביי איז נחמיה זיך בעגאנגען גאנץ שטרענג. דריי משפחות פון 642 מיטגלידער זענען געווארען ארויסגעזעצט פון ירושלים, דערפאר, וואס זיי האבען נישט געקאנט דערוויזען, אז אין זייערע אדערען פליסט ריין יודיש בלוט; אזוי אויך האט ער אבגענומען דעם גייסטליכען טיטול פון דריי כהנים־פאמיליעס.

וועלכע האבען נישט געקענט דייטליך דערווייזען, אז זיי שטאמען פון אהרן הכהן. צוליעב דער פערטיידיגונג פון בית־המקדש, כדי איהם אבצוהיטען פון אנ׳אנפאל דורך די ערוויטערטע און גע׳פסל׳טע משפחות, האט ער פון צפון־זייט אויסגעבויעט א פעסטונג מיט׳ן נאמען בירות, וועלכע האט צולעצט געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אינ׳ם לעבען פון דער הויפט־שטאדט.

אויף אזא ארט האט נחמיה פערפעסטיגט ירושלים און איהר פער־זארגט מיט א ריין יודישער בעפעלקערונג; ער האט דערזי געמיינדע א צענטרום געגעבען, און דעם פאלק — א קערפער, וועלכער איז פעהיג געוועזען צו פערטיידיגען זיך; נאר דאס אליין איז נאך נישט גענוג געוועזען: מען האט נאך געדארפט אין דעם קערפער א נשמה אריינבלאזען, מען האט געדארפט א טראכט טהון וועגען איינפיהרען אין גאנצען לאנד גע־זעצליכקייט און ערהליכקייט. דערצו איז שוין נויטיג געוועזען די הילף פון די געלעהרטע און הייליגע ספרים. דאן איז פון דאסניי ארויסגעטרעטען עזרא, וועלכער איז פאר דער גאנצער צייט, וואס נחמיה האט אין לאנד ארדנונג געמאכט, געשטאנען ווי מיט א שאטען בעדעקט. אין דעם ערשטען טאג פון דעם זיבעטען מאנאט, דאס הייסט, אום ראש השנה, האט זיך דאס גאנצע פאלק פערזאמעלט אין ירושלים אויף א ברייטען פלאץ פאר׳ן בית־המקדש. דא זענען געוועזען אויפגעשטעלט הויכע שטאפלען, אויף וועלכע עזרא האט געזאלט ארויפגעהן און לעזען די ספר־תורה פאר׳ן עולם. מען האט זיך געמיהט צו שאפען א פייערליכע שטימונג. די פערזאמלונג איז געוועזען א פיעלצאהליגע; דא האבען זיך איינגעפונען נישט בלויז מאנסלייט, נאר אויך פרויען און קינדער. ווען עזרא האט נאר פונאנדערגעוויקעלט די תורה האבען אלע אנגעוועזענע זיך אויפגעהויבען, אויסדריקענדיג מיט דעם זייער הכנעה פאר דעם הייליגסטען ספר. און אז ער האט א תפלה ארויס־געזאגט, איידער ער האט די ערשטע זייטען געלעזען, האט דאס פאלק מיט א דונער אויסגעשריען „אמן“. דאן האט עזרא מיט א הילכיגער שטים אנגעפאנגען צו לעזען די תורה און די פערזאמעלטע האבען זיך צו־געהערט מיט אנ׳אנגעשטרענגטער אויפמערקזאמקייט. די, וועלכע זיינען נישט געוועזען אימשטאנה צו בעגרייפען דעם אינהאלט, איבערהויפט, די פרויען און דארפס־לייט, האבען די לויים אלץ גענוי ערקלערט, וואס עזרא האט פון גאטס־בוך געלעזען. די לעזונג האט געמאכט א שטארקען איינדרוק. עזרא איז צוגעקומען צו דער שטעל אין דער הייליגער תורה, וואו עס ווערען געשילדערט די גרויסע אונגליקען, וואס וועלען מיט׳ן פאלק געשעהן,

חען עס וועט פון גאָטס־וועג אָבטרעטען. ביים פאָלק האָט זיך ערוואַכט דאָס בעוואוסטזיין פון זיין זינדיגקייט, און עס איז געוואָרען געפאַלען ביי זיך. אַ ביטערער יאָמער האָט אויסגעבראָכען ביי די צוהערער. נחמיה, עזרא און די לויים האָבען געמוזט בערוהיגען און טרייסטען די בעטריבטע צוהערער. נאָר נאָכדעם, ווען זיי זענען אַביסעל צו זיך געקומען, איז הערליך גע־פייערט געוואָרען דער דאָזיגער טאָג, און דער עולם האָט זיך געפרעהט מיט דעם, וואָס ער האָט די תורה פערשטאַנען און בעגריפען. דאָס ערשטע מאָל האָט דאָס פאָלק אין זיין הארצען איינגעשלאָסען דעם בוך פון דער געטליכער געזעצליכקייט. די מהפכה אין דעם יודישען בעוואוסטזיין, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען נאָך אין גלות, איז איצט פערענדיגט געוואָרען. די ספרים האָבען פערענדיגט דאָס, וואָס עס האָבען אָנגעפאַנגען זייערע פאָר־גענגער — די נביאים.

דאָס פאָלק איז אַזוי בעגייסטערט געוואָרען פון דער תורה, וועלכע עס האָט פריהער אַזוי ווייניג געאַכטעט, אַז עס האָט זי געוואָלט הערען און הערען אָהן אויפהער. די זעלביגע לייט, וואָס זייערע עלטערען האָבען פריהער אַזאַ ווידערשטאַנד געוויזען די נביאים, פלעגען טאָג טעגליך קומען צו עזרא'ן און בעטען ער זאָל ווייטער לעזען די תורה פאַר'ן פאָלק, און איהם לערנען די מצות פון גאָט. עזרא האָט פאָרגעלייענט די שטעלע וועגען די ימים־טובים, וועלכע דאַרפען געפייערט ווערען אין זיבעטען מאָנאַט, אין תשרי. דאַן האָבען די אָנפיהרערס צושיקט שלוחים איבער גאַנץ יהודה, מודיע צו זיין דער בעפעלקערונג, אַז אַלע זאָלען אָנגרייטען בלעטער און צווייגען פון איילבערטבוימער און פון טייטעלבוימער און פאַלמען־בוימער אויף צום בויען יום־טוב־סוכות. דאָס פאָלק האָט מיט אַ פרעהליכער פלייסיג־קייט זיך גענומען פאַר דער אַרבייט און האָט דעם יו״טוב פערבראַכט אין אַזאַ ליכטיגער שטימונג, ווי קיינמאָל נישט ביז איצט. אין דעם פער־לויף פון די אַלע אַכט יום־טוב־טעג זענען פאַר'ן פאָלק אין בית־המקדש טעגליך געלעזען געוואָרען פרשיות און קאַפיטלען פון דער הייליגער תורה. פון דאַן אָן איז דאָס לעזען געוואָרען אַ טייל פונ'ם גאָטעס־דיענסט אין בית־המקדש.

די דאָזיגע אויפגעהויבענע שטימונג האָבען עזרא און נחמיה אויסגענוצט, כדי צו דערוועקען די יודען אינגאַנצען זיך אָבצושיידען פון די פרעמדע פרויען, אויף וויפיעל אַזוינע געמישטע פאַמיליען־פערבינדונגען האָבען זיך נאָך אין לאַנד איינגעפונען. צוליעב דעם טאָג איז בעשטימט געוואָרען אַ תענית און עס איז צוזאַמענגערופען געוואָרען אַ פאָלקס־פערזאַמלונג. אַלע

זענען געקומען אין בית־המקדש אין טרויער־קליידער, באשאטען מיט אש. דאן האבען די לויים זיך מתודה געווען אין דעם נאמען פון גאנצען פאלק פאר זייערע זינד. עזרא האט פארגעלעזען און ערקלערט די פרשה אין דער תורה, וואו עס ווערען פערבאטען חתונות מיט קינדער פון פרעמדע פעלקער, און וואו עס ווערט דייטליך אנגעוויזען, וואס פאר א נאציאנאלע געפאהר דערפון קאן ארויסקומען. באלד האבען די יודען, וועלכע האבען געהייראטעט מיט פרעמדע ווייבער, זיך צושיידט מיט זיי און אלע האבען זיך פייערליך ענטזאגט פון צו האבען ווייטער וועלכען ס'איז פאמיליען־פערקעהר מיט די שומרונ'ער. און ווידער האבען די אנפיהרער פערשטאנען אויסצונוצען די היימע מינוט: זיי האבען פון דער פערזאמלונג א פייערליכע שבועה ארויסבעקומען, צו היטען די געזעצען פון דער תורה און מעהר זיך נישט צולאזען פערפיהרען אין יענע זינד, צוליעב וועלכע דאס לאנד איז וויסט, דער בית־המקדש צושטערט און דאס פאלק פערטריבען געווארען.

די געמיינדע האט ווייטער געדארפט זיין דורכגעדרונגען מיט דעם גייסט פון דער תורה, וואס משה האט ישראל'ן פון גאט געגעבען. זאגאר די פרויען און די קינדער האבען געשווארען צו היטען גאט'ס געזעצען. איבערהויפט האבען די איניציאטארען פון דער פערזאמלונג, עזרא און נחמיה, אונטערגעשטראכען פיעל מאל דעם איסור אבצוגעבען יודישע טעכטער פאר מאנען פון פרעמדע פעלקער און נעהמען פון זיי פרויען פאר די זיהן; די פראגע איז געווען א ברענענדיגע און עזרא און נחמיה האבען געמוזט איינמאל פאר אלע מאל מיט דער זאך אני־ענדע מאכען. ווייטער איז געשטעלט געווארען די פאדערונג, שטרענג אבצוהיטען שבת און יום־טוב; נישט בלויז קיינע מלאכות אין די דאזיגע טעג נישט טהון, נאר זאגאר נישט קויפען און נישט פערקויפען, נישט ביי קיין יודען און נישט ביי קיין פרעמדען. דאן איז אויך בעשטימט געווארען צו מאכען יעדען זיבעטען יאהר שמיטה פאר די פעלדער, זיי זאלען נישט געאקערט און נישט געזייעט ווערען; אין דעם זעלביגען יאהר מוזען אויך געשאנקען ווערען אלע חובות, וואס זענען ביז דער צייט נישט אויסבעצאהלט געווארען, און עס מוזען אומגעקעהרט ווערען אלע משכנות. אויף די הוצאות פון בית־המקדש מוז יעדער יוד שענקען א האלבען שקל יעהרליך און אין א געוויסען טערמין צושטעלען האלץ פאר'ן מזבח. ווייטער מוז יעדען יאהר געבראכט ווערען די ערשטע פרוכט (בכורים) פון די בוימער און פון די פעלדער אין בית־המקדש, פאר די כהנים און די לויים — דאס, וואס קומט זיי לויט'ן געזעץ — די תרומות און מעשרות.

דער אינהאלט פון די אלע פפליכטען איז פערשריבען געוואָרען אויף א בעזונדערער מגלה און די הויפּט-לייט פון אלע משפחות האבען זיך געדארפט אונטער'חתמ'ענען מיט זייערע נעמען. דער ערשטער האט זיך אונטערגע'חתמ'עט נחמיה און אין אלעמען זענען געוועזען ביז 85 אונטערשריפטען פון די אנגעזעהענסטע לייט פון פאלק. עס איז אבער נויטיג געוועזען צו האבען די חתימות פון אלע 120 פאלקס-פערטרעטער און זיי האט מען צונויפגעזאמעלט דורכדעם, וואס מען האט צו זיי אין זייערע הייזער די מגילה צוגעשיקט און זיי האבען זיך אונטער איהר גע'חתמ'עט.

פיעל, אונגעהויער פיעל האט נחמיה אויפגעטהון אין אזא קורצער צייט! ער האט נישט בלויז אויפגעבויעט די צופאלענע געמיינדע און איהר פערפעסטיגט בנוגע צו אויסערליכע שונאים דורך דער פערשטארקטער הויפּט-שטאדט, נאר ער האט פעראייניגט דאס פאלק מיט זיין תורה!

נחמיה האט מיט א כיון זיך בענוצט מיט דעם סיסטעם פון גרויסע פאלקס-פערזאמלונגען, ווייל ער האט געשטרעבט אלץ מעהר צו פערטיעפען דעם איינדרוק אויף די אנוועזענדע. אזוי האט ער א צווייטען מאל בערופען דאס פאלק צו בעהייליגען די שטאדט-ווענד, וועלכע זענען אויפגעבויט געוואָרען א דאנק זיין מיה. דא האבען זיך אויך, ווי ביי דער ערשטער תורה-לעזונג, איינגעפונען פרויען און קינדער; אזוי ווי ער האט געהאלט, אז די דאזיגע פייערונג זאל ארויסרופען א פרעהליכע שטימונג, האט נחמיה ארויסגערופען אין ירושלים די לוים-משוררים, זיי זאלען לוסטיג מאכען די הערצער מיט דער הילף פון זינגען און שפּיעלען. ער האט איינגעטיילט דעם עולם אין צוויי גרויסע גרופּען, וועלכע זענען ארומגעגאנגען ארום דער וואנד אין געגענזייטיגע ריכטונגען און האבען זיך געמוזט צוזאמענטרעפען אין בית-המקדש. פאר יעדען טייל איז געגאנגען א קאהר פון משוררים, וואס האבען געזונגען לויב-און דאנק-געזאנגען; נעבען די משוררים זענען געגאנגען צו אכט לויים, וועלכע האבען דאס געזאנג בעגלייט מיט שפּיעלען אויף די הארפען און אנדערע אינסטרומענטען. הינטער איין קאהר איז געגאנגען עזרא, הינטער דעם צווייטען — נחמיה — די ביידע געמיינדע-פערוואלטער. יעדער טייל האט אין זיך ענטהאלטען א גלייכע העלפט פון פערזאמעלטען פאלק, פירסטען, פרויען און קינדער. אויף אזא ארט, איז איין טייל ארומגעגאנגען ארום דער שטאדט-וואנד פון מערב, דרום-און מזרח-זייט, און דער צווייטער ארויסגעהענדיג פון זעלביגען פונקט, איז ארומגעגאנגען ארום די מערב-צפון-און מזרח-זייטען פון שטאדט. ווייט, ווייט האבען געהילכט די קלאנגען פון די טראמפּייטען,

פון די הארפען און די געזאנגען פו די לויים; עס האט זיי בעגריעסט דער אבקלאנג פון די ארומיגע הויכע בערג און די הערצער זענען איבערפילט געווען מיט פייערליכקייט און פרייד. נאך די טרויער-טעג איז אנגעקומען די אלגעמיינע שמחה.

נחמיה האט אויך צוגעווענדעט זיין אויפמערקזאמקייט אויף דעם נארמאלען גאנג פון דער הנהגה אין בית-המקדש. אום דאס קרבנות-דיענסט זאל זיך מעהר נישט איבעררייסען, האט מען געמוזט פערזארגען די כהנים או לויים מיט א זיכערער מאטעריעלער שטיצע. די ערד-בעזיצער האבען זיך געהעהנליך פערפליכטעט אבצוגעבען פינקטליך תרומה פאר די ערשטע און מעשר פאר די צווייטע; דאס האט אבער נחמיה'ן נאך נישט געקאנט צופריעדען שטעלען. מען האט געדארפט א שטענדיגע השגחה דערויף. לויט זיין ארדנונג פלעגען די לויים אין דער צייט פון שניט דארפען ארומרייזען איבער'ן לאנד, צונויפקלייבען די תרומות און די מעשרות און ברייגנען עס קיין ירושלים. כדי די צוטיילונג נאכהער זאל אויסקומען עהרליך און קיינער זאל נישט זיין בעטריגט און גענארט, האט נחמיה געלאזט בויען גרויסע שפייכלערס פאר די צונויפגעזאמעלטע תבואות און פרוכטען. פון די דאזיגע שפייכלערס האט געמוזט יעדען כהן און יעדען לוי ארויסגעגעבען ווערען זיין חלק; דערויף האבען געמוזט אויפזעהן בעזונדערע בעאמטע.

ווי ס'איז שוין דערמאהנט געווען, האט זיך נחמיה געזארגט פאר דעם, אז די ליידיגע ירושלים זאל בעפעלקערט ווערען; צוזאמען דערמיט אבער האט ער געזען צו פערזארגען דער בעפעלקערונג מיט וואהנונגען. די ארימע, וועלכע האבען נישט געהאט קיין אייגענע מיטלען צו בויען זיך הייזער, האט נחמיה פון זיין אייגענעם פערמעגען דערויף געלד געגעבען; און בכלל האט ער אהן אויפהער זיך געזארגט פאר אלע נויטבעדערפטיגע. אויף אזא אופן האט ער אויסגעבויעט כמעט א נייע שטאדט, וואס איהר פפליכט און בעשטימונג איז בעשטאנען אין דעם, אז זי זאל שטרענג אבהיטען די געבאטען פון געזעצליכקייט. צוועלף יאהר האט ער פערוואלטעט מיט יהודה, אלס פערטרעטער פון דער פרסישער הערשאפט (44—432). דאן איז געקומען דער טערמין, ווען ער האט זיך געמוזט אומקעהרען צום הויף פון מלך ארתחשסתא. ער האט זיך געזעגענט (פערעבשיידעט) מיט זיין פאטערלאנד אין טיעפער האפנונג, אז דער בנין, וואס ער האט אויפגעשטעלט, וועט לאנג בלייבען אונבערידהרט פון אויסענווענדיג און ביי זיין פעסטער ארדנונג — אינווענדיג.

די ארבייט פון דעם שטערבליכען מענשען איז אבער קיינמאל נישט

בעווארענט. נחמיה האט קוים נאר בעוויזען אבצופאהרען און אין יהודה האט זיך שוין בעוויזען א פערדארבענע שטרעמונג, וואס אן איהה שפיץ איז געשטאנען דער כהן גדול אלישיב. אין ווידערשפרוך צו דעם בעשלוס פון דער גרויסער פערזאמלונג, האבען אייניגע פון דאסניי געשלאסען אחדות מיט די שומרונ׳ער און מיט די געבוירענע פון געמישטע חתונות. צו פערזיכערן דעם בונד מיט זיי האט איינער פון כהן־גדולי׳ם פאמיליע, מיט׳ן נאמען מנשה, פערשדכ׳ענט זיך מיט סנבלט׳ס טאכטער. דעם ביישפיעל פון כהן־גדולי׳ם הויז האבען באלד נאכגעטהון פיעל אנדערע, וועלכע זענען אין הארצען נאך פריהער נישט געווען צופריעדען מיט דעם שטרענגען בעשלוס פון עזרא און נחמיה. טוביה, דער צווייטער פיינד נחמיה׳ס האט זיך איינגאנצען בעזעצט אין ירושלים. אין דער פאדערשטער עזרה פון בית־המקדש איז איהם אבגעגעבען געווארען א גרויסע, גערוימע וואהנונג.

די דאזיגע פלוצלינגע איבערקעהרעניש האט ארויסגערופען אין לאנד א גרויסע מהומה; היינט איז אפען ערלויבט געווען דאס, וואס נעכטען איז אזוי שטרענג פערוועהרט געווארען. דאס פאלק איז אבער געווען אזוי אויפגערעגט געגען כהן גדול און זיינע אנהענגער, אז עס האט איהם ארויסגעוויזען א עפענטליכע שנאה. די ערדבעזיצער האבען אויפגעהערט צו ברענגען תרומות און מעשרות. אויף אזא אופן האבען אויך געליטען אונשולדיגע. די לוים האבען פערלוירען זייער הונה און ליידענדיג גרויס דחקות, האבען זיי געמוזט פערלאזען דעם בית־המקדש, ווי אויך די הויפטשטאדט. ס׳האבען אויך אויסגעפעהלט נדבות אויף קרבנות, און גאט׳ס מזבח איז פערגעסען געווארען, און גאט׳ס הויז איז ליידיג געווארען. פיעל ערגער דערפון איז נאך געוועזען די שפאלטונג, וואס די אויבען דערמאהנטע איבערקעהרעניש האט געשאפען אין דער יודישער געזעלשאפט. אין יעדען הויז זענען אריינגעדרונגען קריגערייען און מחלוקת. די עלטערען און די קינדער האבען זיך צוטיילט אין זייערע אנשויאונגען און זייערע בעציהונגען צו די געשעהענישען אין לאנד. טיעף פרומע, וועלכע האבען זייערע איבערציינגונגען איינגעהיט אונבעריהרטערהייד, האבען זיך פעראייניגט צווישען אנאנדער און האבען געזוכט מיטלען, ווי צו בעזייטיגען די טרויעריגע ערשיינונגען. זייערע בליקען האבען זיך געווענדעט צו נחמיה׳ן, וועלכער האט זיך איינגעפונען ביים הויף פון ארתחשסתא. וואלט ער פון דאסניי געקומען אין ירושלים, וואלט ער זיכער מיט אמאל אנ׳ענדע געמאכט צו דעם אונערטרעגליכען אונרעכט און פון דאסניי אריינגעבראכט פריעדען

און אײַנגנקײַט אין דער הויפּטשטאָדט, און פון דאָסניי אויסגעהײלט די געמײנדע!

די גאָטספאָרזיכטיגע האָבען לאַנג נישט געברויכט צו וואַרטען אויף זייער גײַסטיגען גואל. נחמיה, זיצענדיג אין קעניגליכען הויף, ווײַט פון זײַנע ברידער, האָט נישט אויפגעהערט צו טראַכטען וועגען זײַן פאָטערלאַנד. זײַן גוף איז געווען אין פרס, אָבער זײַן נשמה האָט געשוועבט אין ירושלים. און ווי נאָר ער האָט זיך דערוואוסט, וועגען דעם, וואָס אין דער הייליגער שטאָדט קומט פאָר, האָט ער באַלד פון דאָסניי געבעטען ערלויבניש בײַ זײַן הערשער זיך אומצוקעהרען אין יהודה. דער מלך פון פרס האָט נישט אָבגעזאָגט זײַן ליעבלינג אין זײַן ביטע און ווי נאָר ער איז אָנגעקומען אין ירושלים (צווישען 430—425), האָט ער גלײַך אָנגעהויבען אַרבײַטען. זײַנע אָנהײנגער האָבען איהם פערגליכען צו אַ שמעלץ־פײַער, צו אַ רייניגונגס־פײַער, און ער האָט ווירקליך אָבגערייניגט די געמיינדע פון די געפעהרליכטע עלעמענטען. די ערשטע זאַך האָט ער אַרויסגעטריבען טוביה'ן דעם עמונ'ער פון זײַן פּלאַץ, וואָס ער האָט פערנומען אין דעם הויף פון בית־המקדש, און זײַן בעשיצער און מחותן, דעם כהן גדול אלישיב, האָט ער דערווײַטערט פון זײַן גײַסטליכען פּאָסטען. נאָכדעם האָט ער צוזאַמענגערופען די פאָלקס־מנהיגים און זיי שטאַרקע פאָרווירפע געמאַכט דערפאַר, וואָס צוליעב זייער נאַכלעסיגקײַט האָבען די לויים געמוזט דעם בית־המקדש פערלאָזען, ווײַל זיי האָבען נישט געזאָרגט וועגען דער פּינקטליכקײַט פון דאָס מעשר־אויסמאָהנען. איין אויפרוף פון נחמיה'ן איז געווען גענוג, אום די ערדבעזיצער זאָלען מקים זײַן זייער חוב פאַר די לויים און די לעצטע האָבען זיך אומגעקעהרט אין ירושלים. נאָר פאַר דער וויכטיגסטער אויפגאַבע האָט נחמיה גערעכענט דאָס פונאַנדערשיידען די שדוכים מיט די קינדער פון די פרעמדע פעלקער.

דאָס האָט איהם געבראַכט צו אַ צוזאַמענשטויס מיט די מיוחסים פון לאַנד. מנשה, דער פערוואַנדטער פונ'ם כהן־גדול האָט פאַר קיין פאַל נישט געוואָלט זיך צושיידען מיט זײַן פרוי ניקסה, די טאָכטער פון סנבלט. נחמיה איז געווען אַזוי פיעל פעסט בײַ זיך, אַז ער האָט זיך בעשלאָסען איהם אַרויסצוטרײַבען פון לאַנד. עס זענען פון יהודה דערווײַטערט געוואָרען אויך אַנדערע כהנים און לוים, וועלכע האָבען נישט געקאָנט זיך אײַנלעבען מיט די שטרענגע סדרים, וואָס נחמיה האָט פון דאָסניי אײַנגעפיהרט אין יהודה. ווען די אָרדנונג אין דער הויפּטשטאָדט איז געוואָרען צוריקגעשטעלט

אין דעם גייסט פון דער תורה, האט זיך נחמיה אהעקגעלאזען אין דער פראווינץ, אום אויך דארטען אויסצוווארצלען דאס שלעכטס. אין די ערטער, וואו די יודען האבען געלעבט אין נאהענטע שכנות מיט די פרעמדע שבטים, מיט די אשדוד'ער, מיט די עמונ'ער, מואב'ער און שומרונ'ער, האבען די געמישטע שדוכים געבראכט צו אזא רעזולטאט, אז זייערע געבוירענע קינדער האבען טיילווייז גערעדט אויף דער שפראך פון זייערע פרעמדע מוטער'ס און די הייליגע שפראך פון זייער פאלק איז זיי געווען גאנץ פרעמד. די דאזיגע ווייטקייט פון דאס אייגענע, נאציאנאלע, האט נאכמעהר אויפגערעגט נחמיה'ן און ערוועקט אין איהם זיין גאנצע ענערגיע. ער האט שטרענג פארגעווארפען די עלטערן, זיי געשאלטען און געשטראפט, און א דאנק זיין ענערגישער טהעטיגקייט איז איהם געלונגען זיין ציעל צו דערגרייכען.

ארומרייזענדיג איבער דער פראווינץ האט נחמיה בעמערקט, אז שבת ווערט זעהר נאכלעסיג אבגעהיט. די דארפס-לייט פלעגען אום שבת דריקען די וויינטרויבען אין קעלטער, אנלאדעווען זייערע אייזלען מיט פערשיעדענע פראדוקטען און פיהרען עס אין שטאדט. ווען די פויערען האבען זיך פערזאמעלט אויפ'ן מארק, האט נחמיה פאר זיי א רעדע געהאלטען און זיי ערקלעהרט, אז זיי זינדיגען פאר גאט מיט אזעלכע מעשים. זיי האבען געפאלגט. מיט מעהר ענערגיע איז ער ארויסגעטראטען ביי א צווייטען צופאל. די פיניציער סוחרים פון צור האבען זיך געהאט א מנהג, צו בריינגען צו פיהרען אום שבת פיש און אנדערע סחורות און פערקויפען זיי אין ירושלים. נחמיה האט געלאזען פערשליסען די טויערען פון שטאדט און זיי נישט עפענען דעם גאנצען שבת'דיגען טאג אזוי, אז זיי האבען אין שטאדט נישט געקאנט אריינטרעטען. ער האט געבראכט דערצו, אז דער שבת איז אבגעהיט געווארען אין לאנד מיט דער העכסטער שטרענגקייט. די ווייטערדיגע טהעטיגקייט פון נחמיה האט זיך איבערהויפט אויסגעדריקט אין דעם: אליין מעהר צו פערפעסטיגען די וואנט צווישען דעם יודישען פאלק און די פרעמדע פעלקער, אום עס זאל שוין קיינמאל נישט מעגליך זיין איהר דורכצוברעכען. אליין, וואס נחמיה האט אויפגעטהון, האט ער פערשריבען אין א בעזונדערען ספר, וואס טראגט זיין נאמען (נחמיה). בעטראכטענדיג אליין די פערשיעדענע שטרענגע מיטלען, וואס ער האט אנגענומען ביים דורכפיהרען זיינע נייע ארדנונגען אין לאנד, ערקלעהרט ער עס שטענדיג דערמיט, וואס דאס איז געווען צו יענער צייט אונבעדינגט נויטיג, כדי צו ראטעווען דאס פאלק און דאס לאנד פון אויסמישונג מיט די ארומיגע

שבטים. יעדעס מאל גיעט ער צו: „זאל דאס מיר מיין גאט צו גוטען געדענקען, וואס איך האב געטהון פאר מיין פאלק!" דער נאמען פון נחמיה איז אויף אייביג געבליבען פערהייליגט ביי דעם יודישען פאלק. איהם און עזראין, די שעפער פון די העכסטע, גייסטיגע שטרעמונגען, שרייבט דאס פאלק צו אסך גוטע איינפיהרונגען אין דעם יודישען נאציאנאלען לעבען, וואס זייערע קוועלען זענען געבליבען נישט בעוואוסט.

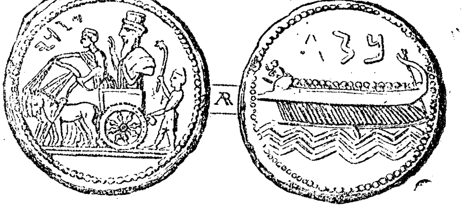

זילבערנע מטבעות פון די צייטן פון דריוש

דריטעס קאפיטעל

דער סופרים-פעריאָד

(420 ביז 332 פאר כריסטוס-געבורט)

די פיינדשאפט, וואָס קוועלט ארויס פון ליעבע, איז שטארקער און ליידענשאפטליכער פון דעם צאָרן, וואָס שפראָצט ארויס פון דער אונפערשטענדליכער פערהאסונג, פון קנאה אָדער פון איינפאכער נקמה. סנבלט מיט די איבעריגע שומרונים און זייערע חברים האָבען מיט זייערע אלע קרעפטען זיך געמיהט צו דערשלאָגען דערצו, אז זיי זאָלען ווערען אָנגענומען אין דער יודישער געמיינדע, בלויז אויס ליעבע צו דעם גאָט, וועלכער איז היילינ געווען אין ירושלים און צו וועלכען זיי האָבען זיך שוין געהאט צוגעוועהנט מיט'ן גאנצען הארצען. די ליידענשאפטליכקייט פון סנבלט'ס פיינדשאפט צו נחמיה'ן האָט זיך איינגענטליך גענומען פון ליעבע; ער האָט געוואָלט איבער געוואלד זיך צוזאמענגיסען מיט זיינע פיינד. ווערענדיג אָבער אזוי פיעל מאָל אָבגעשטויסען, האָט די דאָזיגע ליידענשאפטליכע ליעבע זיך פערוואנדעלט אין א פייערדיגער שנאה. סנבלט האָט געמיינט, אז א דאנק זיין מחותן-זיין-זיך מיט דעם כהן גדול, האָט ער שוין דערגרייכט זיין ציעל. נאָר גיך איז איהם אויסגעקומען זיך צו ענטטוישען, — ווען זיין איידים מנשה איז ווירקליך פאר די דאָזיגע זינד ארויסגעטריבען געוואָרען פון לאנד. דאָס האָט שוין דערפילט די מאָס. מיט זיין אָנגעבוירענער ערמומיות, האָט ער אויסגעקלערט א פלאן, ווי אזוי זיך אונטערצוגראָבען אונטער דער יודישער געמיינדע אידרע איינענע מיטגליעדער. וואָס האָט זיין ווען ער וועט פאר דעם דאָזיגען גאָט אויסבויען א בית-המקדש, וועלכער וועט קאָנקורירען מיט דעם ירושלים'דיגען, וועט ער דען נישט קאָנען אָבנעהמען ביי איהם די בכורה? האָט ער דאָך, כנבלט הייסט דאָס, ברנים פון אהרן'ס קינדער, וועלכע וועלען קאָנען אויספיהרען די עבודה אין

בית־המקדש לויט די געזעצען פון דער תורה. זיין איידים מנשה, וועלכער שטאמט פון יהודה׳ן, ווערט בעקומען דעם טיטול כהן־גדול און די איבעריגע ארויסגעטריבענע כהנים פון יהודה. וועלען פול מאכען דעם קאמפלעקט פון בית־המקדש־בעדיענטע. אלעס האט, ווי ס׳איז צו זעהן, געזאלט זיין זעהר גינסטיג פאר זיין נייעם פלאן. אויף אזא אופן האט געקאנט פערווירקליכט ווערען זיין שטרעבונג צו בעהעפטען זיך מיט דעם גאט פון ישראל און ס׳האט געקאנט בעפריעדיגט ווערען זיין פערלאנג צו שטעלען זיך אן דער שפיץ פון דער געמיינדע.

סנבלט האט נישט אבגעלעגט זיין אידעע אויף לאנג. אויף דעם שפיץ פון בארג גריזים, נעבען דער שטאדט שכם, אין דער געגענד, וועלכע קאן זיך ווירקליך רעכענען אלס צענטרום פון ארץ־ישראל, האט ער אויסגעבויעט א בית־המקדש, מסתמא, נאך דעם טויט פון ארתחשסתא (420). דער אויסוואהל פון דעם פלאץ איז אנגעוויזען געווארען דורך די כהנים, די געלעהרטע אין דער תורה, וועלכע זענען ארויסגעטריבען געווארען דורך נחמיה׳ן פונ׳ם לאנד. פון דעם דאזיגען בארג האט אמאל, לויט דער אנווייזונג פון משה רבנו, יהושע געבענשט די, וואס וועלען היטען גאט׳ס געבאט. איבעריגענס, די שומרונים האבען געגעבען דערצו אנ־אנדערער פירוש. זיי האבען גערעכענט און רעכענען ביז היינטיגען טאג דעם דאזיגען בארג גריזים אלס א „בארג פון גליק". זאגאר די דערביאיגע שטאדט שכם איז ביי זיי אנגערופען געווארען „בענטשונג" (מאבראכטא). סנבלט, אדער די כהנים פון בית־המקדש אויפ׳ן בארג גריזים, האבען זיך געמיהט צו דערווייזען, אז די שומרונ׳ער שטאמען נישט פון דער אויסגעמישטער בעפעלקערונג, וואס סנחריב האט אמאל אהער געבראכט אנשטאט די פערטריבענע ישראלים, נאר פערקעהרט — זיי שטאמען פון די אמת׳ע בני־אפרים, וואס זענען אין לאנד פערבליבען נאך דעם חורבן פון שומרון. יעדענפאלס האבען זיך ווירקליך צווישען זיי געקאנט געפינען איינציגע ישראל־פאמיליעס פון אמאל, וועלכע האבען זיך נאך דער מפלה פון דער צעהן־שבטים׳דיגער מלוכה אויפגעהאלטען אין שכם. דאך האט זייער שפראך ארויסגעוויזען זייער צומישטע אבשטאמונג. דאס איז געווען א ווילדע געפילדער, עפעס אנ׳אויסמישונג פון ארמיש, אבעסיניש, כאלדעאיש און אנדערע ווילדע עלעמענטען, וואס ס׳איז אונמעגליך געווען צו בעשטימען זייער אבשטאמונג.

דערווייל איז אבער דאס דויפט־ציעל דערגרייכט געווארען. די שומרונ׳ער האבען געהאט א בית־המקדש, ארום וועלכען זיי האבען געקאנט זיך קאנ-

צענטראליזירען, זיי האבען געהאט כהנים פון אהרנ׳ס הויזגעזינד, מיט דרייסטקייט האבען זיי זייער בארג גריזים אנטקעגען געשטעלט דעם הייליגען בארג מוריה, זיי האבען דערוויזען אויף דעם גרונד פון דער תורה, אז גאט אליין האט אויסדערוועהלט דעם דאזיגען בארג, אלס דעם איינציגען ארט פאר קרבנות־ברייננגען, און זיי האבען מיט שטאלץ זיך אנגערופען ישראלים. מנבלט און זיינע אנהייגער האבען געשטרעבט דערצו, צו צוציהען צו זיך וואס מעהר ווירקליכע יודען. יענע יודען, וועלכע פלעגען זיך בעזעצען צווישען זיי, פלעגען זיי, די שומרונ׳ער, אבגעבען פארטיגע הייזער און פעלדער און געשטיצט זיי מאטעריעל. די יודען, וואס זענען עפעס א פערברעכען בעגאנגען אין יהודה און האבען מורא געהאט פאר א שטראף, פלעגען דעריבער לויפען צו די שומרונ׳ער, וואו זיי פלעגען אנגענומען ווערען אלס טייערע געסט. פון אזעלכע עלעמענטען האט זיך אויסגעבילדעט די נייע האלב־יודישע געזעלשאפט, אדער סעקטע שומרונ׳ער אין דער געגענד פון שומרון, וואו אלס צענטרום האט געדיענט אדער די שטאדט, וואס האט דער געגענד איהר נאמען געשאנקען, אדער די שטאדט שכם. די אנהייגער פון דער דאזיגער סעקטע האבען געבילדעט א רוהיגע, נאר שטארקע געמיינדע, וואס האט זיך מיט הוילע וואונדער דערהאלטען ביז היינטיגען טאג, נישט קוקענדיג אויף איהר קליינקייט און אויף דער אונבעדייטענדער צאהל פון איהרע מיטגלידער. דער קיום פון דער דאזיגער סעקטע איז אייגענטליך דער נצחון פון דעם יודישען גלויבען און דער העכסטער בעוויז פון זיין גרויסקייט און לעבענספעהיגקייט, ווארום אט האט אזא מישמאש פון פערשידענע שבטים, ווי די שומרונים, געקאנט זיך פעראייניגען דורך דער דאזיגער רעליגיע, אויסקויבען איהר פאר זייער וועג־פיהרערין און, נישט קוקענדיג אויף אלע צרות און אונגליקען, וואס זיי האבען געמוזט דעריבער אויסשטעהן, זיך קיינמאל מיט איהר נישט געשיידעט. די שומרונ׳ער, פונקט אזוי ווי די יודען, האבען זיך שטענדיג געהאלטען און האלטען זיך נאך ביז היינטיגען טאג ביי דער תורה, וואס די ארויסגעטריבענע כהנים פון יהודה האבען מיט זיך צו זיי געבראכט, און איהרע געבאטען שטעלען פאר מיט זיך די פארמען פון זייער רעליגיעזען און געזעלשאפטליכען לעבען. טראץ אבער די דאזיגע אלגעמיינע גרונדשטריכען, האט דאס יודישע פאלק גארנישט פערדיענט פון דעם דאזיגען צוקומעניש, וואס האט כלומרש׳ט געטיילט זיך מיט איהם זיין אמונה. די דאזיגע ערשטע יודישע סעקטע האט געבראכט יודען נישט ווייניגער ליידען, וויפיעל די איבעריגע סעקטען, [illegible] האבען פון איהר אין די שפעטעריגע דורות ארויסגעשפראצט. די

שומרונ'ער האבען נישט נאר זיך פערהאלטען מיט א שטארקער שנאה צו דעם יודישען פאלק, נאר זיי האבען זאגאר געפרובט פיעל מאל זיך אונטערגעגראבען אונטער איהם. עס האט זיך זיי געוואלט אליין בלייבען אלס די אבשטאמונג פון ישראל, זיי האבען געלייקענט אין דער הייליגקייט פון ירושלים און איהר בית-המקדש און זיי פלעגען ארויסשטעלען דאס, וואס איז געשאפען געווארען דורכ'ן יודישען פאלק, אלס א פאלשע נאכאהמונג פון דעםווירקליכען אלטען ישראל'טהום. און נישט קוקענדיג אויף דעם, האט זיי פלעגען שטענדיג זיך צוקוקען צו דעם, וואס עס קומט פאר ביי זייערע שונאים, אום איינצופיהרען ביי זיך אלץ, וואס דארטען ווערט איינגעפיהרט, וואלטען זיי דאך מיט פערגניגען פערניכטעט זייערע אייגענעם אידעאל, ווען דאס וואלט נאר געווען אין זייערע רשות. פון דער יודישער זייט איז די פיינדשאפט צו זיי אויך געווען נישט קלענער. די יודען פלעגען די שומרונ'ער אנרופען „די פערשאלטענע כותים". די שנאה צווישען ירושלים און שומרון האט ווידער אויפגעלעבט, אזוי ווי אין די צייטען פון דער אפרים-מלוכה. זי האט שוין מעהר נישט געטראגען קיין פאליטישען האראקטער; איהר אינהאלט איז געווען געגריגדעט אויף אנאינערליכען, רעליגיעזען באדען, און דעריבער איז זי געווען פיעל ליידענשאפטליכער.

די ענטשטעהונג פון דער שומרונ'ישער סעקטע האט געהאט זעהר א גרויסע ווירקונג אויף דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון דעם יודישען פאלק. איינגעפינענדיג זיך אין א נאהענטע שכנות און צוזאמענשטויסענדיג זיך שטענדיג מיט דער דאזיגער סעקטע, אויסהערענדיג שטענדיג מיינונגען, וועלכע זענען פאר זיי געווען העכסט שעדליך, האבען די ישראלים אלץ שטייפער זיך פערבונדען מיט אנאנדער. די שומרונ'ער האבען מיטגעווירקט צו פערטיפען ביי די יודען זייער זעלבסטבעוואוסטזיין, וועלכען זיי האבען געשעפט הויפטזעכליך פון דער הייליגער תורה. די תורה איז געווארען ביי זיי נישט נאר דער באזיס פון דער רעליגיאן, נאר דער פונדאמענט פון זייער נאציאנאלען וועזען. אזוי ווי עס איז אין די צייטען פון נביאים גרוים געווען ביים פאלק די גלייכגילטיגקייט צו דעם דאזיגען „ספר המצות והחוקים"; אזוי איז אין דער עפאכע נאך עזרא און נחמיה גרוים געווארען די פערעהרונג זיינע. דאס פאלק האט אויף דער תורה גענומען קוקען, ווי אויף א קוועלע פון אונענדליכער געטליכער חכמה. די יודישע פאעזיע צו יענער צייט האט איהר ערהויבען און בעזונגען מיט הימעלשע לויב-לידער און געטליכער התפעלות. זעלבסטפערשטענדליך, אז די תורה האט דערום געמוזט ווערען דער יסוד פון געזעצליכקייט אין דער קליינער מלוכה פון יהודה,

ביי יעדען אומשטאַנד פלעגט געפאָרשט ווערען אין דעם „בוך פון גאָט", אויב ס'איז בעגאַנגען געוואָרען עפ"י דין. צו יענער צייט איז אינגאַנצען פערשוואונדען געוואָרען אין דעם יודישען לאַנד דער מנהג פון קנעכטשאַפט. אַז אַ יוד האָט געוואָלט זיך פערקויפען פאַר אַ קנעכט האָט ער נישט געהאַט, ווער ס'זאָל איהם קויפען. דאָס יודישע פאָלק איז דורכגעדרונגען געוואָרען מיט דעם בעוואוסטזיין פון זיין הייליגקייט און העכסטער געטליכער בעשטימונג. יעדער יוד איז אַ קנעכט פון גאָט („כי לי בני ישראל עבדים"), און קאָן נישט דיענען אַלס קנעכט פון אַ „בשר ודם". דער הויפּט-פּרינציפּ פון דעם דערמאָהנטען מנהג, לויט וועלכען מ'האָט געקאָנט אַ מענשען פערזעצען אָדער פערקויפען, דער פּרינציפּ, וואָס האָט דאַן עקזיסטירט ביי אַלע פעלקער, איז אין יהודה אינגאַנצען אויסגעמעקט געוואָרען דורכדעם, וואָס יעדער חוב האָט געמוזט בטל ווערען אין'ם יאָהר פון שמיטה. די פערזאָן פון יעדען מענשען איז דורכדעם ערהויבען געוואָרען, געהייליגט געוואָרען, איהר פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט איז אונבעדינגט בעשטעטיגט געוואָרען. די דאָזיגע בעציהונג צו יעדען יודען בכלל האָט ממילא געמוזט וועקען אין האַרצען רחמנות צו יעדען אונגליקליכען מיטגליעד פון פאָלק. געבען נדבות איז פערעכענט געוואָרען אַלס איינע פון די גרעסטע מצוות. אין יעדער שטאָדט זענען געווען אויסגעקליבען בעזונדערע ממונים, אָנצופיהרען מיט די געזעלשאַפטליכע צדקה-ענינים. די פריהערדיגע געוואַלדען פון די נביאים וועגען דער אכזריות, וואָס האָט געהערשט אין לאַנד אין דער בעציהונג צו די אָרימע און הילפלאָזע, האָבען איצט אין יהודה מעהר קיין אָרט נישט געהאַט.

די אויספיהרונג פון געריכט איז אין יהודה געווען די פאָלקאָמסטע; די פערשיעדענע מיספערשטענדנישען צווישען אַנאַנדער פלעגען געלעזט ווערען מיט אַזאַ דיינהערציגער עהרליכקייט, אַז די אינסטיטוציע האָט דאַן געקאָנט דיענען אַלס מוסטער פאַר אַלע פעלקער פון דער וועלט. פאָלשטענדיגע גלייכהייט פאַר'ן געזעץ איז פאַר יעדען געווען אַזוי קלאָהר, אַז דאָס איז גאָר געווען איבעריג אונטערצושטרייכען. צוויי מאָל אין וואָך פלעגען פאָרקומען געריכטס-זיצונגען אין אַלע שטעדט און שטעדטלעך, נאָמענטליך: אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג. צוליעב די ספקות, וואָס האָבען געקאָנט אָפטמאָל אַרויסוואַקסען אין פערשיעדענע פראַגען, וועלכע ווערען נישט דירעקט בעצייכענט אין דעם ספר-התיקים, האָט געדאַרפט געגרינדעט ווערען אַ העכסטער צענטראַל-געריכט, וואָס זאָל אין אַזעלכע צווייפעלהאַפטע צופאַלען בעשטימען דעם דין לויט דעם אַלגעמיינעם גייסט

פון דער תורה. די לייט, וועלכע זענען געשטאַנען אָן דער שפּיץ פון דער געמיינדע נאָך עזרא און נחמיה האָבען דעם דאָזיגען „העכסטען געריכט" געשאַפען; ער איז בעשטאַנען פון אַ מאַן זיבעציג, וועלכע זענען געווען די „עלטסטע" אין זייערע משפחות און געאַכטעט אין'ם גאַנצען לאַנד. די דאָזיגע אייגענאַרטיגע אינסטיטוציע, וועלכע האָט עקזיסטירט אין יהודה ביז דעם צווייטען חורבן. און וועלכע איז שטענדיג געשטאַנען אויף דער וואַך, אַכצוהיטען די געזעצליכקייט, האָט זיך אייגענטליך אויסגעבילדעט פון די שטענדיגע פאָלקס-פערזאַמלונגען, וואָס נחמיה האָט איינגעריכטעט; זי האָט בעשלאָסען אַלע וויכטיגע רעליגיעזע, געריכטליכע און זיטליכע פראַגען. די פרס'ער האָבען זיך, ווי ס'שיינט, צום „העכסטען געריכט" פערהאַלטען מיט עהרע און סימפּאַטיע און האָבען איהם פאַרגעשטעלט דאָס רעכט, צו פערוואַלטען מיט דער געמיינדע, דערום האָט ער געהאַט אויך אַ געוויסע פאָליטישע בעדייטונג. דאָס דאָזיגע געריכט („סנהדרין-גדולה" אָדער „בית-דין") איז געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון אַ פאָרזיצענדען מיט דעם טיטול „אב-בית-דין" און „ראש-הסנהדרין"; די איבעריגע מיטגליעדער זענען צווישען פאָלק אָנגערופען געוואָרען „סופרים" — ד"ה געלעהרטע. דער סנהדרין האָט גלייך מיט זיין ענטשטעהונג אָנגעהויבען צו ווירקען אין'ם גייסט פון עזרא און נחמיה: אַריינצובריינגען אין יודישען לעבען און אין די יודישע געוואָהנהייטען גערעכטיגקייט און יודישקייט. ער האָט אַרויסגערופען אַ ווירקליכע איבערקעהרעניש אין לאַנד; און אַלע ענדערונגען, וואָס מען האָט נאָכהער, אין אַ יאָהר צוויי הונדערט אַרום, געקאָנט בעמערקען אין דער יודישער געמיינדע, זענען געשאַפען געוואָרען בלויז נאָר מיט זיין הילף. די נייע איינריכטונגען, וועלכע די מסורה איז מיחס צו עזרא'ן, זענען אייגענטליך אויך זיין שאַפונג. ער האָט אַוועקגעלעגט דעם גרונד פאַר דעם בנין, וועלכער עקזיסטירט שוין ביי יודען טויזענדער יאָהרען. פריהער פון אַלץ האָט ער איינגעפיהרט רעגעלמעסיגע פעריאָדישע פאָרלעזונגען פון דער תורה פאַר'ן פאָלק. יעדען שבת און יעדען יום-טוב האָט געמוזט געלעזען ווערען אַ געוויסע טייל פון דער תורה פאַר דער פערזאַמעלטער געמיינדע. נאָכהער זענען אויך אין די וואָכעדיגע טעג איינגעפיהרט געוואָרען אַזעלכע פאָרלעזונגען אום מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, ווען די דאָרפס-לייט פערזאַמלען זיך אין שטאָדט צוליעב די געריכטס-זיצונגען. דאָס האָט געזאָלט אַלץ טיעפער צוזאַמענבינדען דאָס פאָלק מיט דער תורה. דער טעקסט פון דעם געטליכען בוך איז אָבער געווען נישט פאַר אַלעמען לייכט צום לעזען. ביז יענער צייט פלעגען די היליגע ספרים געשריבען ווערען מיט דעם פיניציאַנישען שריפט,

וועלכער איז צוליעב זיין שווערינקייט בעקאנט געוועזען נאך פאר די געלעהרטע. פאר די יודען, וועלכע האבען געוואהנט אין פרס, איז נאך דער דאזיגער שריפט פיעל שווערער און אונפערשטענדליכער געוועזען און דערום איז די תורה געוועזען פאר זיי נאך מעהר פרעמד, נאך מעהר נישט צוגענגליך.

אויף אזא ארט האט זיך אויסגעבילדעט א נייע בעדערפעניש, צו פערבייטען די אלטע פיניציאישע בוכשטאבען מיט נייע, וועלכע זענען שוין דאן געברויכט געווארען ביי די פעלקער, וואס האבען געוואהנט ארום די טייכען חדקל און פרת. דער דאזיגער נייער קאנטיגער שריפט (רבוע), וואס איז שוין פון לאנג אריין אינ׳ם אלטעגליכען געברויך ביי די פאלעסטינישע און איבערהויפט ביי די פערסישע יודען, איז איינגעפיהרט געווארען פאר דער תורה און פאר די „נביאים”, ווי אויך פאר די איבעריגע הייליגע ספרים און האט בעקומען דעם נאמען אשור-שריפט (כתב-אשורי), ווייל ער איז צוערשט ערפונדען געווארען אין די אשורישע פראווינצען. די שומרונער, אין געגענטייל, אויס שנאה צו יודען, האבען איינגעהיט בלויז פאר דער תורה און די איבעריגע הייליגע ספרים דעם אלטען פערפלאנטערטען פיניצער-כתב, הגם אין אלטעגליכען לעבען האבען זיי אויך שוין לאנג זיך נישט בענוצט מיט איהם. זיי פלעגען מאכען יודען פארווירפע, אז זיי בעגעהן א פערברעך דערמיט, וואס זיי האבען געביטען דעם כתב פון משה און די נביאים, און נאך ביז היינטיגען טאג זענען ביי די שומרונער די ספרי-תורה געשריבען מיט דעם אלטען כתב, וועלכער איז פרעמד זאגאר זייערע איינענע גייסטליכע.

ווען ס׳איז איינגעפיהרט געווארען דער נייער שריפט און די תורה איז געווארען ווירקליך א פאלקס-בוך, וואס יעדער האט איהם געקאנט לייכט לעזען און פערשטעהן, האבען די סופרים איינגעארדענט א נייעם אנשטאלט: שולען פאר דער יוגענד. דארטען האט מען די יונגע יודישע קינדער געלעהרנט די יסודות פון רעליגיאן, פון געזעצליכקייט און איינגעפלאנצט אין זיי א בעזונדערע ליבשאפט צו דעם אלעמען. די גייסטיגע פיהרערס פון פאלק אדער, ווי זיי זענען אנגערופען געווארען: די „אנשי כנסת-הגדולה”, האבען געפאדערט פון די קומענדיגע דורות זיי זאלען שאפען, „וואס מעהר געלעהרטע יונגע לייט” (העמידו תלמידים הרבה״) ; פערשטעהט זיך, אז זיי אליין האבען זיך געמיהט דורכצופיהרען אין לעבען דאס, וואס ס׳האט געהאט אין זייערע אויגען אזא גרויסע נאציאנאלע בעדייטונג. אזא שול פאר דער יוגענד איז געגרינדעט געווארען אין ירושלים. די לעהרער זענען געווען די וועלביגע „סופרים” אדער „,חכמים”; די שילער האבען זיך אנגערופען „תלמידי-

הכמים". די טהעטיגקייט פון די דאָזיגע הכמים איז געווען אַ דאָפּעלטע. פון איין זייט האָבען זיי זיך פערנומען דערמיט, וואָס זיי האָבען ערקלערט און אויסגעטייטשט די תורה; פון צווייטען זייט האָבען זיי זיך געמיהט איינצופיהרען אין לעבען די פאָרשריפטען פון דאָזיגען הייליגען כפר, דורך דער ווירקונג אויף די תלמידים. זייערע ערקלערונגען צו דער תורה האָבען בעקומען דעם נאָמען „מדרש". דאָס איז געשאַפען געוואָרען נישט לויט דעם פרייען ווילען נאָר לויט געוויסע רעגעלען, וועלכע פיעל פון זיי האָבען געהאַט בקבלה פון די פריהערדיגע דורות ביז די זקנים, יהושע און משה. די שולען און די „סנהדריה גדולה" האָבען געאַרבייט צוזאַמען אין איין און דערזעלבער ריכטונג און האָבען ערגענצט איינע די צווייטע.

די העכסטע גייסטיגע איינריכטונג, די „סנהדריה גדולה" האָט זיך בעגנוגענט מיט די קאָמענטאַריעס (פירושים) צו דער תורה, און מיט דעם, וואָס זי האָט איהרע געזעצען דורכגעפיהרט אין לעבען; זי האָט אויך אַרויסגעגעבען זעלבסטשטענדיגע דינים, צו רעגולירען און פערפעסטיגען די רעליגיעז-מאָראַלישע טהעטיגקייט ביי'ם פאָלק. אַנ'אַלטער שפריכוואָרט פון יענער צייט זאָגט אָן לדורות: „מאַכט אַנ'אָבצאַמונג פאַר דער תורה" („עשו סיג לתורה"). אין די דאָזיגע ווערטער דריקט זיך אויס דער כאַראַקטער פון דער ריכטונג, ביי וועלכער ס'האָט זיך געהאַלטען די דעמאָלטיגע געזעצגעבונג: עס מוזען פערוועהרט ווערען געוויסע ערלויבטע זאַכען, וועלכע גרענעצען זיך זעהר נאָהענט מיט אונערלויבטע און קאָנען אַלזאָ ווערען פערביטען איינע מיט די צווייטע. די דאָזיגע שטרעבונג צו פערהיטען פאַראויס פון אַן עבירה, די דאָזיגע אָבצאַמונג, האָט אין יענער צייט געהאַט אַ געוויסען גרונד. די פאָלקסמאַסען, וועלכע זענען געווען אונענטוויקעלט, האָבען געדאַרפט אויף אַזאַ אופן זיך צו געוואָהנען, צו פאָלגען די געזעצען און צו ערפילען זייערע פליכטען. אַ דאַנק דער דאָזיגער אויפגאַבע, אָבצוהאַלטען דאָס פאָלק פון אַ זינד, זענען געשאַפען געוואָרען אַ גאַנצע רייהע דינים, וועלכע געהערען צו דעם דור פון די „סופרים" („דברי סופרים"). די קאַטעגאָריען פון קרובה־שאַפט, צ. ב. ש., מיט וועלכע עס איז לויט דעם דין פון דער תורה (מדין תורה) פערוועהרט געוואָרען צו הייראַטען, איז פיעל פערברייטערט געוואָרען מהיגי סופרים (עריות). מיט אַ בעזונדערע זאָרגזאַמקייט זענען פערהיט געוואָרען די עבירות געגען אונשולד. אַ מאַנספּערשוין האָט זיך נישט געטאָרט געפינען איינער אַליין מיט אַ פרעמדער פרויענצימער אין אַ פערבאָרגענעם אָרט (יחוד). געגען דער לייכטזיניגקייט, מיט וועלכער די בעפעלקערונג האָט זיך פערהאַלטען צום שבת אין נחמיה'ס צייטען,

איז געשאפֿען געװאָרען א האַרבע, שטרענגקײט פֿון שבת-פֿערהײליגונג. צו פֿערהיטען די מעגליכקײט פֿון חלול שבת און חלול יום-טוב איז אײנגעפֿירט געװאָרען פֿאַר א חוב, צו פֿערענדיגען אַלע װאָכיגע אַרבײטען ערב שבת און יום-טוב נאָך א צײט פֿאַר זון-אונטערגאַנג.

לויט דעם גײסט פֿון די סופֿרים, האָבען די הײליגע שבת'דיגע און יום-טוב'דיגע טעג געדאַרפֿט אַרויסרופֿען אין האַרצען פֿון יעדען יודען א פֿײערליכע געטליכע שטימונג, און ברענגען צום פֿערגעסען די אַלטעגליכע אינטערעסען און װאָכעדיגע לײדען. פֿרעהליכקײט און בעגײסטערונג האָבען געדאַרפֿט בעלעבען די יודישע נשמה. צו דעם צװעק האָט יעדער יוד געמוזט בײ'ם אָנקומען און בײ'ם אַװעקגעהן פֿון שבת אויסטרינקען א כוס װײן. בײ'ם אָנקומען דערמאָהנט זיך, מיט א תפֿלה אויף די ליפּען, די הײליגקײט פֿון טאָג (קדוש); בײ'ם אויסגעהן, — אום דער טאָג זאָל מאַכען אַן אײנדריק אויך אויפֿ'ן װאָך (הבדלה). א דאַנק די דאָזיגע און נאָך פֿיעל דינים װעלכע זענען בײ'ם פֿאָלק נישט פֿערשטײנערט געװאָרען, האָט דער שבת אָנגענומען מיט דער צײט זעהר א שענעם און ערהויבענעם כאַראַקטער. די זעלביגע הײליגקײט האָבען אויך בעקומען די פֿערשיעדענע ימים-טובים א דאַנק די בעזונדערע תקנות פֿון די סופֿרים.

א גרויסען תקון האָבען זײ, די סופֿרים, אויך געשאַפֿען בנוגע צו דעם גאָטעס-דיענסט. די נביאים נאָך, זענען אויך שוין א סך מאָל שאַרף אַרויסגעטרעטען געגען די קרבנות, װעלכע האָבען זיך פֿערװאַנדעלט אין א טרוקענעם צערעמאָניאַל און האָבען גאָרנישט געװירקט, אויפֿצוהויבען דעם מענשליכען גײסט. די סופֿרים האָבען מתקן געװען, אַז צוזאַמען מיט די קרבנות זאָלען אײנגעפֿיהרט װערען רעגעלמעסיגע תפֿלות (גאָט'ס-געבעטען), צו װאָס די יודען האָבען זיך נאָך אין דעם פֿאָריגען גלות צוגעװאָהנט. מען האָט געברויכט מתפּלל צו זײן דרײ מאָל טעגליך: מיט זונענאויפֿגאַנג, (שחרית), מיט זונענאונטערגאַנג (ערבית) און אין האַלבען טאָג (מנחה). די תפֿלות זענען פֿאָרגעקומען בצבור נישט נאָר אין בית-המקדש, נאָר אויך אין פֿערשיעדענע שטעלען, װי אין ירושלים אַזוי אויך אין דער פּראָװינץ, אין ספּעציעלע הײזער, װאָס האָבען געטראָגען דעם נאָמען „בית-הכּנסת". די סופֿרים האָבען נישט בלויז אײנגעפֿיהרט די אָרדנונג פֿון דאַװנען, נאָר זײ האָבען זאָגאַר געשאַפֿען די הויפּט-תפֿלות פֿון דאַװנען (סדור), װעלכע זענען בײ'ם יודישען פֿאָלק איבערגעגאַנגען דערנאָך פֿון דור צו דור. אין די תפֿלות װערט, אין א גרויסאַרטיגער הערליכער פֿאָרם, איבערהויפּט געלויבט די גרויסקײט פֿון דעם אײנציגען, ענדלאָזען גאָט, דעם בעשעפֿער פֿון דער

װעלט, דעם פֿאָטער פֿון יודישען פֿאָלק; אין זײ װערט געבעטען פֿון גאָט ליעבע, גענאָד, און בּאַרמהערציגקײט צו ישראל, צו דער װעלט, צו אַלע בּעשעפֿעניסען. אַ גרויסען אָרט פֿאַרנעהמט די תּפֿלה װעגען דער תּורה, אַז זי זאָל אַרײַנדרינגען אין די הערצער און אָנפֿילען זײ מיט הײליגקײט, מיט גוטסקײט און פֿערשטענדיגקײט.

די תּפֿלות פֿון שבּתים און ימים־טובֿים האָבּען זיך כּמעט װי נישט אונטערגעשיידט פֿון די תּפֿלות פֿון דער װאָך. עס איז בּלויז צוגעקומען אַ תּפֿלה, װעלכע האָט אונטערגעשטריכען די הײליגקײט פֿון טאָג. דער צערעמאָניאַל פֿון דאַװנען אין די יום־טובֿ'דיגע און שבּת'דיגע טעג האָט זיך אָבּער אויסגעצײכענט מיט דעם, װאָס דאַן פֿלעגט זעהר פֿיעל געלײענט װערען פֿון דער תּורה (קריאת התּורה). דערצו נאָך פֿלעגען צוגעגעבּען װערען געקליבּענע שטעלען פֿון די נבֿיאים, װעלכע האָבּען געהאַט אַ שייכות אָדער צום טאָג אָדער צו דאָס געלעזענע פֿון דער תּורה (הפֿטרה). אַרויסגערופֿען אין אַ געװיסען זין דעם מנהג פֿון דער הפֿטרה האָט דער אַנטאַגאָניזם צװישען די יודען און די שומרונ'ער. די לעצטע, װעלכע האָבּען געלײקענט אין ירושלים און אין דעם דאָרטיגען בּית־המקדש, האָבּען אינגאַנצען אָבּגעשטויסען די נבֿיאים, װעלכע שטרײַכען אונטער שטענדיג דאָס „געטליכע הויז" און די „געטליכע שטאָדט" פֿון יהודה. אויף אַזאַ אַרט האָט פֿון דאָסנײַ אָבּגעהילכט דאָס װאָרט פֿון די נבֿיאים, װעלכע האָבּען בּײַם לעבּען געהאַט פֿאַר זיך װעניג צוהערערס און נאָכפֿאָלגערס. דאָס דאָזיגע װאָרט האָט געקלונגען אין יעדען בּית־הכּנסת און בּיסלעכװײַז האָט עס אַרײַנגעטראָגען אַ ערהויבּענע בּעגײַסטערונג אין די הערצער פֿון פֿאָלק. דאַן האָט זיך געלאָזט פֿיהלען אַ נויטיגקײט צונויפֿצוזאַמלען די רעדען פֿון די נבֿיאים, בּרענגען זײ אין אַ פֿאָלשטענדיגע אָרדנונג און אַזוי װ.. דערמיט האָבּען זיך, װי ס'שײַנט, אויך די סופֿרים בּעשעפֿטיגט. אין דער דאָזיגער זאַמלונג זענען אַרײַנגעגאַנגען די פֿיער היסטאָרישע ספֿרים: יהושע, שופֿטים, שמואל, מלכים (נבֿיאים ראשונים). דרײַ גרויסע ספֿרים פֿון די נבֿיאים: ישעיה, ירמיה, יחזקאל; צװעלף קלענערע נבֿואה־ספֿרים: הושע, יואל, עמוס, עובֿדיה, יונה, מיכה, נחום, חבֿקוק, צפֿניה, חגי, זכריה, מלאכי (נבֿיאים אחרונים). די אַלע צונויפֿגעזאַמעלטע ספֿרים האָבּען בּעקומען דעם טיטול „הײליגע שריפֿטען" און הגם זײ זענען נישט אַזוי הײליג װי די תּורה גופֿא, דאָך פֿערנעהמען זײ נאָך איהר דעם ערשטען פּלאַץ.

אין דער עפּאָכע פֿון די כּנסת־הגדולה זענען אַלזאָ פֿעסטגעשטעלט געװאָרען צװײ אופֿנים פֿון גאָטעס־דיענסט: קרבּנות און תּפֿלה. דאָס ערשטע

פלעגט פארקומען נאר אין בית-המקדש, דאס צווייטע איבערען גאנצען לאנד, ווייל גאנץ יהודה איז בעדעקט געווארען מיט בתי-כנסיות. די ביידע פארמען פון עבודה (גאטעס-דיענסט) האבען געבילדעט איין איינהייט, ערגענצענדיג איינע די צווייטע און אבהענגענדיג זיך איינס פון צווייטען. די תפלה איז אבהענגיג געווען פון די קרבנות אין בעציהונג צו דער צייט. אין דער זעלבער צייט ווען די כהנים פלעגען אין בית-המקדש צוטרעטען צו די קרבנות, פלעגט דער צבור אין בית-הכנסת זיך פערזאמלען צו תפלה. אום שבת און יום-טוב ווען עס פלעגען מיער קרבנות געבראכט ווערען, פלעגט צו די דריי טעגליכע תפלות צוגעגעבען ווערען א פיערטע — מוסף. דער סדר פון קרבנות האט זיך אויך נישט געקאנט בעגעהן אהן דאס לעבענדיגע ווארט און עס זענען דערביי איינגעפיהרט געווארען אלס הויב די לויב-געזאנגען פון די לויים.

דער ענין פון עבודה און קרבנות האט געהאט אין זיך א מערקווירדיגען מאמענט. דאס איז דער בעשטאנד פון „ריינליכקייט" און „אונריינליכקייט" (דיני טומאה וטהרה). די געזעצען פון דער תורה גיעבען דערויף גאנץ דייטליכע רעגעלען. דער אומריינער טאר נישט מקריב זיין קיין קרבנות, טאר נישט אריינקומען אין בית-המקדש; איבערהויפט טאר ער נישט עסען דאס, וואס ס'איז פערהייליגט געווארען דורכ'ן דין. ס'שיידען זיך אונטער פערשיעדענע מדרגות אין טומאה; יעדע מדרגה האט זיך איהר בעזונדערען דין אין בעציהונג צו קדושה.. דאס געזעץ ווייזט אויך אן די מיטלען, דורך וועלכע דאס אונריינע קאן גערייניגט ווערען. בעזונדערע כללים זענען געשטעלט געווארען פאר די, וואס זענען אומריין געווארען צוליעב'ן אנריהרען זיך אן א טוידטען קערפער (טמא מת). פרישעס קוואל-וואסער שפיעלט אין דעם ענין פון אבריינינגען זיך פון טומאה זעהר א וויכטיגע ראליע.

אין דער דאזיגער צוויי הונדערט יעהריגער עפאכע האט זיך די גאנצע טהעטיגקייט פון דער יודישער געמיינדע אויסגעדריקט אין איהר אינערליכער גייסטיגער פערפאלקאמענונג. אינ'ם וואכעדיגען לעבען האט דער יוד זיך בעשעפטיגט בלויז מיט רוהיגער, פריעדליכער ארבייט. מיט מלחמה-אנגעלעגענהייטען האט ער זיך נישט אינטערעסירט זאגאר אויף אזוי פיעל, אויף וויפיעל דאס איז נויטיג געווען צו פערטיידיגען די אייגענע גרענעצען פון די שכני'שע אנפאלען. אין דער ווירקליכקייט איז מקוים געווארען דאס, וואס עס האט פאראויס געזאגט דער נביא יחזקאל, שילדערענדיג דעם קינפטיגען צושטאנד פון דער יודישער מלוכה נאכדעם, ווי דאס פאלק וועט זיך אומקעהרען פון גלות אין זיין פאטערלאנד. א מלוכה פון גייסט, וועלכע

האָט נישט וויסען פון קריעג און פיינדשאַפט — אַזוי האָט אויסגעזעהען דאָס בילד פון דער צוקונפטיגער יודישער געמיינדע אין דער פאָרשטעלונג פונ'ם נביא. אין דער תקופה פון די סופרים האָט דאָס בילד אָנגעפאַנגען פאַר־קערפערט צו ווערען.. די יודען האָבען קיין אנטייל נישט גענומען אין די מלחמות, וואָס זענען צו יענער צייט פאָרגעקומען נעבען זייערע גרענעצען. פאַר ארתחשתא דעם 2־טען און ארתחשתא דעם 3־טען האָבען די אונ־צופרידענע מצרים (עגיפּטער) געפּרובט פון זיך אַראָבוואַרפען דעם יאָך פון פרס און ווערען פון דאַסניי זעלבסטשטענדיג. אָפט זענען פאַרביי די יודישע ברעגען פון מיטלענדישען־ים פאַרבייגעגאַנגען די פרס'ישע חילות קיין מצרים, אָדער די מצרים'דיגע חילות קיין פוניצעא, ווי אויך די געדונגענע גריכישע אַרמעען, וועלכע פלעגען העלפען מלחמה־האַלטען אַמאָל דעם צד, אַמאָל יענעם צד פון די שטרייטערס, פלעגען פאַרבייגעהן אהין און צוריק, און פון זייערע הויכע בערג האָבען די יודען געקאָנט בעאָבאַכטען דאָס קריעגס־טעאַטער. נאָך אַלעמען אָבער האָבען זיי פונדעסטוועגען פאָרט נישט שטענ־דיג געקאָנט בלייבען פאַסיווע צושויערס בנוגע צו די קריעגס־געשעהענישען, וואָרום אויב זיי זענען נישט געווען מחויב צוצושטעלען קיין מענשען פאַר דער פרס'ישער אַרמעע, האָבען זיי דאָך אויף זיך געהאַט אַנדערע מלחמה־פליכטען, ווי צוצושטעלען פּראָדוקטען און אַזוי ו. די בעציהונגען פון דער פרס'ישער רעגירונג צו זיי אין יענער צייט איז פיעל ערגער געוואָרען. צוליעב דער השפּעה פון גריכענלאַנד, מיט וועלכער פרס איז דאַן געקומען אין נאָהענטסטען פערקעהר, זענען די פרס'ער געניוגט געוואָרען צו דער ווילדער געצענדיענערײַ און זיי האָבען ביי זיך אין לאַנד איינגעפיהרט דעם קולט פון פיעל גריכישע געטער. איבערהויפּט איז דאָרט זעהר פּאָפּולער געוואָרען די געטין פון גראָבע קערפּערליכע פערגעניגענס — אַפראָדיטאַ, וועלכער די אויסגעלאַ־סענע פרס'ער האָבען געדיענט, צו איהר זיך געבוקט און קרבנות געבראַכט. צוליעב די גרויסע נצחונות זייערע, איז דאָס לאַנד אונגעהויער רייך גע־וואָרען און די בעפעלקערונג האָט זיך איבערגעגעבען אינגאַנצען צו פער־שיעדענע ווילדע תאוות, וואָס נאָר די געטין אַפראָדיטאַ האָט עס געקאָנט בעגריסען. אָננעהמענדיג דעם קולט פון דער דאָזיגער תאוה־געטין האָבען זיי איהר אַ נאָמען געגעבען אַנאַאיטאַ און צוגערעכענט צו זייערע אייגענע געטער. ארתחשתא דער דריטער האָט איהר קעניגליך סאַנקציאָנירט, אַליין האָט ער צו איהר זיך געבוקט און פערזאָגט אויסצושטעלען איהרע סטאַטועען אומעדום אין זיין גרויסער מאָנאַרכיע—אין בבל, אין שושן און אין עקבאַטאַן, אין די דריי הויפּטשטעדט זיינע, נאַכהער אין דמשק, אין סאַרדעס און אין

אַלע איבעריגע שטעדט פון פרס און מדי. אויף אַזאַ אופן האָט דער ריין פרס׳ישער קולט בעקומען אַ דאָפּעלען קלאַפּ: עס זענען אַריינגעפיהרט געוואָרען פרעמדע געטער אין לאַנד און דאָס ווילד־מגושמ׳דיגע־געצענדיענסט, פון וואָס פרס איז שטענדיג ריין געווען, האָט זיך דאָרטען אַ פעסטען נעסט אויסגעפלאַכטען. אַ דאַנק דער רעליגיעזער איבערקערעניש אין פרס, איז פונאַנדערגעריסען געוואָרען דער איינציגער גייסטיגער פאָדעם, וואָס האָט די פרס׳ער פערבונדען מיט׳ן יודענטום, — די פערהאַסונג צו דער געצענדיענערײַ. אין פרס האָט מען אויפגעהערט צו אַכטען דעם גייסטיגען, אַבסטראַקטען יודישען גאָט. ווי ס׳זעהט אויס, האָט ארתחשתא, צווינגענדיג זיינע אַלע אונטערטעניגסטע פעלקער אָנצונעהמען דעם קולט פון דער תאוה־געטין, זיך אויך געפרובט דאָס זעלבע צו טהון אין יהודה; די מסורה דערצעהלט, אַז די יודען האָבען דאַן פון די פרס׳ישע פערטרעטער פערשיעדענע בעליידיגונגען איבערגעטראָגען; אַז די דאָזיגע פערטרעטער האָבען זיי גענויט צו פערלאָזען דעם גאָט פון זייערע עלטערן; די יודען האָבען אָבער בעסער אויסגעליטען אַלע מיני יסורים, זאָגאַר זיך געלאָזען הרג׳ענען דורך שווערע ענוים, און נישט בוגה געווען אין זייערע איבערצייגונגען און אין זייער אמונה.

ס׳איז פערהאַן אַ ידיעה, אַז ארתחשתא אחוס האָט אין דער צייט פון דער מלחמה מיט מצרים (361 — 360) פעריאָגט פיעל יהודים פון זייער לאַנד און האָט זיי בעזעצט אין אירקאַניע אויפ׳ן קאַספּישען־ים.

אין ירושלים גופא האָבען די יודען געליטען פיעל צרות פון איינעם פון די פערזאָנען, וואָס האָבען אָנגעהויבען אונגעהויער גיך וואַקסען און מאַכט בעקומען ביים פרס׳ישען הויף, צוליעב דעם כאַאָס און אונאָרדנונג, וואָס האָט געהערשט אין דער פרס׳ישער אימפּעריע און אין דעם פרס׳ישען רעגירונגס־מעכאַניזם צו יענער צייט. דאָס איז געווען דער סריס בהוס, וועלכער האָט פאַר ארתחשתא דעם 3־טען בעקומען אַ גרויסע קראַפט און ווירקונג. זיין מעכטיגקייט איז ענדליך געוואָרען אַזוי גרויס, אַז ארתחשתא און זיין גאַנצע משפחה זענען אינגאַנצען אויסגעראָטען געוואָרען און ער, בהוס, האָט פערהאַפּט דעם טראָן. פריהער אָבער, איידער ער האָט נאָך די מלוכה בעקומען, האָט ער אויסגענוצט זיין גינסטיגע לאַגע אין דער אַרמעע, וועלכע האָט זיך איינגעפונען אין סוריא און פיניציאַ, כדי אָנצוזאַמלען אַסך עשירות. מיט דעם דאָזיגען מאַן האָט זיך דאַן געחבר׳ט דער זוהן פון כהן גדול, וועלכער האָט געהאָפט, אַז דורך שוחד, וועט איהם דער פרס׳ישער שר העלפען צו בעקומען די כהונה־גדולה און צו

בעזײַטיגען זײַן עלטערען ברודער, יהוחנן, וועלכען דער טיטול האָט געהערט לויט דער אָרדנונג פון ירושה. דער לעצטער האָט זיך בעצײַטענס דערוואוסט פון זײַן ברודערס שטרעבונגען; ער איז צוליעב דעם זעהר אויפגערעגט געוואָרען און האָט געהרג'עט אין בית־המקדש גופא זײַן ברודער יהושע, דעם ליעבלינג פון בהוס. דער דאָזיגער אומשטאַנד איז געוועזען אַ טרויעריגער צייכען פאַר דער צוקונפט. וואָרום דערווייסענדיג זיך וועגען דעם, וואָס האָט פאַסירט אין ירושלים, האָט דער סרים בעפעהלען אין דער הויפטשטאָדט פון יהודה, נישט נוקם צו זײַן זיך פאַר זײַן פרײַנד, נאָר, אַלס שטראָף, אַרויסצודריקען פון דער בעפעלקערונג וואָס מעהר געלד. דאָס פאָלק האָט געמוזט פאַר יעדען טעגליכען קרבן־תמיד צאָהלען אַ געוויסען אויסקויף־געלד, וואָס האָט געמוזט יעדען פריהמאָרגען אײַנגעצאָהלט ווערען פאָראויס.

די יודען האָבען געמוזט אין די דאָזיגע פינסטערע צײַטען פון דאָסנײַ קעמפען פאַר זייער עקזיסטענץ. אין אַלגעמײַן זענען אין דעם משך פון די דאָזיגע צוויי יאָהר־הונדערט אין דעם יודישען לאַנד פאָרגעקומען זעהר ווייניג ליכטיגע מאָמענטען: אַ ווײַלע האָט פאַר דעם יודישען פאָלק אַ געלויכט געגעבען די זון פון גליק פאַר דריוש דעם ערשטען, וועלכער האָט זיך צו זיי זעהר פרײַנדליך פערהאַלטען; נאָכהער איז אויך גיך פערשוואונדען געוואָרען די לעבהאַפטע תקופה פון נחמיה און עזרא. דערנאָך הערשט שוין אין לאַנד אינגאַנצען אַ ניעדערגעשלאָגענע שטימונג. עס שטאַרקט זיך די אָרימקײַט, די הילפלאָזיגע לאַגע רופט אַרויס אַ ביטערען רחמנות. דאָס פאָלק האָט זיך ווי פערלוירען, די געזיכטער פון זײַנע זיהן האָבען אויסגעדריקט דעם ביטערען פערצווייפלונגס־אויסרוף: „מאַין יבוא עזרי?" — „פון וואַנען וועט די הילף אָנקומען?". די געדריקטע שטימונג פון דער דאָזיגער צײַט האָט געהאַט איהר ווירקונג אויף די שעפפונגען פון יענע צוויי יאָהר־הונדערטען. אין דער צײַט פון גלות האָבען דאָס לעבעדיגע אונגליק צוזאַמען מיט דער ליידענשאַפטליכער שטרעבונג צו פרײַהײַט געהאַלטען דעם פאָלקס־גײַסט שטענדיג אין אַנאָנגעשטרענגטען בעשטאַנד און אַ דאַנק דעם איז געשאַפען געוואָרען די וואונדערליכע אויפבליהונג פון נביאות און פאָעזיע. ווען אָבער די אויפרעגונג האָט זיך אײַנגעשטילט, און די האָפנונגען זענען פערוואַנדעלט געוואָרען אין ווירקליכקײַט, איז אָבגעשוואַכט געוואָרען אויך דער גײַסטיג־פאָעטישער פלוג. אויסגעשעפט איז געוואָרען דער שאַפענדער גײַסט פון די משוררים, די בעלי־תהלים, וועלכע ווידערהוילען זיך אונענדליך און בענוצען זיך אָפט מיט די מוסטערען פון די פריהערדיגע דורות.

די פערצייכנונג פון די היסטאָרישע פאַסירונגען איז אינגאַנצען פערלאָרען געוואָרען. זאָגאַר די עטליכע מעמוארען, וועגען יענער תקופה, וואָס זענען געבליבען פון עזרא און נחמיה, זענען אויך ווייניג בעאַרבייט בנוגע צו דער אויסערליכער ליטעראַרישער פאָרם.

אַ נייע עפּאָכע אין דעם יודישען לעבען הויבט זיך אָן צוזאַמען מיט דער ענדע פון צווייטען יאָהרהונדערט נאָכ'ן גלות בבל. דאָס פאָלק האָט געמוזט פון דאָסניי אָנווענדען אַלע זיינע קרעפטען, אָנשטרענגען דעם גאַנצען געניוס, כדי צו ראַטעווען זיין זעלבסטשטענדיגקייט. די דאָזיגע עפּאָכע איז אָנגעקומען, אַדאַנק דער ווירקונג פון העלעניזם. דאָס גריכישע פאָלק און דער גריכישער גייסט האָבען פערוראַזאַכט אַ בעדייטענדע איבערקעהרעניש אין דעם אַרט דענקען, אין דער מאָראַל און אין די אַלגעמיינע לעבענס-פאָרמען פון דער גאַנצער מענשהייט. זיי האָבען אויף פיעל שטאַפּלען העכער אויפגעהויבען יענע פעלקער, וועלכע זענען געווען פעהיג צו ענטוויקלען זיך. די פערברייטערונג פון דעם גריכישען גייסט איז אָבער אין אייראָפּע און אין אַזיען אָנגעקומען נישט דירעקט פון גריכענלאַנד, נאָר דורך די מוקדוניער (מאַקעדאָניע), וועלכע האָבען אַפילו געשטאַמט פון דעם זעלבינען מקור, וואָס די גריכען, נאָר וועלכע זענען שוין דאָך געווען אויסגעמישט אויך מיט פרעמדע פעלקער. מוקדוניא, וועלכע האָט אין איהר צייט אויפגעריעשט די גאַנצע וועלט מיט אידרע נצחונות, האָט אויך אויפגעמונטערט דעם יודישען פאָלק פון זיין מוטלאָזיגקייט און דרימעל.

האָמער, דער עלטסטער גריכישער פאָעט.

פיערטעס קאפיטעל

ארץ־ישראל אונטער דער הערשאפט פון די מוקדוני'ער

(332 ביז 175 פאר כריסטוס־געבורט)

אלכסנדר דער גרויסער, דער מלך פון מוקדוניא, וועלכען א יודישער נביא האט פערגליכען מיט א לעמפערט, וואס איז בעגאבט מיט אדלער־פליגלען, צוליעב זיינע וואונדערליך־געשווינדע נצחונות, האט געגעבען א טוידט־קלאפ דער פרס'ישער מאנארכיע. קליין־אזיען, סוריא, פיניציא זענען געלעגען פאר זיינע פיס, פיעל מלוכות און לענדער האבען איהם מיט'ן גוטען ווילען זיך אונטערגעגעבען. צור, נאך א זיבען־חדשים'דיגער, און עזה, נאך א צוויי־חדשים'דיגער בעלאגערונג, זענען איינגענומען געווארען און פאר זייער שטאלץ האט זיי בעגעגענט א ביטערע שיקזאל. וואס איז געשעהן מיט דער קליינער שוואכער יהודה פאר דער צייט פון דעם גרויסען קעמפפער, פאר וועלכען עס האט געמוזט דעם קאפ בויגען זאגאר דאס לאנד פון די פרעה'ס? די היסטארישע אנדענקונגען רעדען וועגען דעם אין דער פארם פון לעגענדעס און גיבען אלזא נישט קיין דייטליכען בעגריף פון די געשעהענישען אין יענעם אלמענשליך־וויכטיגען מאמענט. עס איז שווערליך צו גלויבען, אז די יודען זאלען זיך האבען ענטזאגט צו אנער־קענען מיט'ן גוטען ווילען די הערשאפט פון אלכסנדר צוליעב דעם, וויל זיי זענען געווען פערבונדען מיט א שבועה געטריי צו זיין פרס. ערשטענס, איז אין ערגיץ נישט דערמאהנט, אז די יודען זאלען ווען ס'איז האבען געגעבען אזא שבועה. צווייטענס, האבען די שלעכטע בעציהונגען פון די פרס'ער צו זיי אין די לעצטע יאהרען נישט געדארפט זיי לאזען לאנג צווייפלען. עס געפינט זיך א מסורה, אז אלכסנדר איז שוין געווען אנגעקומען נאהענט צו יהודה, און די צערעמאניע פון די גייסטליכע, וואס ער האט בעגעגענט,

דאס איהם געבראכט דערצו, אז ער זאל זיך מיט חסד בעגעהן מיט'ן יודישען פאלק. דער כהן־גדול אין זיין הייליגער קליידונג, דערצעהלט די לעגענדע, מיט א גרויסער מיינגע כהנים און לויים איז איהם ארויס אנטקעגען; די דאזיגע פייערליכע פראצעסיע האט אויף דעם יונגען מלך געמאכט אזא געוואלדיגען איינדרוק, אז ער האט היים בעגריסט די מיינגע, זיין צארן איז פערוואנדעלט געווארען אין גענאד און זיין סוויטע האט ער ערקלערט, אז נאך אין מאקעדאניע, אין חלום, האט ער געזעהן דאס געשטאלט פון דעם דאזיגען הייליגען מאן, פון דעם כהן־גדול, אין דער בעגלייטונג פון דער זעלביגער מענגע כהנים און לויים, און דער כהן־גדול האט איהם אין חלום פאראויסגעזאגט, אז ער וועט אומעדים אבהאלטען גרויסע נצחונות. דער ערשטער צוזאמענשטויס פון די ביידע וועלטען, פון דעם יודאאיזם מיט דעם העלעניזם, איז אויף אזא אופן פארגעקומען אויפ'ן פריעדליכען שטייגער. יהודה איז פערעכענט געווארען אלס א טייל פון דער געגענד, וועלכע האט זיך איינגעפונען צווישען די בערג תבור און לבנון, פון צפון־זייט, און מצרים — פון דרום זייט, און האט בעקומען דעם נאמען צעלאסוריא. דער מוקדוני'שער פערטרעטער פון דער דאזיגער ריעזיגער פראווינץ, וואס האט זיך מיט א געוויסער צייט פריהער געטיילט אויף אזוי פיעל גרויסע און מעכטיגע מלוכות, האט זיך בעזעצט אין שומרון, וועלכע איז געוועזען, ווי ס'שיינט א זעהר פערפעסטיגטע שטאדט. אויסער דעם האט זי פערנומען דעם צענטרום אין דער פראווינץ און איז געוועזען ארומגערינגעלט מיט זעהר גוטע פעלדער. דער ערשטער פערטרעטער איז דא געוועזען אנדראמכוס.

ס'איז שווער צוזאגען, פארוואס זענען די שומרוני'ער נישט געוועזען צופריעדען מיט דעם דאזיגען כבוד? האט זיי אפשר פערדראסען דאס, וואס אלכסנדר האט די יודען, זייערע פיינדליכע שכנים און פערוואנדטע, ארויסגעוויזען מעהר אכטונג ווי זיי? א פאקט אבער איז, אז זייער אויפרעגונג איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז זיי האבען, גארנישט טראכטענדיג וועגען די פאלגען, געהאפט אנדראמכוס'ען און פערברענט אין פייער (331). ווען אלכסנדר האט זיך דערוואוסט פון דער דאזיגער אונזיניגער רציחה, האט זיין ווילדער צארן פאר זיך גאר קיין גרענעץ נישט געהאט. גאנץ מצרים ליעגט געווארפען אונטער זיינע פיס, און אזא קליין פאלקעל וועט וואגען איהם צו טהון דערווידער?! פון מצרים, וואו ער האט דאן פערענדיגט זיין זיעג, איז ער גיך אנגעקומען קיין שומרון, זיך נוקם צו זיין אן די מערדער. ער האט זיי שרעקליך געפייניגט, נאכהער האט ער

בעשטימט א נייעם פערטרעטער מיט'ן נאמען מעמנאן; אויסער דעם האט ער אין שומרון בעזעצט א בעדייטענדע צאהל מוקדון'ער. נאר דאן האבען זיך די שומרונער בערוהיגט. און אזוי ווי אלכסנדר האט געוואוסט, ווי שטארק ס'איז די שנאה פון די שומרונער צו די יודען, האט ער געמאכט חסדים געטהון מיט די לעצטע, כדי צו ווייזען אויף אזא אופן זיין אונצופריעדענהייט מיט די ערשטע. איינינע גרענעץ-שטעדט צווישען שומרון און יהודה, וועלכע האבען שטענדיג ארויסגערופען מחלוקת צווישען די די ביידע שכנ'ישע לענדער, האט אלכסנדר לחלוטין אבגעגעבען יהודה; אויסער דעם האט ער דאס גאנצע לאנד בעפרייט פון מס (צינשען) פאר יעדען שמיטה-יאהר. די דאזיגע גנעדיגע בעציהונגען פון הערשער צו זייערע שונאים האט אויפגעבראכט די שומרונער. יעדעס פרישע ווינטעל האט מיט זיך געבראכט נייען ברען-מאטעריאל.

דערוויל אבער, כל זמן אלכסנדר האט געלעבט, זענען די שומרונער געווען געצוואונגען צו בעהאלטען זייערע געפיהלען. דער מלך פון מוקדון האט נישט געליטען, אז ווער ס'איז פון זיינע אונטערטעניגע פעלקער זאל זיך ערלויבען צו טהון אהן זיין ווילען. זיינע ראשיגע און גליקליכע נצחונות, וועלכע האבען איהם צוגעבראכט אזש ביז קאווקאז, האבען געהאלטען אלע פעלקער, ווי אין קייטען, און האבען איינגעשמידט יעדע זעלבסטשטענדיגע בעוועגונג. פון גריכענלאנד ביז הודו און פון כוש (אבעסיניען) ביז'ן קאספישען ים, אין די אלע לענדער, וועלכע ער האט איינגענומען און וועלכע האבען איהם געטריי געדינט, האט געהערשט פאלשטענדיגע פריעדען. אלכסנדר איז געווען דער ערשטער הערשער, וועלכער האט געקוקט אויף דער געדולדיגקייט און בעציהונג צו דער אריגינאליטעט פון פרעמדע פעלקער, ווי אויף אנ'אונבעדינגטען פרינציפ אין דער פאליטיק. ער האט אויך געאכטעט די פערשידענהייטען פון די פרעמדע רעליגיעס און פון זייערע קולטוס-פארמען. אין מצרים האט ער ארויסגעוויזען זיין פערגעטערונג צו אפיס'ען און אמאנ'ען (דער גאט פון דער זון), אין בבל האט ער ארויסגעוויזען זיינע עהרע-געפיהלען פאר בל און נבו. אין מיטען, איידער ער האט נאך בעוויזען צו ענדיגען זיינע גראנדיעזע פלענער וועגען איין גרויסער וועלט-מלוכה, וועלכע זאל אלע פעלקער פעראייניגען און פערוואנדלען אין איין ברידער פון איין אלעוועלטליכער מאנארכיע, איז דער גרויסער קריעגס-העלד געשטארבען, נישט איבערלאזענדיג נאך זיך קיין יורש; אין מאקעדאניא האט זיך קיין צווייטער נישט געפונען, וועלכער זאל קאנען פערבייטען דעם גרויסען אלכסנדר און פארזעצען זיינע ריעזיגע

פלעגער. א ווילדע הילפלאזיגקייט און צוטומלעניש האט זיך אנגעפאנגען צווישען די פעלקער פון אלע לענדער אין דער וועלט, ווי אויך צווישען דער מיליאניגער אלכסנדרס ארמעע, פונקט ווי ווען אין די נאטור-געזעצען וואלט פארגעקומען א איבערקעהרעניש, וואס צווינגט צו צווייפלען אין דעם ווייטערדיגען רעגעלמעסיגען גאנג פון טאג און נאכט. אלכסנדר האט איבערגעלאזען א גרויסע צאהל קריעגס-אנפיהרער, וואס זייער קריעגס-קונסט און זייערע קריעגס-פעהיגקייטען זענען שוין געווען גענוג אויסגעפרובט אויף פיעל שלאכטפעלדער אזוי, אז זיי זענען געווען אימשטאנדע אונטערצוהאלטען דער ווייטערדיגער עקזיסטענץ פון דער מוקדוניא-מלוכה, ווען צווישען זיי וואלט געהערשט אחדות. זיי האבען אבער פון די גריכען גע־ירש'ענט — הגם אין זייערע אדערען האט געפליעסט אויך בלוט פון אנדערע פעלקער — דעם גייסט פון אונאבהענגיגקייט און זעלבסטשטענדיגקייט, די שטרעבונג צו שטעלען די אייגענע פערזענליכקייט העכער פאר דעם גליק פון דער מלוכה; זיי האבען אויך, ווי די גריכען, געקוקט אויף דער מאכט, ווי אויף א מיטעל, צו בעקומען וואס מעהר תענוגים און רייכקייט, מיט איין ווארט, זיי האבען זיך אבגעלערענט פון די העלענער אלץ, וואס אין יענע איז געווען שלעכטעס און אונמאראלישעס. עס האבען זיך אנגעפאנגען אויף דער גאנצער ברייט פון דער מוקדונישער מאנארכיע בלוטיגע מלחמות, וועלכע האבען צוזאמען פארגעשטעלט מיט זיך איין אונגעהויערען ריעזען-קאמפף. די זאך איז דערגאנגען אזוי ווייט, ביז ס'איז פונאנדערגעפאלען די מלוכה פון מוקדוניא און די פערטרעטער פון איהרע פערשיעדענע פראווינציען האבען איהר צווישען זיך פונאנדערגעטיילט. תלמי דער ערשטער (פטאלאמעאוס I), וועלכער האט בעקומען מצרים אויף זיין חלק, האט דורכ'ן שווערד בעקומען אויך צעלאסוריא און יהודה. ווען אויף זיין פארערונג זיך אונטערצוגעבען, האבען די איינוואהנער פון ירושלים זיך ענטזאגט איהם צו פאלגען, איז ער פלוצלונג אנגעפאלען אויף דער הויפטשטאדט, אום שבת, ווען די יודען האבען נישט געוואגט זיך נעהמען פאר'ן געווער צוליעב דער הייליגקייט פון טאג. ער האט זיך מיט זיין חיל אריינגעריסען אין שטאדט און האט פיעל פון דער בעפעלקערונג פערטריעבען אין געפענגעניש קיין מצרים. שומרון, וועלכע האט אויך אין אנפאנג ארויסגעוויזען א ווידערשטאנד געגען דעם בעזיעגער, האט בעגעגענט דער זעלביגער שיקזאל.

יהודה און די שומרונ'ער האבען אין דער ווירקליכקייט געקאנט לעבען גאנץ גליקליך, ווען זיי וואלטען אויף לאנג געבליעבען אונטער דער הער-

שאַפט פון תלמי. ער איז געווען בכלל זעהר אַ הומאַנישער קריעגס-העלד און האָט געוואוסט צו שוינען פרעמדע מעלות; ער האָט קיינמאָל נישט פערשאַפט זיינע פיינד מעהר שאָדען, ווי דאָס איז נויטיג געווען צו זיין נצחון. איהם האָט נאָך אָבער געפעהלט דאָס פאָלקאָמע רעכט אויף צע-לאָסוריא און יהודה. די אָנפיהרער פון דער מוקדונישער מלוכה האָבען נישט געוואָלט בשום אופן איהם אַנערקאָנען אַלס הערשער פון די דאָזיגע פּראָווינצען. דימיטריוס האָט ענדליך ערקלערט תלמי'ן אַן'ענטשלאָסענע מלחמה נעבען עזה. דימיטריוס האָט דאָ בעקומען אַ גרויסע מפלה. און דאַגעגען האָט זיך אין דער דאָזיגער מלחמה אָנגעפאַנגען אויסצוצייכנען סילוקוס, תלמי'ס חיל-אָנפיהרער. אין אַ געוויסער צייט אַרום האָט אָבער דימיטריוס אָנגעזאַמעלט פון דאָסניי אַ גרויסען חיל און איז אַרויסגעטראָטען געגען תלמי. דאַן איז תלמי געצוואונגען געווען אָבצוטרעטען געגען פיינד; ער האָט דערום געמוזט החיב מאַכען אַלע פעסטונגען פון אַרום מיטעללענדישען ים ווי אויך פיעלע פון אינעווייניג אין לאַנד גופא, איבערהויפט די אויס-געצייכענסטע אין עכו, יפו, עזה, שומרון און אויך ירושלים — כדי זיי זאָלען נישט קאָנען דיענען אַלס פערטיידיגונגס-פונקטען פאַר'ן שונא. נאָך איינינע יאָהר האָט געדויערט די מלחמה, ביז תלמי האָט ענדליך אָבגעהאַלטען אַ פאָלשטענדיגען נצחון איבער'ן פיינד, מיט דער הילף פון נאָך דריי בעריהמטע מוקדונישע קריעגס-אָנפיהרער: סילייקוס, קאסאנדי און ליזימאַך. (301). די דאָזיגע פיער העלדען האָבען פון דאָסניי צוטיילט צווישען זיך די מוקדונישע מאָנאַרכיע. תלמי האָט בעקומען גאַנץ מצרים און אַלע אידרע אומגעגענדען צוזאַמען מיט יהודה, און ביי סעלעווקוס'ן איז געבליעבען כמעט גאַנץ אַזיע, סוריא, צוזאַמען מיט פרס, ביז'ן טייך הודו (אינד). אויף אַזאַ אופן זענען די יודען פון יהודה אָבהענגיג געוואָרען אָן תלמי'ן און זיינע יורשים, און די יודען פון פרס און בבל — אָן סילוקוס'ן און זיינע יורשים.

איבריגענס האָט זיך די לאַגע פון די יודען אין יהודה פון דער דאָזיגער פּאָליטישער איבערקעהרעניש אויסערליך נישט קיין סך געענדערט. די זעל-בינע צינשען, וועלכע פלעגען אין לאַנד געזאַמעלט ווערען און פריהער אָבגעשיקט ווערען קיין פרס, פלעגען נאָר איצט אָבגעשיקט ווערען קיין מצרים. די פרייהייט און חי זעלבסטשטענדיגקייט איז ווי פריהער נישט בע-גרענעצט געוואָרען. אין דער הינזיכט זענען, פערקעהרט, נאָך געגעבען געוואָרען געוויסע פריווילעגיעס. דער כהן-גדול, וועלכער איז נאָך פון פריהער פעראַנטוואָרטליך געווען פאַר די צינשען, איז דורך דער מצרים-מוקדונישער

רעגירונג אנערקענט געווארען פאר דעם פאליטישען הויפטמאן אין לאנד. תלמי, ווי געזאגט, איז געווען א מענש א גוטער פון דער נאטור און יעדער שריט זיינער איז געווען אויסגערעכענט בלויז לויט די נוצען, וואס ער קאן איהם בריינגען. צו דריקען דעם יודישען פאלק האט ער נישט געהאט קיין אורזאך. די נייע שטאדט אלכסנדריא, וואס אלכסנדר האט ביים ים אין מצרים אויסגעבויעט, און וואס דער ערשטער מצרים-מוקדונישער הערשער תלמי האט פאר זיין רעזידענץ געמאכט, האט זיך גענויטיגט אין א גרויסער בעפעלקערונג, כדי זי זאל קאנען בעקומען די עקאנאמיש-פאליטישע און קולטורעלע בעדייטונג, אלס א פונקט, וועלכער פערבינדט אלע דריי וועלט-טיילען: אזיע, אפריקע און איירפא; תלמי'ן האט נאר געקאנט פרעהען דאס, וואס די יודען האבען זיך דארטען מאסענוויז בעזעצט פון די שכנ'ישע לענדער. אין דער אונרוהיגער צייט פון דער מלחמה מיט דימיטריוס האבען קיין אלכסנדריא עמיגרירט פיעל יודען, וועלכע תלמי האט גלייך געמאכט אין זייערע בירגערליכע רעכטע מיט אלע זיינע אונטערטאנער. אויף אזא אופן איז געגרינדעט געווארען די יודיש-אלכסנדרישע געמיינדע, וועלכע פערנעהמט נאכהער אין דער געשיכטע א וויכטיגען פלאץ. יודישע קאלאניעס האבען זיך צו דער זעלבער צייט געגרינדעט אויך אין אנדערע ערטער אין מצרים. תלמי האט אליין בעזעצט פיעל יודען אין די פעסטונגס-שטעדט, זעענדיג איבערצייגט אין זייער טרייהייט. סיליקוס, דער נייער הערשער פון פרס (אזיען), האט אויך זיך בענוצט מיט יודישע עלעמענטען ביים בעפעלקערען נייע געגענדען. אין יאהר (300) האט ער געגרינדעט א נייע שטאדט אנטיכיא, אין וועלכער ער האט זיך בעזעצט מיט זיין הויף. די שטאדט, ווי פיעל אנדערע נייע שטעדט, האבען זיך אויך גענויטיגט אין איינוואהנער. סיליקוס האט דארטען אריבערגעפיהרט פיעל יודען פון פרס און בבל. אויך דער דאזיגער הערשער האט געשאנקען די יודען פאלשטענדיגע גלייך-בערעכטיגונג.

פונקט אזוי, ווי די יודישע קאלאניעס האבען זיך פערשפרייט אין די גריכיש-מוקדונישע געגענדען, אזוי אויך האבען זיך אנגעפאנגען צו ענטוויקלען גריכישע קאלאניעס אויף דעם יודישען באדען. אין דער לענג פון דעם ברעג פון דעם מיטעללענדישען ים אין פאלעסטינא זענען אויסגעבויעט געווארען נייע פארט-שטעדט; איינגע פון די אלטע זענען בענייט, פערברייטערט און פערפוצט געווארען לויט דעם גריכישען געשמאק און האבען בעקומען גריכישע נעמען. די נאכפאלגער פון דעם גרויסען אלכסנדר האבען אויך געשטרעבט צו רעאליזירען דעם גראנדיעזען פלאן פון צונויפ-

אַלעקסאַנדער דער גרויסער

שמעלצען דעם מערב מיט'ן מזרח, און צו דעם צוועק האבען זיי קיין בעסערן צונויפגיסונגס-מאטעריאל, ווי די יודישע מאסען, נישט געקענט געפינען. אין אלעקסאנדריע האבען יודען געלעבט גאנץ אבגעזונדערט פון דער ארטיגער קאפטישער בעפעלקערונג; דאגעגען אבער האבען זיי זיך זעהר גערן דערנעהנטערט צו די געבילדעטע גריכען, און די ווירקונג פון דער גריכישער קולטור האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין אלע זייטען פון דעם יודישען לעבען אויך אויסער די גרענעצען פון אלעקסאנדריע. גאנץ יהודה איז פון אלע זייטען געווען ארומגערינגעלט מיט א גריכיש-רעדענדער בעפעלקערונג, און וואס ווייטער האט די גריכישע שפראך אלץ מעהר ארויסגעשטופט דעם אראמע'אישען דיאלעקט, מיט וועלכען עס האבען זיך ביז דאן בענוצט אלע יודען פון דער פאדער-שטער אזיען. צוזאמען מיט דער גריכישער שפראך האבען זיך, נאטירליך, ארייגעריסען אין דעם יודישען לעבען אויך די גריכישע גוטע און שלעכטע זיטען, און נאר די שטעדט טיעפער אין לאנד האבען פארגע-שטעלט מיט זיך אנ'אויסנאהם אין דער הינזיכט. דא האבען געוואוינט די ארימערע קלאסען פון דער יהודה'שער בעפעלקערונג, און זייער רע-ליגיעז-בעטריבטע ערנסטקייט האט זיך גאנץ וועניג געלאזען בעאיינפלוסען פון דער גריכיש-אפיקור'סישער לייכטזיניגער קולטור; אויך דא אבער האבען זיך דערטראגען מאסען גריכישע ווערטער פון די שכנ'ישע בע-פעלקערונגען, און זיי זענען בסליכוויז ארייגענומען געווארען אין דער אומגאנגס-שפראך.

ווי געזאגט, איז די רעכטליכע לאגע פון יהודה אונטער דער הערשאפט פון די תלמי-מלכים געווען גאנץ בעפריעדיגענד. די גאנצע הנהגה פון פאלק איז געווען קאנצענטרירט אין די הענד פונ'ם כהן-גדול, וועלכער איז געווען כמעט דער פאקטישער הערשער פון לאנד און האט געקענט ענטוויקלען און ווייטער ציהען די יודישע אייגענטימליכקייט און דעם יודישען געדאנקענגאנג; אינערליך, גייסטיג איז אבער דאס פאלק אין יהודה שרעקליך ארעם געווען, און פון נחמיה'ן אן האט עס קיין איין פערזענליכקייט נישט ארויסגעגעבען, וואס זאל געבען א געוויסע ריכטונג זיין גייסטיגער ענטוויקלונג און איהם העלפען אויסבילדען זיין וועזען און זיין אריגינעלע אנשויאונג. דער צענטער פון דעם יודישען גייס-טיגען לעבען, פון וועלכען די יודען אין יהודה האבען ביז אהער זייער יניקה געצויגען, איז געווען בבל און פרס, און איצט, נאך דער פאלי-טישער איבערקעהרעניש, וואס האט איבערגעגעבען די דאזיגע בײדע

לענדער אין די הענד פון אנ'אנדער דינאסטיע, — איז יהודה פון דעם
צענטער אינגאנצען אבגעריסען געווארען. די יודען פון יהודה האבען שוין
נישט געקענט איצט אזוי לייכט און פריי פערקעהרען מיט זייערע ברידער
ארום די טייכען פרת און חדקל, ווייל די רעגירענדע דינאסטיען פון
די ביידע מלוכות, די תלמי'אידען און סעלייקי'דען, האבען געקוקט מיט
חשד איינע אויף דער אנדערער, און די אפטע בעזוכען פון די סעלייקי-
דישע אונטערטאנען אין ירושלים, וואלט דעם חשד נאך מעהר פאַר-
שטארקט. קוים וואלט דאס פאלק אין יהודה נישט געקענט איצט אויס-
קומען אהן דער הילף פון זיינע אויסוועניגסטע גייסטיגע פיהרער, וואלט
עס, אלזא, בעשטימט אונטערגעהן, אזוי ווי עס זענען אונטערגעגאנגען
יענע אלע פעלקער, וואס האבען זיך אליין נישט געקענט דערהאלטען און גע-
מוזט ציהען זייער גייסטיגע השפעה פון אויסוועניג, פון אנ'אנדער לאנד;
דאס איז אבער נישט געווען דער פאל מיט דעם יודישען פאלק, און
אויף דער ארענע פון דעם יודישען לעבען האט זיך צו דער רעכטער
צייט בעוויזען א גרויסע, ליכטיגע געשטאלט, וואס לייכט ארום, ווי
א בעוואקסענער, פערצווייגטער בוים פון א וויסטען מדבר. דאס איז
געווען שמעון הצדיק, דער זוהן פון חוניו I (פון 300 ביז 270).
די געשיכטע פון דער יודישער טעאקראטיע (כהנים-הערשאפט)
האט צו פערצייכנען עטליכע נעמען פון גוטע און שלעכטע כהנים גדולים,
וואס האבען פערטרעטען דעם דאזיגען פאסטען ביז שמעון הצדיק; די
יודישע לעגענדע אבער האט איבערגעלאזען פאר די קומענדיגע דורות
דעם אנדענקען בלויז פון דעם איינציגען כהן גדול, וואס האט ווירקליך
עטוואס געטהון פאר זיין פאלק און געלאזען נאך זיך בעדייטענדע שפורען
אין דער געשיכטע פון יענער צייט. „ער האט געזארגט פאר זיין פאלק,
עס זאל נישט צופאלען ווערן", און געזוכט צו בעפעסטיגען זיין לאגע
אין אלע הינזיכטען: ער האט אויסגע'פועל'ט ביים קעניג אנ'ערלויבניש,
היעדער אויפצובויען יענע מויערן פון שטאדט, וועלכע תלמי דער ער-
שטער האט געהאט צושטערט; דעם בית המקדש, וועלכער איז וועהר
אבגעלאזען געווארען פאר די צוויי הונדערט יאהר, וואס ער איז געשטא-
נען, האט ער געלאזען אבפרישען און בעניי'ען; אויסער דעם האט ער
נאך געלאזען ציהען אנ'אונטערערדישען קאנאל ביז צום טייך איתם (עט-
ליכע שעה וויים פון ירושלים) און אויף אזא אופן פערזארגט מיט פרי-
שען וואסער נישט בלויז דעם בית המקדש (וואס האט זיך גענויטיגט אין
א סך וואסער צוליעב די אפטע וואשונגען פון די לויים און כהנים),

נאך אויך דער גאנצער שטאָדט.

די פערזאָן פון שמעון הצדיק אלס כהן גדול, בײַ דעם צערעמאָניאל פון גאָטעס-דינענסט, וואָס האָט זיך אויסגעצײכענט אין זײַן צײַט מיט אַן׳אונגעוועהנליכער פראַכט, איז מיט בעגײַסטערטע ווערטער געשילדערט געוואָרען פון דעם דיכטער, וואָס האָט געלעבט אין אַ צײַט אַרום, ישוע בן-סירא:

ווי הערליך איז ער געווען, ווען ער האָט דעם היכל פערלאָזען,
ווען ער איז אַרויסגעגאַנגען פון הינטערן פרוכת!
ווי דער מאָרגענשטערן, וואָס שײַנט אַרויס פון צווישען די וואָלקען,
ווי די פולע לבנה אין די טעג פונ׳ם פריהלינגס-יום-טוב (פסח).

— — — — — — — — — — — — —

אַז טוט ער אָן זײַנע עהרענקלײדער,
און הילט זיך אײַן אין די פרעכטיגע געוואַנדען

— — — — — — — — — — — — —

און ער שטעהט איבער דעם אויפגעלעגטען שײַטער-הויפען (פון מזבח),
אַרומגענומען, ווי מיט אַ קראַנץ, פון זײַנע ברידער. —
די יונגע צעדערן פון לבנון

— — — — — — — — — — — — —

אַז האָט ער געענדיגט די עבודה בײַם מזבח
און אהרנ׳ס זיהן, די כהנים, בלאָזען אין די שופרות,
און רופען אויס אין דער הויך, דערמאָהנענדיג גאָט׳ס נאָמען,
אַלע שטערבליכע פאַלען גלײַך מיט׳ן פנים צו דר׳ערד,
און בוקענדיג פאַר דעם אַלערהעכסטען, פאַר דעם הײליגסטען פון ישראל.

עס האָבען זיך דערהערט די שטימען פון די זינגער׳ס
און אָנגעצונדען האָט זיך דאָס האַרץ פון פאָלק,
און געפרעהט האָבען זיך אַלע מענשען פון דר׳ערד!...

דער דאָזיגער כהן גדול איז געשטאַנען נישט בלויז אָן דער שפיץ פון בית המקדש און פון דער יודישער געמײַנדע; ער איז געזעסען בראש אויך פון דער כנסת הגדולה און פערנומען דעם גרעסטען פלאַץ צווישען די לעהרער פון דער ישיבה, וואָס האָט אויסגעטײַטשט און געלעהרנט דעם פאָלק גאָט׳ס וואָרט. ער האָט איבערגעלאָזען זײַנע תלמידים דעם

פאָלגענדען אַפאָריזם: „אויף דרײַ זאַכען שטעהט די וועלט (די יודישע קהלה), אויף לערנען (תורה), אויף גאָט בעטען (עבודה) און אויף תּאוילטעטיגקײַט (גמלות חסדים)“, און אַלס וועג־ווײַזער און לעהרער קען מען איהם צושרײַבען אַ געוויסען חלק אויך אין דעם אַפאָריזם, וואָס עס האָט געלאָזען נאָך זיך איינער פון זײַנע בעדײַטענדסטע תלמידים, אַנטיגנום פון סוכו (אַנטיגנוס איש סוכו): „איהר זאָלט נישט זײַן, ווי די שקלאַווען, וואָס דינען זייער האַר, אום צו בעקומען זייער בעלוינונג, נאָר ווי יענע דינער, וואָס דינען טרײַ זייער האַר, נישט ערוואַרטענדיג קײַן שום שכר“

די דאָזיגע רוהיגע צײַט האָט זיך אָבער לאַנג נישט געצויגען, און נאָך דעם טוידט פון שמעון הצדיק ברעכען אויס אין לאַנד אינערליכע מכסוכים און קריגערײַען, וואָס רואינירען אויף אַ לאַנגע צײַט דאָס נאָרמאַלע לעבען פון פאָלק און קאָסטען איהם אַ סך ביטערע קרבנות. שולדיג אין די מכסוכים זענען געווען די קינדער פון דעם זעלביגען שמעון הצדיק — זײַן אײניקלען, וואָס האָט אויך געשטאַמט פון אַ מיוחס־דיגער כהנים־פאַמיליע, טוביה, און זײַן זוהן חוניו, וואָס האָט אײַבערגענומען פון פאָטער דעם כהן־גדול־שטוהל און געשפּילט אַ בעדײַטענדע ראָליע אין דער געשיכטע פון דעם יהודה׳שען פאָלק, אַ דאַנק די מלחמה־שפּילען פון די סעלייקי׳דען (דער צווייטער, דריטער און פיערטער) מיט די תלמי׳אידען (דער צווייטער און דריטער) איבער צעלאָסוריע, וואָס האָבען זיך געצויגען צעהנדליגער יאָהרען און געווירקט אויך אויף דעם גורל פון יהודה.

יהודה, צוזאַמען מיט צעלאָסוריע, האָבען געלעבט גאַנץ רוהיג אונטער דער אויבער־העררשאַפט פון מצרים, און ווי די ערשטע צוויי מלכים פון דער תלמי־דינאַסטיע, האָט אויך דער דריטער, עווערגעטוס, זיך גאַנץ פרײַנדליך בעצויגען צו זיי און זיי אַלע פרײַהײַטען געגעבען. האָט אָבער דער צווייטער פון די סעלייקי׳ען, קאַלליניקאָס, דורכאויס געוואָלט אָברייסען די דאָזיגע פּראָווינצען פון עגיפּטען און, ווי ס׳ווײַזט אויס, האָט זיך איהם אײַנגעגעבען איבערצוציהען אויף זײַן זײַט אויך די העכערע ספערען פון דער יודישער בעפעלקערונג אין ירושלים מיט דעם כהן גדול חוניו II אין דעם שפּיץ. דער לעצטער האָט אויף דעם סמך זיך אָבגעזאָגט אַרײַנצוטראָגען אין דער צענטראַלער עגיפּטישער רעגירונגס־קאַסע דעם בעשטימטען יעהרליכען מס פון 20 טאַלאַנטען און דאָס האָט נאַטירליך אַרויסגערופען אַ שטאַרקען כעס אין דעם עגיפּ-

טישען הויף, וואו מ׳האט געקוקט אויף דעם דאזיגען קליינעם אבצאהל,
ווי אויף דעם איינציגען צייכען פון אונטערטעניגקייט. תלמי III האט
דאן געשיקט קיין ירושלים זיינעם א שליח, אנטהעניאנ׳ען, מיט
דער פאדערונג, גלייך אריינצוטראגען די דערמאהנטע סומע, דראהענדיג
דער בעפעלקערונג, אז אי׳ם פערקעהרטען פאל, וועט ער די גאנצע
ערד פון יהודה פונאנדערטיילען צווישען די גריכישע קאלאניסטען, חוניו
האט זיך אבער איינגע׳עקשנ׳ט און נישט געוואלט נאכגעבען. דאס האט
אויפגעבראכט געגען איהם די ברייטערע שיכטען פון פאלק, וועלכע זיי-
נען גאנץ צופריעדען געווען מיט דער אויבער-הערשאפט פון די תלמי׳אי-
דען, און עס האט שוין געהאלטען ביי א בלוטיגען אויפשטאנד געגען
דער גאנצער רעוואלוציאנערער פארטיי, וואס האט אוועקגעשטעלט דאס
פאטערלאנד אין אזא ביטערער לאגע. דאן האט זיך אנ׳ענערגישער,
ענטשלאסענער מענש בעוויזען אויפ׳ן הארויזאנט פון דעם יודישען פאלי-
טישען לעבען, און איהם איז געלונגען די זאך אין ארדנונג צו ברענגען.
געדופען האט מען דעם מענשען, וואס האט א נייע ריכטונג גע-
געבען דעם גאנג פון די געשעהענישען אין לאנד, יוסף בן טוביה —
ער איז געווען א זוהן פון שמעון הצדיק׳ס איידים, טוביה, ד. ה. אלזא
א שוועסטערנ-זוהן פונ׳ם כהן גדול. ענערגיש, ערפינדעריש, ענטשלא-
סען און אנציהענד, איז אט דער אייניקעל פון דעם אלטען שמעון
הצדיק, ווי געבוירען געווארען צום הערשען, איהם איז אבער אין וועג
געשטאנען זיין אלטער פעטער, דער כהן גדול, וועלכער איז אויך גע-
ווען דער פאליטישער פיהרער פון פאלק, און דער איצטיגער צוזאמענ-
שטויס מיט דער עגיפטישער מאכט האט איהם געדיענט אלס גינסטיגע
געלעגענהייט, אריינצונעהמען די הנהגה אין זיינע הענד. בעקומענדיג די
ידיעה וועגען תלמי׳ס שליח, וואס איז געקומען מיט אזא שטרענגער
פאדערונג קיין ירושלים, און וועגען דער אונצופריעדענהייט מיט׳ן כהן
גדול, וואס וואקסט אין פאלק און נעהמט אן א שטורמדיגען כאראקטער,
האט ער גלייך פערלאזען זיין געבורטסארט און איז געקומען צום פעטער
מיט דעם ביטערסטען פארוואורף פאר זיין עקשנות, וואס שטעלט אין
געפאהר די עקזיסטענץ פון גאנצען פאלק, און מיט דער עצה, — ער,
דער פעטער, זאל פאהרען צו תלמי׳ן און בעטען ביי איהם מחילה.
אויף דעם האט דער שטאלצער חוניו געענטפערט, אז ער וועט ניבער
זיך אבזאגען אינגאנצען פון זיין טיטול, איידער זיך אזוי צו ערנידריי-
גען. דאן האט יוסף ביי איהם די ערלויבניש געבעטען, אליין קיין אלעק-

מאנדריע צו פאהרען און אונטערהאנדלונגען צו פיהרען וועגען דעם קאנ־פליקט, און גלייך נאכדעם, ווי ער האט די דאזיגע בעפאלמעכטיגונג בעקומען, האט ער צונויפגערופען א גרויסע פאלקס־פערזאמלונג אין בית־המקדש, וואו ער האט בערוהיגט דער בעפעלקערונג און צוגעזאגט דעם גאנצען סכסוך בשלום אויסצוגלייכען, — אויב דאס פאלק וועט איהם נאר זיין צוטרוי שענקען, און דאס פאלק האט איהם זיין צוטרוי געשענקט — עס האט איהם דעם טיעפסטען דאנק אויסגעדרוקט און מיט דעם טיטול פאלקס־פיהרער בעקרוינט (230).

מעהר האט יוסף נישט געדארפט: פון דער מינוט אן טרעט ער ארויס מיט דער פעסטער ענטשלאסענקייט פון א מאכט־בעזיצענדער פערזאן און שטעלט זיך פאר קיין זאך נישט אב, ווען עס האנדעלט זיך אום דעם — זיין ציעל צו ערגרייכען. ער קען גוט די שוואכע זייטען פון דער גריכישער נאטור און בעשיט דעם שליח פון אלעקסאנדריע מיט חניפות, מתנות און גלענצענדע מאהלצייטען. אנטהעניאן איז ענטציקט פון דעם ליעבענסווירדיגען, עלעגאנטען און אינטעליגענטען יודישען אריסטאקראט, און פאהרט צוריק קיין אלעקסאנדריע א געטרייסטער, א צופריעדענער. אין דער זעלביגער צייט פיהרט יוסף אונטערהאנדלונ־גען מיט זיינע גוטע פריינד אין שומרון וועגען א גרויסער געלד־הלואה, — אום אויפגענומען צו ווערן בכבוד אינ'ם עגיפטישען הויף, מוז ער פרעכטיגע קליידער טראגען, רייכע געשפאנען בעזיצען און א סך געלד ביי זיך האבען, און זיין פערמעגען איז קליין און אין גאנץ יהודה וועט ער אזוי פיעל געלד נישט קריגען: די בעפעלקערונג לעבט פון לאנד־ווירטשאפט און האט קיין עשירות זיך נאך נישט אנגעזאמעלט; שומרון אבער לעבט פון האנדעל און האט א סך געלד־מאגנאטען.

יוסף האט דאס געלד בעקומען און זיך געלאזען אין וועג אריין קיין אלעקסאנדריע, און דארט איז שוין אנטהעניאן געוועזען, און מיט בע־גייסטערטער ענטציקונג גערעדט פון דעם יודישען פערטרעטער, וואס דארף אנקומען. דער קעניג אליין ווארט אויף יוסף'ן און וויל איהם שוין זעהען וואס שנעלער, און נאך דער ערשטער אויפנאהמע, איז ער אויך בעצויבערט פון איהם און לאדעט איהם איין אויף דעם באל, וואס דארף פארקומען אין הויף. די געזאנדטע פון די פאלעסטינישע און פעניצישע שטעדט זעהען, ווי דער פערהעלטנישמעסיג נישט זעהר־רייך אויפגעפוצ־טער יודישער פערטרעטער ווערט אריינגענומען אינ'ם ענגסטען קרייז פון קעניגליכען הויף, און זענען איהם מקנא; ער גיט זיי אבער באלד די

געלעגענהייט איהם מעהר, ווי מקנא צו זיין.

יוסף בעגעגענט זיך אין אלעקסאנדריע מיט די אבצאהלונגס־חוכרים (ארענדאטארען) פון אלע עגיפטישע פראווינצען, וועלכע זענען זיך צוזאמענגעקומען אין דער רעזידענץ, אום אין דער געגענווארט פון קעניג און הויף אנצובאטען זייערע פרייזען און די ארענדע צו בעקומען פון די קעניגליכע אבצאהלונגען — יעדערער אין זיין שטאדט אדער פראווינץ. זענענדיג אלע גלייך פעראינטערעסירט אין דער זאך, שליסען זיי צווישען זיך יד־אחת און באטען דעם קעניג, נאטירליך, וואס װעניגער. דאן רופט זיך יוסף ארויס צו צאהלען דעם קעניג נאכאמאל אזוי פיעל פון דער אנגעבאטענער סוממע. איבערראשט און ערשטוינט האבען די אנוועזענדע חוכרים אנגעקוקט דעם חוצפה'דיגען יוד, וואס האט אויסגעזעהען, ווי א בעטלער געגען זיי; די סימפאטיע פון קעניג איז שוין אבער לאנג געוועזען אויף זיין זייט און דערצו איז זיין סוממע צוויי מאל אזוי פיעל געוועזען פון זייערער. יוסף האט פערזיכערט דעם קעניג, אז זיין סוממע וועט נאך אויך געבען א שענעם ריוח, און ווען דער לעצטער האט פערלאנגט פון איהם, ער זאל דער קרוין גאראנטירען די סוממע, וואס ער פערפליכטעט זיך צו צאהלען, האט דער יודישער שתדלן שארפזיניג געענטפערט, אז ער גיט די בעסטע גאראנטיע, וואס איז נאר מעגליך — דעם קעניג מיט דער קעניגין. דער דרייסטער און אין דער זעלביגער צייט חנופה'דיגער ענטפער, איז עורגעטום'ן שטארק געפעלען געווארען און יוסף איז געווארען דער הויפט־אבצאהלונגס־ארענדאטאר פון אלע צעלאסורישע און פיניצעאישע פראווינצען. בעקומענדיג נאך דערצו א מחנה פון צוויי טויזענד סאלדאטען, וואס זאלען איהם בעהילפיג זיין ביים איינמאהנען די שטייערן.

און דער קעניג האט זיך מיט איהם ווירקליך נישט גענארט. בעזיצענדיג אזא קראפט, האט יוסף מיט דער אויסערגעוועהנליכסטער שטרענגקייט אויפגעמאהנט די שטייערן, און אין יענע שטעדט, (עזה און בית־שאן), וואו די גריכישע בעפעלקערונג האט געפרובט אויסלאכען דעם אידען־ארענדאטאר און זיך אבזאגען פון צאהלען, — האט ער די פארנעהמסטע און רייכסטע בירגער געלאזען טויטען און זייער פערמעגען קאנפיסקירט. די דאזיגע אכזריות'דיגע שטרענגקייט האט געווירקט אויף די ארומיגע שטעדט, און דער נייער ארענדאטאר האט פערדאפעלט די הכנסות פון דער מלוכה, און אויסער דעם נאך פיעל טייערע מתנות געשיקט אין הויף, אום צו בעפעסטיגען זיין לאגע. יוסף איז אויף אזא

אופן געוואָרען דער פּאַקטישער הערשער איבער גאַנץ פּאַלעסטינא, פאַרשטעלענדיג מיט זיך די איינציגע פּערזאָן, וואָס איז געשטאַנען צווישען פאָלק און דעם אַלעקסאַנדרישען הויף.

צוויי-און-צוואַנציג יאָהר האָט יוסף געהאַלטען אין זיינע הענד די הויפּט-שטייערונגס-פערוואַלטונג פון גאַנץ צעלאָסיריען און פעניציע און, ערווערבענדיג זיך אין דעם פערלויף פון דער צייט אונגעהויערע רייכטימער, האָט ער געשפּיעלט אַ בעדייטענדע ראָליע אויך אין דעם פּאָליטישען לעבען פון די דאָזיגע ביידע פּראָווינצען. פאַר דער צייט האָט זיך ענטוויקעלט אין לאַנד דער קאַפּיטאַליזם, עס האָט זיך פערברייטערט דער אינטערנאַציאָנאַלער עקאָנאָמישער פערקעהר און צוזאַמען דערמיט איז אַלץ טיעפער אַריינגעדרונגען אין אַלע ספערען פון פאָלק אויך די גריכישע קולטור; יוסף האָט אָבער די דאָזיגע רייכע רעפּובליקען נישט געשוינט, און אונטער דער הערשאַפט פון דעם IV-טען תלמי, פילאָפּאַטאָר (222 ביז 206), האָט ער אויך מיט אַזאַ אכזריות געדריקט דער בעפעלקערונג ביים אויפמאָהנען די שטייערן, אַז דאָס פאָלקס-ווערטעל האָט זיך געקלאָגט אויף איהם: „יוסף האָט פון גאַנץ סוריא דאָס פלייש אָבגעשונדען און נאָר די ביינער איבערגעלאָזען“.

דאַן האָט זיך פאַר איהם אויך אַן'אונרוהיגע צייט אָנגעהויבען. אין'ם בלוט פון דער תלמי'אידישער דינאַסטיע האָבען זיך שוין געהאַט דאַן טיעף איינגעזויגען די אַלע שוואַכע זייטען פונ'ם העלעניזם: די ליידענשאַפטליכע נייגונגען צו פערשווענדעריען, אונזיטליכקייטען און דעספּאָטיזם, — וואָס ס'האָט, נאַטירליך, זיך שלעכט אָבגערופען אויך אויף דער אַרמעע און אויף דער פערטיידיגונג פון די אַלגעמיינע מלוכה-אינטערעסען. אין דער צייט איז אָבער די סעלייקי'דישע דינאַסטיע געווען געזונד און קרעפטיג, און אַנטיאָכוס III „דער גרויסער“ האָט זיך אַרומגעטראָגען מיט געוואַלדיגע קריעגס-פלענער, שטרעבענדיג צו פערוואַנדלען זיינע פערשידענע פּראָווינצען אין איין גרויסער וועלט-מלוכה. איצט ביי דעם דעמאָראַליזירטען צושטאַנד פון דער עגיפּטישער אַרמעע, האָט ער געגלויבט פאַר זיך אַ גוטע געלעגענהייט צו האָבען און אויסנוצענדיג דעם פערראַט פון איינעם פון די עגיפּטישע פעלדמאַרשאַלען, האָט ער אַריינגעפיהרט זיין מיליטער אין צעלאָסוריא און פעניציע און פערנומען דאָרט עטליכע שטעדט צוזאַמען מיט שומרון. דאָס איז אָבער געווען אַ נצחון בלויז אויף אַ קורצע צייט, ווארום באַלד נאָכדעם האָט זיך פילאָפּאַטער אויסגעניכטערט פון זיינע פער'שכור'טען

אויסגעלאסענקייטען, און צושטרעטענדיג מיט זיין ארמעע ביז נאפיא, האט ער געצוואונגען דעם שונא צו אנטלויפען און אינגאנצען אויפצוגע- בען דעם פלאן וועגען איינעהמען צעלאסוריא. דאס האט יוסף'ן ווידער אויף די פיס געשטעלט, און דערצו נאך האט איהם פילאפאטאר נישט פערגעסען אויך דאס, וואס יהודה מיט ירושלים אן דער שפיץ, — וואו יוסף'ס ממשלה איז בעזונדער שטארק געוועזען — איז פון אנהויב אן טריי געבליבען דעם עגיפטישען טראהן און האט זיך אנטיוכס'ן נישט אונ- טערגעגעבען.

און דער וואוילשטאנד פון פאלק איז דערווייל געוואקסען. די גרוי- סע רייכטימער, וואס יוסף האט זיך ערווארבען, האבען אריינגעבראכט אין לאנד (בעזונדער אין די גרעסערע שטעדט) אונגעהויערע קאפיטאלען, און צו איהם זענען צוגעקומען נאך הונדערטער יודישע בעאמטע, מיט וועלכע ער האט זיך בענוצט ביים אויפמאהנען די שטייערן אין די אלע פראווינצען, וואס האבען זיך געפונען אונטער זיין רשות, און וועלכע זענען אויך רייך און גרויס געווארען. די דאזיגע רייכטימער, צוזאמען מיט יוסף'ס חשיבות אין קעניגליכען הויף און זיינע סאלדאטען-אבטהיילונ- גען, מיט וועלכע ער האט אין דער מורא געהאלטען די פלשתים, פי- ניקיער, אדום'ער און זאגאר אויך די גריכיש-מאקעדאנישע קאלאניעס, — האבען אויפגעהויבען דעם פרעסטיזש נישט בלויז פון איהם אליין מיט זיין קרייז, נאר אויך פון דער אלגעמיינער יודישער בעפעלקערונג; דער- ביי זענען די יודען פון יהודה אלץ מעהר און מעהר ארונטערגעפאלען אונטער דעם איינפלוס פון העלעניזם, און אלע זייערע אויסערע לעבענס- פארמען האבען שוין געטראגען אויף זיך דעם שטעמפעל פון דעם פיינעם גריכישען געשמאק. אזוי האבען די יודישע וואוינונגען, למשל, אנגע- הויבען שענער געבויט צו ווערן און אויך די מאלעריי האט אנגעהויבען בענוצט צו ווערן אין דער יודישער גאס. די יודען פון אלעקסאנדריע, וואס האבען איבער הונדערט יאהר זיך געפונען אין א גריכישער אומגע- בונג און זענען שוין אינגאנצען העלעניזירט געוועזען, האבען אויך געווירקט אין דער ריכטונג אויף די איבריגע צענטערן פון יהודה, דורך דער פער- מיטלונג פון די יודען, מיט וועלכע זיי זענען געקומען אין פערבינדונג א דאנק יוסף'ס געשעפטען, און דאס יודישע פאלק האט זיך אזויערנאך ביסליכווייז אינגאנצען בעפרייט פון יענע אונגעשליפענע אזיאטישע מנהגים, וועלכע האבען א סך הונדערטער יאהרען געהערשט אין דעם יודישען לעבען.

די דאָזיגע אויסערליכע פֿײַנקײַט און די אַלע איבעריגע גוטע זײַטען פֿון דער גריכישער קולטור האָבען אָבער מיטגעבראַכט מיט זיך אין דער יודישער גאַס אויך די שלעכטע זײַטען איהרע, און אָנשטאָט דעם נאַטירליכען פּראָצעס פֿון צופּאַסען זיך צו אַ פֿרעמדען פֿאָלק און איבערנעהמען זײַנע בעסערע זיטען און מנהגים, היטענדיג דערבײַ דעם אייגענעם פֿאָלקס-וועזען און די גוטע נאַציאָנאַלע אייגענטימליכקײַטען — איז דאָ די זאַך גאַנץ אַנדערש צוגעגאַנגען: די יודישע אַריסטאָקראַטען האָבען אָנגעהויבען צו פֿ ע ר ג ע ט ע ר ן די גריכישע קולטור און נאָכצואַהמען, ווי אַפֿען, ד אָ ס ג אַ נ צ ע גריכישע לעבען מיט אַלע זײַנע ווילדע מנהגים און אויסגעלאַסענקײַטען, פֿעראַכטענדיג אינגאַנצען די טראַדיציאָנעלע תמימות פֿון פֿאָלק און זײַן היסטאָרישע זיטען-רײַנהײַט. די גריכען האָבען ליעב געהאַט געזעלשאַפֿט, אַלגעמײַנע מאָלצײַטען און אויסגעלאַסענע פֿערווײַלונגען, און די יודישע אַריסטאָקראַטיע האָט עס כלומר'שט נאָכגעמאַכט אין אַנ'אונשולדיגער פֿאָרם: זי האָט אויך אָנגעהויבען אַזעלכע געמײַנשאַפֿטליכע מאָלצײַטען אײַנצואָרדנען, בײַ וועלכע די פֿערזאַמעלטע זענען געלעגען צו-דרײַ אויף אַ רוהע-בעט, און דערבײַ האָט זי אײַנגעפֿיהרט ווײַן, מוזיק און ליעדער. דערמיט אַלײַן האָט זיך אָבער די רעפֿאָרם נישט געענדיגט — באַלד האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די דערמאָהנטע מיטלען זענען נאָך ווייניג אויף אַרויסצורופֿען אַ פֿאָלשטענדיגע הײַטערע שטימונג, און די אויסגעלאַסענקײַט האָט איהרע קרבנות אַלץ טיעפֿער און טיעפֿער אַראָבגעצויגען אינ'ם תהום פֿון אונזיטליכקײַט און פֿערברעכען. יוסף האָט אָפֿט פֿערבראַכט אין פּילאָפּאַטאָר'ס הויף, וואו די ווילדע פֿרעהליכקײַט האָט איהר טריאומף געפֿײַערט און פֿון קײַן גרענעץ נישט געוואוסט. דאָ איז די אונצוכט אָפֿען אַרומגעגאַנגען און האָט פֿערפֿיהרט דאָס פֿאָלק און די אַרמעע; פּילאָפּאַטאָר האָט זיך אײַנגערעדט, אַז זײַנע אורעלטערן זענען אַרויסגעקומען פֿון דעם ווײַנגאָט דיאָניזאָס (באַקחוס); ער האָט זיך דעריבער געפֿיהלט פֿערפּליכטעט צו דיענען דעם דאָזיגען גאָט מיט וואָס-מעהר פֿער'שיכור'טע [illegible] און אויסגעלאַסענקײַטען, און ווער עס האָט געוואָלט געווינען דעם חסד פֿון קעניג אָדער פֿון זײַנע מקורבים, האָט געמוזט אַנ'אַנטײל נעהמען אין די דיאָניזישע אָרגיען און דערבײַ וואָס-מעהר ווילדקײַט אַרויסווײַזען. פֿון דער דאָזיגער קעניגליכער עהרע האָט אויך יוסף גענאָסען, און בײַ אײנעם פֿון די הויף-מאָלצײַטען, האָט זיך אין שמעון הצדיק'ס אײניקעל אַזוי צופֿלאַקערט די ליעבע צו אײנער פֿון די דאָרטיגע טענצערינ'ס, אַז ער האָט

זײַן ברודער סאַלימיאַס דרינגענד געבעטען, ער זאָל איהם זי בעזאָרגען אין דערהײם שטילערהײד, ווײַל דאָס יודישע געזעץ האָט איהם פערבאָטען זיך צו דערנעהנטערן צו א פרוי פון א פרעמדען פאָלק. און ער איז שוין דאַמאָלס א פאָטער געווען פון זיבען קינדער!

דערבײַ אַלײן האָט זיך יוסף נאָך נישט אָבגעשטעלט. פאַר איהם איז וועניג געווען דאָס, וואָס ער אַלײן האָט זיך אַזוי ענג צוזאַמענגעלעבט מיט די פערדאָרבענע זיטען פון דער גריכישער אַריסטאָקראַטיע — דעם כהן-גדול'ס אײניקעל האָט זיך געוואָלט דעם גאַנצען קולט פון ווײַן און ווײַב אײַנפלאַנצען אויך אויף דעם יודישען באָדען, און צו דעם צוועק האָט ער אין ירושלים אײַנגעפיהרט אײנעם פון די דיאָניזישע יום-טובים, וועלכע זײַנען בעשיצער, דער קעניג, האָט אַזוי ליעב געהאַט. אין דער איבערגאַנגס-צײַט פון ווינטער צום פריהלינג, ווען דער ווײַנשטאָק האַלט אין רעכטען בליהען און דער ווײַן געהט צום צווײטען מאָל אויף אין די פעסער, פלעגען די גריכען פײַערן אײנעם פון זײַערע גרעסטע דיאָניזיען-יום-טובים; צווײ טעג פלעגט דער דאָזיגער „ווײַן-יום-טוב" געדויערן, און בײדע טעג זענען געווידמעט געווען דער אַרבײט פון שכור'ן און אונצוכט טרײַבען. גוטע פרײַנד פלעגען זיך אײנע די אַנדערע שענקען אין דער צײַט אָנגעפילטע קריגלעך מיט ווײַן, און דער, וואָס האָט אַממעהרסטען געטרונקען, איז אַלס זיעגער. געפײַערט געוואָרען. אַט דעם שכורים-יום-טוב האָט יוסף-בן-טוביה אויך אין יהודה אײַנגעפיהרט — צווײ טעג אין יאָהר האָבען יודען דעם ווײַנגאָט געדיענט. און אום דעם דאָזיגען פרעמדען יום-טוב כלומר'שט א יודישען חאַראַקטער צו געבען, איז אײַנגעפיהרט געוואָרען, אַז די רײַכערע זאָלען אין די טעג שענקען מתנות פאַר אָרעמע!

און וואו עס האַנדעלט זיך וועגען א באַקחוס-יום-טוב, דאָרט בלײַבט עס שוין נישט בײַם ווײַן אַלײן: דער יודישער אָדעל האָט די געזעצען פון זײַן פאָלק פערלאָזען און די צניעות פון זײַנע עלטערן אויסגעלאַכט, און זינגעריננס, טענצעריננס און אויסגעלאַסענע פרויען האָבען די רײנע לופט פון יהודה מיט שענדליכקײַטען און שמוציגע מעשים פערפעסטעט.

נאַטירליך, האָבען זיך אין פאָלק געפונען נישט וועניג אַזעלכע, וואָס דאָס האַרץ האָט זײ געבלוטעט, צוזעהענדיג די שרעקליכע הנהגה פון זײַנע פיהרער, און בײַ אײנעם פון די דאָזיגע טרײַ-געבליבענע יודען האָט זיך פון האַרצען א וואָרנונג אַרויסגעריסען:

קום נישט קיין אויסגעלאסענער פרוי אנטקעגען.
אום דו זאלסט אין איהר אבגרונד נישט אריינפאלען.
פערבּרענג נישט בּיי קיין טענצערין,
אום דו זאלסט אין איהרע (צויבּער־) קינסטלעריַיען נישט געפאנגען ווערן.

די שטימע פון אזעלכע איינצעלנע יודען איז אבער פערזונקען געווארען אין דעם בּרויזענדען שטראם פון די העלעניסטישע אידעען, וואס האבּען זיך אריינגעריסען אין דער יודישער גאס און ארויסגערופען אנ׳אמת׳ע איבּערקעהרעניש אין דער גאנצער יודישער וועלט־אנשויאונג. דער גריכישער אידעען־גאנג האט זיך אונטערגעגראבען אונטער די יסודות פון דער יודישער אמונה און א גרויסער טייל פון פאלק האט אנגעהויבּען ערנסט צו צווייפלען אין דעם, צי איז ווירקליך אמת דאס אלץ, וואס די יודישע תורה לעהרנט; צי פערלאנגט טאקי די געטליכקייט פונ׳ם מענשען, ער זאל זיך אבזאגען פון אלע וועלטליכע פערגעניגענס און צי בּעשעפטיגט זיך די גאטהייט איבּערהויפּט מיט אונזער וועלט און מיט דעם מענשען. דאס זענען אבקלאנגען געווען פון עפּיקור׳ס לעהרע, וועלכע האט צו יענער צייט געהערשט אין דער גריכיש־מאקעדאנישער וועלט און, ווי ס׳איז זיך לייכט פארצושטעלען, האט דער שטארקער צוזאמענשטויס צווישען די בּיידע היסטארישע קולטורען געמוזט ארויסרופען אנ׳אנגעשטרענגטע גייסטיגע טעטיגקייט בּיי די יודישע שריפטשטעלער און דענקער, פאר וועלכע עס זענען איצט ענטדעקט געווארען נייע האריזאנטען, נייע שאפונגס־פארמען און נייע געבּיטען פון דעם מענשליכען גייסט און פערשטאנד.

עס עקזיסטירט דעריבּער א השערה, אז אין יענער עפּאכע זענען געשאפען געווארען די בּיידע ווערק, וועלכע די טראדיציע האט צוגעשריבּען דעם קלוגען שלמה: „שיר השירים״ און „קהלת״. דאס ערשטע פון די דאזיגע בּיידע ווערק, וועלכע זענען אריינגענומען געווארען אין דעם לעצטען טייל פון דער בּיבּעל, שטעלט פאר מיט זיך א דראמאטישע פאעמע, וואס בּעזינגט די ליעבע פון א וואונדער־שענער פאסטוך־מעדעל צו איהר פריינד, „וועלכער פיטערט (זיינע שאף) אין די רויזען־פעלדער״. דאס איז א העריליך־שענעם קונסטווערק, געשאפען אונטער דעם איינפלוס פון דעם איבּערגעטראגענעם העלעניזם, און וועלכען עס שפּיגעלט זיך אב דער דאזיגער גלאנץ פון דער דאמאלדיגער גליקליכער, ליכטיגער יודישער געגענווארט; און וועלכען עס פיהלט זיך די

לעבענספרעהליכע זאָרגלאָזיגקייט פון הייטערע הימלען, גרינע פעלדער און בערוישענדע בלומען. עס איז דאָס ליעד איבער אַלע ליעדער און דאָס איינציגע ווערק אין דער גאַנצער אַלט־העברעאישער ליטעראַטור, וואָס איז אונגעוועהנליך רייך אין ווייכקייט, אין טיעפע עמפּפינדונגען און אין מאַלערישע נאַטור־שילדערונגען, און בעזינגט אויף דעם נאַטירליכסטען אופן, אָהן אַ שום רעליגיעזער שטערונג, דעם בערוישענדען צויבער פון דער ליעבע.

דער געפיהלפולער דיכטער האָט טיעף איינגעזויגען אין זיך דעם גלאַנץ און די שענע שאַפונגס־פאָרמען פון דער גריכישער קונסט־וועלט, אין זיינע פערזען הערען זיך די שענע קלאַנגען פון טעאָקריט און אַנאַקרעאָן, — דאָס אַלץ אָבער האָט זיך ביי איהם אָרגאַניש צונויפגעשמאָלצען מיט די האַרציגע טענער פון דער יודישער ליריק, און דער גאַנצער אינערליכער גייסט, מיט וועלכען עס איז דורכגעדרונגען זיין „שיר השירים“, טראָגט אויף זיך אַן׳אָריגינעל־יודישען שטעמפּעל. אינ׳ם געגענזאַץ צו דער נישט־זויבערער און אויסגעלאַסענער ליעבע פון די גריכישע ווענוס־טעכטער און באַקחוס־פרויען, האָט ער אַן׳אידעאַל־בילד געשאַפען אין דער געשטאַלט פון עמינדב׳ס שענער פאַסטוך־טאָכטער שולמית, די פלאַמענדע ליעבע פון וועלכער עס איז דורכגענומען מיט אַ בעצויבערנדער נאַאיוויטעט און מיט אַ ריהרענדער צניעות׳דיגער איינפאַכקייט. שולמית פערקערפּערט מיט זיך די פאָלקאָמענע שענהייט: איהר שטימע איז זיס, איהר געזאַנג — פער׳שכור׳נד, איהר טאַנצען — געטליך־רייצענד; זי אַנטלויפט אָבער פון שטאָדט, פיהלט זיך געפייניגט אינ׳ם קעניגליכען שלאָס און בענקט נאָך די „וויינשטאָקבוימער פון עין־גדי“ און נאָך די איינזאַמע „ליליען־פעלדער“, וואו איהר פריינד פיטערט זיינע שאָף. אָט דעם „פריינד“ ליעבט זי מיט דעם גאַנצען גלוט פון איהר יונגען האַרצען, און ריין בלייבט די דאָזיגע גליהענדע ליעבע, — ריין פון יעדען נישט־אַנשטענדיגען וואָרט, פון יעדער נישט־זויבערער האַנדלונג, פון יעדען אונרייגעם געדאַנק.

איהר געליעבטער זינגט צו איהר:

שטעה אויף, געליעבטע מיינע, שענהייט מיינע,
און געה־דיר!
דען דער הערבסט איז שוין אַריבער
און די רעגענס זענען שוין פערביי,
די בליטען האָבען זיך געוויעזען אויף דר׳ערד;

די צײַט פֿון נאַכטיגאַל איז אָנגעקומען,
און די שטימע פֿון דער טורקעל־טויב הערט זיך אין אונזער
לאַנד.
עס זענען צײַטיג געוואָרען די שפּראָצען פֿונ'ם פֿײַגענבוים,
און די בליטען פֿון די ווײַנשטאָק־בוימער האָבען אָנ־
געהויבען שמעקען.
שטעה אויף, געליעבטע מײַנע, שענהײַט מײַנע,
און געה דיר!

— — — — — — — — — — — — —

ביז עס וועט אַ בלאָז טהון דער טאָג
און די שאָטענס וועלען אַנטלויפֿען,
וועל איך געהן צו דעם באַרג פֿון די מירטען
און צו די הוגלען פֿונ'ם ווײַהרויך
מיט מיר פֿון לבנון, כלה!
מיט מיר פֿון לבנון וועסטו געהן.
דו וועסט אַראָבקוקען פֿונ'ם שפּיץ־באַרג אמנה,
פֿון די שפּיץ־בערג שניר און חרמון,
פֿון די לײַבען־הויהלען
פֿון די לעמפּערט־בערגער.
און שולמית ענטפֿערט:
קום, מײַן טײַערער!
מיר וועלען אַרויסגעהן אין פֿעלד,
מיר וועלען נעכטיגען אין די דערפֿער.
מיר וועלען זיך פֿעדערן צו די ווײַן־גערטנער,
מיר וועלען זעהען, צי עס האָט געבליהט דער ווײַנשטאָק,
צי עס האָבען זיך געעפֿענט די בליטען,
צי עס האָבען זיך פֿונאַנדערגעלאָזען די מילגראָמען —
דאָרט וועל איך געבען מײַן ליעבע דיר!

און אזוי ווערט כסדר געשילדערט די שטימונג פֿון דער העלדין.
אלס טאָכטער פֿון דער נאַטור, איז'ם געגענזאַץ צו דער שטימונג פֿון די
וועלטליכע „ירושלים'ס טעכטער", און איהר צניעות'דיגע, אונשולדיגע
ליעבע געגען דער לײַדענשאַפֿטליכער אונציכטיגקײַט פֿון די עפֿענטליכע
טענצערינס און זינגערינס, וואָס האָבען אָנגעפֿילט דאָס ווילד־אויסגעלאַ־
סענע לעבען פֿון די שטאָדט־אײַנוואוינער.

עֶנדיגען עֶנדיגט זיך די פּאָעמא מיט דעם אַפּאָטעאָז: „שטאַרק, ווי דער טויט איז די ליעבע... איהרע פייערדיגע פונקען זענען — אַ פלאַם פון גאָט. אַ סך וואַסערן קענען נישט אויסלעשען די ליעבע און טייכען — וועלן זי נישט פערפלייצען"; און אויב דער דאָזיגער ליעבעס־הימן איז, ווי מיר האָבען שוין דערמאָהנט, אַריינגענומען געוואָרען שפּעטער אין די „הייליגע שריפטען", איז עס געשעהען בלויז דעריבער, וואָס יודען האָבען דאַן — זענענדיג שוין דערווייטערט פון אַזאַ זונענגלאַנץ און פון אַזעלכע ליכטיגע לעבענסבילדער — אָנגעהויבען בעטראַכטען דאָס ווערק, ווי אַ מין אַלעגאָריע, אין וועלכער די כנסת ישראל (שולמית) טענה'ט זיך אוים מיט איהר געליעבטען (גאָט) און גיעסט אוים פאַר איהם איהרע צערטליכסטע, הייליגסטע געפיהלען.

אַ גאַנץ אַנדער כאַראַקטער, דאַגעגען, טראָגט אויף זיך דאָס צווייטע ווערק פון יענער עפּאָכע, „קהלת". די יודישע אגדה האָט כאַראַקטעריזירט די דאָזיגע ביידע ווערק, וועלכע די טראַדיציע האָט, צוזאַמען מיט'ן ספר „משלי", צוגעשריעבען שלמה המלך'ן, אין דעם פאָלגענדען אַפאָריזם: „ווען דער מענש איז יונג, זינגט ער ליעדער (שיר השירים); ווען ער ווערט עלטער, זאָגט ער משלים (משלי); און ווען ער ווערט גאָר אַלט, זאָגט ער הבל הבלים (קהלת)". און ס'איז ווירקליך אַזוי: „שיר השירים" איז דאָס ליעד פון דער לעבענספרעהליכער יוגענד, פונ'ם בליהענדען פריהלינג, און דאַגעגען איז „קהלת" די פערצווייפלונג פון דער עלטער, די בעטריבטע שטימונג פון אַ מענשען, וואָס איז אַי פיזיש, אַי גייסטיג איבערזעטיגט, און געפינט נישט מעהר אין לעבען נישט קיין מאַטעריעלען גליק און נישט קיין מאָראַלישע בערוהיגונג *). דאָס גאַנצע ווערק איז דורכגעדרונגען מיט אַ פינסטערן, פערצאָרנטען פּעסימיזם, וואָס טרעט מיט די פיס אַלע בלומען פון לעבען און זעהט אין דעם גאַנצען סיסטעם פון דער וועלט, — אַ נאַרעשע שפּיעל. אויך דאָ, ווי אין „איוב", רעדט זיך וועגען גאָטספאָרכטיגקייט און פרומקייט; קהלת לאָזט אָבער די דאָזיגע טענער פערזינקען אין דער מעלאַנכאָלישער שטימונג, וואָס עס רופט אַרויס די אַלגעמיינע נישטיגקייט, די אַלגעמיינע פוסטקייט פון לעבען. די סקעפּטישע געדאַנקען פערגיפטען יעדען גאָטספאָרכטיגען געפיהל אַלץ איינס, ווי יעדען פערגניגען, ווי יעדען

*) רובינאָוו.

לעבענס־געַנוס, און אַ ביטערער פֿערצווייפֿלונגס־אויסרוף רייסט זיך פֿון הארצען אַרויס: „גאָרנישט מיט גאָרנישט, אַלץ איז גאָרנישט!“

נאַרעש און מאַנאַטאָן איז דער גאַנג פֿון די מעשים אין דער נאַטור, וואָרום „אַ דור געהט אַוועק און אַ דור קומט און די ערד בלייבט אייביג שטעהן; וואָס עס איז געוועזן, דאָס וועט זיין, און וואָס ס׳איז איינמאָל געשעהען, וועט געשעהען נאָכאַמאָל — און ס׳איז קיין נייעס נישט פֿאַרהאַן אונטער דער זון“. לעבען און שטערבען, זוכען און פֿערלאַנגען, פֿאַרשען און דערגעהן — „דאָס איז אויך אַ פֿערבלענדעניש פֿון גייסט, וואָרום וואָס מעהר חכמה, אַלץ מעהר פֿערדרוס, און וואָס מעהר וויסען — אַלץ מעהר וועהטאָג“. געניעסען פֿון די ערדישע פֿערגניגענס קען אויך נישט גערעכענט ווערן פֿאַר קיין בעפֿריעדיגונג; „דאָס איז אויך גאָרנישט“. עס קומט אַלזאָ ממילא אויס, אַז דער נאַר און דער חכם, דער רשע און דער צדיק — אַלעמענס גורל איז גלייך, און דאָס בעסטע פֿאַר׳ן מענשען איז, „ער זאָל עסען און טרינקען און זיך לאָזען וואויל געהן אין זיין מאַטערניש“, ווייל דאָס איז אויך פֿון גאָט געגעבען.

אים געגענזאַץ צו דעם גייסט פֿון נסים און איבערנאַטירליכע וואונדער, וועלכער הערשט אין די פֿריהערדיגע פּראָזאַאישע און פּאָעטישע ווערק פֿון דער ביבעל, בעמיהט זיך קהלת פֿעסטצושטעלען די צוועקמעסיגקייט פֿון דער נאַטור און דעם אייביגען זיכערן גאַנג פֿון די געשעהענישען אינ׳ם וועלטאַל; גראָד דער געדאַנק פֿעראורזאַכט איהם אָבער אויך טיעפֿע ליידען, ווייל ער קען נישט צוזעהן דעם סיסטעמאַטישען נצחון פֿון דאָס שלעכטע איבער דאָס גוטע, פֿון דער אכזריות איבער דער גערעכטיגקייט: „און איך האָב צוגעזעהן די אַלע רויבערייען, וואָס טוען זיך אָב אונטער דער זון, און אָט איז די טרער פֿון די בערויבטע, וואָס האָבען קיין טרייסטער נישט — — —; „און איך לויב די טוידטע, וועלכע זענען שוין געשטאָרבען, בעסער פֿון די לעבעדיגע, וואָס לעבען נאָך; און בעסער פֿון די ביידע — דעם, וואָס איז נאָך גאָרנישט געוועזן, וואָס האָט נישט געזעהען די שלעכטע מעשים, וואָס טוען זיך אָב אונטער דער זון“.

און פֿון דעם דאָזיגען פֿינסטערן, סקעפּטישען פּעסימיזם, קעהרט ער זיך אָפּט צוריק אום צו די טרייסטענדע טענער פֿונ׳ם עפּיקורעאיזם: „פֿרעה דיך, בחור, אין דיין קינדהייט און לאָז דיר דיין האַרץ וואויל געהן אין די טעג פֿון דיין בחור׳שאַפֿט און געה אין די וועגען פֿון דיין

האַרץ און (פּאָלג) די זעהונגען פון דיינע אויגען, און טו אָב דעם כעס פון דיין הארצען און דערווייטער דאָס שלעכטע פון דיין לייב, דען די קינדהייט מיט דער יוגענד זענען — גאָרנישט".

דאָס איז אָבער נישט די אייגענטליכע פילאָזאָפישע לעזונג פון דעם אונענדליכען לעבענס־פּלאָנטער. קהלת ראַט דעם מענשען צו לעבען, צו געניעסען פון לעבען, צו עקספּלאָאַטירען דאָס אַלץ, וואָס דאָס לעבען איז אימשטאַנד צו געבען, — נישט ווייל דאָס איז דער זין פון לעבען, נישט ווייל ער זעהט אין דעם די אינערליכע אידעע פון דער וועלט־הנהגה, נאָר ווייל דאָס איז אַ מיטעל אויף צו פ ע ר ט ו י ב ע ן דעם שרעקליכען „יתוש", וואָס הערט נישט אויף צו לעכערן דעם מענשליכען מוח מיט זיינע אייביגע שאלות און ספקות.

ענדיגען ענדיגט זיך דאָס ווערק מיט דעם צוגעגעבענעם גאָטספאָרכטיגען פסוק: „דאָס לעצטע וואָרט: אַלץ איז געהערט געוואָרען; האָב מורא פאַר גאָט און היט אָב זיינע מצוות, דען דאָס איז דער גאַנצער מענש" (דער גאַנצער זין פון לעבען), און אַ דאַנק דעם, ווי אויך אַ דאַנק דער טראַדיציע, וואָס האָט צוגעשריבען דאָס ווערק דעם קעניגליכען מחבר פון „שיר השירים" און „משלי", — איז „קהלת" אַריינגענומען געוואָרען אין דער רייהע פון די ביבעל־ווערק.

דאָס איז געוועזן די פרוכט פון דער יודישער געדאַנקען־טעטיגקייט אין יענער עפּאָכע פון וואוילשטאַנד און פאָלקס־גליק; באַלד אָבער האָבען זיך אָנגעהויבען וואָלקענס צו ווייזען אויף דעם הימעל פון יהודה און פון דער יהודה'שער בעפעלקערונג. אין דער פאַמיליע פון דעם קעניגליכען אַרענדאַטאָר יוסף בן טוביה האָבען זיך אָנגעהויבען גרויסע מחלוקת, און דאָס האָט זיך שלעכט אָבגערופען אויך אויף דער פּאָליטישער לאַגע פון לאַנד; אָנגעהויבען האָט זיך די מחלוקת צווישען יוסף'ס זיבען זיהן פון זיין ערשטער פרוי און דעם יונגסטען זוהן, ה ו ר ק נ ו ס, די פרוכט פון יוסף'ס נישט גאַנץ־כשר'ן פערקעהר מיט זיין ברודער'ס טאָכטער סאָלימיע. אַ דאַנק זיינע בעסערע פעהיגקייטען און זיין געשיקטקייט, איז הורקנוס געוואָרען דער ליעבלינג פונ'ם אַלטען אַרענדאַטאָר, און ווען ביים קעניג פילאָפּאַטאָר איז אונערוואַרטעט אַ זוהן געבוירען געוואָרען (210) און אַלע פערטרעטער פון צעלאָסיריען האָבען זיך געקליבען קיין אַלעקסאַנדריע צו בעגריסען די בעגליקטע קעניגליכע עלטער און זיי מתנות צו ברענגען, האָט יוסף, נישט קענענדיג אַליין פאָהרען, אויסגעקליבען זיין יונגסטען זוהן, אַלס דעם פּאַסענדסטען קאַנדידאַט

אויף צו פערטרעטען זיין פלאץ ביי דער דאזיגער פייערליכער מיסיע. די
עלטערע ברידער האט עס, נאטירליך, שטארק געקרענקט און זיי האָ-
בען גענעבען א וואונק אין אלעקסאנדריע, מ'זאל איהם אברוימען פון
וועג; דאס האט זיך זיי אבער נישט איינגעגעבען: דער געשיקטער
הורקנוס האט זיך גלייך ערווארבען די סימפאטיע פון גאנצען הויף און
מיט זיינע פערשווענדערישע מתנות — הונדערט שענע שקלאפען פאר'ן
קעניג און אזוי פיעל שענע שקלאפינם פאר דער קעניגין, וועלכע האָ-
בען אלע געהאלטען אין די הענד צו איין טאלאנט אויף איבערצוגעבען
עס זייערע נייע געביטער — האט ער אין שאטען געשטעלט אלע איב-
ריגע פערטרעטער פון לאנד. און דערמיט אליין האט זיך נאך זיין ער-
פאלג נישט געענדיגט; ער האט מיט זיין אינטעליגענץ און שארפזיניגען
וויץ פילאפאטאר'ן אליין בעצויבערט, און איז זיין נעהנטסטער ליעבלינג גע-
וואָרען. שטאלץ און טריאומפירענדיג האט זיך דאן הורקנוס צוריקגע-
קעהרט קיין ירושלים; און וויעדער האבען זיינע ברידער געלויערט אויף
איהם אין מיטען וועג מיט זייערע מענשען, אום איהם צו דער'הרג'נען.
דאס גליק האט איהם אבער אויך דאס מאל נישט פערלאזען, און
ארויסטרעטענדיג צוזאמען מיט זיינע בעגלייטער נעגען די אנפאלער,
האט ער צוויי פון זיינע ברודער געטויט.

הורקנוס איז בשלום אהיים געקומען. דא האט אבער דער צארענ-
דיגער פאטער אנגעהויבען צו איהם טענות צו האבען פאר אלע זיינע
לעצטע מעשים און בעזונדער פאר די אונגעהויערע סומען געלד, וואס
ער האט פערשווענדעט; דאס האט געבראכט דערצו, אז הורקנוס האט
נישט געקענט לענגער בלייבען אין ירושלים און איז אוועק צוריק קיין
אלעקסאנדריע.

אין א קורצע צייט ארום איז יוסף געשטארבען (208), און דאן
האט זיך די מחלוקת צווישען די קינדער נאך שטארקער צופלאקערט.
די שטייער-ארענדע צוזאמען מיט די אלע דערמיט פערבונדענע הכנסות
און כבודים איז, ווארשיינליך, איבערגעגאנגען צו פילאפאטאר'ס ליעב-
לינג, ד. ה. צו דעם יונגסטען פון יוסף'ס זיהן. דער האס פון זיינע
ברידער צו איהם איז געוואקסען, און ווען ער איז קיין ירושלים געקו-
מען, אום איבערצונעהמען די שטייער-פערוואלטונג, זענען זיי אפען
ארויסגעטרעטען געגען איהם און אנהענגער געזאמעלט, אום מיט געוועהר
אין די הענד איהם פון שטאדט צו פערטרייבען. נאטירליך האט הורקנוס
אויך נישט געשוויגען, און ארגאניזירט א גאנצע פארטיי פון זיינע אנ-

הענגער, וועלכע זענען גרייט געווען ארויסצוטרעטען אין אנ׳אפענער
בלוטיגער בירגער־מלחמה. און געקומען איז דער קאמפף ביז אזוי ווייט,
אז די עלטערע ברידער, אדער ווי מ׳האט זיי גערופען די ט ו ב י ה ׳ א י־
ד ע ן, האבען זיך, אין צוזאמענהאנג מיט די פאליטישע געשעהענישען
פון יענער צייט, גלייך ערקלערט פאר אפענע אנהענגער פון דער סע־
לייקי׳דישער דינאסטיע, און צו זייער צד איז צוגעשטאנען אויך דער כהן
גדול שמעון II, דער זוהן פון יענעם חוניו II, וועלכער האט געפיהרט
אנ׳אגיטאציע געגען די תלמי׳אידען נאך פאר פטאלאמעאוס עוערגעט III.
הורקנוס איז דאן אנטלאפען קיין אלעקסאנדריע, אום זיך צו בעקלאגען
געגען די ברידער; דארט האט זיך אבער דערוויל די לאגע איגגאנצען
געענדערט און קיינער האט זיך אויף איהם נישט אומגעקוקט. זיין בעשי־
צער, דער קעניג פילאפאטאר, איז געשטארבען, איבערלאזענדיג נאך
זיך אלס טראנפאלגער דעם מינדעריעהריגען פטאלאמעאוס V ע פ י פ א־
נ ו ס; דאס האט ארויסגערופען אין די עגיפטישע רעגירונגס־קרייזען א
גאנצע איבערקעהרעניש, און מיט דער שוואכקייט פון דעם תלמי׳אידי־
שען הויף האבען זיך דערוויל געוואלט בענוצען די ביידע שכני׳שע שטאר־
קע מלכים, א נ ט י ו כ ס ד ע ר ג ר ו י ס ע ר פון סיריען און פ י ל י פ פון
מ א ק ע ד א נ י ע ן, אום צו פערחאפען גאנץ עגיפטען מיט אלע פראווינצען.
ווי געזאגט, האט זיך אין ירושלים שוין געהאט אויסגעבילדעט א
שטארקע פארטיי מיט׳ן כהן גדול אן דער שפיץ, וואס האט זיך גע־
שטעלט אויף דער זייט פון דעם סעלייקיד א נ ט י ו כ ס; דאס האט דעם
לעצטען געגעבען די מעגליכקייט מיט גאנץ לייכטע קרעפטען איינצונעה־
מען יהודה. די טוביה׳אידען האבען פאר׳ן קעניג פון סיריען די טויערן
פון ירושלים געעפענט און איהם בעגריסט; די אנהענגער פון דעם
עגיפטישען הויף, האבען זיך אויך געמוזט אונטערגעבען דער שטארקע־
רער מאכט. אזוי איז יהודה נאך הונדערט יאהר עקזיסטירען אלס א טייל
פון צעלאסיריען אונטער דער אויבערהערשאפט פון די פטאלאמעער,
איבערגעגאנגען אין דעם רשות פון די סעלייקידען (202).

די אלעקסאנדרישע רעגירונג האט זיך אבער אזוי לייכט נישט
אונטערגעגעבען, און אנשטרענגענדיג די לעצטע כחות, האט זי ארויס־
געשיקט דעם אטאלישען קריעגספיהרער סקאפאס מיט אנ׳ארמעע פון גע־
דונגענע סאלדאטען, אום דעם קאמפף געגען די סירייער אונטערצונעה־
מען און זיי ארויסצושטופען פון די פערחאפטע פראווינצען ארום ירדן.
אומזיסט האבען זיך דאן די טוביה׳אידען מיט זייערע אנהענגער אנגע־

שטרענגט, אויסצוהאַלטען דעם אָנגריף פון דער דאָזיגער אַרמעע און נישט אַרונטערצופאַלען ווידער אונטער דער געוואַלט פון די פּטאָלאָמעער — סקאָפּאַס מיט זיין ווילדער מחנה האָט ירושלים מיט'ן שטורם איינגענומען און אין שטאָדט אַ חורבן אָנגעמאַכט. מיט אַ וואוטיגען צאָרן האָט ער זיך אויפ'ן בית־המקדש אַרויפגעוואָרפען און אַלע מיטגלידער פון דער סעלייקידישער פּאַרטיי זענען דורך איהם גע'הרג'ט אָדער אַכזריות'דיג געפּייניגט געוואָרען. אַ סך איינוואוינער פון ירושלים זענען דאַן אַנטלאָפען פון שטאָדט און, אום די איבערגעבליבענע פון דער בעפעלקערונג אין דער מורא צו האַלטען, האָט ער זיך אַ וויכטיגען פונקט געלאָזען און בעזעצט מיט סאָלדאַטען די פעסטונג באַריס אָדער עקרא, אין צפון־מערב זייט פון בית־המקדש.

נאָך דעם אַלעמען אָבער איז סקאָפּאַס'ן דאָך נישט געלונגען, פּאַקטיש אָבצונעהמען צוריק פאַר דער עגיפּטישער קרוין די צעלאָסירישע פּראָווינצען. אין דעם שענעם טאָל צו־פוסענס פון באַרג חרמון, ביי די שטראָמען פון ירדן, האָט זיך אַ בלוטיגע שלאַכט צופלאַקערט, אין וועלכער סקאָפּאַס מיט זיין מחנה איז אינגאַנצען צושלאָגען געוואָרען. ווידער איז אַנטיוכס געוואָרען דער הערשער פון דעם גאַנצען ראַיאָן, אין וועלכען ס'איז אַריינגעגאַנגען אויך יהודה, און ווידער האָט זיך אין ירושלים די ביטערע מחלוקת אָנגעהויבען. יהודה איז געגליכען געווען אין יענער צייט צו אַ שיף אין מיטען אַ שטורמדיגען ים, וואָס ווערט געשליידערט פון איין זייט אין דער אַנדערער. ביידע קריגס־פיהרענדע פּאַרטייען האָבען דעם לאַנד שווערע וואונדען געלאָזען און פיעל פון די איינוואוינער זענען אין געפאַנגענשאַפט אַוועקגעפיהרט געוואָרען.

געזיגט האָט אָבער דאָך די סעלייקידישע פּאַרטיי, און ווען אַנטיוכס איז צוגעקומען מיט זיין אַרמעע — נאָכדעם, ווי ער האָט שוין גענומען איינגענומען די פּראָווינצען אַבילאַ און שומרון פון ביידע זייטען רדן — צו די טויערן פון דער הייליגער שטאָדט, זענען די אָנגעזעהענסטע מיטגלידער פון דער קהלה צוזאַמען מיט די כהנים איהם אַרויסגעגאַנגען אַנטקעגען, האָבען איהם מיט פּאַראַד אַריינגעפיהרט אין שטאָדט און לעבענסמיטעל געגעבען פאַר דער אַרמעע און די עלעפאַנטען. די עקרא־פעסטונג איז אָבער נאָך בעזעצט געווען מיט אַטאָלישע סאָלדאַטען, און אין דעם קאַמפף, וואָס אַנטיוכס האָט אונטערגענומען, אום צו פערניכטען דעם דאָזיגען שפּור פונ'ם עגיפּטישען גאַרניזאָן, האָבען איהם די איינוואוינער פון ירושלים פיעל געהאָלפען.

אַנטיוכס, וואַהרשיינליך, האָט זעהר אָבגעשאַצט די דאָזיגע הילף און דעם יודישען מיטגעפיהל, און דערום האָט ער אָנגעזאָגט זיין שר תלמי, אַז ער זאָל זיך בעגעהן מיט חסד. ער האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, צו רעמאָנטירען דעם בית־המקדש און אָבצובויען די חורבות פון שטאָדט. אַנטיוכס האָט דעם יודישען פאָלק געשאָנקען פיעל זכיות און איהם ערלויבט צו האָבען אַנ'אינערליכע, אייגענע פערוואַלטונג לויט די אייגענע געזעצען. אויסער דעם האָט ער פערוועהרט אַלעמען, וועלכע געהערען נישט אָן צו דעם יודישען פאָלק, מיט געוואַלד אַריינצורייסען זיך אין בית־המקדש און אַריינצוברענגען אין ירושלים נבלות און פגרים, כדי נישט מטמא צו זיין די הייליגע שטאָדט.

אַנטיוכס איז אויף אַזאַ אופן געבליבען דער הערשער פון סוריא צוזאַמען מיט יהודה. ער האָט זיך אָבער מיט דעם אַליין נישט בענוגענט. איהם האָט געצויגען צו מצרים און איהרע אומגעגענדען, וועלכע וועלען, ווי עס האָט זיך איהם אויסגעוויזען, זיין גרינג צו בעקעמפפען, דערפאַר וואָס זיי האָבען זיך געפונען אונטער דער מאַכט פון אַ נישט־מירדיגען הערשער. און ווען די רוימער, זוכענדיג נייע מלחמות, נאָכדעם ווי זיי האָבען איינגענומען קרתגא און מנצח געווען דעם בעריהמטען האַניבאַל'ען, האָבען איהם צוגעזאָגט זייער הילף, האָט ער, אַנטיוכס, שוין דאַן פערקלעהרט אַ פּלאַן, ווי אַזוי צו בעזיעגען די רוימער גופא און צו פערהאַפּען גאַנץ קליין־אַזיען צוזאַמען מיט דעם אַלטען גריכענלאַנד. אין די קליינע מדינה'לעך פון קליין־אַזיען, וועלכע זענען שוין געווען איהם אונטערגעוואָרפען, האָט ער בעזעצט פיעל פאַמיליעס פון יודען, האָבענדיג צו זיי אַ בעזונדער צוטרוי און גלויבענדיג, אַז צווישען די פיינדליכע בעזיעגטע עלעמענטען, וועלכע זענען איבערהויפּט בעשטאַנען פון גריכען, וועלען די איהם איבערגעגעבענע יודען דיענען אַלס אַ זיכערע שטיצע. אַנטיוכס האָט די דאָזיגע קאָלאָניסטען־עמיגראַנטען געשאָנקען אויך אַלע בירגערליכע רעכט און נאָך צוגעגעבען פיעל גרויסע הנחות. די דאָזיגע פאַמיליעס האָבען געלעגט דעם ערשטען פונדאַמענט פאַר די יודישע קהלות אין די קליין־אַזיאַטישע שטעדט — אין עפעס, פאַרדעס און פערגאַם. אין זייער נייעם פאָטערלאַנד האָבען זיי אייגעגעהיט זייער צוגעבונדענקייט צו יהודה, צו ירושלים, צום בית־המקדש אין אַ משך פון הונדערטער יאָהרען.

די וואַקסענדע מאַכט פון זיין הערשאַפט האָט אָבער אַנטיוכס אַליין מיט זיינע אייגענע הענד פערניכטעט, האָבענדיג אַ צו הויכע פאָר־

שטעלונג וועגען זיין אונבאגרענעצטער גרויסקייט. ער האט זיך נישט געוואלט רעכענען מיט דעם וואוקס פון דער רוימישער מלוכה. אנטיוכס האט זיין פאליטיק געפירט מיט א זינלאזער דרייסטקייט; די רוימער, וועלכע ער האט געגלויבט ארויסצוטרייבען פון גריכענלאנד מיט דער הילף פון בלויזע אנשרעקונגען, האבען איהם (190) אזוי צוקלאפט (ביי מאגנעזיע), אז ער האט געמוזט זיי אבגעבען אלע זיינע שטעדט אין גריכענלאנד און קליין-אזיען, זיין גאנצען פלאט און דערצו נאך זיך מתחיב זיין אין א משך פון צוועלף יאהר צו צאהלען קאנטריבוציע, פופצעהן טויזענד טאלאנטען יעהרליך. צו פערזיכערען דעם אבמאך און די קאנטריבוציע, האט ער געמוזט שיקען קיין רוים אלס משכון זיין צווייטען זוהן אנטיוכס עפיפנוס, אויף וועלכען ס'איז שפעטער אויסגעפאלען דער גורל אריינצושרייבען א בלוטיגען בלאט אין דער געשיכטע פונ'ם יודישען פאלק. זעהר שלעכט האט זיך אבגעשפיגעלט אויף דער בליקוס-מלוכה דער בלוטיגער טעות פון אנטיוכס בנוגע צו זיינע אייגענע קרעפטען; אום אומשטאנד צו זיין איינצוצאהלען יעהרליך אין רוים אזא גרויסע סומע פאר די מלחמה-הוצאות, האט ער, דער מלך פון סוריא, געמוזט ראבירען די היילינגטומען פון די אונטערטעניגסטע פעלקער; דאס האט, געוועהנליך, ארויסגערופען געגען איהם א ביטערע שנאה און זאגאר די רוהיג-געשטימטע פעלקער האט עס גערופען צום ווידערשטאנד. אנטיוכס, וועלכער האט זיך גערופען דער גרויסער, איז ווירקליך דער'הרג'עט געווארען ביי אזא אנפאל. זיין זוהן האט אבער נישט אויפגעהערט צו בערויבען די אונטערדריקטע פעלקער, און געבראכט ענדליך דערצו, עס זאל אבגעשוואכט ווערען די מלוכה פון די סיליוקידען און אין דער יודישער מלוכה זאל אנ'אויפשטאנד אויסברעכען.

דערווייל האט זיך נאך אבער אין יהודה אלץ געפירט אויפ'ן אלטען שטייגער. דער העלעניסטישער גייסט, וועלכען דער מוכס יוסף האט אריינגעבלאזען אין ירושלים, האט זיך אלץ טיעפער איינגעווארצעלט אין לאנד. די יודישע גריכען, די העלעניסטען, האבען געבילדעט א שטארקע פארטיי אין פאלק, וואס איז הויפטזעכליך בעשטאנען, נאטירליך, פון די רייכע אריסטאקראטישע פאמיליעס, וועלכע זענען פערבלענדעט געווארען פון דעם גלאנץ פון דער גריכישער קולטור. צו דער דאזיגער פארטיי האט אויך אנגעהערט דער כהן גדול ישוע, וועלכער האט אין זיין נויגונג צום העלעניזם זאגאר זיין נאמען איבערגעענדערט אויף יזון, כדי עס זאל קלינגען מעהר גריכיש. די מעשים פון כהן גדול

האבען שוין ממילא נאכגעטהון פיעל אנדערע פון די בני אהרן, און דאס האט בעזונדער שטארק געווירקט אויף די ברייטערע פאלקס-מאסען. אן דער שפיץ פון דער העלעניסטישער פארטיי זענען געשטאנען יוסף דעם טובי'ניקס זיהן און אייניקלעך, וועלכע האבען געבילדעט אינאיינעם א פערדארבענע באנדע פון געלדגייציגע לייט. דער הויפט ציעל פון די אנפיהרער פון דער דאזיגער פארטיי איז געווען, צו געפעלען אנטיוכס'ן, וועלכער איז געווען אליין א גריך און האט זעהר געשעצט דעם גריכישען פאלק און די גריכישע קולטור, חאטש ער האט זיך נישט געמישט אין די אינערליכע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון יהודה.

אינ'ם היסטארישען לעבען פון יעדען פאלק, וועלכעס איז נאך געזונד לעבענספעהיג, פאסירט עס אפט, אז איין עקסטרעם, איין צושטארקע נייגונג צו איין זייט, רופט ארויס א צווייטען עקסטרעם, א צושטארקע נייגונג אין דער צווייטער זייט. די, וואס האבען מיט טיעפען בעדויער און צאר'ן זיך צוגעקוקט צו די שטרעבונגען פון די העלעניסטען, האבען זיך פעראייניגט אין איין געזעלשאפט, וועלכע האט זיך געשטעלט אלס ציעל, פעסט צו האלטען ביי דער אייגענער אמונה און ביי די אייגענע פאלקס-מנהגים און היטען די תורה, ווי דעם שווארצאפעל פון אויג. זיי האבען זייער געזעלשאפט א נאמען געגעבען „כת חסידים“. די דאזיגע חסידים, אין געגענזאץ צו די מופקרים'דיגע העלעניסטען, האבען גערעכענט יעדע קלענסטע אבנייגונג פון דעם יודישען געזעץ פאר א פערברעך געגען גאט און געגען פאלק. קיין שארפערע הפכים פון די צוויי פארטייען קאן מען זיך גארנישט פארשטעלען; זיי האבען געקוקט איינע אויף די צווייטע, אזוי ווי ווען זייערע מיטגליעדער וואלטען גארנישט געווען קיין קינדער פון איין פאלק און קיין ברידער פון איין פאמיליע. דאס, וואס ביי די העלעניסטען איז פערעכענט געווען פאר א אידעאל, פאר א ציעל, האבען די חסידים גערעכענט פאר א פערברעך, פאר א פערדארבענעם זינד, פאר א פעררעט. זייערע געגנער האבען זיי אנגערופען „רשעים“ און „בוגדים“. די העלעניסטען, האבען געקוקט ווידער, אויף אלץ, וואס איז געווען טייער און הייליג ביי די חסידים, ווי אויף ווילדקייטען און נארעשקייטען, און האבען אין דעם געזעהען א הינדערניש פאר'ן גליק פון דער יודישער געמיינדע. צו די חסידים, וועלכע האבען זיך ווירקליך אויסגעצייכענט מיט זייער שטרענגער עהרליכקייט און מיט זייער אונצווייפעלהאפטער פרומקייט האבען געהערט די בעריהמטע חכמים יוסי בן יועזר איש צרידה און יוסי בן

יוחנן איש ירושלים. דאָס זענען שעפּפער פון צוויי ריכטונגען אין יודישען רעליגיעזען לעבען. דער ערשטער האָט איבערהויפּט צוגעגעבען אַ גרויסע בעדייטונג דעם ענין פון לעהרנען די תורה (למוד), דער צווייטער ווידער האָט בעזונדער שטאַרק געהאַלטען פון מקיים זיין די תורה (מעשה). יוסי בן יועזר פלעגט זאָגען: זאָל דיין שטוב זיין אַ פערזאַמלונגס-הויז פאַר תלמידי חכמים, וואַלגער דיך אין דעם שטויב פון זייערע פיס און טרינק מיט דורשט זייערע רייד; זיין חבר יוסי בן-יוחנן פלעגט אָבער לעהרנען: זאָל דיין שטוב זיין ברייט פאַנאַנדערגעעפענט, זאָלען די אָרימע זיין דיינע הויז-לייט און מייד אויס דאָס איבעריגע שמועסען מיט דער פרוי. די מעהרהייט פון פאָלק, ווי דאָס פאַסירט שטענדיג, איז נישט צוגעשטאַנען נישט צו דער, נישט צו יענער פון די עקסטרעמע פאַרטייען — דעם המון איז פון איין זייט געפעלען געוואָרען דאָס אויסערליך גלאַנציגע און פרעהליכע לעבען פון די גריכען און ער האָט נישט געקענט מיט-שטימען מיט דער גרויזאַמער שטרענגקייט פון די חסידים; ער האָט אָבער אויך נישט געשעצט די גרויסע התפעלות פון די העלעניסטען פאַר דער גריכישער קולטור. די מאַסע האָט נישט געקאָנט זיך שיידען מיט איהר פערגאַנגענהייט און נאָך מעהר האָט זי נישט געקאָנט דערלאָזען אינגאַנצען עס צו פערניכטען דורך די נייע איינפיהרונגען און גריכישע נאָכאַהמונגען. אין דעם ליידענשאַפטליכען קאַמפף צווישען די חסידים און די העלעניסטען, האָבען ענדליך, געמוזט זיך אַריינמישען די פאָלקס-מאַסען.

די פרומע נאַציאָנאַליסטען האָבען נאָך פעסט געהאַלטען אין זייערע הענד די הנהגה אין ירושלים. אָן דער שפּיץ פון די דאָזיגע איז געשטאַנען דער כהן גדול חוניו III, שמעון דעם צווייטענס אַ זוהן, וועלכער איז אין דער זעלבע צייט געווען אויך זייער פּאָליטישער אָנפיהרער. דאָס איז געווען אַן'אויסגעצייכענטער מענש און האָטש ער איז פון דער נאַטור געווען ווייך און נאָכגיעביג, איז ער דאָך געווען העכסט אייפעריג אין דער בעציהונג צו דער תורה; אַ פיינד פון די רשעים און אַ שיצער פון די חסידים, האָט ער מיט דער גרעסטער שטרענגקייט איינגעצוימט די שטרעבונגען פון די העלעניסטען און דערום האָבען זיי איהם שרעקליך פיינד געהאַט. זיינע הויפּט-געגנער זענען געווען דריי בירגער פון אַ בעריהמטע פאַמיליע פון שבט בנימין, וועלכע האָבען זיך כמעט אַלע גלייך אויסגעצייכענט מיט זייער נאַרע-

שער דרייסטקייט. דאס זענען געווען: שמעון, חוניו (דער זעלבער האט זיך אויך גערופען מיט'ן גריכישען נאמען מענעלאס) און ליזימך. צו זיי דארף מען צורעכענען אויך די טוביה'אידען. די לעצטע האבען זיך פיינדליך בעצויגען צום כהן גדול נישט בלויז דערפאר, וואס ער איז געווען געגען זייערע נייע גריכישע איינפיהרונגען, נאר אויך צו־ליעב דעם, וואס ער איז געשטאנען אין פערבינדונגען מיט הורקנוס'־ען, וועלכען זיי האבען געהאסט נאך פון די אלטע צייטען. אט דער הורקנוס, האט זיך, ווי ס'ווייזט אויס, ענדליך ערווארבען די סימ־פאטיע פון דעם יונגען אלכסנדרישען מלך, תלמי דעם פינפטען, און ער האט א דאנק דעם בעקומען די חבירה (ארענדע) פון די אבצאה־לונגען אין די געגענדען פון יענער זייט ירדן. דארטען אין די געגענ־דען פון חשבון און מי־דיבו, האט ער אויסגעאיבט זיינע פליכטען מיט דער זעלביגער אונבארמהערציגקייט, מיט וועלכער ס'איז זיך בע־גאנגען אויך זיין פאטער, יוסף, אין צעלאסוריא. ער האט צונויפגע־זאמעלט גרויסע רייכטימער און נישט ווייט פון חשבון האט ער זיך א פאלאץ אויפגעשטעלט אויף א בארג, וועלכען ער האט ארומגע־צוימט מיט א גרויסער פעסטונג, וואס האט בעקומען דעם נאמען צור.

מורא האבענדיג צו האלטען ביי זיך איבעריגע אוצרות, פלעגט הורקנוס פון צייט צו צייט זיינע גאלד און זילבער אריבערשיקען קיין ירושלים, כדי צו בעהאלטען עס אין בית־המקדש, וועלכען די געצענ־דיענער זאגאר האבען געהאלטען פאר אונבעריהרליך. הורקנוס איז גע־שטאנען אין פריינדליכע בעציהונגען מיט'ן כהן גדול און האט איהם דערום אנגעטרויט זיין גאלד; צוליעב דעם און צוליעב זיין שנאה צו דער גריכישער קולטור, וועלכע די העלעניסטען האבען געוואלט איינ־פלאנצען אין יהודה, האט שמעון, דער אנפיהרער פון דער העלע־ניסטישער פארטיי, צוזאמען מיט די טוביה'אידען, אזוי שרעקליך פיינד בעקומען דעם פרומען כהן־גדול חוניו, אז אין ירושלים האט געמוזט שנעל אויסברעכען א ביטערליכער ברידער־קאמפף. שמעון האט אויך געהאט א שטעלע אין בית־המקדש און ער האט, ווי ס'שיינט, אומע־טום זיך געמיהט צו בילדען אנ'אפאזיציע געגען דעם כהן־גדול, אום אנ'ענדע צו מאכען צו דער לאגע, האט חוניו ארויסגעטריבען פון בית־המקדש שמעונ'ען און צוזאמען מיט איהם אויך טוביה'ס פאמיליאנטען. דערמיט אבער האט ער נאך פונאנדערגעבלאזען דעם פייער פון מחלוקת.

שמעון — צי ער אַליין, צי מיט דער הילף פון זײַנע פּאַרטײַ-
ען האָט אויסגעאַרבײַט אַ ניעדערטרעכטיגען פּלאַן, ווי אַזוי נקמה
צו נעהמען פון זײַן הויפּט-פײַנד. ער האָט זיך געווענדעט צום אָנפיה-
רער פון חיל אין צעלאָסוריאַ און פיניציעאַ, צו אַפּאָלאָניוס, און אָנגע-
וויזען אויף דעם, אַז אין בית-המקדש פון ירושלים געפינען זיך אײַן
אוצרות, וועלכע געהערען נישט צום גאָטעסדיענסט און האָבען בכלל
קיין בעל-הבית נישט, און דערום מוזען זיי לויט דעם געזעץ אָבגענו-
מען ווערען פאַר דער רעגירונג. אַפּאָלאָניוס האָט, פערשטעהט זיך,
אומגעזאַמט צו-וויסען געגעבען דערפון דעם מלך פון סוריאַ, סיליוקוס IV
(187 — 186); דער לעצטער האָט זיך דאַן זעהר גענויטיגט אין
געלד, אום אײַנצוצאָהלען די יעהרליכע קאָנטריבוציע אין רוים און
אָנחאַפּענדיג זיך אָן דעם דאָזיגען בלבול, האָט ער געגעבען אַ בע-
פעהל זײַן שאַץ-מײַסטער אליודור, ער זאָל קומען אין ירושלים און
פערנעהמען די אוצרות פון בית-המקדש. ווי מען האָט געקאָנט פאָר-
אויסזעהן, האָט הוניו נישט געוואָלט מיט'ן גוטען ווילען פאָלגען דעם
אונגעזעצליכען בעפעהל. אליודור האָט אָבער דורכאויס געפאָדערט
מקיים צו זײַן דעם פערזאָג פון מלך; גרויס איז געווען די אויפרעגונג
פון דער בעפעלקערונג אין ירושלים, ווען זיי האָבען געזעהן, ווי דער
געצענדיענער האָט זיך אַרײַנגעריסען אין בית-המקדש, כדי איהם צו-
ראַבירען. דאָ האָט אָבער, פּאַסירט עטוואָס אַזוינס, וואָס האָט
אליודור'ן געשטערט אויסצופיהרען זײַן פּלאַן. וואָס אײגענטליך עס
האָט דאָ געטראָפען, איז אונבעוואוסט; די מסורה דערצעהלט פון אַ
נס, וואָס איז געשעהן: ווען אליודור איז אַרײַן אין בית-המקדש, אין
קודש הקדשים, וואו אַ יוד זאָגאַר האָט נישט געטאָרט אַרײַנטרעטען,
האָט זיך איהם בעוויזען אַ מלאך אויף אַ ווײַסען פערד און האָט איהם
צו דר'ערד געוואָרפען.

שמעון האָט זיך אָבער נאָך אַלץ נישט בערוהיגט און ער האָט
כסדר געזוכט מיטלען, ווי נקמה צו נעהמען פון זײַן פײַנד דעם כהן-
גדול. ער האָט זאָגאַר צוגעשיקט צו חוניו מערדער, אין דער שטיל
זײַן לעבען אָבצונעהמען. הוניו האָט זיך דעריבער אַרומגעזעהן, אַז
די רוהיגקײַט און דער שלום וועט נאָך דאַן אין ירושלים צוריק פעסט
געשטעלט ווערען, ווען דער מלך וועט וויסען די ווירקליכע לאַגע
פון די פּאַרטײַען אין ירושלים; ווען ער, חוניו, וועט סיליקוס'ן דער-
צעהלען וועגען די אונרעכטען, וואָס זײַנע געגנער בעגעהן אַנטקע-

גען איהם און די חסידים און וועט בעטען ביים מלך שטיצע. ער האט דערום זיך בעשלאסען צו פאהרען קיין אנטיוכא און זיין ברודער ישוע (יזון) האט ער דערווייל געלאזען אויף צו פערטרעטען זיין שטעלע אין בית־המקדש. די דאזיגע צייט פון זיין אבוועזענהייט האבען די העלעניסטען אויסגענוצט און האבען זיך גענומען שטארקער צו זייערע מעשים. זיי העבען געוואלט דורכאויס אבנעהמען פון איהם דעם טיטול כהן־גדול און אויסקלויבען אנשטאט איהם וועמען עס איז פון זייערע. א כהן־גדול פון זייערע וואלט געווען ניט נאר דער בעל־הבית פון די אוצרות פון בית־המקדש, נאר אויך דער פיהרער פון פאלק. ער וואלט געקאנט גיכער דורכפיהרען די רעפארמען אין העלעניסטישען גייסט, צו וועלכע זיי האבען געשטרעבט, און עס בעהיילינגען מיט׳ן גייסטליכען אמט; ניט קוקענדיג אבער אויף דעם, וואס זיי האבען געהאלטען זייערע מעשים בסוד, איז זייער שטרעבונג דאך ענטדעקט געווארען, און דאס האט שרעקליך אויפגערעגט יענע, וועלכע האבען נישט געקאנט קוקען גלייכגילטיג אויף דעם פאקט פון ארונטערווארפען די אלטע ארדנונג און פערשוועכען די היילינגסטע זכרונות פון דער פערגאנגענהייט.

אין יענער צייט האט געלעבט דער דיכטער און דענקער בן־סירא, אליעזר׳ס זוהן פון ירושלים. איהם האבען שטארק געקרענקט די דאזיגע אלע געשעהענישען, און ער האט זיך געסטארעט צו פערהיטען פון אונטערגאנג יענע, וועלכע זענען געגאנגען אויפ׳ן פאלשען וועג. די אונארדנונגען, וועלכע ער האט אליין איבערגעלעבט אין זיין אייגענער שטאדט, האבען איהם פערשאפט זעהר פיעל פערדרוס און צער און ער האט בעשלאסען ארויסצוגעבען א ספר פון משלים, כדי אויפצווייזען דעם פאלק זיינע פעהלערען און איהם ארויפצופיהרען אויפ׳ן דרך הישר. פון יוגענד אן האט ער זיך איבערגעגעבען דער תורה, די נביאים און אנדערע היילינגע שריפטען. איבערהויפט האט ער טיעף און גרינדליך ערלערענט די משלי־שלמה און פון דארט האט ער גענומען די פארם פאר זיינע משלים.

בן־סירא האט ניט אנגעהערט צו יענע חסידים, וועלכע האבען זיך אליין אבגעזאגט פון ערלויבטע פערגעניגענס און אנדערע אויך פערבאטען צו געניסען פון לעבען. ער האט זעהר פיעל געהאלטען פון געמיינזאמע מאלצייטען מיט וויין און מוזיק, און וועגען יענע אסקעטען, וועלכע האבען געזוכט אויסצומיידען יעדע לעבעדיגע און

פריִהליכע פערוויילונג, האָט ער איראָניש געזאָגט:

„חקירה=זיך מיט טיעפער געלעהרזאַמקייט,
„ווי עס פּאַסט פאַר דיר; נאָר ניט שטער דאָס געזאַנג:
„דאָרט, וואו מ'טרינקט ווײַן, ניט קום מיט דײַנע חקירות.
„מיהע דיך ניט צו זײַן אַ חכם דאָרט, וואו דאָס איז איבריג.
„ווי אַ בריליאַנטענער פינגערעל אין אַ גאָלדענער פאַסונג,
„אַזוי איז דאָס ליעד בײַם זיסען ווײַן.

בן=סירא האָט פערטיידיגט די מעדיצין געגען די אָנפאַלען פון יענע, וועלכע האָבען עס געהאַלטען פאַר אַ גרויסע זינד, ווײַל נאָך זייער מיינונג שיקט גאָט אַ רפואה צו יעדער קראַנקהייט, ווען מ'איז מתפלל צו איהם. בן=סירא האָט אויסגעוויזען די נויטיגקייט פון רופאים און רפואות, וועלכע גאָט אַליין האָט בעשאַפען פאַר'ן מענשען. ניט מיט וועניגער היץ האָט ער געאַרבייט אויפצוהויבען דעם זיטליכען און רעליגיעזען שטאַנד פונ'ם פאָלק. מיט שטעך=ווערטער האָט ער געמאַדעלט די גאוה און די פאַלשקייט פון די רײַכע, וועלכע האָבען געבילדעט מיט זיך די מעהרהייט פון דער העלעניסטישער פאַרטיי, — יענע, וועלכע האָבען זיך געבוקט צום ממון (דעם גאָט פון געלד), געיאָגט נאָך טענצעריגס און זינגעריגס און בכלל אַרײַנגעבראַכט אין דער יודישער גאַס די אַלע פעהלערן און אויסגעלאַסענקייטען פון דעם גריכישען לעבען. דערבײַ ווערען בײַ איהם די יודישע טעכטער אויך געמאָלט נישט מיט קיין אָנציהענדע פאַרבען.

בן=סירא האָט געגלויבט, אַז די הויפט אורזאַך פון דער זיטליכער פערדאָרבענהייט איז די אויבערפלעכליכע בעציהונג צו דער יודישער אמונה. און ער האָט זיך גענומען שטרײַטען געגען דער דאָזיגער ערשײַנונג. בן=סירא האָט אויך בעריהרט די שווערע פראַגע, מיט וועלכער עס האָבען זיך פערנומען די העכערע קרײַזען אין ירושלים: די חוצפה'דיגע מעשים פון די העלעניסטען און זייער שטרעבונג אָבצונעהמען פון כהן=גדול זײַן טיטול און אויסקלויבען אָנשטאָט איהם אײַנעם פון זייערע. זיי האָבען געשטעלט אַ פראַגע: צי דען מוז דער טיטול כהן=גדול אַריבערגעהן בירושה און בלײַבען נאָר אין די גרענצען פון איין פאַמיליע? געגען דעם דאָזיגען עהרגײַץ און געגען דער שטרעבונג איבערצוקעהרען די אַלטע אָרדנונג האָט בן=סירא גע=

קעמפפט אין זיינע ספרים ; אפען רעדען האט ער אבער ניט געקאנט און ער האט זיך געמוזט בענוגענען מיט רמזים :

וואָרום אונטערשיידעט זיך איין טאג פונ'ם אנדערן ,
און פון דעסטוועגען שיינט די זון אין יעדערן פון זיי ?
דורך דער חכמה פון גאט אונטערשיידען זיי זיך איינער
פונ'ם אנדערן .
גאט האט בעשטימט ימים טובים און אנדערע טעג .
איינינע פון זיי האט ער ערהויבען און בעהייליגט ,
די איבעריגע האט ער בעשטימט פאר ארבייט .
אלע מענשען זענען ארויסגעקומען פון ערד :
אדם איז בעשאפען געוואָרען געוואָרען פון ערד ,
און פונדעסטוועגען האט גאט מיט זיין חכמה זיי
פונאנדערגעטיילט .

. . . .

איינינע פון זיי האט ער געבענשט און ערהויבען ,
איינינע האט ער בעהייליגט און ערנעהנטערט צו זיך .

דער פאעט מיינט דערמיט צו זאגען , דאס אזוי ווי די יום-טובים צייכענען זיך אויס צווישען אלע טעג , אזוי צייכענט זיך אויך אויס א וועלכע עס איז פאמיליע מיט דעם זכות צו דינען גאט אין בית-המקדש . אט די אָרדנונג טאר דער מענש ניט צושטערען . ער האט זיך געמיהט צו דערווייזען מיט משלים פון דער יודישער פערגאנגענהייט , מיט וועלכע גליקליכע רעזולטאטען עס איז געווען פערבונדען די איבערגעבענהייט צו דער אמונה און צו די אלטע טראדיציעס און וועלכע אונגליקען עס האבען געבראכט די פראבעס , ארונטערצווארפען די אלטע אָרדנונג . צו דעם צוועק רעכענט ער אויס א לאנגע רייהע פון היסטארישע פערזענליכקייטען און שילדערט קורץ זייערע גוטע און שלעכטע מעשים. מיט אן'אָפענער כונה שטעלט זיך בן-סירא אב אויף דעם אויפשטאנד פון א באנדע חצופים, וועלכע האבען ווילד און שרעקליך מקנא געווען אהרן'ען . נאר „זיי זענען אומגעקומען דורך א פלאם-פייער , און אהרנ'ס שיין איז נאך קלערער און ליכטיגער געוואָרען". דאס איז געווען א רמז , אז מיט די וועלכע שטעלען זיך געגען כהן-גדול , קאן אויך טרעפען דאס , וואס עס האט

געטראָפען מיט יענער באַנדע. ער רעדט זעהר פיעל אויך וועגען
פנחס'ן, אהרן'ס זוהן; אין קורצען שילדערט ער די אונגליקליכע עפּאָ־
כע פון צושפּאַלטונג און זינדיגקייט אין דער יודישער געשיכטע, און
שטעלט זיך בעזונדער אָב אויף דער טהעטיגקייט פון די נביאים. פון
דער עפּאָכע, וואס נאָכ'ן גלות־בבל, דערמאָהנט ער נאָר זרובבל'ן,
דעם כהן גדול יהושוע און נחמיה'ן. צום סוף שילדערט בן־סירא מיט
מעהר סימפּאַטישע שטריכען דעם דערמאָהנטען שמעון הצדיק פון דער
נאָהנטער פערגאַנגענהייט, זיינע מעשים און זיין גייסטיגע גרויסקייט.
אַזוי ווי די פאַמיליע פון די דעמאָלדיגע כהנים גדולים, אויך די טוביה'־
אידען, האָבען געשטאַמט פון שמעון הצדיק, האָט בן־סירא'ס ביישפּיעל
געדאַרפט ווירקען אויף זיי, אַלס אַ מוסר און התראה און אָבוועגדען
די עהרגייציגע פון זייערע פלענער.

אָגשטאָט דער געווינשטער אחדות האָט זיך אָבער פערשטאַרקט
נאָר די קנאה און די שנאה און דאָס יודישע פאָלק איז אַ דאַנק דער
טהעטיגקייט פון די זעלביגע העלעניסטען, צוגעקומען צום ברעג
פון'ם תהום.

פינפטעס קאַפּיטעל

די שרעקליכע גזירות געגען דער יודישער אמונה
אין דער צייט פון אַנטיוכס עפּיפאַנס

(175 ביז 168 פאַר כריסטוס-געבורט)

אויף דער היסטאָרישער אַרענע האָט זיך בעוויזען אַ מענש, וועלכער האָט נאָך מעהר פערגרעסערט די איצטיגע אונאָרדנונגען אין דעם יודישען לעבען און געבראַכט אויף דעם יודישען פאָלק אַזעלכע אונגליקען און צרות, פון וועלכע עס האָט נאָך קיינמאָל ניט געוואוסט. דאָס איז געווען אַנטיוכס עפּיפאַנוס, — אַ מענש מיט אַ משונה׳דיגען קאָמפּליצירטען כאַראַקטער: גוט און שלעכט, פאַלש, אויסגערעכענט און אין דער זעלבער צייט פול מיט אַלערליי קאַפּריזען, קליין אין גרויסע זאַכען און גרויס אין קליינינקייטען. די מענשען פון זיין צייט האָבען זיך ניט געקאָנט פונאַנדערקלייבען אין זיין נאַטור און ניט געקאָנט פערשטעהן די אורזאַך פון זיינע פערשידענע משוגעת׳ן (עפּילאַנעס). צי האָט ער באמת געהאַט אַ גייסטיגען פעהלער, אָדער ער האָט נאָר געטראָגען אַ מאַסקע?

די שול, וועלכע ער איז דורכגעגאַנגען אין די יוגענד, האָט פיעל געווירקט אויף דעם, אַז ער זאָל אַראָבגעהן פון גלייכען וועג. זיין פאָטער האָט איהם געשיקט אין רוים אַלס אַן ערבות פאַר די מלחמה-הוצאות, וועלכע ער האָט זיך אָנגענומען צו בעצאָהלען. אַנטיוכס האָט דאָרטען פערבראַכט צוועלף יאָהר. רוים איז דאַן געוואָרען, אַ דאַנק די נצחונות איבער קאַרטאַגאַ, מאַצעדאָניען און סיריען — אַן אַלוועלטליכע רעזידענץ. עס האָט זיך שוין אָנגעהויבען

מערקען דער איבערגאנג פון קאנטאנ'ס שטרענגער זיטליכקייט צו דער צולאזענקייט פון די קלוידיוס'ן, וועלכע האט שוין אינגאנצען געטראגען אויף זיך דעם שטעמפעל פון דער גריכישער אויסגעלאסענקייט. בעזונדער אבער האט זיך אנטיוכס אויסגעלערנט אין רוים פעראכטען מענשען, נאציאנאלע אנשטאלטען און מנהגים; ער האט זיך דארט ערווארבען די גרויזאמקייט, וועלכע ווייס ניט פון קיין רחמנות, און האט ליעב זיך אנצושפיעלען מיט'ן קרבן, איידער זי מאכט פון איהם א סוף.

אנטיוכס האט גע'פועל'ט, אז אנשטאט איהם זאל מען שיקען אלס אנ'ערבות קיין רוים זיין שוועסטער-קינד דימיטריוס, דעם זוהן פון מלך סיליוקוס פילאפאטער. אנטיוכס אליין האט זיך אומגעקעהרט פון רוים קיין סוריא איבערצונעהמען דעם טראן פון זיין ברודער. איהם האט אבער אנ'אנדערער מקדים געווען: איינער פון די הויף-שרים האט דער'הרג'עט סיליוקוס'ן און פערכאפט דעם טראן (175). עס איז ניט בעוואוסט, צי אנטיוכס האט עפעס געהאט א שייכות צו דער רציחה. ער איז דאן געווען אויפ'ן וועג קיין אתונא. עמיימענעאוס, דער מלך פון פערגאם, און זיין ברודער אטאלוס, האבען געהאלפען אנטיוכס'ן ארויסטרייבען דעם מערדער עליאדארוס און ווערען מלך פון סיריען און צזיען. אנטיוכס איז אלזא ארויף אויפ'ן טראן מיט דער הילף פון בעטרוג און אונרעכט, ווייל דער כסא-המלוכה האט אייגענטליך גאר געהערט צו דעם זעלביגען דימיטריוס'ען, וועלכער איז געשיקט געווארען אנשטאט איהם קיין רוים אלס אנ'ערבות.

די רוימער האבען בעשאטען אנטיוכס'ן מיט זייערע חסדים, האפענדיג אז דורכדעם, וואס זיי וועלען זייהען אונארדנונגען און קריעג אין דער קעניגליכער פאמיליע, וועט זיך זיי לייכטער איינגעבען אבצושוואכען די מלוכה, וועלכע זיי האבען נאך נישט אינגאנצען געהאט אין זייערע הענד; אנטיוכס האט אבער געוואלט נאך איבערשטייגען די רוימער. ער האט איינגעפיהרט אין אנטיוכיא די רוימישע גלאדיאטאר-שפיעלען, און די קריעגס-געפאנגענע אדער קנעכט האבען זיך געמוזט אזוי לאנג ראנגלען צווישען זיך, ביז איינער פון זיי איז ניט געפאלען פערוואונדעט אדער גע'הרג'עט. אנטיוכס האט בכלל ניט געהאלטען פון קיין רעליגיע. „ער האט ניט געשעצט די געטער פון זיינע עלטערען, און האט אין אלגעמיין ניט אנערקענט קיין גאט, ווייל ער ד[illegible] געהאלטען העכער פון אלע".

און אַט אונטער דער הערשאַפט פון אַזאַ מין בעשעפעניש, וואָס האָט נישט געהאַט אין הארצען קיין פונק אַכטונג צו וועלכע ס'איז מענשען, געזעצען און רעליגיאָנען — האָבען זיך די יודען געפונען.

ווען צווישען די לעצטע וואָלט געווען אַחדות וואָלט אפשר אנטיוכס זיך אַזוי פיעל ניט אינטערעסירט מיט פאַלעסטינע; די געוואַלדיגע סכסוכים אָבער, וואָס די העלעניסטען האָבען אַרויסגערופען אין לאַנד, האָבען ממילא געמוזט פיהרען דערצו, אַז ער זאָל זיך אָנהויבען אַריינמישען אין די אינערליכע יודישע ענינים. ערשטענס האָבען די העלעניסטען איהם אויפמערקזאַם געמאַכט אויף הורקנוס'ן, וועלכער האָט געקליבען צינזש אין נאָמען פונם מצרים'שען מלך, און הורקנוס, וועלענדיג אויסמיידען די שענדליכע שטראָף, האָט זיך אַליין דאָס לעבען גענומען. דאַן האָבען זיך די העלעניסטען גענומען פערווירקליכען זייער אַלטען פלאַן: צו אָבנעהמען פון חוניון דעם טיטול כהן גדול. חוניו'ס אייגענער ברודער, יזון, האָט צוגעזאָגט אַנטיוכס'ן אַ גרויסע סומע געלד, אויב ער וועט איהם איבערגעבען דעם טיטול כהן גדול און אַזוי ווי אַנטיוכס, — וועלכער האָט אַגב חושד געווען חוניו'ן, אַז ער איז אַנ'אַנהענגער פון די תלמי'ם, האָט זיך דאַן זעהר גענויטיגט אין געלד, האָט ער, נישט פיעל קלערענדיג, ערפילט זיין בקשה (174). נאָכדעם האָבען די העלעניסטען, אָדער דער כהן גדול יהושוע-יזון, געבעטען אַנטיוכס'ן, אַז יענע יודען, וועלכע ווילען זיך גוט אויסלערנען די גריכישע שפיעלען, זאָלען אַנערקענט ווערען אַלס מוקדונער אָדער אַנטיוכ'ער, אָדער זיי זאָלען בעקומען פולע בירגער-רעכט און מעגען אַנ'אַנטייל נעהמען אין אַלע עפענטליכע פערוויילונגען פון די גריכען. די גריכען האָבען שטענדיג ערנסט געקוקט אויף די פערוויילונגען און האָבען זיי געהאַלטען פאַר אַ לעבענס-ציעל; די פאַלעסטינישע און פיניציאישע גריכען האָבען אונטערגעהאַלטען זייער נאַציאָנאַלען פערבאַנד דורך דעם, וואָס זיי האָבען אַריבערגעטראָגען אין פרעמדע לענדער די טראַדיציאָנעלע אָלימפּישע פערוויילונג. דער, וועמען די גריכען האָבען צוגעלאָזען צו זייער פערוויילונג, האָט עס געהאַלטען פאַר אַ גרויסען כבוד פאַר זיך, ווייל דאָס האָט געהייסען כמעט דאָס זעלבע, ווי מען וואָלט איהם צוגעשריבען צו דער גריכישער אַריסטאָקראַטיע. יזון און די העלעניסטען האָבען גערעכענט צו גרינדען אין ירושלים אויסער די גימנאַסטישען פערוויילונגען, אויך אַ גימנאַזיע, וואו יודען וואָלטען ערלערנט גרינדליך די גריכישע גע-

זעצגעבונג. דערמיט האָבען זיי געהאָפט אָבצושוואַכען די שנאה, מיט וועלכער די גריכען האָבען פערפאָלגט די יודען און ווי נאָר יזון האָט בעקומען אויף דעם אַנ׳ערלויבניש פון אנטיוכס׳ן, האָט ער אונגעזאַמט אָנגעהויבען איינפיהרען די גימנאַסטישע איבונגען, אָהן וועלכע מען האָט ניט געקענט קיין אנטהייל נעהמען אין די אָלימפּישע שפּיעלערייען. צו דעם צוועק האָט דער כהן גדול אָבגעצוימט אַנ׳אָרט פאַר די איבונגען, פאַר דער גימנאַזיע און פאַר דער נידעריגער שול אין אקרא, צו צפון־מערב זייט פון בית־המקדש. וואַהרשיינליך, האָט מען גע־דונגען גריכישע לעהרער צו לערנען יודישע יונגע לייט די מלחמה־שפּיעל, וועלכע איז בעשטאַנען אין לויף־קאָנקורסען, אין שפּרינגען, אין ראַנגלען זיך, און אין האַנדגעשלעג.

אין גיכען אָבער האָבען זיך די יודען אויף די דאָזיגע פערווייַלונגען בעגעגענט מיט פיעל אונבעקוועמליכקייטען. בעשעפטיגענדיג זיך מיט דער מלחמה־שפּיעל, האָט מען געדאַרפט זיך אויסטאָן נאַקעט, —אַזוי האָט געפאָדערט דער גריכישער מנהג. די יודישע יונגע לייט האָבען געמוזט דעריבער אַראָבוואַרפען פון זיך די גאַנצע בושה, שטעהענדיג נאַקעטערהייד נעבען בית־המקדש, און דערצו פלעגט זיך דערביי, געוועהנליך, אַרויסווייזען דער יודיש־נאַציאָנאַלער לייב־צייכען, וועלכער האָט אַרויסגערופען ביי די גריכען געלעכטער און שפּאָט. האָבען שוין יודען נאָכדעם געקאָנט אַנ׳אַנטהייל נעהמען אין די אָלימפּישע פערווייַלונגען? ס׳האָט אָבער דערצו אויך אַ מיטעל געפונען. מען האָט איבער זיך געלאָזט מאַכען פערשידענע ספּעציעלע אָפּעראַציעס, כדי אויסערליך ניט זיין עהנליך צו קיין יודען. די גימנאַזיע איז געוואָרען גאַנץ גיך איבערפולט מיט שילער, יונגע כהנים פלעגען אַוועקוואַרפען די עבודה אין בית־המקדש, כדי זיך צו בעטייליגען אין די מלחמה־איבונגען. פרומע יודען האָבען מיט שרעק געקוקט אויף דעם, זיי האָבען אָבער געמוזט שווייגען. אפילו יזון׳ס אָנהענגער אליין זענען שוין אויך אונצופריעדען געווען מיט זיינע מעשים, וועלכע האָבען געפיהרט דאָס יודענטום אויף דעם וועג פון פערניכטונג, און אויף דעם באָדען האָט זיך אָבגעשפּיעלט אַ כאַראַקטעריסטישע סצענע: ווען ס׳האָבען געדאַרפט פאָרקומען אין צור די אָלימפּישע פערווייַלונגען, אויף וועלכע מען פלעגט ברענגען קרבנות דעם גריכישען גאָט צעאוס, וועמענ׳ס נאָמען ס׳זענען געווידמעט גע־

ווען די פערוויילונגען, האָט יזון אוועקגעשיקט אהין פאָרשטעהער פון יודען, וועלכע האָבען גוט געוואוסט די מלחמה=שפיעל און אויף אזא אופן האָבען זיי זיך געקענט בעטייליגען אין דעם גריכישען יום=טוב. די קרבנות (פאַר דעם גאָט צעאוס) האָבען געפאָדערט אַ געוויסע סומע געלד, און דאָס האָט דער כהן גדול יזון מיטגעגעבען די יודישע דעלעגאַטען, וועלכע זענען, געוועהנליך, געוועזען ערצויגען אין דעם גריכישען גייסט. יודען אָבער זענען די דאָזיגע דעלעגאַטען דאָך געוועזען און אום צו ברענגען אַ קרבן פאַר דעם גריכישען גאָט, האָבען זיי געמוזט שטאַרק קעמפפען פריהער מיט זייער געוויסען; זיי האָבען דעריבער אויסגענומען אַ תנאי, אַז זיי מעגען דאָס געלד פערנוצען אויף אַנאַנדער זאַך, אויב דאָס וועט נויטיג זיין. אַזוי טיעף איז געוועזען איינגעוואָרצעלט דער יודישער בעגריף וועגען געטליכקייט אפילו ביי די, וועלכע האָבען געהערט צו די העלעניסטישע פאַרטייען!

אין ירושלים האָט זיך דערווייל די מחלוקת צופלאַקערט ביז דער העכסטער שטופע. יזון האָט אין גיכען אָנגעוואָרען דעם חן ביי די העלעניסטען, אָדער צוליעב זיין עהרגייציגקייט, אָדער וויל ס'האָבען זיך געפונען אַזעלכע, וואָס ס'האָט זיך זיי געדאַכט, אַז ער אַרבייט נאָך אַלץ וועניג ענערגיש אָבצושאַפען די אַלטע אָרדנונג. דורך איינעם פון די אונצופריעדענע העלעניסטען, חוניו=מענעלאַס, פלעגט יזון שיקען דעם מלך ציִנזש. מענעלאַס האָט צוגעזאָגט דעם מלך צאָהלען יעהרליך מיט 300 טאַלענטען (מטבעות) מעהר, אויב ער וועט איהם מאַכען פאַר אַ כהן גדול. ער האָט איהם פערזיכערט, אַז אַ דאַנק זיין ווירקונג און איינפלוס, וועט ער האָבען די מעגליכקייט צו אַרבייטען פאַר דעם מלך'ס אינטערעסען ענערגישער פון יזון'ן. אַנטיוכס איז, זעלבסטפערשטענדליך, מרוצה געוואָרען, אָבצוגעבען דעם טיטול כהן=גדול דעם, ווער עס האָט געגעבען פאַר איהם מעהר (172 — 171). ער האָט באַלד געשיקט אין ירושלים זיין בעאַמטען סאָקראַטעס מיט חיל, צו דערשטיקען יעדען ווידערשטאַנד, וועלכער קאָן אויסברעכען געגען אָט דער פעראָרדנונג. סאָקראַטעס האָט זיך אַוועקגעשטעלט מיט'ן חיל אין אקרא און געמעלדעט די איינוואוינער פון ירושלים, אַז יזון איז אָבגעזאָגט פון זיין שטעל אַלס כהן גדול. דער לעצטער האָט געמוזט אַנטלויפען פון ירושלים.

דער דאָזיגער פאַקט האָט דעם טומעל אין ירושלים נאָך פערגרעסערט. דער גרעסטער טייל פון פאָלק איז געוועזען זעהר אויפגע-

רעגט דערפון, וואס אויף אהרנ'ס שטוהל זעצט זיך איינער, וועלכער שטאמט נאָרנישט פון דער כהנים-דינאסטיע און איז בעוואוסט אלס א געגנער פון דער יודישער אמונה.

מיט מענעלאס'ען זענען נישט געווען צופריעדען אויך יענע, וועלכע האבען געשטרעבט צו רעפאָרמען און נייע איינפיהרונגען. צו אזעלכע האבען געהערט טיילווייז יזונ'ס אנהענגער און טיילווייז יענע, וועלכע האבען זיך נאָך נישט אינגאנצען אבגעריסען פון יודענטום. זיי האבען אבער אלע געמוזט שווייגען, מורא האבענדיג פאר דעם סירי'שען בעאמטען מיט זיין חיל. און ערשט אין א קורצע צייט ארום האט זיך די שטארקע אונצופריעדענהייט געלאָזען פיהלען. שולדיג אין דעם איז געווען מענעלאס אליין; ער האט צוגעזאגט אנטיוכס'ן צו צאָהלען צינזש מעהר, ווי פיעל ער האט געקאָנט. מענעלאס האט זיין הבטחה נישט געקאָנט מקים זיין און אנטיוכס איז געוואָרען אויפגערעגט און איהם ארויסגעפאָדערט צו זיך; דער לעצטער האט געמוזט אבפאָהרען אין אנטיוכיא. אויף זיין אָרט האט ער איבערגעלאזען זיין ברודער ליזימאכעס, ארויסגנב'נענדיג פון בית-המקדש פיעל אוצרות מיט וועלכע ער האט געהאָפט צופריעדענצושטעלען אנטיוכוסן. מענעלאס פערברעך האט זעהר אויפגערעגט דוניו'ן, דעם געוועזענעם כהן גדול, וועלכער האט זיך דאן געפינען אין אנטיוכיא. ער האט איהם בעשולדיגט אין בערויבען דעם בית-המקדש, אויף וואס די גריכען האבען אויך געקוקט ווי אויף אגרויסען פערברעך. צום בעדויערען, האט זיך די בעשולדיגונג אויסגעלאָזען בימער פאר חוניון, מענעלאס האט אונטערגעקויפט איינעם פון די שרים, אנדראָניקאס'ן, וועלכער האט גענומען אויף זיך צו טויטען חוניו'ן נאָך איידער דער מלך וועט זיך דערוויסען פון דעם פערברעך אין בית-המקדש חוניו מורא האבענדיג פאר שונאים איז דאן געווען אין אפאָלאָנס טעמפעל אין דאפנע. ביי אנטיוכיא. אנדראָניקאס'ן איז אבער געלונגען איהם ארויסצונארען פון דאָרטען מיט אלערליי שבועות און פערזיכערונגען, און האט איהם געטוידט אויפ'ן שוועל פון טעמפעל (171). דער פאקט פון הרגענען א פרומען כהן גדול איז ניט געפעלען געוואָרען אפילו די סירישע גריכען! און אנטיוכוס האט געמוזט בעשטראָפען דעם מערדער אנדראָניקאס. מענעלאס ווידער האט געדארפט יעצט צו געפינען מיטלען ווי מפצה צו זיין דעם מלך און נושא חן צו זיין ביי איהם אויף ווייטער. צו דעם צוועק האט ער געהייסען זיין ברודער ליזימאכעס ארויסנעמען פון בית-המקדש נאָך אוצרות און איהם צושיקען. דאס האט אבער ניט געקאָנט אראבגעהן גלאַט. ווען מען האט אנגעהויבען וועגען דעם צו ריידען און אנווייזען אויף ליזימאכעס'ן

װי ער האָט בערױבט דעם בית־המקדש, איז דאָס פֿאָלק שרעקליך אױפֿגערעגט
געװאָרען, און די אױפֿרעגונג האָט אָנגענומען אַ ערנסטען כאַראַקטער.
די, װאָס האָבען געװאױנט אַרום ירושלים, דערהערענדיג װעגען די מעשים
פֿון די בײדע ברידער, האָבען זיך אַלאַ געטהון קײן ירושלים און האָבען
געװאָלט שיטען די פֿערברעכער. ליזימאַכעס האָט בעװאָפֿענט זײנע אָנ-
הענגער אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון אַװראַנעס — אַן אײנגעװאָרצעלטער
בעל־עבירה. דאָס אומבעװאָפֿענטע פֿאָלק האָט זיך אָבער נישט אָבגעשראָקען
און איז זײ בעפֿאַלען מיט שטײנער און שטעקענס. פֿיעל זענען געטױדט
געװאָרען, אַנדערע זענען פֿערװאונדעט געװאָרען פֿון די קלעפּ אָדער זענען
זיך צולאָפֿען. ליזימאַכעס אַלײן איז דערהרג׳עט געװאָרען נעבען בית־המקדש.
מענעלאַוס האָט זעלבסטפֿערשטענדליך, דערלאַנגט אַן אָנקלאַגע אױף די
מורדים אין ירושלים, און דער מלך האָט אין צור פֿעראָרדענט אַ געריכטס-
זיצונג אױסצופֿאָרשען די געשיכטע. דרײ מיטגליעדער פֿון סנהדרין, װעל-
כע דאָס פֿאָלק האָט אױסגעקליבען צו דעם צװעק, האָבען אַזױ קלאָר
דערװיזען די שולד פֿון ליזימאַכעס׳ן און זײן ברודער אין׳ם בערױבען דעם
בית־המקדש און אין די בלוטיגע געשעהענישען אין ירושלים, אַז מענע-
לאַוס האָט בעדאַרפֿט בעקומען אַ האַרבען שטראָף. דעם לעצטען אָבער
האָט זיך אײנגעגעבען איבערצוציהען אױף זײן זײט אַזאַ מערדער, װי ער
אַלײן, װעלכענ׳ס מײנונג ס׳האָט פֿיעל געװירקט אױפֿן מלך. אנטיוכס האָט
די שולדיגע פֿרײגעשפּראָכען. ער האָט פֿרײ געמאַכט מענעלאַוס׳ן און
פֿער׳משפּט צום טױדט די דרײ פֿון די סנהדרין. די צוריער, װעלכע
זענען געװען עדות פֿון אַזאַ געװאַלד־טהאַט, האָבען אױסגעדריקט זײער
אומצופֿריעדענהײט דערמיט, װאָס זײ האָבען אַרױסגעװיזען מיטגעפֿיהל די
דרײ אומשולדיגע קרבנות אױף זײער לויה. מענעלאַוס האָט געקליבען נחת;
ער איז פֿערבליבען כהן גדול איבער דעם פֿאָלק, װעלכעס האָט איהם
שרעקליך געהאַסט, און כדי צו דערשטיקען אָט די שנאה, האָט ער גענומען
בעקלערען נײע רציחות.

ער האָט אָנגעהױבען מסרן פֿאַר אנטיוכסן אױף זײנע שונאים, ד. ה.
אױף דעם גאַנצען פֿאָלק. ערשטענס האָט ער בעשולדיגט זײנע שונאים
אין דעם, אַז זײ זענען אָנהענגער פֿון מצרים׳שען הױף און זײ פֿערפֿאָלגען
איהם, מענעלאַוס׳ן, דערפֿאַר, װײל ער שטערט זײ אױסצופֿיהרען זײערע
פּלענער; צװײטענס, האָט ער אָנגערעדט רכילות אױף דאָס גאַנצע יודענ-
טהום; ער האָט ערקלערט, אַז משה׳ס געזעצען זענען פֿול מיט מענשענ-
אַז די תורה פֿערװערט די יודען אײנצולאַדען צום טיש אַ נישט-

יודען און אין אַלגעמיין זיך גוט צו בעציהען צו איהם. אַנטיוכס האָט זיך געקליבען איינצונעהמען מצרים. מענעלאס'עס מסירות האָבען דעריבער געמוזט פּועל'ניט איז ווירקען, און אנטיוכס האָט אָנגעהויבען מיט חשד צו קוקען אויף זיינע אונטערטהעניגע יודען. עס איז איהם ווידער נישט בעקוועם געווען צו האָבען הינטער זיך אַ שונא אין אַ צייט פון אַ געפעהרליכער מלחמה.

אַנ'אויסרייד צו אַ מלחמה האָט אַנטיוכס גיך געפונען. זיין שוועסטער קלעאָפּאַטרע, תלמי דעם פינפטענ'ס פרוי, איז געשטאָרבען און האָט איבערגעלאָזען צוויי אונמינדיגע זיהן: פילאמעטאָר און פיסקאנעס. דער עלטערער האָט זיך גערעכענט פאַר אַ מלך, נאָר אָנשטאָט איהם האָבען רעגירט צוויי אַפּוטרופּסים, איילעאוס און לענעאוס. אַנטיוכס האָט אָנגעהויבען האַנדלען מיליטער, כדי צו בעפאַלען מצרים אונטער דעם אויסרייד, אַז ער וויל בעשיצען זיינע צוויי פּלימעניקעס פון זייערע אַפּוטרופּסים. מורא האָבענדיג פאַר די רוימער, האָט אַנטיוכס לאַנג אָפּגעצויגען די הכנות. נאָר ווען די רוימער האָבען אָנגעהויבען פיהרען אַ מלחמה מיט פּערסעאוס'ן, דעם מאַקעדאָנישען מלך, האָט ער ענדליך בעשלאָסען זיך אַריינצורייסען אין מצרים. ביידע אַפּוטרופּסים מיט'ן יונגען מלך פילאמעטאר זענען אַנטלאָפען. אַנטיוכס האָט פערנומען גאַנץ צפון-מצרים און האָט בעלעגערט אַלכסנדריא. דערווייל האָבען די איינוואוינער אויסגעקליבען פאַר אַ מלך דעם יונגערען זוהן, פיסקאנעס'ן, און האָבען אָנגעהויבען בעשיצען די שטאָדט אַזוי ענערגיש, דאָס אַנטיוכס האָט זיך מיאש געווען איהר איינצונעהמען. ער האָט דעריבער אַרויסגערופען אין מצרים דעם עלטערען ברודער, האָט געשלאָסען מיט איהם אַנ'אָפּמאַך און איהם צוגעזאָגט מלחמה צו האַלטען, גאָר פאַר זיינע אינטערעסען.

אין יהודה האָט מען אויפמערקזאַם געקוקט און אונגעדולדיג געוואַרט אויף דעם אויסגאַנג פון דער מלחמה. אין פאַל ווען מצרים וואָלט מנצח געווען, וואָלט מען געקאָנט האָפען אויף אַ סוף צו די אַלע קריגערייען און אונגליקען, וועלכע עס האָט אַרויסגערופען דער פערהאַסטער כהן גדול. דער מצרים'שער הויף האָט מיטגעפיהלט דער נאַציאָנאַל-יודישער פּאַרטיי און פלעגט אויפנעהמען די יודישע פּאַטריאָטען, וועלכע זענען אַהינצו אַנטלאָפען, זיך צו שיצען פון אַנטיוכס'עס און מענעלאס'עס געוואַלד-טהאַטען.

דערווייל איז געקומען דער פריהערדיגער כהן-גדול יאָן-יהושע פון די בני עמון, וואו ער האָט זיך בעהאַלטען, און האָט געבראַכט מיט זיך מיליטער צו פערנעהמען ירושלים. מענעלאוס האָט געהייסען פערשליסען

די טויערען און אבשטויסען איהם פון שטאדט. דאן האט איטבערראכען אנאמתיע בירגער-קריעג צוליעב דער עהרגייציגקייט פון די צווי מענשען, פון וועלכע יעדערער האט געוואלט זיין כהן־גדול און אויף אזא אופן בעקומען די מאכט. אזוי אבער ווי נאר איינע פון די שטאדט־איינוואוינער האבען זיך אנגענומען פאר דעם פערהאסטען מענעלאוס׳ן, איז יזונען מיט זיין אבטיילונג מיליטער געלונגען צו פערנעהמען די שטאדט. מענעלאס האט געמוזט אנטלויפען און זיך בעהאלטען אין אקרא.

אנטיוכס איז דאן געגאנגען פון מצרים מיט פיעל רויב. ער האט זיך, ווי עס ווייזט אויס, געקליבען אויפזאמלען נאך מיליטער. ווען ער האט דערהערט וועגען די געשעהעגישען אין ירושלים. האט זיך אין איהם אנגעצונדען א שרעקליכער צארן אויף דעם גאנצען יודישען פאלק. ער איז פלוצלונג בעפאלען ירושלים און האט דארט אנגעמאכט א שרעקליך-בלוטיגען חורבן; אין זיין גרויזאמער אונמענשליכקייט האט ער נישט רחמנות געהאט נישט אויף קיין אלטע, נישט אויף קיין קינדער, נישט אויף קיין פרויען. און קיין חלוק נישט געמאכט צווישען פריינד און פיינד. ער האט זיך אריינגעריסען אין בית־המקדש און אין קדשי־קדשים, האט צוגענומען אלע אוצרות, דעם גאלדענעם מזבח, די מנורות, דעם שלחן, אלע גאלדענע כלים און אלע קאסטבארקייטען, וואס זענען דארטען געווען. אינים בערויבען דעם בית המקדש האט איהם געהאלפען מענעלאס. כדי זיך צו פערענטפערן און כדי בתעשר צו ווערען פון די אלע פערברעכען, האט אנטיוכס פערשפרייט צו העפליכען רכילות, צו וועלכען עס האט איהם מיליוויז צוגערעדט דער כהן גדול און וועלכע האט ארויסגעווארפען א שאנדע-פלעק אויף דעם גאנצען יודישען פאלק. ער האט געזאגט, אז ער האט געפונען אין קדשי־קדשים א שטיינערנעם בילד פון א מאן מיט א לאנגער בארד, וועלכער איז געזעסען אויף אן איזעל מיט א ספר אין האנד. אנטיוכס האט געזאגט, אז אט די סטאטוע שטעלט פאר מיט זיך דעם יודישען געזעץ-געבער משה, וועל-כער האט געגעבען די יודען מענשען-פיינדליכע, העסליכע געזעצען, לויט וועל-כע מען דארף זיך האלטען אבגעזונדערט פון אלע פעלקער און נים טהון זיי קיין שום טובה. פון דעמאלט האבען די גריכען און רוימער גענומען מיינען, דאס די יודישע אמונה איז אינגאנצען געבויט אויף דער פערגע-טערונג פון אן איזעל. דער זעלבער אנטיוכס האט פערשפרייט נאך א העסליכען ליגען. ער האט געזאגט, אז ער האט געפונען אין קדשי־קדשים א גריעך, וועלכער איז געלעגען דארט געבונדען און האט איהם, אנטיוכס׳ן, געבעטען, ער זאל איהם בעפרייען פון דער יודישער אכזריות. דער גריעך

האָט איהם געזאָגט, דאָס יעדער יאָהר מוזען די יודען אַ גרעק כדי איבערעסען זײַנע געדערין, און דערבײַ שווערען זיי, צו האַסען און צו פֿערניכטען די גריכען. עס איז ניט בעוואוסט, צי האָט אַנטיוכס אַליין אויסגעקלערט אַט דעם ליגען, צי אַנדערע רכילות־ניקעס, האָבען איהם דאָס אין מויל אַרײַנגעלעגט, נאָר ווי ס'זאָל נישט זיין, האָט אַנטיוכס דער ערשטער פֿערשפּרייט די מיינונג, אַז דאָס יודענטהום לערנט זײַנע נאָכפֿאָלגער צו האַסען און צו פֿערניכטען אַנדערע פֿעלקער.

אין טרויער האָט זיך אַנגעטהון ירושלים, און יעקב'ס הויז איז בעדעקט געוואָרען, מיט שאַנדע. דערימט אַליין האָט זיך עס נאָך נישט געענדיגט. דעם לאַנד יהודה איז בעשערט געווען אויסצושטעהן נאָך שרעקליכערע טעג. אַנטיוכס האָט ווידער ערקלערט אַ מלחמה מצרים, און די יודען האָבען געמוזט אַריבערטראָגען אַלע זײַנע אכזריות'ען. ביידע קעניגליכע ברידער אין מצרים האָבען צווישען זיך שלום געשלאָסען, אַ דאַנק דער אַרײַנמישונג פֿון זייער שוועסטער און די רוימער, און דער עלטערער פּילאָמעט, איז געוואָרען מלך אין אלכסנדריא. ווען אַנטיוכס האָט דאָס דערהערט, איז ער געוואָרען שטאַרק אויפגעבראַכט, און אַזוי ווי די רוימער זענען נאָך געווען פֿערנומען אין מאַקעדאָניען, האָט ער זיך בעשלאָסען ווידער אַנצופֿאַלען אויף מצרים (1168). ער האָט נישט בעגעגענט קיין שום ווידערשטאַנד און איז אויף אַזאַ אופֿן דערגאַנגען ביז אלכסנדריא. די מצרים'שע מלכים האָבען אַוועקגעשיקט שלוחים קיין רוים, צו בעטען שטיצע, און דער רוימישער סענאַט האָט זיי ניט אָבגעזאָגט און געשיקט קיין מצרים דרײַ הויל־אַבטיילונגען, אָבצושטעלען אַנטיוכס'ן. נאָך דעם גליקליכען געשיכטע בײַ פּידנע, ווען דאָס מאַקעדאָנישע מיליטער האָט געהאַט אַ גרויסע מפּלה און דער מלך פּערסעאוס אַליין איז אַנטלאָפֿען, זענען די דרײַ רוימישע שרים געקומען צו אַנטיוכס'ן אין לאַגער (22 יוני 168) און האָבען איהם איבערגעגעבן דעם בעפֿעהל פֿון סענאַט — אין דער מינוט אָבצוטרעטען פֿון מצרים; און ווען דער סורישער מלך האָט געבעטען וויפֿיעל עס איז צײַט, אויף אַ ישוב־הדעת, האָט פּאָמפּיליוס לענאַס געמאַכט אַ צירקעל מיט זײַן שטעקען און געזאָגט, אַז איידער ער וועט דורכגעהן דורכ'ן צירקעל, דאַרף אַנטיוכס בעשליסען און אויסקלויבען איינס פֿון די ביידע: שלום מיט רוים, אָדער מלחמה. אַנטיוכוס האָט גאַנץ גוט געקאַנט די עקשנות פֿון די רוימער און בעשלאָסען גלײַך אָבצוטרעטען. אויסער זיך פֿון כעס און ערגערניש האָט זיך אַנטיוכוס אומגעקעהרט אין זײַן רעזידענץ־שטאָדט, און איבערהויפּט האָט איהם געקרענקט דאָס, וואָס

ער האט געמוזט פאר די רוימער, זיינע ביטערסטע שונאים, שפּיעלען
די ראָליע פון א גוטען פריינד.

כל המתי האט אנטיוכוס דאן אויסגעגאָסען אויף די יודישע קעפּ.
צי האבען זיך די יודען אָפען געפרעהט אויף זיין מפּלה, אדער זיי האבען
צו הויך גערעדט וועגען דעם, אז גאָט, וועלכער ערניעדריגט בעלי-גאוה'ס
האט איהם בעשטראפט? ווער קען עס זיכער בעשטימען. בעשטראפט זענען
די אבער געוואָרען אויף א שרעקליכען אופן. איינער פון אנטיוכוס'עס
שרים, אפּאָלאָניוס, איז מיט א גאנצער רויבער-באנדע געקומען אין ירושלים
בלומר'שט מיט פריינדליכע רייד און א פאלשער מינע פון שלום. נאר אין
א שבת-טאג, ווען די בעפעלקערונג האט ניט געקאנט זיך ווידערשטעלען
מיט געוועהר, איז דאס מאקעדאָנישע חיל בעפאלען די איינוואוינער, האט
געטויטעט פיעל דערוואקסענע מענער, געפאנגען פרויען און קינדער און
די אויסגעפיהרט אין פרעמדע לענדער, צום פערקויפען אלס שקלאפען.
ווער עס האט געקאנט, איז אנטלאָפען פון שטאדט. פיעל בנינים זענען
פערוואנדעלט געוואָרען אין חורבות, די טויערען פון ירושלים זענען צובראָכען
געוואָרען, דעם בית-המקדש אבער האט דער מערדער אפּאָלאָניוס און זיין
באנדע געלאָזען צו רוה, ווייל, — אנטיוכוס האט איהם צוליעב אונבעוואוסטע
טעמים — נישט געוואָלט בעריהרען. דערפאר אבער האבען זיי ניט גע-
שוינט די אויסערליכע בנינים, האבען פערברענט די הילצערנע טויערען
און האבען צושטערט די גאלערען מיט האק און האמער. אין בית
המקדש איז ניט געווען וואס צו ראבירען. אויף די ליידיגע גאסען פלעגט
מען קאָנען טרעפען נאר העלעניסטען, סירישע סאָלדאטען און אויסלענדער.
„ירושלים איז געוואָרען א פרעמדע שטאדט פיר איהרע אייגענע קינדער".
דער בית-המקדש איז געוואָרען ליידיג. דער מארק פון אקרא האט געבילדעט
אין ירושלים נאך א שטאדט. דאָרט האבען זיך בעזעצט די סירישע סאָלדאטען,
דאָרטען האבען אויך געוואוינט די העלעניסטען. כדי צו בעשיצען אקרא פון
אנפאל, האט מען איהר ארומגערינגעלט מיט פעסטע ווענד און הויכע
טורעמס, העכערע ווי די ווענד פונ'ם דערביינגען בית-המקדש, און זיך
פערזיכערט מיט געוועהר און עסענוואַרג.

מענעלאוס, וועלכער האט געבראכט צו די אלע שוידערהאפטע חורבנו'ת
איז אבער אויך ניט געווען צופריעדען מיט דער פרוכט פון זיין ארבייט.
וואָרום פאר וועמען האט ער איצט געוואָלט שפּיעלען די ראָליע פון א כהן
גדול — איצט ווען קיינער האט דעם בית-המקדש נישט בעזוכט, ווען

דאָס גאַנצע פאָלק האָט זיך אָבגעקעהרט פון איהם? ער איז געבליבען אלליין: ער האָט אין בית־המקדש געהערט נאָר דאָס עֲבֿאָ פון זיין אייגענעם קול, און דאָס האָט ביי איהם אַרויסגערופען אַ נייעם פּלאַן. דאָס יודענטום, דאָס געזעץ, די תורה אַלץ דאַרף פערניכטעט ווערען און די יודען דאַרפען אָננעהמען דעם גריכישען קולטוס. זענענדיג שטאַרק אויפגעבראַכט אויף די יודען און זייער רעליגיאָן, האָט ער אַקצעפּטירט דעם פּלאַן און מיט גרויס אכזריות זיך גענומען איהם פערווירקליכען. דאָס יודישע פאָלק מוז אינגאַנצען העלעניזירט ווערען און טריי דינען אַנטיוכוס׳ן — דאָס איז געוועזען די אידעע פון דעם נייעם בעפעהל, וועלכער האָט געדראָהעט מיט טויט־שטראָף יעדען, וואָס וועט וואַגען איהם עובר צו זיין.

דערמיט האָט אַנטיוכס געוואָלט דערווייזען די אונמאַכט פון גאָט, וועמען דאָס יודישע פאָלק איז געוועזען אַזוי שטאַרק איבערגעגעבען און געטריי. אַנטיוכס, פערהאַלטענדיג זיך גלייכגילטיג צו זיינע אייגענע געטער, האָט זיך געפונען פערזענליך בעליידיגט דערפון, וואָס די יודען, נישט קוקענדיג אויף די בלוטיגע פערפאָלגונגען און רדיפות, וואָס זיי זענען אויסגעשטאַנען און שטעהען אויס ביז יעצט, גלויבען פון דעסטוועגען אין זייער גאָט און הערען נישט אויף צו האָפען, אַז ער וועט פערניכטען אַלע זייערע פייניגער און רשעים. אָט דעם יודישען גאָט האָט ער געוואָלט מנצח זיין, און צו דעם צוועק האָט ער אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, וועלכער איז פּובליקירט געוואָרען דורך ספּעציעלע בעאַמטע אין אַלע שטעדט פון יהודה, אַז מען זאָל אויפהערען מקים זיין די מצות פון דער תורה און מען זאָל מקריב זיין קרבנות נאָר פאַר די גריכישע געטער דערצו האָט מען אומעטום געדאַרפט אַוועקשטעלען מזבחות און סטאַטוען. אַנטיוכס האָט געוואָלט טרעפען מיט זיין קויל אין מיטען האַרצען פון יודענטום און האָט דעריבער געהייסען, מען זאָל נויטען יודען, מקריב צו זיין אויף די מזבחות אומריינע בהמות און איבערהויפּט חזירים.

די הייליגסטע דריי געזעצען, מיט וועלכע יודען האָבען זיך אונטערשיידט פון די געצענדינער: מילה, אָבהיטען שבת און ניט עסען קיין טרפ׳ע שפּייז, — זענען איצט שטרענג פערבאָטען געוואָרען און דעם מלך׳ס בעאַמטע האָבען אָהן רחמנות געטויט יעדען, ווער עס פלעגט האַנדלען נעגען דעם מלך׳ס ווילען.

אָנגעהויבען האָט מען מיט׳ן בית־המקדש. אַנטיוכס האָט צוגעשיקט אין ירושלים איינעם פון זיינע שרים, ער זאָל פון בית־המקדש מאַכען אַ טעמפּעל פאַר׳ן גריכישען גאָט ציאוס, אויפ׳ן מזבח פון דער פאָדער־

שטוב (עזרה) האָט מען מקריב געווען אַ חזיר, מיט זיין בלוט האָט מען פערשפריצט דעם קדשי-קדשים, דאָס פליישׁ האָט מען אויסגעקאָכט און מיט דעם פעטס האָט מען פערגאָסען די הייליגע תורה. נאָכדעם האָבען דער כהן גדול און די איבעריגע יודישע העלעניסטען געמוזט אויפעסען דעם געבראָטענעם קרבן. די תורה, וועלכע מען האָט געפונען אין בית-המקדש, האָט מען געשענדעט און פערברענט, ווייל לויט אַנטיוכס'עס מיינונג, האָט זי געפלאַנצט אין די הערצער ניט ריינע מדות און מעני-שען-ליעבע, נאָר שנאה און האַס. נאַכהער האָט מען אַוועקגעשטעלט אויפ'ן מזבח די אָבבילדונג פון צעאוס, און פאַר איהם האָט מען גע-דאַרפט מקריב זיין קרבנות (אָרום 17 תמוז — יולי 168).

אַזוי איז דער גאָט פון ישראל פערטריעבען געוואָרען דורך צעאוס'ן און ווידער איז געשענדעט און פערשמוצט געוואָרען דאָס איינציגע אָרט אויף דער וועלט, וואָס איז געווען גלייך הייליג פאַר יעדען יודען!

די טיעפע ליידען און שמערצען, וואָס ס'האָבען געפיהלט די יודי-שע הערצער, זעהענדיג דעם חלול-הקדש און די נאַציאָנאַלע אונגליקען, האָבען געפונען אַנ'אויסדריק אין צוויי קאַפּיטלען פון תהלים, וועלכע אונ-בעקאַנטע משוררים-לוים האָבען פערפאַסט. אין איינעם פון זיי ווערט געזאָגט:

א פייער האָבען זיי אָנגעצונדען אין בית-המקדש,
פערשוועכט האָבען זיי דעם משכן פון דיין נאָמען....
נישטאָ ביי אונז נישט קיין מופת, נישט קיין נביא....
און קיינער פון אונז ווייס ניט, ביז ווי לאַנג,
ביז ווי לאַנג, אָ גאָט, וועט דער בעליידיגער דיין
הייליגקייט פערשוועכען,
דער שונא דיין נאָמען לעסטערן?...

און דאָס פאָלק? ווי האָבען זיך די ברייטערע פאָלקס-שיכטען פאַק-טיש פערהאַלטען צו די דאָזיגע שענדליכע בעפעהלען פון דעם קעניגלי-כען טיראַן, וועלכע האָבען געהאַט פאַר זיך דעם איינציגען צוועק, — אָבצורייסען יודען פון זייער גאָט און אויסצולעשען אין זיי דעם לעצטען פונק פון זייער נאַציאָנאַלען געפיהל?

א שרעקליכען נסיון האָבען יודען געהאַט דאָס מאָל אויסצושטעהן. די תליה האָט ערוואַרטעט יעדען, וואָס האָט געוואַגט עפענטליך צו הי-

טען די געזעצען פון דער תורה; זאגאר מיט דעם נאמען יהוד'ער (יוד) איז פערבאטען געווארען זיך אנצורופען, און דאס אלץ האט פון דעסטוועגען ניט געהאלפען, אויסצומעקען דעם יודישען נאמען און גאט'ס ווארט צו פערניכטען! שטראמען פון מערטירער־בלוט האבען די ערד פון יהודה פערפלייצט, די בעסטע קינדער פון פאלק זענען געהאנגען און אכזריות'־דיג געפייניגט געווארען, און — יודען האבען זייער גאט ניט פערלאזען און זיינע געזעצען ניט פערשוועכט.

די יודען פון די סירישע און פעניקישע שטעדט, וועלכע האבען געלעבט צווישען די גריכען און צוזאמען מיט זיי, האבען, אמת ניט אויסגעהאלטען די שרעקליכע צוואנגסמיטלען פון אנטיוכס'עס בעאמטע און געבויגען זייערע קעפ פאר די גריכישע אבגעטער, פערלייקנענדיג, אדער טראגענדיג בעהאלטען טיעף אין הארצען, זייער גלויבען און זייער צוגעבונדענקייט צו דעם יודישען פאלק; אויך דא אבער האבען זיך געפונען אזעלכע, וועלכע האבען די ערשטע געגעבען דעם ביישפיעל פון העלדישען מערטירערטום, אפפערנדיג אלע ערדישע פערגניגענס, אויסשטעהענדיג די שרעקליכסטע ענויים און אוועקגעבענדיג זאגאר דאס גאנצע לעבען — פאר דעם אידעאל, פאר דאס הייליגע און אמת'ע, פאר דעם זין פון לעבען. אין אנטיוכיא גופא איז אנ'אלטער געלעהרטער, מיט'ן נאמען א ל י ע ז ר, אויסגעשטאנען די שרעקליכסטע יסורים און ענדליך אויך דאס לעבען מקריב געווען דערפאר, וואס ער האט ניט געוואלט עפענטליך אויפעסען דאס שטיקעל כשר פלייש, וואס אנטיוכס'עס משרתים האבען איהם דערלאנגט מיט דעם צוועק, דאס פאלק זאל מיינען, אז ער עסט חזיר. די פאלקס־לעגענדע ווייסט אויסער דעם צו דערצעהלען אויך פון א מוטער מיט איהרע זיעבען זיהן, וועלכע האבען זיך איינער נאכ'ן אנדערן אבגעזאגט צו ערפילען אנטיוכס'עס פערלאנג, און זענען דעריבער אכזריות'דיג געפייניגט געווארען דער מוטער אין די אויגען. לעבעדיגערהייד האט מען זיי אויפ'ן פייער געברענט, די הויט האט מען פון זיי אראבגעשונדען און איינצעלנע גליעדער אבגעשניטען, — און די יודישע מוטער איז געשטאנען און האט געקוקט און האט ניט אויפגעהערט אויפצומונטערן די קינדער, זיי זאלען די שרעקליכסטע יסורים אריבערטראגען, אבי גאט'ס נאמען ניט שענדען, אבי פאר די אבגעטער דעם קאפ ניט בויגען!

אין יהודא גופא איז די צאהל פון די מערטירער נאך גרעסער געווען; וואו נאר אנטיוכעס'עס בעאמטע זענען געקומען, האבען זיי גלייך

מזבחות אויפגעשטעלט און געפאָדערט פון דער בעפעלקערונג אינ'ם נאָמען פון קעניג, זי זאָל מקריב זיין חזירים פאַר דעם גאָט צעאוס אין דאָס פלייש עסען, זי זאָל עפענטליך אַרבייטען אום שבת, און אין די דיאָני־זישע וויין־יום־טובים איז נאָך דערצו צוגעקומען אויך די גזירה, אַז יודען זאָלען פאַרליכע פּראָצעסיעס אַיינאָרדענען לכבוד דעם גריכישען וויין־גאָט און איהם עהרען מיט אַלערליי אויסגעלאַסענקייטען און שכור'ע שמחות. קיין ערפאָלג האָבען אָבער די דאָזיגע בעאַמטע נישט געהאַט: זייערע אויפרופען האָבען גאַנץ וועניג יודען צונויפגעבראַכט ווייל די מעהר־הייט פון זיי איז שוין פון פריהער געהאַט אַנטלאָפען פון שטאָדט און זיך בעהאַלטען אין די הויהלען און טאָלען פון די יהודה'אישע בערג ג'דער אין די מדבריות'ען אַרום דעם ים־המלח. דער דאָזיגער פערעקשנ'טער ווי־דערשטאַנד האָט אַנטיוכס'ען נאָך מעהר אויפגערייצט, און ער האָט געשיקט איין בעפעהל נאָכ'ן אַנדערן צו בעשטראָפען די „איינגעשפאַרטע" יודען מיט דער גרויזאַמסטער אַכזריות. די בעאַמטע האָבען די דאָזיגע בעפעהלען, נאַטירליך, דורכגעפיהרט: געפונענע מגילות פון דער תורה זענען דורך זיי צוריסען און פערברענט געוואָרען; די יודען, וועלכע האָבען אין די דאָזיגע הייליגע מגילות אַ טרייסט געזוכט, אויף צו שטילען דעם וועהטאָג פון זייערע בלוטיגע פערפאָלגונגען, זענען אויף דעם גרויזאַמסטען אופן געטויט און געשענדעט געוואָרען, אַלע שוהלען און ישיבות אינ'ם לאַנד האָבען זיי צושטערט און פערוויסט, און הונדערטער שוואַכע פרויען, וועלכע האָבען אין דער אָבוועזענהייט פון זייערע מענער אַריינגעבראַכט די קינדער אינ'ם בונד פונ'ם יודישען פאָלק (מילה), זענען דורך די אונמענשליכע טיראַנען אויפגעהאָנגען געוואָרען אויף דער מויער פון שטאָדט מיט זייערע צאַרטע קינדער אויפ'ן האַלז. —

די ווירקונג פון די דאָזיגע אונמענשליכקייטען און גרויזאַמקייטען איז אָבער געווען פונקט דער היפך דערפון, וואָס אַנטיוכס האָט פון זיי ערוואַרטעט: אַנשטאָט אָבצושרעקען דעם פאָלק, האָבען זיי איהם נאָך מעהר פערביטערט און נאָך מעהר פערעקשנ'ט; דער טוידט האָט זיין שרעקליכקייט פערלוירען, און צוזאַמען מיט די פערפאָלגונגען איז געוואַקסען אויך די אינערליכע גרויסקייט, די שטאַנדהאַפטיגקייט, דער רעליגיעזער עקסטאַז. די דאָזיגע בעגייסטערונג איז אונטערגעהאַלטען און נאָך שטאַרקער צופלאַקערט געוואָרען אַ דאַנק דער פייערדיגער אַגיטאַציע פון די חסידים. דורך בעהאַלטענע וועגען פלעגען זיי זיך פון זייערע מערות אַרויסגנב'נען און אַרומגעהן פון שטאָדט צו שטאָדט

און פון דארף צו דארף, צונויפרופענדיג אומעטום די איינוואוינער און בעשווערענדיג זיי מיט פייער און גלות, זיך נישט אונטערצוגעבען, נישט צו פערשוועכען גאט'ס תורה און זיך מוסר-נפש צו זיין פאר גאט'ס נאמען.

די סורישע בעאמטע אין ירושלים זענען אבער באלד געוואהר געווארען, פון וואנען עס שטאמט די העלדישע עקשנות, און דער פיהרער פונ'ם גארניזאן, פ י ל י פ ו ס, האט זיך אוועקגעלאזען אין די בערג, אום אויפצוזוכען די אלע פערנומענע מערות און בעהעלטענישען. ווי די לעגענדע דערצעהלט, האט ער אין א געוויסען שבת'דיגען טאג געלאזען זיינע סאלדאטען ארומרינגלען איינע פון די דאזיגע מערות, אין וועלכער עס האבען זיך געפונען טויזענדער מענער, פרויען און קינדער, און זיי אויפגעפאדערט, ארויסצוגעהן און זיך אונטערצוגעבען אנטיוכס'עס בעפעהל. די בעלאגערטע האבען איינשטימיג געענטפערט: „ניין, מיר וועלען זיך אנטיוכס'עס בעפעהל נישט אונטערגעבען, און די הייליגקייט פון שבת וועלען מיר נישט פערשוועכען“. פיליפאס האט דאן בעפעהלען זיינע סאלדאטען זיך אריינצורייסען אין דער מערה, און די ח ס י ד י ם האבען, נישט וועלענדיג מחלל שבת זיין, קיין שטיין פון דר'ערד נישט גערירט, אום דעם אריינגאנג צו שטערן, און בלויז הימעל און ערד פאר עדות גענומען, אז זיי ווערן אהן א שום זינד געטויט. אלע בעלאגערטע זענען דאן דער'הרג'עט, דערשטיקט און פערברענט געווארען דורך דער דאזיגער מערדער-באנדע, וועלכע האט אין אלע עפנונגען פון דער מערה פייער-קנויטען אריינגעשליידערט, אום עס זאל זיך קיינער נישט קענען ראטעווען.

טיעף איז געוועזען דער שמערץ פון די טריי געבליבענע יודען, הערענדיג וועגען די דאזיגע שרעקליכע קרבנות, און אויך די מוטיגסטע פון זיי האבען אנגעהויבען ארובצופאלען ביי זיך. מיט וואס וועלען זיך די אונערטרעגליכע צרות ענדיגען? און פון הימעל זעהט זיך קיין צייכען נישט, וואס זאל טרייסטען און האפנונג איינפלאנצען; און קיין נביא שטעהט נישט אויף, וואס זאל פיהרען און דעם וועג ווייזען, וואס זאל גאט'ס ווארט מיט זיך ברענגען און אנזאגען, ווי לאנג די בלוטיגע פערפאלגונגען וועלען דויערן.

דאס איז איינע פון די שרעקליכסטע צייטען געוועזען אין דער געשיכטע פון דער יודישער מארטיראלאגיע.

זעקסטעס קאַפּיטעל

דער מכבּי'שער אויפשטאַנד

(168 ביז 160 פאַר קריסטוס-געבורט)

ווען די בלוטיגע רדיפות האָבען שוין דערגרייכט זייער העכסטע מדרגה, צוברענגענדיג דעם אידישען פאָרק ביז דעם תהום פון אונטערגאַנג און פערניכטונג, האָט אין יהודה אויסגעבראָכען אַן אויפשטאַנד. די אָנפיהרער פונ'ם אויפשטאַנד זענען געווען פון דער פאַמיליע חשמונאים אָדער מכב'עער, וועלכע האָבען זיך, אויסער זייער איבערגעגעבענהייט צו דער אמונה, אויסגעצייכענט אויך מיט זעלטענער קלוגהייט, אונגעוועהנליכער גבורה, און געלאַסענער פאָרזיכטיגקייט. איין גרייז-גראָהער פאָטער מיט זיינע פינף זיהן האָבען אויפגעהויבען די פאָהן פונ'ם אויפשטאַנד, וועלכער האָט אַריינגעבלאָזען אַ גייסט פון שטאַרקייט און מוט אין די אידישע הערצער אויף לאַנגע לאַנגע יאָהרען; דער פאָטער האָט געהייסען מתתיהו, יוחנן'ס זוהן און דער אייניקעל פון שמעון חשמונאי, וועלכער האָט געשטאַמט פון אהרן הכהן. ער האָט פריהער געוואוינט אין ירושלים, נאָר צוליעב די רדיפות האָט ער זיך געמוזט איבערקלייבען אין דעם קליינעם שטעדטיל מודעית (12 קילאָמעטער צו צפון פון ירושלים). פון זיינע פינף זיהן האָט יעדער געהאַט אַן אַרמ'יש צונאָמען: יוחנן הגדי, שמעון התרסי, יהודה המכבי, אלעזר אברן און יונתן אפוס. די דאָזיגע חשמונאים האָבען זיך מיט אַ טיעפען צער צוגעקוקט צו דער שרעקליכער לאַגע פונ'ם פאָטערלאַנד. „אַלע בתי-מדרשים זענען צישטערט, יהודה איז אַ שקלאַפין געוואָרען, טאָ וואָס טויג אונז נאָך אונזער לעבען?“ אַזוי האָט דער אַלטער מתתיהו געזאָגט צו זיינע זיהן און ענדליך בעשלאָסען, זיך נישט צו בעהאַלטען מעהר אין פערבאָרגענע ווינקעלעך און הוהלען, נאָר אַרויסצוטרעטען מוטיג און רעטען דאָס פאָלק פון פערטיליגונג, אָדער — שטאַרבען פאַר דעם

הײליגען אידעאל ! װען אײנער פון די סורישע בעאמטע, אפולאס, איז געקומען אין מודעית, נויטען די אײנװאוינער, זײ זאלען דינען די גריכישע געצען און האט אנגעהויבען פאדערען פון מתתיהו, אז ער, אלס דער אנגעזעהענסטער מענש און פארשטעהער, זאל דער ערשטער װײזען א בײשפיעל פון געהארכזאמקײט און אונטערטעניגקײט, האט דער לעצטער געענטפערט: װען אפילו אלע פעלקער פון דער סורי'שער מלוכה װעלען זיך ענטזאגען פון זײער רעליגיאן, איך אבער, מײנע זיהן און מײנע ברידער װעלען פערבלײבען טרײ דער אמונה. עס האט זיך געפונען דארט אײן איד, װעלכער האט געװאלט געפעלען װערען דעם סורי'שען בעאמטען און איז צוגעגאנגען צום מזבח מקריב צו זײן א קרבן פאר צעאוס'ן. דא האט ענדליך געפלאצט מתתיהו'ס געדולד; עס האט זיך אין איהם אנגעצונדען דאס פאטריאטישע און רעליגיעזע פײער און ער איז בעפאלען דעם בוגד און איהם געטויט נעבען דעם אלטאר; זײנע זיהן, בעװאפענט מיט מעסערס, זענען בעפאלען אפולעס'ן און זײן חיל, האבען זײ דערהרג'ט און דעם אלטאר האבען זײ צוכראכען. די דאזיגע פאסירונג איז געװען פאר אלע טרײע נאציאנאליסטען א סיגנאל ארויסצוטרעטען געגען שונא אין א ענטשלאסענעם קאמפף אויף לעבען און טויט און ניט צו פאלען, אזוי װי שלאכט-קרבנות.

מתתיהו האט גלײך נאך דער דאזיגער געשיכטע ארויסגעלאזען אנ'אויפרוף: „װער עס װיל נקמה נעהמען פאר דער תורה און אמונה, זאל געהן נאך מיר!“ באלד זענען צו איהם צוגעשטאנען די אײנװאוינער פון מודעית און פון דער אומגעגענד, און מתתיהו האט געזוכט פאר זײ א געשיצטען ארט אין די בערג פון אפרים. דא איז צו איהם צוגעשטאנען אויך דאס ביסעל חסידים, װעלכע האבען זיך געראטעװעט פון טויט און די אלע, װעלכע זענען געקומען צולויפען אהער פון די שרעקען און רדיפות, און אזוי איז אלץ מעהר און מעהר געװאקסען די צאהל פון די פערטײדיגער פונ'ם פאטערלאנד און פון דער אמונה. מתתיהו האט זײ פריהער געזאגט אז זײ װעט אויסקומען צו פיהרען א שװערען און בלוטיגען קאמפף און האט זײ צוגערײט, מפקיר צו זײן דאס לעבען פאר דער הײליגער זאך. מ'האט בעשלאסען זיך צו בעשיצען מיט געװעהר פון א'אנפאל אפילו אום שבת, ניט װי די חסידים, װעלכע האבען ־ישט געװאגט אויפצוהײבען א שטײן אין דעם הײליגען טאג. עס האט זיך אנגעהויבען א

הײסע בעוואפונגס=ארבײט און אפילו יענע חסידים, וועלכע האבען געהאוסט בלויז זיך צו פערטיעפען אין הײליגע ספרים, האבען מאססען=ווײז געקומען צושטעהן צו מתתיהו'ס מחנה און זיך פערזארגען מיט כלי=זיין. די לאגע אין לאנד איז געווען אזוי ווי אין דער צײט פון נאך די שופטים; די אײנוואוינער זענען צוזײהט און צושפרײט געווען אין הײהלען איבער די בערג, א טײל האט געהאלטען פאר'ן שונא, און נאר א קלײנער הײפעל איז געווען גרײט אויסצולײזען דעם פאטערלאנד מיט'ן אײגענעם בלוט; האט אבער דער הײפעל ווייניג געוועהר געהאט און איז בכלל גאנץ ווייניג אײנגעאיבט געווען אין דער קונסט פון מלחמה. א נצחון איז איצט, אלזא, נאך מעהר אונמעגליך געווען, ווי אין אנהויב פון שאול'ס מלוכה.

מתתיהו האט אויסגעמיטען אנ'אפענעם געשלעג מיט די סורי'ער, וויסענדיג, אז די צאהל פון זײן היל איז זעהר קלײן. נור זענענדיג בעקאנט מיט יעדען ווינקעל פון דעם לאנד, איז ער מיט זײנע זיהן און חיל פלינק איבערגעגאנגען פון אײן שטאדט אין דער אנדערער, האט צעשטערט די אלטארען פון די גריכישע געטער, בעשטראפט די אײנוואוינער, וואס האבען געהאלטען פאר'ן שונא, און פערפאלגט די גריכען, וועלכע האבען זיך איהם געטראפען אויפ'ן וועג. עס איז איהם אײניגע מאל געלונגען אויך צו צושלאגען א שוואכען סורי'שען חיל, אן וועלכען ער האט זיך אנגעשטויסען. ווען דער סורי'שער בעאמטער פלעגט ארויסשיקען פון ירושלים געגען די מורדים א גרעסערן חיל, פלעגען זײ מיט א מאל נעלם ווערען און מ'האט זײ ניט געקענט געפינען. קורץ, מתתיהו האט געפיהרט געגען דעם שונא א מלחמה, וועלכע איז מעגליך נאר אין געבירגיגע געגענדען און קען פערמאטערן זאגאר דעם שטארקסטען געגנער.

ווען דער אלטער מתתיהו האט געהאלטען בײ'ם שטארבען, האט ער פאר א ראט=געבער בעשטימט זײן עלטערן זוהן שמעון און אלס אנפיהרער פונ'ם אויפשטאנד דעם יונגער'ן, יהודה. ער האט זײ אנגעזאגט, אז זײ זאלען נישט קוקען אויף לעבען און טויט און שטרײטען ביז'ן לעצטען טראפען בלוט פאר זײער גאט און פאטערלאנד. באלד ווי יהודה המכבי איז געווארען אנפיהרער האט דער ווידערשטאנד אנגענומען נאך א שארפערען כאראקטער. ער איז געווען א העלד, יעמעם גלײכען די אידען האבען נישט אנגעזעהן פון דוד'ס און יואב'ס צײטען אן. פון זײן העלדען=נשמה האט געשטראמט אזא

אונזיכטבארע קראפט, וואס האט די אלע, וועלכע האבען זיך געפו־נען אונטער זיין אנפיהרונג, מיט טוידט־מוט אנגעפילט. דערצו איז ער געוועזען בעגאבט מיט א שארפזיכטיגען אנפיהרער־בליק, אנצוהויבען א קאמפף צו דער צייט, אויסצונוצען די שוואכע זייטען פון שונא און אבנארען איהם דורך א כלומר'שטער אטאקע. פון איין זייט איז ער געוועזען גלייך ווי א לייב אין זיין צארן־ און פון דער אנדערער זייט ווי א טויב, מיט זיין ווייכקייט און צערטליכקייט. ער איז געווען טריי דער אמונה, ווי די בעסטע פערזענליכקייטען אין דער אידישער פערגאנגענהייט. ער פלעגט זיך ניט פערלאזען אויף זיין אייגענער קראפט, נאר אויף גאט'ס הילף, צו וועלכער ער פלעגט זיך ווענדען פאר יעדען ארויסטריט. יהודה המכבי איז געוועזען אנ'אמת'ער אידי־שער העלד, וועלכער פלעגט זיך ערלויבען בלוט פערגיסען נאר אין נויט, אום צו בעפרייען און ערהויבען דאס אונטערדריקטע און גע־פאלענע פאלק, און די גאנצע עפאכע פון דעם דאזיגען אויפשטאנד טראגט אויך זיך זיין נאמען, זיין שטעמפעל און זיין כאראקטער.

אין אנהויב האט ער נאכגעטאן זיין פאטער און פלעגט זיך בע־נוגענען מיט'ן בעשטראפען די בוגדים, מיט'ן צוציהען צו זיך די וועלכע האבען זיך נאך ניט אבגעריסען פון יודענטום און אנטהון שא־דען קלייגע אבטיילונגען פונ'ם סורי'שען חיל; ווען די צאהל פון זיי־נע אנהענגער איז אבער פערגרעסערט געווארען דורך די, וועלכע האבען שוין נישט געקענט מעהר רוהיג בלייבען אונטער דעם פרעמ־דען יאך, האט יהודה בעשלאסען ארויסצוגעהן אפען געגען דעם גרי־כישען חיל, וועלכער האט זיך געפונען אונטער דער אנפיהרונג פון אפאלאניוס.

דער ערשטער אפענער געשלעג, וועלכען יהודה האט דורכגע־מאכט, האט זיך אויסגעלאזען זעהר גליקליך: (166) אפאלאניוס איז געפאלען טויט אויפ'ן שלאכט־פעלד און זיינע סאלדאטען זענען אדער פערוואונדעט געווארען אדער זיך צולאפען. דער בעזיעגטער סורי'שער חיל איז אפילו געוועזען ניט פיעל אין צאהל, פונדעסטוועגען האט דער דאזיגער נצחון צוגעגעבען מוט די יודישע קעמפפער. דעם ער־שטען מאל האבען זיי דעם שונא גלייך אין די אויגען געקוקט און עס האט זיי אבגעגאלטען! זיי האבען דערין געזעהן א צייכען, אז גאט האט נישט פערלאזען זיין פאלק, נאר ער בעשיצט עס מיט זיין אונזיכטבארער האנד. יהודה האט אבגענומען ביי דעם דער'הרג־

טען אפאלאניוס'ן זיין שווערד און האט מיט איהם געקעמפפט ביז'ן לעצטען אטעם-צוג.

דאן איז געגען יהודה'ן ארויס דער סורי'שער קריעגס-פיהרער העראן מיט א גרויסען חיל; מיט איהם זענען מיטגעגאנגען בוגדים-העלעניסטען, אום צו ווייזען איהם בעקוועמע וועגען איבער די בערג, וואו יהודה האט זיך געפונען. ווען די יודישע קעמפפער האבען צוערשט דערזעהן די גרויסע מחנה פונ'ם פיינד נעבען בית חורון האבען זיי אויסגעשריען: „ווי וועלען מיר עס וואגען צו שטרייטען געגען אזא גרויסען חיל?" נאר יהודה האט זיי בערוהיגט און אויפגעמונטערט און זיי דערמאהנט אלץ, וואס זיי האבען דא צו פערטיידיגען — זייער לעבען, זייערע קינדער און זייער תורה. נאכדעם איז ער שטורמיש בעפאלען די סוריער און האט זיי אינגאנצען צושלאגען. אכט הונדערט מאן פון העראנ'ס חיל זענען געבליעבען אויפ'ן שלאכט-פעלד און די איבריגע זענען אנטלאפען צו מערב-זייט אין לאנד פון די פלשתים. יהודה'ס ערשטער פאלשטענדיגער נצחון איבער'ן שטארקען שונא ביי בית חורון האט פונאנדערגעפלאקערט אין די יודישע הערצער די האפנונג, אז דער אויפשטאנד וועט זיך גליקליך ענדיגען, און אלע שכנ'ישע פעלקער האבען אנגעהויבען מורא האבען פאר דער העלדענקראפט פון די מכב'ער.

אנטיוכס'ן האט אין אנהויב וועניג וואס געקימערט דער אויפשטאנד אין יהודה, ווייל ער איז זיכער געווען, אז זיין חיל איז נאך גענוג שטארק, אום צו אונטערדריקען דעם אויפשטאנד אין רעכטען אנהויב; ווען אבער ער האט אנגעהויבען בעקומען אפטע ידיעות וועגען די מפלות פון זיינע חיל-אבטהיילונגען אין יהודה, און דערהערט וועגען דעם יודישען העלד יהודה המכבי, האט ער פערשטאנען, אז זיין רעכנונג בנוגע צו דער יודישער קראפט איז געווען אינגאנצען פאלש. שטורמיש-צוקאכט און אויפגעברויזט האט ער בעשלאסען צו מאכען איין מאל פאר אלע מאל א סוף פון יודען אינגאנצען; ער האט אבער דעם דאזיגען פלאן ניט געקענט באלד אויספיהרען, ווייל האבענדיג א קליינעם גארניזאן חיל, האט ער געמוזט דינגען סאלדאטען. צו דעם צוועק האט ער געדארפט האבען געלד, און דאס האט איהם גראד געפעהלט, ווייל זיינע ווילדע פערשווענדונגען און הוצאות האבען ווייט אריבערגעשטיגען די הכנסות; ערווארטען די אבצאהלונגען און מסים פון יהודה האט ער שוין געוויס ניט גע-

קענט. דערצו זענען נאָך צוגעקומען אַנדערע פערלעגענהייטען אויך: „שרעק-נאַכריכטען זענען איהם אָנגעקומען פון מורח און צפון". ארואַצעם, זיין סאַטראַפּ פון אדום, האָט זיך אָבגעריסען פונ'ם סוריש-בבל'שען מלך און בעפרייט דאָס פאָלק פון זיין יאָך; אַרטאַקסיאַס, דער מלך פון אַרמעניען, האָט זעהר וועניג אונטערטהעניגקייט אַרויסגעוויזען צו אַנטיוכס'ן און האָט זיך געפיהרט ווי אַ אונאָבהענגיגער פירשט. די איינוואוינער פון אַראַדוס און אַנדערע פיניצעאישע שטעדט זענען איהם אויך וועניג וואָס געהאָרכזאַם געוועזען. דאָס אַלץ האָט שטאַרק געווירקט אויף צו פערקלענער'ן זיינע הכנסות. כדי ווידער פול צו מאַכען זיין קאַסע, האָט ער געמוזט פיהרען מלחמות מיט די דאָזיגע פעלקער, און אום די דאָזיגע מלחמות צו פיהרען, האָט ער ווידער געמוזט געלד האָבען. אין אַזאַ פערצווייפעלטער לאַגע האָט זיך אַנטיוכס געפונען.

איהם האָט פונדעסטוועגען פאַרט זיך איינגעגעבען אָבצושפּאַרען וויפיעל עס איז געלד און דינגען חיל אויף איין יאָהר. מיט אַ העלפט פון דעם דאָזיגען חיל האָט ער גערעכענט אַליין אַרויסצוטרעטען נעגען די פעלקער אויף יענער זייט פרת, וועלכע האָבען זיך פון איהם אָבגעריסען, און די אַנדערע העלפט האָט ער איבערגעלאָזען אונטער דער אַנפיהרונג פון איינעם פון דער קעניגליכער פאַמיליע, ליזיאַס, וועלכען ער האָט איבערגעגעבען זיין יונגען זוהן צו ערציהען. בנוגע ווידער צו דעם יודישען פאָלק האָט ער זיין פּלאַן אינגאַנצען געענדערט. ניט צו העלעניזירען די אידישע מאַסע האָט ער איצט געשטרעבט — דאָס האָט שוין פאַר איהם קיין רייץ נישט געהאַט. ער האָט דאַן פעסט בעשלאָסען, אינגאַנצען צו פערניכטען און צו פערטיליגען דאָס איבערגעליעבענע פון דער אידישער בעפעלקערונג. צו דעם צוועק האָט ער ליזיאס'ן בעפויהלען, אַרויסצוטרעטען מיט'ן חיל נעגען יהודה'ן, און צו פערניכטען יעדען שפור פון אידען, אויסצומעקען יעדער זכר פון דעם אידישען נאָמען און צו בעזעצען אינ'ם לאַנד אַנדערע פעלקער. דערביי איז חאַראַקטעריסטיש דאָס, וואָס אינ'ם כלל פון דעם דאָזיגען פערניכטונגס-פּלאַן זענען אַריינגעגאַנגען אויך די יודישע העלעניסטען.

באַלד ווי עס איז בעוואוסט געוואָרען דער דאָזיגער פּלאַן, איז אַרויפגעפאַלען אַנ'אימה אין אַ שרעק אויף אַלע יודען און איבערהויפּט אויף די, וועלכע האָבען געוואוינט צווישען פרעמדע פעלקער. קיינער האָט ניט געקענט גלויבען, אַז יהודא'ס קליינער חיל וועט קענען זיך

ווידער־שטעלען געגען א מחנה קריעגסגעלערנטען מיליטער, אונטער דער אנפיהרונג פון א בעוואוסטען פעלד־מארשאל, ווי ליזיאס. אין יעדען לאנד און שטאדט, וואו עס איז אנגעקומען דעם מלך'ס בעפעהל, איז ביי די יודען א גרויסער טרויער אויסגערופען געווארען; מ'האט געפאסט, געוויינט און געקלאגט, מ'האט זיך אנגעטאן אין צוריסענע בגדים און זיך געוואלגערט אין אש. דערפאר אבער האט דער ראזיגער אונגעהערטער פלאן, צו פערניכטען דאס גאנצע פאלק, מענער פרויען און קינדער, — שטארק פערגרעסערט די צאהל פון די פאטריאטישע העלדען און קעמפפער פאר'ן פאטערלאנד. צו די מכב'ער זענען יעצט צוגעשטאנען אפילו יענע, וועלכע האבען זיך נישט אזוי שטארק איבערגענומען מיט'ן יודענטום, ווייל זיי האבען שוין קיין אנדער ברירה נישט געהאט. אום צו פערפעסטיגען און אונטערצוהאלטען צווישען די קעמפפער די הויכע שטימונג, איז פערפאסט געווארען א אייגענארטיגער ספר, וועלכער איז דערנאך פערשפרייט געווארען אינ'ם גאנצען לאנד; דאס איז דער ספר דניאל. פערפאסט איז דער ספר געווארען דורך די חסידים און איז געווען געווענדעט צו די, וועלכע זענען געווען איבערצייגט אין גאט'ס השגחה אויף דעם יודישען פאלק און געקענט גלויבען אין זיינע נסים.

די פרומסטע און טייערסטע פון פאלק האבען דאך אנגעהויבען צווייפלען אין די חסדים, וואס גאט טוט מיט יודען, דען עס האט זיך ניט בעוויזען קיין נביא, וועלכער זאל פאראויס זאגען א סוף צו די אונגעהויערע צרות און אונגליקען. דער ספר דניאל האט דעריבער געדארפט בערוהיגען די דאזיגע גלויביגע און בעפרייען זיי פונ'ם שעדליכען סקעפטיציזום, איבערצייגענדיג זיי, אז די נביא'ישע קראפט איז נאך ביי יודען נישט אויסגעגאנגען.

צו ערשט ווערען אין דניאל געבראכט ביישפיעלען פון רעליגיעזער שטייפקייט און זעלטענער מסירת־נפש בנוגע צו דער אמונה, און דערביי קומען, די ביישפיעלען פון אזעלכע מענשען וועלכע זענען לויט זייער ערציהונג צוגעוואוינט געווען צו פרעמדע זיטען. אזוי ווערט דארט געערדט וועגען דניאל'ן, חנניה'ן, מישאל'ן און עזריה'ן, וועלכע זענען ערצויגען געווארען אין כאלדעאישען (כשדים'שען) און פרסישען הויף.

זייענדיג פעסט איבערצייגט, אז די מלוכה, וועלכע שטיצט זיך אויף געצענדינערי און געוואלדטאט קאן קיין קיום נישט האבען, זאגט

דער מחבר פון דניאל נביאות וועגען דער נאָהנטער מפּלה פון דער סורי׳שער מלוכה. די נביאות ווערט, אמת, אַרויסגעזאָגט האַלב פערוויקעלט, האַלב פערדונקעלט, דאָך איז עס געווען גענוג פערשטענדליך צו יענער צײַט. די פיערטע מלוכה אויף דער ערד — בבל, פרס, און אלכסנדר מוקדן, וועלכע האָבען געהערשט איבער ארץ־ישראל, זענען די ערשטע דרײַ — וועט נאָט לעסטערען און שטערבען זײַנע הײליגע לײַט צופערניכטען און זײַן פאָלק פון זײַנע געזעצען אָבצורײַסען. די הײליגע לײַט וועלען זאָגאַר מוזען איהם זיך אונטערגעבען אײַן צײַט און צווײ צײַטען און אַ האַלבע צײַט (אַ יאָהר און צווײ יאָהר און אַ האַלבען יאָהר). דאַן וועט די הערשאַפט איבערגעהן צום הײליגען פאָלק אויף אײביג און אַלע מלכים וועלען איהם לויבען. אין אַ׳נאַנדער פאָרם ווערט דאָס זעלבע אויסגעדריקט אַזוי: די חוצפה׳דיגע סורי׳שע מלוכה, דער קלײנער האָרן פון דער פריהערדיגער גרויסער פרסי׳שער און מוקדוני׳שער אימפּעריע, וועט זיך פונאַנדערוואַקסען ווײַט און ברײט קײן מזרח, מערב און צפון, וועט זיך ביז׳ן הימעל ערהויבען, וועט די שטערען אַראָבשלײַדערן און מיט די פיס צוטרעטען; וועט זיך אויפהויבען איבער דעם בעשעפער פון די שטערען, וועט די טעגליכע קרבנות שטערען און אין בית־המקדש אַ געץ אויפשטעלען. אויף דער פראַגע, ווי לאַנג וועט דאָס געדויערען, ווי לאַנג וועט דער קרבן־תמיד בטל זײַן, ווי לאַנג וועט דער געץ אין בית־המקדש געוועלטיגען, ווי לאַנג וועט דאָס הײליגטום געטראָטען ווערען? — ענטפערט די שטים פון דער נבואה: ביז אָווענד און פריה־מאָרגען 2300, דאַן וועט ענדליך דער בית־המקדש אויסגעלעזט ווערען.

דער רעטעניש־פולער ספר דניאל מיט זײַן טיעף־דורכגעדרונגענעם נבואה־טאָן, מיט זײַנע טיעף־ריהרענדע בילדער־פאַרבען איז זעהר פיעל געלעזען געוואָרען צווישען די חסידישע קרײַזען. די מלאכים, וואָס פיגורירען אין ספר, די נסים, וואָס ווערען דאָרט דערצעהלט, דערצו די אַפּאָקאַליפּטישע פאָרם, אין וועלכער יעדער שטריך האָט זיך זײַן כוונה און דערצו אויך די בעדײַטונג, וועלכע שפּיעגעלט אָב די לאַגע פון דער געגענוואַרט, מאַכט נאָך דאָס הײליגע ווערק פיעל שפּאַנענדער. די געהײמניספולע שפּראַך, האַלב העברעאיש און האַלב אַראַמיש (כאַלדעאיש), מאַכט נאָך גרעסער די ווירקונג. אין דער צײַט, ווען די נביאים זענען שוין פערשוואונדען געוואָרען, האָט דאָס פערפאָלגטע פאָלק אין דעם דאָזיגען ספר אַ נײַע געטליכע ערשײַנונג געזעהען און געזוכט אין דעם צו געפינען אַ רמז אויף זײַן ערלעזונג!...

דערווייל רוקט זיך אלץ נעהענטער אן די געפאהר איבער דעם אידישען לאנד. ווען אנטיוכוס איז מיט א טייל חיל צום מזרח אוועק, האט זיין שטעלפערטרעטער ליזיאס בעשטימט אלס שר-צבא תלמי'ן און אלס געהילפען ניקנור און גורגיאש. דעם לעצטען איז אבגעגעבען געווארען א בעפעהל אנצוהויבען די מלחמה געגען יהודה; ער האט גע-פיהרט זיין חיל — לויט דער מסורה א מאן 40,000 אויסער רייטער — ביי'ם ברעג פון ים גלייך צום צענטער פון דעם היילינגען לאנד. די שומרונ'ער און די פלשתי'מער, די אייביגע שונאים פון יהודה — זענען איהם צו הילף געקומען. ער איז אזוי זיכער געווען אין זיין נצחון, אז ער האט שוין פעררופען פארויס אין זיין לאגער די שקלאפען-הענדלער מיט געלד און קייטען צו קויפען און צו בינדען די געפאנגענע יודען. אין דער צייט, ווען דער פיינד פערקויפט שוין פאראויס זייערע לייבער, קלויבען זיך די יודישע חילות צונויף אונטער דער פאהן פון יהודה המכבי, זייער צאהל גרייכט קוים זעקס טויזענד. איידער זיי אויף'ן שלאכט-פעלד צו-פיהרען, האט זייער גרויסער אנפיהרער געוואלט זיי מיט העלדעמוטיגער בעגייסטערונג אנפילען; ער האט דערום בעשטימט א פייערליכע פער-זאמלונג אין דער היסטארישער בערגשטאדט מצפה.

א מערקווירדיגע איבערחזר'ונג! מיט ניין דורות צוריק האט דער נביא שמואל א'עהנליכע פאלק'ס-פערזאמלונג צונויפגערופען אין דער זעלביגער שטאדט, ווען דעם פאלק איז א'עהנליכע געפאהר פארגעשטא-נען ווען איבער'ן לאנד איז געהאנגען די שווערד פון פערניכטונג. יהודה האט מצפה אויסגעוואוילט אויף דרום, ווייל דאס ארט איז נאך אמאל פערהייליגט געוועזען ביים פאלק און ווען דער בית-המקדש איז חרוב גע-ווארען, פאר גדליה'ס צייטען, האט די דאזיגע שטאדט פאר א צענטרום געדינט פאר די איבערגעבליבענע פון חורבן אין פערטרייבונג, און דארטען איז אויך א הייליגטום צום בעטען אויפגעשטעלט געווארען. יהודה המכבי האט אין מצפה גערופען זיין חיל צו בעטען פאר גאט, א גרויסע פאלקס-מענגע פון די ארומיגע שטעדט האבען זיך דארט פער-זאמעלט, כדי א'אנטייל צונעהמען אין דער פייערליכער תפלה פאר דער ישועה פון לאנד. זיי זיצען א גאנצען טאג אין א שטרענגען תענית, טוען זיך אן אין טרויער-קליידער און פערגיסען ביטערע טרערען פאר גאט, ער זאל זיך פון זיינע הויכע הימלען איבער זיין אונגליקליכען פאלק דער-בארימען און זיין אונגליקליכען לאנד א הילף שיקען. א ספר-תורה וואס איז פון בית-המקדש ארויסגעראטעוועט געווארען פון אנטיוכוס'ס הענד

און וועלכע דער חיל האט מיט זיך גענומען אלס פאהן פון קאמפף, הערט פונאנדערגעשפרייט און געלייענט, און די פערזאמעלטע וויינען, זיך דערמאהנענדיג, אז דער שונא וויל דאס דאזיגע הייליגטום פון זייער הארצען ארויס רייסען, כדי זיי פאר געצען-דינער צו מאכען. ווען די דאזיגע בעגייסטערענדע פארבערייטונגען זענען געענדיגט געווארען, האט יהודה זיך פערנומען מיט דער סטראטעגישער איינארדנונג פון זיין חיל. ער צוטיילט עס אויף פיער טיילען און איבער יעדען טייל בעשטימט ער אלס אנפיהרער איינעם פון זיינע דריי איבעריגע ברידער. לויט דעם געזעץ פון דער תורה הייסט יהודה אויסרופען צווישען חיל: ווער עס האט נאר וואס געהייראטעט און מיט זיין פרוי זיך נאך נישט אנגעפרעהט אדער ווער עס האט נאר וואס א הויז געבויעט און נאך איהם נישט בענייט, אדער ווער ווען דאס הארץ שרעקט פאר דער מלחמה, יענער זאל די מחנה פערלאזען און א היים זיך קעהרען! נאכדעם טרעט ער מיט זיין חיל ארוים געגען דעם שונא אין עמאוס, איינציגע שטונדען וועג פון מצפה. גיאורגיאש האט זיין לאגער פון א מאן פינףטויזענד פוסגעהער אין א מאן טויזענד רייטער אויף דעם זעלביגען פלאץ אויפגעשטעלט, וויל דורכדעם פונקט איז איהם לייכטער געווען אריינצודרינגען אין יהודה און אויך אנצופאלען אויף דעם חיל פונ'ם מכבי. דער סוריש'ער ארמעע-אנפיהרער האט געמיינט צובעפאלען פלוצלונג ביינאכט די אידישע מחנה. יהוה המכבי האט אבער זיך נישט געלאזט פערנארען. ווי נאר עס איז טונקעל געווארען און די נאכט איז צוגעפאלען האט יהודה זיין חיל איבער בעקאנטע וועגען שטילערהייד אריבערגעפיהרט און האט זיך דעם פיינד הינטען געשטעלט. ווען גיאורגיאש איז געקומען אויף דעם ארט, וואו דער אידישער חיל איז פריהער געשטאנען און האט איהם ליידיג געפונען, האט ער גערעכענט, אז יהודה'ס מחנה האט זיך פאר'ן פיינד דערשראקען און איז אבגעטראטען צוריק אין די בערג. דאן טראכט ער נישט לאנג און יאגט איהם כלומר'שט נאך. דערווייל איז אבער געוועזען אויסגערעכענט יהודה'ס פלאן. ער איז אנגעלאפען די סוריא'ער פון רוקען, איז אנגעקומען ביז זייער לאגער, האט איהם אונטערגעצונדען און איז זיי ווייטער נאכגעלאפען. נאר ווען עס האט אנגעהויבען טאגען, האט ערשט דאן גיאורגיאש בעמערקט, אז דעם פיינד, וועלכען ער האט געדענקט צו זוכען אין די בערג, שטעהט ביי איהם פון הינטען און איז גאנץ מונטער און דרייסט צו מלחמה גערייט. א גרויסער טייל

פון זײַן מחנה איז שוין אָבער געװען װײַט אװעק, און זײַענדיג
געצװאונגען שוין אַרויסצוטרעטען אין קאַמפף, האָט ער נאָר געקאָנט
אַ קלײנע אָבטהײלונג בעפעהלען, זיך אָבצושטעלען. דערװײַל האָט יהודה
אויך זײַן חיל אין אָרדנונג געבראַכט און איהם בעגײַסטערט מיט הײַ-
סע װערטער, צו קעמפפען פאַר'ן פאָלק, פאַר'ן לאַנד, פאַר גאָט און
פאַר'ן גלויבען. זײַן יונגערער ברודער, שמעון, לײענט אויף גיך פאַר
אײניגע בעגײַסטערענדע שטעלען פון דער תורה און גיעט די סאָלדאַ-
טען אַ פאַראָל, אויף צו דערקענען אײנער דעם צװײטען — תשועת ד'
(גאָט'ס הילף). די צאָהל פון דעם אידישען חיל האָט איבערגעשטיגען
די קלײנע אָבטהײלונג פון די סוריא'ער סײַ אין צאָהל און סײַ אין דער
בעגײַסטערונג, אַזוי אַז ער האָט איבער'ן פײַנד אַ גיכען און גרינגען
נצחון אָבגעהאַלטען און גיאורגיאש מיט זײַן מחנה האָט געמוזט אָבטרע-
טען. יהודה האָט אָבער געװאָרענט זײַן חיל נישט צו פערנעהמען זיך
דערװײַל מיט'ן רויב פון דעם בעזיעגטען שונא, װײַל דער גרעסטער
טהײל פון די סוריא'ער, װעלכע זענען אװעק פאָרויס, זענען נאָך נישט
בעזיעגט און זיי קאָנען יעדער װײַלע זיך אומקעהרען און דעם קאַמפף
בעגײַען. און װירקליך, װען די פאָראויסגעהענדע סוריא'שע מחנה האָט
זיך אַרומגעזעהען, אַז זײער קריגס-האָר מיט זײַן אָבטהײלונג איז נישֿ-
טאָ, האָבען זיי זיך אומגעקעהרט איהם זוכען. יהודה האָט באַלד פאַר-
בערײַטעט זײַן חיל דעם פײַנד צו בעגעגענען, נאָר צו אַ צװײַטען
צוזאַמענשטויס איז דאָס מאָל נישט געקומען. װי נאָר די סוריא'שע
מחנה האָט צוריק-װעג'ס פון דער װײַטענס דערזעהן דעם רויך, װאָס איז
אויפגעשטיגען פון זײער געװעזענעם לאַגער-פּלאַץ, האָט זי עס
נישט געקאָנט בעגרײַפען. אַנ'אומגעהויערע שרעק איז אויף זיי אָנגע-
פאַלען און זײַענדיג אָבגעשײדט פון זײער אָנפיהרער זענען זיי זיך
צולאָפען אין אַלע עקען. „אַ גרויסע ישועה איז געשעהן אין יענעם
טאָג," אין דער װירקליכקײַט האָט דאָס געשלעג בײַ עמאוס געהאַט
אַ גרויסע מאָראַלישע בעדײַטונג. װי דער נצחון זאָל נישט זײַן קלײן,
האָט ער דאָך אַרײַנגעגעבען דעם יודישען חיל מוט און געװעקט אין
זײַן האַרץ דאָס געפיהל פון צוטרוי צו די אײגענע קרעפטען. ס'איז
אויפגעהויבען געװאָרען די שװערד איבער'ן קאָפּ פון פײַנד, װעלכער
האָט דורות-לאַנג פערשקלאַפט דאָס פאָלק און בעהערשט דאָס לאַנד
און װעלכער האָט זיך גערעכענט פאַר אַ אונבעזיעגבאַרען ריזע אין
דער בעציהונג צו דער קלײנער, געדריקטער און געפּלאָגטער יהודה.

און אויב די האַנד וועלכע האָט צוערשט די שווערד איבער דעם אונבעזיגבאַרען שונא אויפגעהויבען, האָט אין אָנהויב געציטערט, האָט זי דאָך געמוזט וואָס ווייטער אַלץ זיכערער ווערען שוין דורכדעם אַליין, וואָס אינ׳ם בעוואוסטזיין איז זי שוין בעפרייט געוואָרען פון איהר בעדריקער. מיט לויב און געזאַנג קעהרען זיך די גליקליכע בעזיגער צוריק פון שלאַכט־פעלד צו זייער זאַמעלפונקט קיין מודעים און די הויכע בערג פון יהודה זענען, נאָך אַ פיעל־יאָהריגען טרויעריגען שטום זיין, פערהילכט געוואָרען פון אַ פריידיגען דונער־אויסברוך:

„הודו לד׳ כי טוב, כי לעולם חסדו!“

די בעזיגער האָבען נאָך אָבער זייער כלי־זין פון האַנד נישט געקאָנט אַרויסלאָזען. זיי זענען געווען גאַנץ איבערצייגט, אַז ליזיאַש, וועלכער האָט פון זיין מלך דעם בעפעהל בעקומען, גאַנץ יהודה צו פערטיליגען, וועט זיך צוליעב דער מפלה פון איינעם פון זיינע שרים נישט אָבזאָגען פון זיינע פלענער; פערקעהרט, מען האָט געקאָנט ערוואַרטען, אַז דער דאָזיגער פערביסענער יודען־פיינד וועט די סורי׳שע מחנה אין יהודה נאָך פערגרעסערן. זיי זענען דערום געבליבען בעוואָפענט און קריעגס־פערטיג, צו יעדע צייט דעם שונא אין לאַנד צו בעגעגנען. זיי האָבען געהאַט דאָס גליק צו זעהען, ווי זייערע רייהען וואַקסען אָהן אויפהער און דערגרייכען שוין די צאָהל פון אַ מאַן צעהן טויזענד, און אויב די געשיכטע ווייסט צו דערצעהלען פון „הייליגע מלחמות“, האָט די דאָזיגע מכב׳ער־מלחמה געוויס דעם דאָזיגען נאָמען פערדיענט. אין אַ יאָהר אַרום, ווען ליזיאַש איז מיט אַ געוואַלדיג גרויסען חיל אָנגעקומען קיין יהודה און פון דאָס ניי אָנגעהויבען די מלחמה, האָט ער שוין דאָרט געטראָפען אַ שטאַרקע פערטיידיגונג, נאָך אַ פיעל שטאַנדהאַפטיגערע און מוטיגערע, ווי פריהער. ער פערפעסטיגט זיין לאַגער אין בית־צור, אַ שעה פינף גאַנג פון ירושלים. יהודה המכבי געהט איהם אָבער אַנטקעגען מיט זיין צעהן־טויזענדיגער מחנה; עס צופלאַקערט זיך אַ ביטערע מלחמה, און די העלדיש־שטורמדיגע ענטשלאָסענקייט פון די יודישע קעמפפער האָט דורכאויס גובר געווען די קריעגס־קונסט פון די סורי׳ער. אָהן מוט ציהט ליזיאַש אָב פון יהודה, זיך איבערצייגענדיג, אַז די יודען זענען געווען צוגעגרייט נישט נאָר צום קאַמפף, נאָר אויך צום אמת׳ען טוידט; געגען אַזאַ בעגייסטערונג האָט ער זיך אינגאַנצען מאַכטלאָז געפיהלט; ער האָט אָבער געהאָפט, אַז אין גיכען וועט

זיך איהם ענדליך דאך איינגעבען אנ,ענדע צו מאכען מיט'ן יודישען
פאלק, ווען ער וועט זיין ארמעע פעסטער און גרעסער מאכען.
דערוויל איז אבער יהודה צייטווייליג בעפרייט געווארען פון דעם
סורי'שען יאך און איינפלוס; נאר אין עקרא האבען נאך די העלע=
ניסטען מיט מענעלאס'ן אין דער שפיץ זיך געהאט פערפעסטיגט,
וואהרשיינליך מיט דער הילף פון איניגע סורי'שע אבטהיילונגען.

א דאנק די צוויי ענטשלאסענע נצחונות ביי עמאות און בית=
צור האט זיך די לאגע אין לאנד פאלשטענדיג געענדערט. די בע=
דראהענדע געפאר איז פארביי, און מערקווירדיג: צייט די רדיפות
אויף דער יודישער אמונה האבען זיך אנגעהויבען און צייט דער בית=המקדש
איז דורך די סוריא'ער פעראונרייניגט געווארען, זענען פארבייגעגאנגען
ארום דריי און א האלב יאהר, פונקט ווי עס האט פאראויסגעזאגט
דער ספר דניאל. איצט האט דאס לאנד אנגעפאנגען זיך צו בערוהי=
גען. דעם דאזיגען גינסטיגען מאמענט האט דער מכבי און זיינע
אנהענגער אויסגענוצט זיך אריבערצוציהען קיין ירושלים, כדי די היי=
ליגע שטאדט צו בענייען. דאס אויסערליכע אויסזעהן פון דער הויפט=
שטאדט האט געמאכט אנ'הארצרייסענדען איינדריק אויף איהרע זיהן,
וועלכע האבען נאר וואס זייער בלוט פערגאסען פאר איהר הילף און
רעטונג. זי איז ענהליך געוועזען צו א מדבר, אין וועלכען ווילדע
חיות האבען נאר וואס זייער ווילדען רויב=שפיעל געענדיגט. בעזונ=
דערס פערוויסט איז דער בית=המקדש געוועזען. דער אולם איז געוועזען
פערברענט, די עזרות — צושטערט, אומעטום — געצען=אלטארען
און ביי יעדען אלטאר — דאס בילד פון גריכישען אבגאט צעאוס
און די געשטאלט פון דעם פרעכען אנטיוכוס. די העלדישע פאלקס=
קעמפפער האבען זיך אבער נישט געוואלט איבערגעבען די טרויער=
געפיהלען און די הארץ=שמערצען; זיי האבען געמוזט וואס שנעלער
זיך נעהמען צו דער בעוואפנונג'ס=ארבייט, כדי זיי זאלען נישט גע=
שטערט ווערען פלוצלונג דורך די אינערליכע און אויסערליכע פיינד.
ערשטענס האבען זיי צושמעטערט די צעאוס=בילדער, צובראכען די
אלטארען און דאס אלץ, ווי אויך אלע איבעריגע אונרייניגקייטען,
ארויסגעשליידערט פון דעם בית=המקדש=הויף. צוזאמען דערמיט הא=
בען זיי אבער אויך דעם מזבח צושטערט, געפינענדיג, אז נאך די
אלע אומווירדיגקייטען, וואס זענען אויף איהם דורך די סוריא'ער און
העלעניסטען אויסגעאיבט געווארען, איז ער שוין מעהר נישט ראוי

צו קיינע הייליגע עבודות. עס ווערט א נייער מזבח אויפגעשטעלט,
א נייער אולם אויפגעבויט און איינגאנצען ווערן נייע בית־המקדש־כלים
אריינגעבראכט. אין א משך פון דריי וואכען ווערט די דאזיגע ארבייט
פארטיג און אין פריהמארגען פון דעם פינף־און־צוואנציגסטען כסליו
(166) ווערט געפייערט די בענייאונג (חנוכה) פון בית־המקדש מיט
קרבנות און תפלות. אזוי התפעלות'דיג און אזוי טיעף איניג זענען די
פאריגע בית־המקדש־בענייאונגען נישט געווען. די אנוועזענדע זענען
בעגייסטערט געווען פון די ריינסטע, דערהויבענסטע געפיהלען; דער
טיעפער טרויער און די ביטערע ליידען, וואס האבען געפרעסט דאס
הארץ פון פאלק די לעצטע יאהרען זענען פערשוואונדען געווארען; עס
האט אויפגעלעבט די האפנונג אויף א גליקליכער צוקונפט. דער
„חנוכת־הבית" פון בית־המקדש איז דורכ'ן פאלק בעטראכט געווארען
אלס א נצחון פון יודענטום איבער'ן העלעניזמוס, אלס א נצחון פון
דעם יודישען גאט איבער די גריכישע אבגעטער. די בענייאונג האט
געדויערט גאנצע אכט טעג, די לויים האבען לארען־וויי דאנק און
לויב־געזאנגען און תהלים־קאפיטלען געזונגען. די לעצטע ישועה האט
זיי שטארק געגעבען צו פאעטישע שעפפונגען. דאס גאנצע פאלק פון
אלע שטעדט אין יהודה האבען זיך אין דער דאזיגער פייערונג בע־
טייליגט און, ווי ס'שיינט, האבען די איינוואוינער פון ירושלים אין
די טעג אנגעצונדען פייער'ן פאר דער טהיר פון הויז אלס סימבאלי־
שען צייכען פון דער אויפלעבונג פון דער הייליגער תורה, וועלכע
איז צו ליכט געגליכען. די חשמונאים מיט די איבערגעבליבענע
מיטגליעדער פון דער כנסת־הגדולה האבען עס דאן בעשטימט אלס
א געזעץ פאר זייערע ברידער אויף אייביג: די אכט טעג פון
25־טען כסליו אן מוזען יאהר־יעהרליך אלס א יום־טוב אבגעהיט ווע־
רען; יעדערער איז מחויב אין יענע טעג לויב־געזאנגען פאר גאט צו
זינגען צום אנדענקען פון דער בענייאונג, און די אבענדען מיט ליכט
אילומינירען. שוין העכער צוויי טויזענד יאהר ווערט דער מנהג ביי
יודען אבגעהיט און יעדעס מאל וועקט ער אין הארצען ביי יעדען
מיטגליעד פון פאלק אלטע ערינערונגען און נייע האפנונגען!...

פערשטעהט זיך, אז די אלטע ארדנונג אין בית־המקדש איז פון
דאסניי אויפגעשטעלט געווארען, די כהנים און די לויים האבען פון
דאסניי זייערע שטעלען פערטרעטען. נאר יענע בני־אהרן, וועלכע האר־
בען זיך, אונטער דעם איינפלוס פון העלעניזמוס בעטייליגט אינ'ם גע־

צענדיגסט, זענען בעזייטיגט געווארען פון׳ם בית=המקדש און פון אלץ, וואס איז מיט איהם פערבונדען. אין דער צייט, ווען די רייניגונג פון בית=המקדש איז פארגעקומען, האט יהודה המכבי, נישט פונאנדערלאזענדיג זיין חיל, ארויפגעלעגט אויף איהם די ארבייט פון בעוואכען די שטאדט אום צו פערהיטען איהר פון איין אנפאל, און ווי נאר די בענייאונג האט זיך געענדיגט, האט ער ארומגעמויערט דעם בית=המקדש=בארג מיט א הויכען מויער און איהם ארומגעצוימט מיט פיעל טורעמס. פאראויסזעהענדיג, אז דאס פאלק וועט נאך מוזען פיעל מלחמות אויסשטעהן, ביז וואנען עס וועט זיך די ווירקליכע פרייהייט ערווערבען, זארגט ער אהן אויפהער פאר דער בעשיצונג פונ׳ם לאנד, בויט פעסטונגען, פערשטארקט די וואך און א. וו. די שטאדט בית=צור, וואו ליזיאש האט געמיינט דעם לעצטען מאל זיך איינצווארדענען מיט זיין לאגער, האט יהודה אויך געלאזען בעפעסטיגען, און ענדליך איז דער פלאץ געווארען א וויכטיגער פערטיידיגונג׳ס=פונקט געגען די אדומ׳ער.

דער נצחון פון די יודישע פרייהייט׳ס=קעמפפער געגען די גוט בעוואפענטע און איינגעריכטעטע סוריא׳ער האט ארויסגערופען א שטארקע קנאה ביי די ארומיגע פעלקער און פערשטארקט די פיינדשאפט צו אידען. זיי הויבען אן צו פערפאלגען די אידישע איינוואוינער, וואס האבען זיך שוין פון לאנג=אן בעזעצט אין די פרעמדע לענדער פון דער אומגעגענד. די פלשתים׳ער אין דרום=מערב, די פיניציער אין צפון=מערב, די עמונ׳ער פון יענער=זייט ירדן, די סוריא׳ער און מקדוני׳ער אין דער גאנצער שכונה—אלע זענען געווארען גלייך דורכגעדרונגען מיט א פערביסענער שנאה צום אידישען פאלק; מעהר פון אלע האבען אבער זיך אין דער הינזיכט אויסגעצייכענט די אדומ׳ער. די רוהע פון פאלעסטינא האט געפאדערט איינצושטילען די דאזיגע פיינדליכע שכנים. יהודה המכבי האט אונטערגענומען א קריעגס=צוג געגען די בני=עשו, האט אבגעהאלטען איבער זיי א גלענצענדען נצחון און פערנומען ביי זיי א שטיק לאנד. גיך און ראשיג בעפאלט ער נאכהער די עמונ׳ער פון איבערן ירדן, וועלכע האבען געהאט אלס אנפיהרער דעם בערירהמטען טימטיאוס, אנ׳עקשנות׳דיגער און אונערמידליכער אידען=פיינד. מיט זיינע גלענצענד=געלונגענע קריעגס=צוגען האט יהודה פערזיכערט די לאגע פון די אידען, וואס האבען געוואהנט אין די דאזיגע געגענדען און אויף די אידישע שונאים האט ער א שרעק אנגעווארפען, צווינגענדיג זיי צו אכטען די אידישע קראפט אויב זיי האבען ביז איצט נישט געוואוסט צו אכטען דעם יישען גייסט...

ווען דער אידישער חיל האָט זיך אָבער צוריקגעקעהרט קיין ירושלים, האָט איהם דאָרט פון דאָס ניי אַ טרויעריגע ידיעה בעגעגענט, אַ ידיעה וועגען נייע אידישע פערפאָלגונגען. פון גלעד און בשן האָבען די אידען צו יהודה המכבי שלוחים געשיקט מיט יאָמערליכע בקשות, זיי צו ראַטעווען, ווייל די אָרטיגע געצענדינער האָבען זיך פערזאַמעלט און בעשלאָסען, זיי צו פערטיליגען. שוין טויזענד מאַן האָבען זיי אויסגעקוילעט און קינדער און פרויען אין קנעכטשאַפט פערקויפט. אומגעזאַמט קומען אָן אַזעלכע בקשות אויך פון גליל—דאָרטען געפינען זיך אויך די יודען אין גרויס געפאַהר, אומעטום איז נויטיג די גיכסטע הילף, אומעטום מוז רעטונג געשיקט ווערען. יהודה המכבי טהיילט זיין חיל אויף איניגע טהיילען: איין טהייל גיט ער איבער זיין ברודער פון גליל; די איבעריגע צוויי טהייל נעהמט ער צוזאַמען מיט זיין ברודער יהונתן, מיט וועלכען ער קומט גיך אָן קיין גלעד און בשן; אויף די איבריגע אָבטהיילונגען בעשטימט ער צוויי אָנפיהרער, וועלכע מוזען אין לאַנד בלייבען, צו בעוואַכען די מערב-גרענעצען פון יהודה געגען די אָנפאַלען פון די פלשתים'ער. שמעון ערפילט זיין שליחות שנעל און גליקליך. די פיינדליכע חילות, וועלכע בעגעגענען איהם פון פערשידענע זייטען, ווערען דורך איהם פאָלשטענדיג צושלאָגען, פעריאָגט און ביז די האַפען-שטעדט פערשטויסען. שמעון בעפרייט דעם גאַנצען גליל-געגענד און די אידישע איינוואוינער פון דאָרטען רעדט ער צו, זיך איבערצוציהען אין צענטרום פון פאַלעסטינא, כדי דאָס לאַנד זאָל שטאַרקער, בעפעלקערטער און בעפעסטיגטער ווערן. אַ פיעל שווערערען קאַמפף איז זיין ברודער יהודה'ן אויסגעקומען צו פיהרען; אין גלעד און אין בשן זענען געווען פעסטע, אויף בערג געבויטע און גוט געשיצטע פיינדליכע שלעסער און יהודה האָט זיי געמוזט מיט'ן שטורם נעהמען. אויפ'ן וועג האָבען איהם יעדעס מאָל בעגעגענט גרויסע פיינדליכע מחנות, וועלכע זענען אָנגעפיהרט געוואָרען פון דעם זעלביגען יודען-פיינד תימטאוס. יהודה'ן האָט זיך אָבער דער קאַמפף דאָך איינגעגעבען: ער פערנעהמט דעם גרעסטען טהייל פון דעם שונא'ס פעסטונגען, צושטערט זיינע מויערען, מאַכט די איינוואוינער אונשעדליך און בעפרייט פון דאָרטען די יודען, וועלכע ער פיהרט איבער'ן ירדן קיין יהודה. אַרום שבועות צייט קומט ער אָן מיט זיין חיל און מיט די אַרויסגעראַטעוועטע יודען צוריק קיין ירושלים (164). פון אַלע שטעדט אין יהודה קומט דאָס פאָלק בע-

גריסען די זיעגער און דעם יום-טוב צו פייערען מיט פרייד- און דאנק-געזאנגען, נייע לויב-הימנען פערהיליכען דעם בעניימען בית-המקדש!

אונטער דער צייט, וואס יהודה'ס שווערד האט געהאלטען אין איין וואונדער שאפען אויף רעכט'ס און אויף לינקס, האט זיך דער קעניגליכער הויף פון סוריא גארנישט געפרובט איהם וועלכע ס'איז שטערונגען צו מאכען. האט די סוריא'ער געפעהלט חיל? האבען זיי געליטען פון מאנגעל אין געלד-מיטלען? און אפשר זענען אנדערע פאליטישע אורזאכען דערביי געוועזען? עס ווערט אנגעוויזען, אז אין הויף האט בעקומען א גרויסע ווירקונג איינער א מאן פון עהרליכען געוויסען מיט'ן נאמען תלמי מרקין, וועלכער זאל האבען געוועזען גע-גען די יודישע פערפאלגונגען און וועלכער האט געשטיצט די פרייהייט פון דער יודישער רעליגיע. דערווייל איז אנטיוכ'ס שטערבליך-קראנק געווארען, לאזענדיג נאך זיך דעם אונמינדיגען טראן-פאלגער אופטער, און האט פאר א רעגענט בעשטימט זיין פערטרויטען פיליפוס; ליזיאש'ן וועלכער איז געוועזען דעם מלך'ס רעכטע האנד אין דער רעגירונג, האט די זאך פערדראסען און נאך אנטיוכס'עס טוידט — די לעצטע יאהרען פון זיין לעבען איז ער משוגע געוועזען — הויבען זיך אן אין הויף שטארקע אינטריגעס.

צוליעב די דאזיגע אינערליכע קריגערייען האט מען אין סוריא כמעט ווי אין גאנצען געהאט פערגעסען אן פאלעסטינא.

אויב אבער פאלעסטינא איז רוהיג געוועזען פון די אויסערע מלחמות, האט זיך נישט געענדערט די אינערליכע לאגע אין לאנד. אין ירושלים זענען געוועזען צוויי פערפעסטיגטע פלעצער, וואו די פיינדליכע פאר-טייען פלעגען זיך ארומרייסען. אין עקרא האבען נאך ווי פריהער געהערשט די העלעניסטען מיט זייער כהן-גדול מענעלאאוס, וועלכע האבען פארטגעזעצט זייערע פיינדליכע ארויסטרעטונגען געגען די נאציא-נאליסטען, געגען די חסידים און געגען דעם בעניימען בית-המקדש. יהודה המכבי האט בעשלאסען אינגאנצען צו פערניכטען דעם אינערליכען שונא. ער טרעט דעריבער ארויס מיט זיין חיל געגען עקרא, בויט אויף חאלען, שטעלט אויף שליידער-מאשינען, און נעהמט זיך די העלעניס-טישע פעסטונג צו צושטורמען. ווען די העלעניסטען האבען זיך געפיהלט שוואך געגען יהודה'ס אנגריף, האבען זיי געשיקט שלוחים קיין סוריא צו בעטען ביי אופטער'ן הילף. זיי ערקלערען דעם קעניג אדער זיין רעגענט אז אויב עקרא וועט איבערגעהן אין די הענד פון די חשמונאים, פער-

ליערט סוריא איינגאנצען איהר איינפלוס אין פאלעסטינא; זיי האבען אל-
זא געפאָדערט, אז דער מלך זאָל שיקען חיל קיין פאלעסטינא און מיט
געוועהר אויפשטעלען די העלעניסטישע ווירקונג אין לאנד. די פריעד-
ליכע שטימע פון תלמי מרקון, וועלכער האָט זיך געפרובט פערטיידיגען
די אינערליכע זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם יודישען פאלק, האט מעהר
קיין איינדרוק נישט געמאכט, און ווידער האָט זיך פונאנדערגעפלאקערט
א פייערדיג-בלוטיגע מלחמה. גראד איז יענער מאמענט געווען נישט
קיין גינסטיגער פאר'ן יודישען פאלק. עס איז געווען דאן דאָס שמיטה-
יאהר, ווען דאָס לאנד איז נישט געאקערט און נישט געזייהט
געוואָרען. די בעפעלקערונג האט זיך נאר ערנעהרט מיט די פרוכט פון
די בוימער און מיט די גרינסען פון די לאנקעס, וואָס די ערד גיט פון
זיך אַרויס. עס איז אלזא אונמעגליך געווען צו מאכען די געהעריגע זאמ-
לונגען פון תבואה און נאהרונגס-מיטלען פאר'ן חיל און פאר די פעס-
טונגען.

ליזיאש איז אַרויסגעטראָטען (162) אין בעגלייטונג פון דעם
טראָן-פאָלגער אנטיער מיט א גרויסען שטארקען חיל און אויך מיט
עלעפאנטען. געגען יהודה און האט געשטרעבט צו געהן מיט דעם וועג
קיין דרום, גלויבענדיג, אז דורך יענער זייט וועט איהם לייכטער זיין
אין לאנד אריינצודרינגען. דער מכבי האט נאר געקאָנט אַרויסשטעלען
געגען איהם איניגע טויזענד סאָלדאטען אויף'ן שלאכטפעלד, ווייל ער
האט געמוזט א געוויסען טייל פון זיין חיל איבערלאזען צו פערטיידיגען
די הויפטשטאדט, דעם בית-המקדש, די פעסטונגען און אויך בית-צור.
די לעצטע האבען פערשאפט דעם פיינד פיעל שוועריגקייטען אין זיינע
בעוועגונגען. דער גארניזאן, וואָס האט דעם דאָזיגען פונקט בעזיצט
האט געשטריטען מיט גרויסער מסירות-נפש, געמאכט אפטע אַרויספאַל-
טונגען און פערדאָרבען דעם פיינד'ס שטורם-מאשינעס. דאך האט בית-
צור לאנג זיך נישט געקענט האלטען געגען דעם שונא, ווייל אין שטאדט
גופא האט פערפעהלט שפייז און די געהיימע וועגען, דורך וועלכע עס
פלעגט צוגעפיהרט ווערען פראוויאנט פאר'ן גארניזאָן, זענען דורך ליז-
יאש'ן פערכאפט געוואָרען, נאָכדעם ווי איינער א פעררעטער פון דעם
יודישען לאגער האט איהם דעם סוד ענטדעקט. דער גארניזאן איז גע-
צוואונגען געווען די פעסטונג צו פערלאזען. ליזיאש האט זיך שוין גע-
גרייט צו געהן גלייך אויף ירושלים. יהודה המכבי איז נאר געבליבען
מיט זיין טייל חיל דעם פיינד צו בעגעגענען. אין בית-זכריה, נישט

ווײַט פון בית־צור, האָבען די יודען פון דאָסנײַ געהאַט די געלעגענהײַט זײַער העלדענמוט אַרויסצוווײַזען. אלעזר, אײַנער פון דעם מכבי'ס ברידער, זעהענדיג אויף אַ עלעפאַנט אײַנעם פון די אויסגעפוצטע סוריאַ־שע שרים, האָט געמײַנט, אַז דאָס רײַט דער מלך אַלײַן, איז ער אונ־טער דעם עלעפאַנט אַרונטערגעקראָכען און איהם דערשטאָכען, אלעזר אַלײַן איז דערשטיקט געוואָרען אונטער דער שווערער משא פון דער גע־פאַלענער חיה. דאָך האָט די גרויסע מענגע פון סוריאַ'שען חיל גובר געווען דעם קלײַנעם הײַפעל ערבּיטערטע פרײַהײַטס־קעמפפער. יהודה המכבי טרעט אָב און ציהט זיך צוריק קײַן ירושלים. ליזיאַש יאָגט איהם נאָך. ער איז שוין אין דער הויפּטשטאָדט אַרײַנגעדרונגען, יהודה פערטײַדיגט מיט העלדענמוט דעם בית המקדש, וועלכען ליזיאַש בעלאַ־גערט, די בעלאַגערונג געדויערט זעהר לאַנג. אין בית־המקדש האָט דערווײַל אָנגעהויבען צו פערפעהלען שפּײַז; דאָס שמיטה־יאָהר געדויערט נאָך און דער חיל געהט אוים פון הונגער. אײַנציגווײַז פערלאָזען די קעמפפער, פערדאַרטע און פערשמאַכטע, זײַער פּלאַץ. נאָר יהודה המכבי מיט זײַנע ברידער און אַ קלײַנע צאָהל איבערצײַגטע אַנהענגער, אַנערקענען נישט ניט דעם פײַנד און נישט דעם הונגער. זײַ שטרײַטען אָהן אויפ־הער און בעקעמפפען דעם פײַנד. דאָך ווערט זײַער לאַגע פון מינוט אונערטרעגליכער. נישט קײַן לעבעדיגע מענשען פון פלײַש און בלוט, נאָר שאָטענס, בעגײַסטערטע פון פרומקײַט און פאָלק'ס־ליעבע, שטעהען בײַם טורם פון בית־המקדש. וואָלט עס דען געקאָנט לאַנג געדויערען? פּלוצלינג איז אָבער אַ וואונדער געשעהען.

יענער פיליפּוס, וועלכען דער פערשטאָרבענער אַנטיוכס האָט אַלס רעגענט בעשטימט און בײַ וועלכען דער פאַלשער ליזיאַש האָט די מאַכט אָבגענומען, האָט אין פרס און מדי פערזאַמעלט חיל און איז געגאַנגען אויף אַנטיוכיא, די הויפּט־שטאָדט פון סוריא, כדי בײַ זײַן געגנער די ממשלה פון די הענד אַרויסצורײַסען. ווי נור ליזיאַש האָט זיך דערפון דערוואוסט, איז ער געצוואונגען געווען זײַן חיל פון ירושלים אַרויסצופיהרען, כדי איהם געגען פיליפּוס'ן צו פיהרען. ער רעדט אײַן דעם יונגען מלך מיט די אידען שלום צו שליסען. יהודה איז אָבער אײַנגעגאַנגען מיט'ן פײַנד שלום צו מאַכען נאָר אונטער דער בעדינגונג, אַז די אידישע גלויבענס־פרײַהײַט זאָל בשום אופן מעהר נישט בעשרענקט ווערען. אַזוי האָט זיך די דאָזיגע מלחמה געענדיגט צום גונסטען פון די אידישע פרײַהײַט'ס־קעמפפער. זײַער ערפאָלג איז

אַ צווייפאַכיגער געווען: ערשטענס, איז די אידישע רעליגיע בעפרייט געוואָרען פון דער פרעמדער בעדריקונג; צווייטענס, האָט דער סוריא'שער הויף אָבגעטון זיין שיצענדע האַנד פון די העלעניסטען, און זיי האָבען דאָך געמוזט ענדליך זייער פעסטונג עקרא פערלאָזען. מענעלאוס, וועלכער האָט דעם אידישען פאָלק אַזוי פיעל ליידען פערשאַפט, ווערט דורך ליזיאש'ן גופא אַנערקענט פאַר אַ פערדאָרבענעם מענשען, און נאָכדעם ווי ער האָט צעהן יאָהר די כהונה-גדולה מיט זיינע מעשים פערשוועכט, האָט ער דורך דעם סוריא'שען חיל-אנפיהרער זיין טוידט-שטראָף בעקומען.

נאָך דעם פרידענס-אָבמאַך צווישען דעם סוריא'שען הויף און דעם יודישען פאָלק, נאָכדעם ווי אין לאַנד איז ווידער רוהיג און די אָרדנונג פון דאָס ניי אויפגעשטעלט געוואָרען, האָט געמוזט ווידער געוועהלט ווערען אַ כהן-גדול, וועלכער זאָל זיין דער פערטרעטער פון פאָלק און בעפאָלמעכטיגטער פון לאַנד. און ווער איז געווען מעהר פאַסענד פאַר דעם הייליגען פאָסטען און פאַר דער ממשלה פון יהודה המכבי? ער בעטרעט ווירקליך די דאָזיגע שטעל און נוצט איהר אויס פאַר דעם גליק פון זיין געליעבטען פאָלק און צום גוטען פון זיין הייליגען גלויבען.

אין דער דאָזיגער רוהע-צייט האָבען די קעמפפער געקאָנט אויסקלייגען די שווערד פון האַנד און זיך פערנעהמען מיט פרידליכער אַרבייט. דער לאַנד-בעזיצער האָט זיין פעלד בעאַרבייט, די געלעהרטע האָבען תורה געלערנט, די טיעפע וואונדען פון דער נאָהענטער פערגאַנגענהייט האָבען שוין אָנגעהויבען זיך צו פערהיילען און מיט אַ פרישע הויט בעצויגען צו ווערן; די רוהיגקייט איז אָבער נישט קיין דויערהאַפטע געווען. צוליעב די פריהערדיגע פאַרטיי-סכסוכים זענען די גייסטער נאָך צו אויפגערעגט געווען, אום די נאָהענטע פערגאַנגענהייט אַזוי שנעל מיט אַ שלייער צו פערדעקען. אין ירושלים האָבען זיך נאָך איינגעפונען אָפענע אָדער געהיימע העלעניסטען, וועלכע האָבען אין הארצען געטראָגען אַ שנאה צו יהודה המכבי און צו זיינע אָנהענגער. די זעלביגע האָבען אויסגענוצט יעדע גינסטיגע פאָליטישע געלעגענהייט, אום פון זייער געגנער נקמה צו נעהמען. גראָד איז צו יענער צייט אַ גרויסע ענדערונג פאָרגעקומען אין סורי'שען הויף· דער פרינץ דימיטריוס· דער פרעטענדענט אויפ'ן טראָן· האָט די ממשלה פערכאַפט און אופטער'ן· ווי אויך ליזיאַש'ן·

בעזהפתם פון דער רעגירונג. די העלעניסטען האבען יהודה-המכבי'ן
מיט זיינע אנהענגער פער'מסר'ט פאר'ן נייעם מלך. אין דער שפיץ
פון די דאזיגע מוסרים איז געשטאנען דער כהן אליקום אדער אלקי-
מאס, פון וועלכען ס'איז בעוואוסט נאר דאס, אז ער איז געוועזן
דעם בעריהמטען יוסי בן יועזר'ס פלעמעניק; אלקימאס איז געוועזן
בעזונדערס אויפגעבראכט אויף יהודה המכבי דערפאר, וואס יענער
האט איהם בעזייטיגט פון בית-המקדש צוליעב זיין געצענדיענערישען
פערגאנגענהייט אין מענעלאס'ס צייט. מיט פערשיעדענע גאלדענע
מתנות האט ער זיך א וועג צום מלך אויסגעטרעטען, און דאס האט
ער אויסגענוצט, אויף צו פער'מסר'ן יהודה-המכבי מיט די חסידים.
איבערהויפט איז די מסירה געווענדעט געוועזן געגען דעם ערשטען
און ער מיט זיינע חברים האבען איינגעשמועסט דעם קעניג, אז בי
זמן די חשמונאים לעבען וועט קיין רוה אין לאנד נישט זיין. דימי-
ריוס איז פון דער מסירה געוועזן שטארק צופריעדען: דאס האט איהם
געגעבען אנ'אויסרייד פון דאס ניי אונטערצווארפען אונטער דער
מאכט פון די סורי'ער דאס קליינע האלב-בעפרייטע מדינה'לע. ער האט
אבער נישט געוואלט אנהויבען די אונטערדריקונג פון פאלעסטינא
מיט די זעלביגע מיטלען, מיט וועלכע עס האבען זיך בענוצט זיינע
פארגענגער, די פריהערדיגע הערשער פון אנטיוכיא. ער האט נישט
געוואלט אפען בעשרענקען די יודישע רעליגיאנ'ס-פרייהייט; לכתחלה
האט ער נאר געוואלט, אז דאס יודישע פאלק זאל אנערקענען דעם
כהן-גדול, וועלכען ער וועט בעשטימען און וועלכער דארף אין דער
זעלבער צייט זיין אויך דער פערטרעטער פון לאנד. דאס האט דעם
פאלק געדארפט שטענדיג דערמאהנען אן זיין אבהענגיגקייט. כדי צו
פערהיטען וועלכען עס איז ווידערשטאנד שיקט ער קיין ירושלים זיי
ווילד-גראבען קריעגס-העער בכהידם מיט א גרויסען חיל. דער זעלבי-
גער איז אין דער אידישער הויפשטאדט אנגעקומען מיט פריעדען אויף
די ליפען, אבער יהודה, מיט זיינע ברידער און טרייע אנהענגער האבען
זיך נישט געלאזען פערפיהרען. זיי זענען געוועזן איבערצייגט, אז
בכהידם זוכט זייער טוידט און זיי האבען זיך בעצייטענס גערא..עוועט
פערלאזענדיג ירושלים. די חסידים, וויטער, נישט האבענדיג אין
הארצען קיין שום חשד, האבען זיך געלאזען איינרעדען. זיי האבען
געגלויבט אלקימאס'ן, וועלכער שטאמט פון אהרן הכהן. א גרויסער
פערזאמלונג פון אנגעזעהענע סופרים. אפשר אויך דער גאנצער קא..

פום פון דער בענייטער כנסת=הגדולה גיעבען זיך אונטער אלקימאס'ן,
און בכחידס'ן דריקען זיי אוים זייער צוטרוי און בעטען, צו זארגען
פאר דער רוהיגקייט פונ'ם לאנד, און א'ענדע מאכען צו די
געוואלדטאטען. דער נייער כהן=גדול פון זיין זייט פערזיכערט, אז
דאס זעלבע איז אויך זיין ציעל און זיין שטרעבונג, דאס לאנד ענד=
ליך צו בערוהיגען און די ארדנונג אויפצושטעלען. ער זוכט נאר
דאס גליק פון זיין פאלק און זיין וואוילשטאנד, דערויף גיעט ער
אויך א שבועה אין בית=המקדש. ווי נאר אבער ער האט בעקומען
די הערשאפט איבער'ן בית=המקדש און איבער דער שטאדט ירושלים,
האט ער באלד אין איין טאג געלאזען אויסקוילענען זעכציג חסידים
פון דער כנסת=הגדולה, צווישען וועלכע עס האט זיך אויך איינגעפו=
נען זיין פעטער יוסי בן=יועזר. דער דאזיגער שענדליכער טאט צו=
זאמען מיט דער שבועה=פעלשונג האט באלד אויפגעבראכט דאס גאנ=
צע לאנד געגען דעם מערדערישען כהן=גדול און דאס פאלק האט
זיינע פערוויינטע אויגען ווידער צו די מכבי'ער אויפגעהויבען. א סך
פון יענע, וועלכע זענען אין אלקימאס'ס פארטיי איבערגעגאנגען,
פערלאזען איהם אויף דאס נייע און לויפען צו די חשמונאים קיין
מודיעים.

ווען בכחידס האט נישט ווייט פון ירושלים ארומגערינגעלט א
גרופע אלקימאס'ס געגנער און זיי געטוידט, האט זיך אין לאנד פונ'סניי
פונאנדערגעפלאקערט די בירגער=קריעג. עלטערע לייט און יונגערע
מענשען, וועלכע זענען דורכגעדרונגען געוועזען מיט ליעבע צום פאלק
און לאנד, מיט טרייהייט צו דער אמונה און א שטרעבונג צו פרייהייט,
האבען זיך ווי פריהער, צונויפגעקליעבען ארום די חשמונאים=ברידער.
נאך אלקימאס'ן, ווייטער, זענען נאכגעגאנגען די אלע עהרגייציגע,
אלע זינדיגע און פערדארבענע. אזוי שטעהען ווידער אמאל צוויי
פיינדליכע פארטייען געגען אנ'אנדער. אין אנפאנג איז די העלעניסטי=
שע פארטיי שטארקער געווען. האט זי דאך געהאט צו הילף דעם
סוריא'שען חיל! מיט דעם זעלביגען האט אלקימאס דאס לאנד ארומ=
געצייזט און געצוואונגען די איינוואוינער געהארכזאם צו זיין דימיטריוס'ן
און איהם, אלקימאס'ן, צו אנערקענען אלס כהן גדול. אומעטום און
אהנאויפהער וואקסט אבער דער אויטאריטעט פון יהודה המכבי; ער
בענייט דעם קאמפף געגען די העלעניסטען, בעשטראפט די פעררע=
טער און ווארפט אן אויף זיינע געגנער אזא אימה, אז די אנהענגער

פון אלקימאס'ן קאָנען זיך עפּענטליך אין דער פּראָווינץ מעהר נישט ווײַ־
זען, זײַ בלײַבען בעגרענעצט נאָר אין ירושלים. אלקימאָס האָט אויך
אזוי ווי זײַן פאָרגענגער מענעלאוס, געשטיצט זײַן מאַכט נישט אויף
דער ליעבע פון פאָלק, נאָר אויף דער סוריא'שער אַרמעע. ער קומט
פון דאָסנײַ קײַן אַנטיוכיא מיט נײַע מסירות אויף יהודה המכבי און
זײַנע פאַרטײַ־לײַט, און בעגעגענט שטענדיג די געהעריגע אויפמערק־
זאַמקײַט.

מיט די יודישע מורדים האָט דימיטריוס געהאָפט גיך פאַרטיג צו
ווערען; ער שיקט קײַן פּאַלעסטינאַ אײַנעם פון זײַנע פעלד־מאַרשאַלען
מיט'ן נאָמען ניקנור, מיט דעם בעפעהל אַנצוווענדען אַלע שטרענגקײַ־
טען געגען די אויפגעבונטעוועטע. דער סוריא'שער שר האָט אָבער
נישט געקאָנט באַלד צו דער אַרבײַט צוטרעטען. ער האָט געמוזט אָב־
וואַרטען נאָך אַ טײַל חיל, וועלכער איז איהם בעשטימט געוואָרען. דער־
ווײַל האָט ער זיך אָנגעהערט פיעל ערצעהלונגען פון יהודה'ס גבורה און
העלדענמוט; פיעל גרויסע מעשים האָט ער וואַהרשײַנליך אַלײַן צוגע־
זעהן; ענדליך איז דער דאָזיגער סוריא'שער פעלדמאַרשאַל געוואָרען
יהודה'ס פערעהרער און ער האָט זיך בעמיהט שלום צו מאַכען צווישען
איהם און דעם מלך. ער האָט געשיקט צו דעם מכבי דרײַ בעפאָלמעכ־
טיגטע מיט אַ פריעדענס־פּלאַן, ווי אזוי די קריעג אויסצוגלײַכען. די
שלוחים זענען אויך באַלד יהודה'ס פרײַנד געוואָרען און זענען ווירקליך
אויסען געווען אַן ענדע צו מאַכען צו דער בלוטיגער שלאַכט. אין דער
זעלבער צײַט האָבען זײַ אויך ניקנור'ן און דעם מכבי צונויפגעפיהרט, אום
זײַ זאָלען זיך פערזענליך דורכרעדען. דער אײַנדרוק פון דעם יודישען
העלד אויף דעם סורישען פעלדמאַרשאַל איז געווען אַ בעצויבערענדער.
דער לעצטער האָט איהם געוואונשען, אַז די דורות וואָס וועלען פון איהם
אַרויסקומען, זאָלען אין איהם געראָטען זײַן. די דאָזיגע גוטע בעציהונגען
צווישען ניקנור'ן און דעם מכבי האָט אַלקימס געזוכט צוצושטערן. ער האָט
פאַר'ן מלך גע'מסר'ט, אַז ניקנור שפיעלט דאָ אַלס פערמיטלער זעהר
אַ פאַלשע ראָלע, אַז ער זוכט נאָר יהודה'ס טובה, אַז ער האָט איהם
צוגעזאָגט צו בעשטימען פאַר אַ כהן־גדול. דאַן שיקט דימיטריוס זײַן
פעלדמאַרשאַל אַ שטרענגען בעפעהל, אַז ער זאָל זיך אָבהאַלטען פון אַלע
אונטערהאַנדלונגען מיט'ן יודישען לאַגער, און אַז פריעדען וועט נאָר
דאַן קאָנען געשלאָסען ווערע, ווען יהודה וועט אַ געשמידטער אין קײטען
קײַן אַנטיוכיא געבראַכט ווערען.

יהודה בעקומט אג׳אנצוהערעניש, אז ער זאל די פרײַנדליכקײַט
פון די סוריא׳ער מעהר נישט אנטרויען און ער פערשליעסט זיך פון דאס
צװײַ צװישען די בערג. ניקנור מיט זײַן חיל יאגט איהם דארטען נאך;
צװישען בײַדע לאגערען איז פארגעקומען א צוזאמענשטויס, אין װעלכען
די סוריא׳ער האבען געליטען א גרויסע מפּלה; ניקנור האט געמוזט צו=
ריק קײַן עקרא אבטרעטען. זעהר פערביטערט פון דעם אונגעלונגענעם
געשלעג זוכט ניקנור די מלחמה צו בענײַען מיט פערגרעסערטע קרעפ=
טען. ניאר דער עיקר האט ער געזוכט יהודה׳ן גופא אין געפענגעניש צו
פערכאפּען. ער איז ארויפגעשטיגען אויף דעם בית=המקדש=בארג (הר=
הבית) און פון דארטען געלאזט דאס יודישע פאלק פערזאמלען. װען די
כהנים און די מיטגליעדער פון דער כנסת=הגדולה האבען אויסגעדריקט
זײַערע אונטערטעניגסטע געפיהלען דעם מלך פון אנטיוכיא אינ׳ם נאמען
פון גאנצען לאנד, ענטפערט ער זײַ זעהר גראב, הויבט אויף דרא=
הענדיג זײַן האנד נעגען בית=המקדש און שווערט, אז ער װעט דאס
דאזיגע הײַליגטום אין פײַער פערברענען, אויב יהודה המכבי װעט איהם
נישט ארויסגעגעבען װערען. און כדי נאך מעהר צו װירקען אויפ׳ן
פאלק, האט ניקנור געלאזען פאנגען דעם געעהרטסטען און בעליעבטסטען
מאן פון ירושלים, מיט׳ן נאמען רגש, װעלכער איז צוליעב זײַן גרויסער
חשיבות אנגערופען געװארען „דער פאטער פון יודען". ער האט איהם
אין קייטען געשמיעדט און פאר א משכון גענומען אנשטאדט יהודה
המכבי; דער אלטער רגש האט אבער אלײַן זיך דאס לעבען גענומען,
כדי זײַן אויסלעזונג זאל נישט צווינגען דאס פאלק צו בעגעהן א שענד=
ליכען און שעדליכען טהאט. ניקנור האט נישט גערוהט און האט
ענדליך אויפגעזוכט יהודה׳ן צװישען די בערג, װאו דעם יודישען העלד
האט א גרויסע מענגע בעגלײַט. די נײַע שלאכט איז פארגעקומען אין
בית=חורון. דארטען האט יהודה ארויסגעשטעלט נעגען דעם צעהנטויזענ=
דיגען סוריא׳שען חיל בלויז דרײַ טויזענד מאן; די דאזיגע פערהעלטניס=
מעסיג קלײַנע צאהל קעמפּפער זענען אבער געװעזען בעגײַסטערט מיט
אונענדליכער ליעבע צו זײַער פאלק און גרענצלאזער פײַנדשאפט צו
זײַערע בעדריקער. דאס רעזולטאט פון דעם געפעכט איז געװעזען נאך
גלענצענדער פון די פריהערדיגע: דער יודישער חיל בעזיעגט דעם שונא
און ניקנור אלײַן לאזט זײַן לעבען אויפ׳ן שלאכט=פעלד; די סוריא׳ער,
פערליערענדיג זײַער אנפיהרער, לויפען זיך פונאנדער אין דער גרעס=
טער אונארדנונג און װערען פערשװאונדען צװישען די בערג.

די מלחמה ביי בית-חורון (אדער ריכטיגער: אדרתא) איז פארגעקומען אין 160-טען יאהר, דעם 13-טען, און דער איינדרוק פון דעם וואונדערבארען נצחון איז געוועזען אזוי גרויס, אז יאהרען לאנג איז דער דאזיגער טאג געפייערט געווארען צווישען יודען אונטער דעם נאמען יום-ניקנור. דער קאפ און דער ארעם פון דעם גע'הרג'טען סוריא'שען מארשאל איז געבראכט געווארען קיין ירושלים און איז אויפגעהאנגען געווארען ביי'ם טויער אלס צייכען פון גרויסען זיעג.

יהודה און די חשמונאים-פארטיי זענען ווידער געווארען די בעלי-בתים פון ירושלים, פון וואנען אלקימאס איז ענטלאפען, נאך דער מפלה פון סוריא'שען מיליטער. יהודה המכבי האט אבער פערשטאנען, אז דער נצחון איז נאך נישט קיין פאלשטענדיגער. דימיטריוס איז נישט ענהליך צו די פריהערדיגע מלכים פון אנטיוכיא: ער איז מעהר עקשן פון זיי און כל זמן ער האט נאך ביי זיך מיליטער, וועט ער פון מלחמה זיך נישט ענטזאגען. יהודה האט דארום פערקניפט בעציהונגען מיט רוים און מצרים, וועלכע האבען איהם צוגעזאגט הילף; ווייטער פון צוזאגען זענען זיי אבער נישט נעגאנגען.

דערווייל האט דימיטריוס ווירקליך צוזאמענגעשטעלט א פרישע ארמעע, וועלכע ער האט געשיקט קיין ירושלים אונטער דער אנפיהרונג פון דעם פריהערדיגען אכזריות'דיגען באקחידס'ן. דער זעלביגער האט זיין כארשרוט דורכגעמאכט דורכ'ן גליל און האט אויפ'ן וועג חרוב געמאכט פיעל שטעדט און אויסגע'הרג'עט פיעל יודען. יהודה האט דערווייל פערלאזען די הויפט-שטאדט: איהר שיצען איז שוין געוועזען אונמעגליך, ווייל ניקנור נאך האט איהר פעסטונג און מויער צובראכען. די בערג האבען שוין אויך מעהר נישט געקענט דיענען אלס זיכערונג פאר'ן יודישען חיל; דער פיינד האט פאר דער צייט פון די לעצטע מלחמות שוין געוואוסט אלע זייערע בעהעלטענישען.

דער מכבי פערפעסטיגט זיך אין דרום פון פאלעסטינא און דערווייל לאזט ער ארויס אנ'אויפרוף צום פאלק: יעדערער, ווער עס האט נאך אין הארצען א פונק ליעבע צום פאטערלאנד, צו גאט און צו זיין תורה, זאל צו איהם אין לאגער קומען און פאר דאס געווער זיך נעהמען. אויף דעם אויפרוף זענען א מאן דריי טויזענד געקומען צו יהודה קיין אלעשה; באקחידס פערפאלגט אבער דעם יודישען חיל מיט א אונגעהויערער ארמעע, מיט פוסגעהער, רייטער און עלפאנטען. שוין אליין ביים אנקוקען פון דער דאזיגער אונצעהליגער

מענגע פאַלט בײַ די יודישע קעמפּפער דער מוט. זײ בעשליסען בײַ זיך, די שלאַכט דורכאויס נישט אָנצוהויבען. זײ ווילען דערווײַל זיך צושפּרייטען איבערן לאַנד און אָבוואַרטען ביז וואַנען זייער מחנה וועט פערגרעסערט ווערען, ווען פון דער פּראָווינץ וועלען נאָך יונגע לײַט אָנקומען. אומזיסט האָט יהודה אָנגעווענדעט זײַן רעדע־קראַפט, זײ צו ערמונטערען, זײ זאָלען בײַ זיך פעסט זײַן. דער גרעסטער טײל איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען, נאָר אַ מאַן אַכטהונדערט זענען מיט יהודה'ן געבליבען. מיט דעם קלײנעם אָבער איבערגעבענעם הײַפעל פאַלט יהוּד אָן אויף באַקחידס'ס רעכטען פליגעל און רופט דאָרט אַרויס אַ פאָלשטענדיגען חורבן: די חיל־אָבטײלונגען טרעטען אָב, נאָר יהודה מיט אַ טײל קעמפּפער פערפאָלגט זײ ביז'ן סאַמע גרענעץ פון באַרג בנימין. דערווײַל האָבען אָבער די איבערגעבליבענע יודישע סאָלדאַטען געמוזט אַרײַנטרעטען אין שטרײַט מיט דעם רעכטען פליגעל, וועלכען זײ האָבען נישט געקאָנט בײַשטעהן. און ווען יהודה האָט זיך פון דער נאָכיאָגעניש אומגעקעהרט, האָט ער שוין די שלאַכט געפונען אין רעכטען ברען; ער ווײַזט פון דאָס נײַ שרעקליכע וואונדער פון דרײַסטקײַט, גבורה און קלוגשאַפט. פון בײדע זײַטען פאַלען טוידטע און פערוואונדעטע; די שלאַכט געדויערט פון מאָרגענס ביז שפּעט אין דער נאַכט. דאָך בײַ דער קלײנער צאָהל פון די יודישע העלדען, ווערט אַלץ קענטיגער דער פערלוסט (אבידה) פון יעדען אײנציגען, וועלכען דאָס בלוטדורשטיגע פעלד רויבט אַוועק. דעם פײַנד געלינגט ענדליך דעם קלײנעם העלדישען יודישען גאַרניזאָן אַרומצוזינגלען; דאָך הערען די אַרומגערינגעלטע נישט אויף צו קעמפּפען. ענדליך פאַלט אָבער דורך אַ פײַל דער גרויסער, דער מעכטיגער יהודה המכבי מיט'ן שווערד אין דער האַנד. דאַן צולויפען זיך די עטליכע איבערגעבליעבענע קעמפּפער; די ברידער פון יהודה דענקען שוין נישט וועגען נצחון, זײ שטרײַטען נאָר איבער זײער ברודער'ס טוידטען קערפּער און זײ געלינגט איהם פון פײַנד אָבצונעהמען, כדי עס זאָל קײן שענדליכער שפּאָט איבער דעם געפאַלענעם העלד נישט פאַלען. די שלאַכט בײַ אלעשא (160) האָט געמאַכט צו נישט די אַלע גרויסע נצחונות, וואָס די לײבען־העלדישע יודישע קעמפּפער האָבען איבער דעם פײַנד ביז אַהער אָבגעהאַלטען. דעם מכבי'ם חיל איז צוזײַהט געוואָרען און אַלקימאָס בע־

קומט פון דאָס נײַ די מאַכט איבער דער הויפטשטאָנד און איבער'ן בית=המקדש.

די יאָהרען=לאַנג=דויערענדע מכבים=מלחמות זענען אָבער דאָך נישט שפּורלאָז פערלוירען געגאַנגען. זײַ האָבען דאָס פאָלק פון זײַן מוטלאָזיגקײַט געוועקט; דער אַלט גרײַזער ישראל איז יונגער, פרישער געוואָרען. מען זאָגט, אַז מאַרטירער=בלוט הײלט וואונדען, און דער ווירקליכקײַט זענען פיעל אַלטע וואונדען בײַ'ם פאָלק אויסגעהײלט געוואָרען מיט דעם בלוט, וואָס די יודישע קעמפּפער האָבען פערגאָסען אונטער יהודה=המכבי'ס פאָהן. די גריכען עפענען שוין מעהר נישט זײַער מויל צום לאַכען, ווען זײַ בעגעגנען אַ יודישע מחנה, און די יודען ברויכען שוין מעהר נישט מיטצומאַכען די קינדישע אָלימפּען=שפּיעלען, כדי זײַער העלדישקײַט צו ווײַזען. נאָך די ערשטע אין מלחמה געפאַלענע קעמפּפער, האָט דאָס פאָלק זיך אַלײן דערקענט און זײַן היסטאָרישע אויפגאַבע פערשטאַנען; עס האָט זיך אַרויסגעוויזען אַלס אַ פאָלק, וואָס עקזיסטירט און מוז עקזיסטירען, טראָגענדיג אין זיך זײַן אײגענע תורה און זײַן אײגענעם מאָראַל; און דערוויזען האָט עס, אַז עס האָט גענוג קראַפט די דאָזיגע הײליגע גיטער צו בעשיצען: דער הערליכסטער בעווײַז און דער גלענצענדסטער צײכען איז דאָס פערגאָסענע בלוט פון די מכבים=העלדען!...

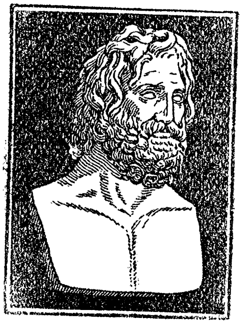

פלאַטאָן

אריסטאָטעלעס

דער דריטער פּעריאָד:

די הערשאַפט פון דער חשמונאים־דינאַסטיע

ערשטעס קאַפּיטעל

דער ערשטער חשמונאים-פירשט יונתן

(160 ביז 143 פאַר כריסטוס=געבורט)

אַ טיפער טרויער נעהמט אַרום דעם גאַנצען יודישען פאָלק נאָך יהודה המכבי'ס טויט. דאָס יודישע לאַנד איז ווירקליך פער'יתום'ט געוואָרען. גליעדער, גליעדער, איינצעלנע פונאַנדערגעטיילטע גליעדער, אָהן אַ קאָפּ, אָהן אַ האַרץ, אָהן אַ צענטראַלען פערבאַנד — אַזוי האָט אויסגעזעהען די יודישע אומה צו יענער צייט. ס'איז נישט געוועזען קיין איין גרויסע וויכטיגע פערזענליכקייט, וואָס זאָל קאָנען אָנפיהרען דאָס פאָלק און זאָרגען פאַר זיינע אינטערעסען. דער כהן=גדול אלקימאָס האָט פערטרעטען דעם העכסטען פּאָסטען אין לאַנד, ער איז אָבער נישט געווען צוגעפּאַסט צו זיין שטוהל: דאָס פאָלק האָט איהם נישט געליעבט, נישט געאַכטעט; קיין אַנדער אויטאָריטעט איז נישט אויס=געוואַקסען. און דערווייל האָבען די יודען רוהיג געטראָגען אויף זיך דעם פרעמדען יאָך, געבויגען דעם רוקען אונטער דער סוריא'שער קנעכטשאַפט. נאָך דער גרויסער בעגייסטערונג, וואָס יהודה המכבי'ס ערשטע נצחונות האָבען אַרויסגערופען אין לאַנד, איז אָנגעקומען אַ שווערע מידקייט, אַנ'אַפּאַטיע. דאָס פאָלק האָט דורשטיג געלעכצט נאָך מנוחה. צו זיין אָבהענגיגקייט איז עס שוין געוואוינט געוואָרען; דעם אויפשטאַנד פאַר די מכבים האָט אייגענטליך אַרויסגערופען נישט די פּאָליטישער פערשקלאַפונג, נאָר דער רעליגיעזער דרוק. לויט ליזיאַס'עס אָבמאַך מיט יהודה'ן זיינען אָבער די יודען פריי געוואָרען צו דינען זייער גאָט לויט

זייער געזעץ; דימיטריוס האט דעם דאזיגען אבמאך נישט געוואלט אונטערברעכען. ווייטער, אויב אין דער שפּיץ פון׳ם בית-המקדש איז לויט דעם מלך׳ס פערלאנג געשטאנען נישט דער פּאסענדער מענש, איז דאך אבער דער נייער העלעניסט אלקימאס אין א געוויסער הינזיכט נישט עהנליך געוועזען צו זיין פארגעננער מענעלאוס, דען ער איז דאך געוועזען אן׳אמת׳ער כהן, האט געשטאמט פון די ווירקליכע בני-אהרן, און אויב ער האט צוליעב פּארטיי-צוועקען געהאלטען פון דער גריכישער קולטור, האט ער דאך נישט ערלויבט זיך קיינע צו-להכעיס׳דיגע פערשוועכונגען און פערברעכען אין דעם זין פון דער תורה. אין בית-המקדש זענען רעגולער קרבנות געבראכט געווארען צו דעם איינציגען יודישען גאט, אין לאנד זענען די געטליכע געזעצען אונגעשטערט אבגעהיט געווארען. דאס אלץ איז געוועזען גענוג פאר דאס געפלאגטע און מידע פאלק, זיך צופריעדען צו שטעלען מיט זיין לאגע. דאך איז אבער געוועזען צווישען פאלק א געוויסער טייל, וואס האט נישט געקאנט מיט א גרינגען הארצען צוזעהן, ווי די סוריא׳ער בעל-הבית׳עוועט אין זייער היסטארישען לאנד; זיי האבען טיעף און קרענקליך געשטרעבט אויפצוהויבען דעם נאציאנאלען שטאלץ, און צו בעפרייען זיך פון דעם פּאליטישען יאך. דאס זענען איבערהויפּט געוועזען די אלטע איבערגעגעבענע אנהענגער פון דעם העלדישען מכבי, דאס זענען געוועזען אלטע קעמפפער אין דעם לייבען-לאגער, וועלכע האבען, בעגראבענדיג דעם טוידטען קערפּער פון זייער פיהרער אין דר׳ערד, דאך אין הארצען פערשלאסען זיין לעבעדיגען גייסט, וועלכער האט זיי גערופען צו טהאטען, צו העלדען-וואונדער פאר דער בעפרייאונג פון דעם פערשקלאפטען פאלק, וואס האט זיין קאפּ פאר׳ן בעדריקער געבויגען.

באקחידוס, וועלכער איז מיט זיין חיל פערבליבען אין ירושלים אויף צום שטיצען די סוריא׳שע מאכט און דעם קעניגליכען איינפלוס, האט זיך מיט דער גרעסטער אכזריות פערהאלטען צו יעטוועדערען, וועלכען ער האט חושד געוועזען אין דער נויגונג צו א מרידה. די אלע, אין וועמענס הארצען עס האט געגליהט דער מינדסטער פונק פון נאציאנאלער ליעבע, זענען פערדעכענט געוועזען פאר פערברעכער און זענען אדער אין געפענגעניש אריינגעשליידערט געווארען, אדער זיי האט טוידטשטראף און פּיין בעגעגענט. די העלעניסטען, בעקומענדיג די ממשלה, האבען אנגעטאן צרות זייערע אייגענע ברידער [illegible]קמה געטומען פאר די פאריגע מפלות. די פערשידענע פּארטייען האבען זיך געקריגט

צווישען אנאנדער, אין לאנד איז ברודערליך בלוט פערגאסען געווארען און דער סופר פון יענער צייט, שילדערענדיג די לאגע אין ארץ־ישראל, שרייבט, אז אין לאנד האט געהערשט אזא הימעלשרייענדע אויפרעגונג, וואס פון דער צייט פון די נביאים אן איז אזוינס נישט געוועזען.

קליין איז געוועזען די צאהל פון די בעגייסטערטע פאטריאטען — דאס פאלק בכלל איז מיעד געוועזען פון די אלע מלחמות און ארומרייסענישען און האט געבענקט נאך מנוחה, נאך שטילען פריעדען. די קליינע גרופע מורדים־העלדען האט זיך אבער דערמיט גאנץ וועניג גערעכענט; זיי האבען נאר איין בילד געזעהען פאר זיך: די אונטערטעניגע לאגע פון דעם יודישען פאלק, און נאר איין ליכטיגע שטרעבונג אין הארצען געטראגען: — בעפרייען דאס פאלק, איהם צוריקקעהרען זיין אמאליגע זעלבסשטענדיגקייט, זיין אמאליגען רוהם און גלאנץ. און זיי האבען איהם בעפרייט: א סך בלעטער אין אונזער געשיכטע זענען א דאנק זייער העלדענמוט מיט גאלדענע אותיות פערשריבען.

געגרופירט האבען זיך די דאזיגע ענטוזיאסטישע רעוואלוציאנערען ארום די געבליבענע ברידער פון דעם געפאלענעם מכבי — יהונתן, שמעון און יוחנן, פון וועלכע דער ערשטער איז אויסגעוועהלט געווארען אלס פיהרער און הויפטמאן. יהונתן האט נישט געהאט אין זיך די לייבען־שטארקייט און דעם גלוטיגען קריעגס־ברען פון זיין געפאלענעם ברודער—ער איז געוועזען מעהר פאליטיקער, מעהר דיפלאמאט, ווי קריעגספיהרער; יעדען טריט זיינעם האט ער פריהער גערולדיג און פארזיכטיג גוט בעקלערט, און שטענדיג אויסגעוועהלט פאר זיינע ארויסטרעטונגען — דעם פאסענדסטען מאמענט. ער האט דעריבער געפונען פאר בעסער נישט ארויסצוטרעטען מיט זיינע קליינע קרעפטען געגען באקחיד'ן, נאר זיך צו פערטיידיגען. און די גאנצע גרופע, מיט די חשמונאים־ברידער אן דער שפיץ, האט זיך בעפעסטיגט אין דעם מדבר תקו, נישט ווייט פונ'ם ים־המלח. דא האבען זיי זיך אבער אויך נישט געפיהלט אינגאנצען זיכער און, אום זיך צו קענען פרייער בעוועגען, האבען זיי זייערע ווייבער און קינדער אריבערגעשיקט אויף יענער זייט ירדן, צו דעם פריינדליכען אראבישען שבט נבט. די פיהרונג פון דער מחנה איז איבערגעגעבען געווארען דעם חשמונאי יוחנן; אינמיטען וועג אבער זענען אויף זיי אנגעפאלען א באנדע רויבער פון דעם פיינדליכען שבט בני עמרי, און האבען דעם פיהרער געה'רג'עט און די גאנצע מחנה בערויבט. דאן איז יהונתן מיט זיין גרופע אויך

אריבער דעם ירדן און האט זיך שרעקליך נוקם געווען אן די מערדער פאר זייערע אכזריות'דיגע מעשים.

אין דעם פערלויף פון דער גאנצער צייט האט באקחידוס נישט אויפגעהערט זיי צו זוכען און צו פערפאלגען, און צוזאמענשטויסענדיג זיך מיט דער קליינער חשמונאים־גרופע נאך דעם דערמאהנטען קאמפף מיט די מערדער, האט זי איהם נאר א קליינעם ווידערשטאנד געשטעלט און איז אנטלאפען צוריק איבער'ן ירדן. באקחידוס מיט זיין שווער־בעוואפענטער ארמעע איז נישט אימשטאנד געווען זיי נאכצויאגען איבער'ן וואסער, און איז געבליבען אויף דער אנדערער זייט, זוכענדיג מיטלען, ווי אזוי אבצושניידען די חשמונאים פונ'ם לאנד און זיי יעדען צוטריט צו פערשפארען. ער האט צו דעם צוועק צוריק אויפגעשטעלט די צושטערטע פעסטונגען און זיי נאכמעהר פערשטארקט מיט וואפען און פראוויאנט. אויסער דעם האט ער נאך געפאנגען גענומען די קינדער פון די אנגעזעהענסטע משפחות אין ירושלים און זיי פערזעצט אין דער שטאדט־פעסטונג עקרא, אלס גאראנטיע פאר דער רוהיגקייט און לאיאליטעט פון פאלק.

די דאזיגע ענערגישע טעטיגקייט פון דעם פערטרעטער פון דער מאכט האט אויף א קורצער צייט פאראליזירט דעם העלדענמוט פון די מכב'ער, און ווארט עס דעם קעניג דימיטריאס געלעגען זיין, זיך מיט געוואלט אריינצורייסען אין די רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען פאלק, וואלט דער איצטיגער מאמענט זעהר גינסטיג געווען דערפאר; צופיעל אבער איז דער צווייטער יורש פון אנטיוכס עפיפאנוס געווען אריינגעטאן אין זיינע ווילדע פערשווענדערייען און אויסגעלאסענקייטען, אום זיך אבצוגעבען מיט אזעלכע זאכען. פאר איהם איז גענוג געווען די אפיציעלע אונטערטעניגקייט פונ'ם לאנד יהודה, און דער יעהרליכער מס, וואס פלעגט אריינקומען פון דארטען אינ'ם אוצר המלוכה.

אונטער דער צייט איז אלקימאס געשטארבען (159). אויף וויפיעל דער דאזיגער העלעניסטישער כהן גדול איז נישט געאכטעט געווען פון פאלק, קען עדות זאגען דאס, וואס די פאלקס־לעגענדע בעטראכט זיין פלוצלונגען טויט, ווי א שטראף פון גאט דערפאר, וואס ער האט צושטערט די הילצערנע וואנד ארום דעם הויף פון בית־המקדש, וועלכע האט געדיענט אלס מחיצה פאר טמאים און געצענדיענער. דאס פאלק האט אנגעהויבען קלערען וועגען א נייעם כהן

גדול, און דער סורי׳שער הויף האט זיך דאס מאל געהאלטען אינגאנצען פון דערוויטען בנוגע צו דער פראגע. באקחידוס מיט זיין מחנה האט זיך אויך דאן צוריקגעקעהרט קיין אנטיוכיא, און גאנצע צוויי יאהר (159—157) האבען די איינוואוינער פון יהודה גענאסען דעם טעם פון מנוחה און פריעדען.

נישט גערוהט אין דער צייט האבען נאר די חשמונאים. אריינקומענדיג אין לאנד האט יהונתן נישט אויפגעהערט צו פערגרעסערן זיין מחנה און צו פערשטארקען זיינע פאזיציעס. אין א אאזיס פונ׳ם מדבר יריחו, נישט וויט פון ירדן, האבען זיי זיך איצט בעפעסטיגט; דארט האט זיך א שטענדיגער וואלד געפונען און נעבען איהם — א טייכעל מיט קלארען, זיסען וואסער. דערביי האט זיי דער ירדן געדיענט אלס גוטע שוץ-וואנט פון הינטען און אלס זיכערער ווינקעל צום אנטלויפען אים פאל פון א מפלה. פיהלענדיג זיך פרייער און פעסטער, ווי פריהער, האט יהונתן איצט אנגעהויבען א אפענעם קאמפף צו פיהרען געגען די העלעניסטען און אנהענגער פונ׳ם סורישען הויף. דאן האבען זיך די העלעניסטען געווענדעט מיט א ביטע צו דער אנטיוכי׳שער רעגירונג, זי זאל צושיקען מיליטער און בערוהיגען די פאטריאטישע חשמונאים.

ווידער איז באקחידוס מיט זיין ארמעע אין יהודה געקומען; דאס מאל אבער איז איהם די „בערוהיגונג" נישט אזוי לייכט אנגעקומען. א לענגערע צייט האט ער בעלאגערט די פעסטונג פון די חשמונאים; זייער מחנה איז שוין איצט אבער בעדייטענד גרויס געווען, און זיי האבען זי צוטיילט אויף צוויי אבטיילונגען, פון וועלכע איינע, אונטער יהונתן׳ס פיהרונג, האט זיך דערשלאגען ביז באקחיד׳ס לאגער, איז בעפאלען די העלעניסטען, וואס האבען זיך דארט געפונען און האט אבגעשניטען די גאנצע ארמעע פון לאנד, און די צווייטע, אונטער שמעון׳ס אנפיהרונג, האט פערברענט די בעלאגערונגס-מאשינען. אזוי צוגעדריקט פון ביידע זייטען, איז באקחיד געצוואונגען געווען אויפצוגעבען די בעלאגערונג, און זיין גאנצען כעס האט ער אויסגעלאזען צו די העלעניסטען, פון וועלכע ער האט א סך געטוידט.

די דאזיגע שטימונג פון דעם סירישען קריגס-פיהרער האט יהונתן געפונען פאר גינסטיג אויף צו אונטערהאנדלען מיט איהם וועגען א שלום, און באקחיד האט מיט צופריעדענהייט דעם פאר-

שלאָג אָנגענומען. איהם איז שוין אויך איבּערדריסיג געוואָרען דאָס אונענדליכע ארומיאָגען זיך מיט די נישט רעגולערע אָבּטהיילונגען פון דער חשמונאים־גרופּע, וועלכע זענען גענוי בּעקאַנט געוועזען מיט אַלע בּעהאַלטענע ווינקעלעך פון לאַנד און האָבען נישט אויפגעהערט איהם צו בּעאונרוהיגען מיט זייערע קליינע אָנפאַלען. אַזוי־ערנאָך איז דאַן געשלאָסען געוואָרען אַ אָבּמאַך צווישען די בּיידע אָנפיהרער, לויט וועלכען די סירישע רעגירונג לאָזט איבּער די פיהרונג פון אַלע אינערליכע אַנגעלעגענהייטען אין יהודה — דעם פאָלק אַליין, און ערלויבּט די חשמונאים צו וואוינען אונגעשטערט אין גאַנצען לאַנד, אויסער דער הויפּט־שטאָדט. די קריגס־געפאַנגענע פון בּיידע זייטען זענען בּעפרייט געוואָרען, און באַקחיד מיט זיין אַרמעע האָט פערלאָזען דאָס לאַנד.

די העלעניסטען, וועלכע זענען די גאַנצע צייט געשיצט געוואָרען פונ׳ם סירישען הויף, זענען איצט, אַלזאָ, געבּליבּען „אין שטיך“, און די פאַקטישע הנהגה פון אַלע פאָלקס־אַנגעלעגענהייטען איז איבּערגעגאַנגען צו דער נאַציאָנאַליסטישער פאַרטיי. בּראש פון דער פאַרטיי איז געשטאַנען יהונתן, און אַזוי ווי ער האָט זיך בּעזעצט אין מכמת, איז דאָרטין געוואָרען דער צענטר פון דער יודישער זעלבּסט־פערוואַלטונג.

לאַנג האָט זיך דער צושטאַנד נישט געצויגען (152 — 156); יהונתן האָט אָבּער בּעוויזען אין דער קורצער צייט אַ סך אויפצוטאָן. די נאַציאָנאַלע פאַרטיי איז וואָס ווייטער אַלץ שטאַרקער און פּאָפּולערער געוואָרען, די צאָהל פון איהרע אָנהענגער איז כּסדר געוואַקסען, און צוזאַמען דערמיט זענען די אַרומיגע פּאָליטישע בּעדינגונגען אויך זעהר גינסטיג געוואָרען פאַר דער פערווירקליכונג פון דעם אַלטען אידעאַל. אַ אונערוואַרטעטע געשעהעניש אין דעם סירישען מלוכה־לעבּען האָט אַ האַסטיגען שטויס געגעבּען פאָראויס די שטרעבּונג פון די חשמונאים צו פערבּרייטערן די יודישע זעלבּסשטענדיגקייט און צו בּעפעסטיגען די יודישע מלוכה־מאַכט.

דאָס איז געוועזען אין יענער צייט, ווען די סעלייקידישע דינאַסטיע האָט געהאַט אויסצושטעהן אַ סך צרות פון די פּרעטענדענטען אויפ׳ן טראָן, וועלכע פלעגען געשטיצט ווערן פון איהרע פערבּיסענע שונאים — די מלכים פון עגיפּטען און קליין־אַזיען. דער לעצטער פון די דאָזיגע פּרעטענדענטען איז געוועזען אַ אונבּעקאַנטער

יונגער מאַן פון סמירנא, מיט'ן נאָמען באַלאַס, וועלכער האָט אויסגעזעהען זעהר עהנליך צו דעם פערשטאָרבענעם אנטיוכס עפּיפאַנעם און האָט זיך אַרויסגעגעבען פאַר זיינעם אַ זוהן. מיט דער הילף פון פערשיעדענע בעשיצער און שטיצער, האָט זיך דעם דאָזיגען אַלעקסאַנדער באַלאַס איינגעגעבען, צונויפצוזאַמלען אַרום זיך אַ גאַנצע אַרמעע, וועלכע האָט איהם געזאָלט העלפען אָבנעהמען די קרוין ביי דעם קעניג דימיטריאָס. דער לעצטער האָט שנעל בעגריפען די גאַנצע ערנסטקייט פון דער לאַגע, און אָנגעהויבען אונטערצוחנפ'הנען זיינע שכני'שע מלכים און וואַסאַלען (אונטערטעניגע פירשטען), אום זיכער צו זיין אין זייער הילף און שטיצע. צו דעם צוועק האָט ער זיך פאַר אַלעמען געווענדעט מיט אַ פריינדליכען בריעף צו דעם חשמונאים־פיהרער, יהונתן, אין וועלכען ער האָט איהם בעשטימט פאַר אַ הויפּטמאַן פון אַלע יהודה'אישע סאָלדאַטען, און בעפעהלען, מ'זאָל איהם אַרויסגעבען די געפאַנגענע קינדער פון די אָנגעזעהענסטע יודישע משפחות, וועלכע האָבען זיך געפונען, אַלס משכון, אין דער שטאָדט־פעסטונג עקרא. יהונתן האָט אויסגענוצט די דאָזיגע גינסטיגע געלעגענהייט און איז גלייך איבערגעפאָהרען וואוינען אין ירושלים, וואו זיין ערשטע אַרבייט איז געווען — צו בעפעסטיגען דעם באַרג ציון, די מויערן פון שטאָדט א. א. וו.

מיט דימיטריאָ'ס איינפאַל האָט זיך אָבער בענוצט אויך זיין געגנער און — מיט מעהר ערפאָלג. אַלעקסאַנדער באַלאַס האָט געזוכט צוצוציהען דעם פיהרער פון יהודה אויף זיין זייט, און ער האָט מעהר פון דימיטריאָס'ן פערשטאַנען, וועלכען פרייז איהם דערפאַר פאָרצולעגען. ער האָט בעשטימט דעם חשמונאי יהונתן פאַר אַ כהן־גדול, האָט איהם געשענקט אַ פורפור־מאַנטעל מיט אַ גאָלדענער קרוין און דערמיט איהם בעשטעטיגט פאַר אַ אָפיציעלען וואַסאַל (אונטערטעניגען פירשט) פון דער סירישער מלוכה און פאַר אַ פּערזענליכען פריינד פון קעניג. יהונתן האָט מיט פרייד אָנגענומען דער טיטול, צו וועלכען ער האָט, ווי ס'איז צו גלויבען, שוין לאַנג געשטרעבט, און אום סוכות, אין יאָהר 153, האָט ער צום ערשטען מאָל ערפילט די עבודה אין בית המקדש אַלס כהן גדול. אַזוי איז דאָס טיעף ערניעדריגטע לאַנד, וואָס איז שוין געשטאַנען ביי דער שוועל פון אונטערגאַנג, צוריק דערהויבען געוואָרען, אַ דאַנק דער העלדישער זעלבסט־אָפּפערונג פון דעם קליינעם הייפעל בעגייסטערטע

רעוואָלוציאָנערען, און ווידער איז ירושלים געוואָרען דער צענטר פון דער יודישער מאַכט און דעם יודישען גייסט, אין דער געשטאַלט פונ'ם בית=המקדש, וואו דער עלטסטער ברודער פון דעם גרויסען מכבי האָט געטראָגען אויף זיך די כהן=גדול=קליידער און ערפילט די הייליגע עבודה.

און זיין בליק האָט איהם נישט אָבגענאַרט. יהונתן האָט זיך אָפען געשטעלט אויף דער זייט פון דעם פרעטענדענט באַלאַס, חאָטש דימיטריאָס, ווי איינער, וואָס האָט שוין גאָרנישט צו פערליערען, האָט נישט אויפגעהערט זיך צו ווענדען צו דעם „פאָלק פון יהודה" און איהם צוצוזאָגען די גלענצענדסטע הנחות און פרייהייטען. דאָס פאָלק האָט זיך אָבער פון דעם בעליעבטען חשמונאים=הויז נישט געוואָלט אָבקעהרען, און יהונתן האָט גאַנץ ווייניג געגלויבט אין די דאָזיגע „גאָלדענע בערג", וועלכע זענען צוגעזאָגט געוואָרען אין א מינוט פון פערצווייפלונג. ער האָט זיך פעסט געהאַלטען אָן אלעקסאַנדער'ן און איהם אַזוי לאַנג געשטיצט, ביז יענער האָט ענדליך בעזיגט זיין געגנער און איז געוואָרען סירישער קעניג (150).

דער אויפגעקומענער אַלעקסאַנדער האָט קיינמאָל נישט פערגעסען די שטיצע, וואָס יהונתן האָט איהם אַרויסגעוויזען, ווען ער האָט זיך געפונען אין אַ קריטישער לאַגע, און ער האָט דעם געוועזענעם רעוואָלוציאָנערען=אָנפיהרער בעעהרט מיט אַלערליי קעניגליכע כבודים. צו דער פייערונג פון זיין חתונה מיט דער טאָכטער פון דעם עגיפטישען קעניג, האָט ער פערבעטען דעם יודישען פיהרער, און איהם בעהאַנדעלט, ווי זיינעם אַ גלייכען: האַנד ביי האַנד מיט'ן סורישען קעניג איז יהונתן אין אַ פורפור=מאַנטעל געזעסען, און מעהר כבוד איז איהם אָבגעגעבען געוואָרען פון אַנדערע שכני'שע קעניגען. יהונתן איז אָפיציעל ערקלערט געוואָרען פון אַלעקסאַנדער'ן פאַר דעם מיליטערישען און בירגערליכען פיהרער פון יהודה אַזוי, אַז פאַקטיש איז שוין דאָס לאַנד כמעט אינגאַנצען זעלבסטשטענדיג געוועזען און פאַר זיין צייט האָט עס זיך ווירקליך ערהאָלט פון די פערשיעדענע וואונדען און קראַנקהייטען, וואָס עס האָט איבערגעטראָגען ביז דאַן.

אַרום זעקס יאָהר (פון 132 ביז 146) איז אַלעקסאַנדער באַלאַס געזעסען אויף דעם סירישען טראָן און, ווי דער גרעסטער טייל פון דער גריכיש=סורישער אַריסטאָקראַטיע אין יענער צייט, האָט ער אויך מעהר געקלערט וועגען זיינע אויסגעלאַסענע תאוות און פערגניגענס,

ווי וועגען די אַנגעלעגענהייטען פון דער מלוכה. דאָס האָט געגעבען די מעגליכקייט דימיטריאָס דעם II־טען, מיט דעם בײנאָמען ניקאַטאָר דעם זוהן פון דימטריאָס I, אַרויסצורופען אַ אויפשטאַנד אין לאַנד און אַרויסצוטרעטען אַלס געזעצליכער יורש פון דעם סוריא׳שען טראָן. יהונתן האָט אָבער נישט אויפגעהערט צו שטיצען אַלעקסאַנדערן, האָטש עגיפּטען און רוים האָבען זיך פון איהם אָבגעקעהרט, און ווען דער פערטרעטער פון צעלאָסוריען, אַפּאָלאָניוס, איז איבערגעגאַנגען אויף דימיטריאָס זייט, איז יהונתן אַרויסגעטרעטען נעגען איהם מיט געווער; ער האָט בעלאַגערט די האַפענשטאָדט יאַפאַ, וואו ס׳האָט זיך אויפגעהאַלטען אַפּאָלאָניוס מיט זיין חיל, און זי איינגענומען. דערנאָך האָט ער צושטערט די שטאָדט אשדוד און פערברענט דעם טעמפּעל פון אָבגאָט דגון. אַלס בעלויהנונג פאַר דער אַרויסטרעטונג האָט יהודה פון אַלעקסאַנדער׳ן בעקומען די אַלטע פלשתים־שטאָדט עקרון מיט איהר אויסגעגנענד (147).

נאָך דעם אַלעמען אָבער איז אַלעקסאַנדערן דאָך נישט געלונגען צו דערהאַלטען פאַר זיך דעם סוריא׳שען טראָן. צוזאַמען מיט דער סוריא׳שער בעפעלקערונג זענען צוגעשטאַנען צו דימיטריאָס׳ן אויך גרויסע טיילען פון דער אַרמעע, און שפּעטער איז איבערגעגאַנגען אויף זיין זייט אויך אַלעקסאַנדער׳ס שווער, דער עגיפּטישער קעניג, וועלכער האָט אָבגענומען זיין טאָכטער פון אַלעקסאַנדער׳ן און זי חתונה געמאַכט פאַר איהם, דימיטריאָס׳ן. דער איצטיגער איידים צוזאַמען מיט׳ן שווער זענען אַרויסגעטרעטען אין אַ אָפענעם קאַמפּף געגען אַלעקסאַנדער׳ן, און נאָכדעם ווי ער איז אַנטלאָפען קיין אַראַביען, איז דימיטריאָס אַרויף אויף דעם סוריא׳שען טראָן (145).

מיט דער דאָזיגער איבערקעהרעניש אין סיריען האָט זיך יהונתן געוואָלט בענוצען, אום אויסצוקעמפּפען פאַר יהודה נאָכמעהר זעלבסט־שטענדיגקייט, און ער האָט בעלאַגערט דעם וויכטיגסטען פונקט פון דער סירישער מאַכט און דער העלעניסטישער פּאַרטיי — די עקרא. די פערפאָלגטע האָבען זיך דאַן געווענדעט צו דעם נייעם סירישען קעניג נאָך הילף, און ער האָט אַרויסגעפאָדערט דעם יודישען פיהרער צו זיך, קיין פּטאָלעמאַיד; יהונתן האָט זיך אָבער פאַר דעם דאָזיגען אַרויסרוף נישט דערשראָקען. ער האָט גוט פערשטאַנען, אַז ביי דער איצטיגער לאַגע פון דעם סירישען הויף לויהנט נישט פאַר איהם זיך איינצורייסען מיט יהודה, און איבערלאָזענדיג די בעלאַגערונג

אין איהר פולער קראפט, איז ער אוועק צום קעניג. דער לעצטער האט זיך ווירקליך גענויטיגט אין געלד און שטיצע, און האט זיך בעצויגען צו דעם פיהרער פון יהודה, ווי צו א בעדייטענדער מאכט, וואס קען פיעל נוצען ברענגען. דאן האט יהונתן איהם פארגעלעגט א געוויסע געלד־סומע (300 טאלאנטען) און געבעטען, ער זאל בעפרייען יהודה פון יעדען אבצאהל און עם פערגרעסערן מיט עטליכע ראיאנען פון שומרון (אפרים, לידדא און רמאתים). דימיטריאס האט איהם אין דעם אויך נישט אבגעזאגט — האטש ער האט באלד חרטה געהאט! — אבי נאר זיכער צו זיין אין דער אפיציעלער אונטערטעניגקייט פון יהודה און אין איהר שטיצע.

מיט רוהם און נצחון האט זיך יהונתן אומגעקעהרט אין דער היים. דערצו האבען זיך אין דעם סורישען מלוכה־לעבען באלד וויעדער אנגעהויבען שטארקע אונרוהען, און יהונתנ׳ס ארמעע האט אונערווארטעט איבערגעלעבט עטוואס אזוינס, וואס האט געקענט בעפריעדיגען דעם יודישען דורשט, איינמאל פאר אלע מאל זיך נוקם זיין אן די סירי׳ער פאר זייער אריינרייסען זיך צעהנדליגער מאלען אין ירושלים און פאר זייער אריינמישען זיך אין די אינערליכע יודישע אנגעלעגענהייטען. מיט זיין נאכלעסיגקייט און שוואכקייט האט אויך דימיטריאס ארויסגערופען א גרויסע אונצופריעדענהייט אין לאנד און אין דער ארמעע, און אזוי ווי אלעקסאנדער׳ם קריעגספיהרער טריפאן, איז אין יענער צייט ארויסגעטרעטען אלס רעגענט אינ׳ם נאמען פון אלעקסאנדער׳ם מינדעריעהריגען זוהן, אנטיוכס VI, איז די גאנצע בעפעלקערונג אויפגעשטאנען געגען קעניג און די סאלדאטען האבען פשוט בעלאגערט זיין פאלאץ. ער האט זיך דאן געזעהן געצוואונגען, צו בעטען הילף ביי דעם יודישען פיהרער, און דער לעצטער האט איהם ווירקליך געהאלפען: דריי טויזענד יהודה׳שע סאלדאטען האבען אוועקגעמארשירט אין דער הויפט־שטאדט פון סיריען, און בעהערשענדיג דעם גאנצען גארניזאן, האבען זיי געצוואונגען די סאלדאטען, אראבצונעהמען די בעלאגערונג פון דעם קעניגליכען פאלאץ און ביי איהם מחילה צו בעטען. אזוי האבען יהודה׳שע סאלדאטען, אונטער דער פיהרונג פון א חשמונאי, גערעטעט דעם טראן פון אנטיוכס עפיפאנוס׳ס יורש!

דימיטריאס האט אבער די דאזיגע טובה באלד פערגעסען, און ווי נאר ער איז בעפרייט געווארען פון דער געפאהר, האט ער אנ-

געהויבען צוריקציהען די אַלע הבטחות, וואָס ער האָט פריהער געגעבען, און פײַנדליך זיך צו בעציהען צו דעם יודישען פיהרער. דאָס האָט אַרויסגערופען אין ירושלים אַ ביטערע שנאה צו דעם סירישען קעניג, און יהונתן האָט אָנגעהויבען פיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט דעם דערמאָהנטען טריפאָן. דער לעצטער האָט מיט צופריעדענהייט אָנגענומען יהונתנ׳ס פאָרשלאָג, און געשלאָסען מיט איהם אַ אָבמאַך, לויט וועלכען די סירישע רעגירונג אַנערקענט אַלע רעכטע און פרייהייטען פון דעם יודישען פיהרער און כהן גדול, וואָס פערפליכטעט זיך פון זיין זייט מיליטעריש צו שטיצען דעם קרוין-פּרעטענדענט אַנטיוכס VI. שמעון, יהונתנ׳ס ברודער, איז בעשטימט געוואָרען פאַר אַ סירישען „סטראַטעג״, ד. ה. פאַר אַ מיליטערישען קאָמאַנדיר איבער דער גאַנצער לענג פון מיטעללענדישען ים. מוטיג און העלדיש האָבען דאַן די ביידע חשמונאים-ברידער געקעמפפט פאַר דעם קליינעם אַנטיוכס, מיט דעם נצחון פון וועלכען ס׳איז געווען פערבונדען אויך די זעלבסטשטענדיגקייט פון יהודה.

אין דער מלחמה זענען פאָרגעקומען פערשיעדענע מאָמענטען; ענדליך אָבער האָבען די חשמונאים געזיעגט. יהונתן האָט איינגענומען די שטעדט אשקלון און עזה און איז צוריקגעקומען קיין ירושלים, וואו ער האָט זיך גענומען בעפעסטיגען די שטאָדט פון אַלע זייטען. די מויער-וואַנט אַרום שטאָדט האָט ער אויפגעהויבען העכער, און אינמיטען, צווישען דער עזרה און בית המקדש, האָט ער אויפגעשטעלט אַ הויכען וואַל, וואָס האָט געזאָלט אָבשניידען דעם הייליגען שטאָדט-טהייל פון דעם סורישען עקרא-גאַרניזאָן. שמעון, ווידער, איז געשטאַנען אָן דער שפּיץ פון אַ צווייטער מחנה, און האָט אויך אָבגעהאַלטען גלענצענדע נצחונות. ער האָט פערטריבען דימיטרי׳ס גאַרניזאָן פון דער דרום-פעסטונג בצרה און איהם פערביטען מיט אַ יהודה׳שען; ער האָט אויך איינגענומען די נאָהנטסטע שטאָדט פון ירושלים, יאַפאַ (יפו), און בכלל געזוכט צו בעפעסטיגען די גרענעצען פון יהודה.

ביז פיערציג טויזענד אויסגעוועהלטע סאָלדאַטען האָט יהודה דאַן געהאַט אַרויסגעשטעלט אויפ׳ן קריעגס-פּלאַץ, און עס לאָזט זיך גלויבען, אַז דער גרויסער פיהרער פון פאָלק האָט שוין אין יענער צייט שטאַרק געקלערט וועגען אָברייסען זיך אינגאַנצען פון סוריען און פּראָקלאַמירען יהודה פאַר אַ פאָלקאָם זעלבסטשטענדיגע מלוכה; און פאַראויסזעהענדיג די קאָנפליקטען, וואָס וועלען דעריבער מוזען סוף כל

סוף אויסבראָכען צווישען איהם און דעם סורישען הויף, האָט ער זיך, ווי די היסטאָרישע קוועלען גיעבען איבער, געווענדעט צו דעם רוימישען סענאַט מיט אַ פאָרשלאַג, צו בעניַיען דעם אָבמאַך פון יהודה מיט דער רוימישער מלוכה, וועלכען עס האָט געהאַט אַמאָל געשלאָסען מיט איהר זיַין ברודער — יהודה המכבי.

און ס'איז ווירקליך אַזוי געווען. דער סורישער מלוכה=פיהרער האָט גלייך בעמערקט, אַז יהודה שטרעבט נישט בלויז צו פאָלשטענדיגער פאָליטישער זעלבסטשטענדיגקייט, נאָר אויך צו דער וויַיטערדיגער פערברייטערונג פון איהרע גרענעצען אויף דעם רעכנונג פון די ערטער, וואָס זענען נאָר=וואָס איַינגענומען געוואָרען דורך די חשמונאים=ברידער פאַר אַנטיוכס'ן; ער האָט דעריבער גלייך נאָך דער מלחמה מיט דימיטריאָס'ן אָנגעהויבען קלערען וועגען אַ קאַמפף מיט דעם מעכטיגען יהודה'אישען כהן גדול. אַרויסטרעטען אין אַ אָפענער מלחמה געגען דעם עלטסטען חשמונאי איז אָבער פאַר איהם צו געפעהרליך געווען, און דער מערדערישער טריפאָן האָט זיך בענוצט מיט אַ געמיינעם שווינדעל, אום צו פערפיהרען דעם קליגסטען פון די חשמונאים און איהם פון וועג אָבצורוימען. ער איז אַריַין מיט זיַין מחנה אין פאַלעסטינאַ און האָט זיך אָבגעשטעלט ביַי בית=שאן (סקיטאָפאָלים); דערוויסענדיג זיך דערפון, איז איהם יהונתן גלייך אַרויס אַנטקעגען מיט טויזענדער בעוואָפענטע סאָלדאַטען. צו זיַין איבעראַשונג האָט איהם אָבער טריפאָן זעהר פריַינדליך בעגעגענט און נאָך מיט טיַיערע מתנות. דער סירישער פיהרער האָט איהם דערנאָך ערקלערט, אַז ער מיינט גאָרנישט זיך צו שלאָגען מיט יהודה און איז בלויז געקומען, איהם, דעם כהן גדול, איַינלאַדען קיין עכו (פטאָלאָמעאים), וואו ס'דאַרפען געענדיגט ווערען די אונטערהאַנדלונגען וועגען אַריַינרעכנען די שטאָדט אין די גרענעצען פון יהודה. יהונתן האָט געגלויבט דעם בעטריגער, און דעם גרעסטען טייל פון זיַינע סאָלדאַטען צוריקגעשיקט, זיך לאָזענדיג אַליין מיט דעם סירישען „פריַינד" קיין עכו. דאָרט אָבער איז שוין אַלץ צוגעגרייט געווען, און יהונתן איז גלייך נאָך זיַין אָנקומען אַהין געפאַנגען געוואָרען פון טריפאָנ'ס סאָלדאַטען. די יהודה'שע סאָלדאַטען, וועלכע האָבען געזאָלט בליַיבען אין עמק יזרעאל און אין גליל, האָבען זיך דערוואוסט פון דעם שווינדעל און געבראַכט די ידיעה קיין ירושלים, וואו אַ שרעקליכער טרויער האָט אַרומגענומען דעם גאַנצען פאָלק.

דאַן איז דער לעצטער פון די חשמונאים=ברידער, **שמעון**, געקומען צו לויפען אין דער הויפט=שטאָדט. אין טיפער עלטער, האָט דער דאָזיגער חשמונאי דאָך נאָך פיעל יוגענדליכע קראַפט אַרויסגעוויזען; ער האָט פערזאַמעלט דאָס פאָלק אין הויף פון בית המקדש, און די זעלביגע יהודים, וואָס זענען פריהער פערזונקען געווען אין טרויער און פערצווייפלונג, האָבען איצט צוריק זייער העלדישען מוט בעקומען, און בעגייסטערטע נקמה= און פרייהייטס=געשרייען האָבען זיך פון זייערע הערצער אַרויסגעריסען.

„איך בין נישט בעסער פון מיינע ברידער, וועלכע זענען פאַר אונזערע היילינקייטען און פאַר אונזער פרייהייט אומגעקומען!" — האָט שמעון אויסגערופען, און די גאַנצע פערזאַמלונג האָט איהם איינשטימיג אַנטקעגען=געשריען: „זיי אונזער קריעגספיהרער, ווי דיינע ברידער יהודה און יהונתן!"

דער לעצטער גליעד פון דעם העלדישען חשמונאים=שטאַם איז איצט אַוועקגעשטעלט געוואָרען אָן דער שפיץ פון פאָלק, און די אָנגעהויבענע בעוועגונג פאַר דער בעפרייאונג פון יהודה האָט ווייטער געמוזט געפיהרט ווערען נאָך מיט מעהר גלות, נאָך מיט מעהר בעגייסטערונג. קודם כל האָט מען אָבער געמוזט זעהען בעפרייען דעם כהן גדול אָדער — זיך נוקם זיין פאַר איהם. טריפאָן האָט זיך מיט זיין אַרמעע אַלץ מעהר דערנעהנטערט צו די גרענעצען פון יהודה, פיהרענדיג מיט זיך דעם יודישען ליעבלינג אין קייטען געשמידט, אום אָבצושרעקען דער בעפעלקערונג פון יהודה און זי צו בעפאַלען נאָך איידער זי וועט צו זיך קומען. דאַן האָט שמעון צוזאַמענגענומען זיין אַרמעע ביי אַדידאָ און איז איהם אַרויס אַנטקעגען; דאָס האָט אויף דעם סירישען קריעגס=פיהרער וויעדער אַ שרעק אָנגעוואָרפען און וויעדער האָט ער זיך צום געמיינעם שווינדעל גענומען. ער האָט ערקלערט, אַז ער פאָדערט מעהר נישט, ווי הונדערט טאַלאַנטען און צוויי קינדער יהונתנ'ס אַלס גאַראַנטיע פאַר יהודה'ס אונטערטעניגקייט. שמעון האָט גאַנץ גוט פערשטאַנען דעם שווינדעל פון די דאָזיגע כלומר'שטע פאָדערונגען; ער האָט זיי אָבער געמוזט ערפילען, נישט וועלענדיג אַרויפציהען אויף זיך דעם פערדאַכט, אַז ער האָט נישט געוואָלט העלפען בעפרייען זיין ברודער פון טויט. טריפאָן האָט בעקומען די פערלאַנגטע סומע מיט די צוויי קינדער, און האָט די קריעג ווייטער געפיהרט; די יודישע אַרמעע האָט איהם

אבער געשטערט אריינצוקומען אין ירושלים מיט'ן גלייכען וועג. ער האט זיך דעריבער גענומען מיט דעם וועג צו דער דרום־גרענעץ, און דא האט דאס גליק דעם דאזיגען געמיינעם מערדער אין שטיך געלאזען. א אונגעהויערער שניי־פאל האט איהם געצוואונגען זיך אריבערצוווארפען מיט זיין חיל אויף יענער זייט ירדן, אין גלעד, און דארט האט ער אויסגעלאזען זיין כעס צו דעם געפאנגענעם: — אויף זיין בעפעהל איז געטויט געווארען דער גרויסער יהונתן כהן גדול (243), די ביינער פון וועלכען עס זענען שפעטער דורך שמעון'ען איבערגעפיהרט געווארען קיין מודעין, וואו זיי זענען בעגראבען געווארען אין דער פאמיליען־מערה פון די חשמונאים. אזוי האט געענדיגט זיין לעבען דער פיערטער חשמונאי, וועלכער האט מעהר פאר זיינע פארגענגער אויפגעטאן פאר זיין פאלק; פון טיעפען אבגרונד האט ער דאס יהודה'שע מלוכה־וועזען ארויסגעצויגען און עס אויף א בעדייטענדער הויכקייט אוועקגעשטעלט. יהונתן האט אויסגעקעמפפט מאכט און איינפלוס פאר זיין פאלק, און פאר זיין דינאסטיע — דעם הויכען כהן־גדול־טיטול, וועלכער האט איצט צוריק בעקומען זיין אמאליגען רוהם און גלאנץ.

יהודה האט זיך איצט אינגאנצען אונטערגעווארפען דעם איינפלוס פון מתתיהו'ס לעצטען זוהן, שמעון, און אין זיין פערזאן האט עס ווירקליך בעקומען א העלדישען און בעגאבטען פיהרער. ער האט נישט בלויז פארטגעזעצט דעם בלוטיגען בעפרייאונגס־קאמפף, נאר איהם אויך געענדיגט, און מיט זיין נאמען איז פערבונדען די פאלשטענדיגע פאליטישע זעלבסטשטענדיגקייט פון יהודה; עס וואלט אבער דאך נישט ריכטיג זיין, צוצושרייבען דעם דאזיגען גלענצענדען ערפאלג בלויז זיין פערזענליכע גרויסקייט. שמעון איז דער לעצטער געוועזען פון אלע חשמונאים־ברידער, און איהם איז בעשערט געוועזען צו שניידען מיט געזאנג דאס, וואס זיי האבען פערזייעט מיט טרערען און בלוט! אין איין הינזיכט איז שמעון'ס איצטיגע לאגע עהנליך געוועזען צו דער, אין וועלכער יהונתן האט זיך געפונען נאך דעם טויט פון זיין עלטערן ברודער — דעם מכבי, ווי אנדערש אבער האט דאס פאלק איצט אויסגעזעהען און ווי אנדערש דאס לאנד! יהודה'ס נאכפאלגער האט אין אנהויב געהאט ארום זיך בלויז א קליינעם הייפעל רעוואלוציאנערען; איז אליין געוועזען א פיהרער אהן וועלכע ס'איז רעכט און אהן א שום טיטול; האט נישט געהאט נישט

קײן בעפעסטיגטע פלעצער, נישט קײן אנדערע הילפס-מיטלען און איז בכלל פון אױסװעניג און פון אינװעניג געװען ארומגערינגעלט מיט בלוטיגע שונאים. דאגעגען אבער האט יהונתנ׳ס נאכפאלגער אי־בערגענומען די מלוכה איבער א שטארקען פאלק. ער האט געפונען פאר זיך פעסטונגען, גוט אװעקגעשטעלטע קריעגס-פונקטען, א גוט ארגאניזירטע, שטארקע ארמעע, און געהאט נאר אײן-אײנציגען פײנד נעגען זיך. דערצו האט דער מערדערישער טויט פון דעם בעליעבטען חשמונאים-כהן-גדול נאך מעהר אױפגעװעקט דעם פאלק און נאך שטאר־קער פונאנדערגעפלאמט אין איהם די שנאה צו דער סורישער ארמעע אזױ, אז שמעונ׳ען איז פארגעשטאנען בלױז צו פיהרען און גוט צו אפעריגען מיט דעם דאזיגען דאנקבארען מאטעריאל.

און דאס האט דער יונגסטער חשמונאי גלענצענד פערשטאנען. איהם האט דער אלטער מתתיהו נאך בעשטימט פאר א יועץ בנוגע צו די מלחמות געגען דער סירישער הערשאפט, און פון דאן אן האט ער נאך זײן יוגענד-פרישקײט און זײן פײערדיגען מוט נישט פערלױרען.

געהאלטען האט ער זיך בײ דער פאליטיק פון זײן ברודער, — אױסצונוצען דעם געגנער׳ס שװאכקײט, דאס לאנד צו בעפעסטיגען און זײנע גרענעצען װײטער צו ציהען. און זײן ערשטער שריט איז גלײך געװען א אקט פון אונאבהענגיגקײט — ער האט נישט געװארט ביז די אױבערשטע מאכט װעט איהם בעשטעטיגען אלס כהן-גדול. פאראױסזע־הענדיג דעם קאמפף, װאס דער דאזיגער טריט װעט מוזען ארױסרופען, האט ער זיך גלײך גענומען פערשטארקען די פעסטונגען פון לאנד און זיי פערזארגען מיט אלעם נויטיגען; דערנאך האט ער זיך פערבונדען מיט דעם אראבגעזעצטען סירישען קעניג דימיטריאס II, נישט קוקענ־דיג אויף דעם, װאס דער זעלביגער איז זיך אזוי נישט אנשטענדיג בע־נאנגען מיט זײן ברודער. ער האט איהם געשיקט א גאלדענע קרױן אלס צײכען פון אנערקענונג און צוגעזאגט מיליטערישע הילף געגען טריפאנען, װעלכער האט אונטער דער צײט גע׳הרג׳עט זײן קעניגליכען שיצלינג, אנטיוכס VI, און אלײן פערהאפט דעם טראן; דערבײ האט ער אבער פערפליכטעט דימיטריאס׳ן צו אנערקענען די פאלשטענדיגע אונ־אבהענגיגקײט פון יהודה. דער לעצטער האט זיך דערפרעהט מיט דעם פארשלאג, און האט זיך פארמעל אבגעזאגט פון די אלע הער־שאפטס-סימנים, װאס די סירישע קרױן האט ביז אהער ארױסגעװיזען בנוגע צו יהודה. פון דעם מאמענט אן האט יהודה אנגעהױבען פרײ צו

אָטעמען און — ווי דער כראָניקער דריקט זיך אויס — „דער יאָך פון די גאָצענדינער איז אראָבגענומען געוואָרען פון ישראל׳ס האלז״. דאָס פאָלק האָט גלייך אויפגעהערט זיך צו בענוצען מיט דער ציימרעכנונג לויט די רעגירונגס־יאָהרען פון דער סעלייקידישער דינאַסטיע, און אָנגעהויבען צו שרייבען אין אלע עפענטליכע דאָקומענטען (142): „אין׳ם ערשטען רעגירונגס־יאָהר פון כהן גדול, קריעגס־פיהרער און פאָלקס־הערשער שמעון״. די שמחה אין ירושלים איבער דער ערוואָרבענער פרייהייט איז אזוי געוואלטיג געוועזען, אז די פיהרער פון פאָלק האָבען זיך געפיהלט פערפליכטעט, מיטצוטיילען די בשורה זייערע ברידער אין מצרים.

שמעון אָבער האָט זיך נאָך אלץ נישט אינגאַנצען זיכער געפיהלט: — דער סירישער גארניזאָן האָט זיך נאָך געפונען אין דער שטאָדט־פעסטונג פון ירושלים. ער האָט דעריבער בעלאַגערט די אקרא מיט סאָלדאַטען און זי אזוי לאַנג געהאַלטען אָבגעשניטען פון דער דרויסיגער וועלט, ביז זי האָט געמוזט זיך אונטערגעבען, און דעם 23־טען אייר (מאי, 141) איז פאָרגעקומען די פייערליכע ארייינטרעטונג פון די ירושלים־איינוואוינער אין די טויערן פון דער דאָזיגער מעכטיגער פעסטונגס־קייט, וואָס האָט געשטיקט דעם פאָלק אין א משך פון גענויע פיערציג יאָהר און א שרעק אויף איהם אַנגעוואָרפען.

אזוי האָט זיך געענדיגט דער פינפאונצוואַנציג־יעהריגער קאַמפף פון יהודה פאַר איהר זעלבסטשטענדיגקייט. אָנגעפיהרט מיט דעם קאַמפף האָט די העלדישע חשמונאים־פאַמיליע, צו וועלכער ס׳איז פריהער איבערגעגאַנגען דער כהן־גדול־טיטול, און וועלכע איז איצט, צוזאַמען מיט דער ערוואָרבענער פאָליטישער אונאָבהענגיגקייט, ממילא פערוואַנדעלט געוואָרען אין א נאַציאָנאַלער הערשער־דינאַסטיע; דאָס פאָלק, וואָס האָט איבערגעטראָגען אויף זיך דעם שווערען יאָך פון פיער מלוכות איינע נאָך דער אַנדערער — די בבלישע, פערסישע, עגיפטישע און גריכיש־סירישע — האָט זיך מיט אמאָל דערשפירט פריי פון יעדען יאָך, פון יעדען אויסערליכען דרוק, און עס האָט מיט הארציגער דאַנקבאַרקייט אַלץ (די כהונה־גדולה מיט דער קרוין) אונטערגעטראָגען די בעפרייער, זיך גאָרנישט רעכנענדיג דערמיט, וואָס אין זייערע אָדערן פליעסט נישט דאָס בלוט, נישט פון דוד המלך און נישט פון דעם אַלטען צדוק הכהן. געמיינט האָט דאָס פאָלק גוט: פון אייביג־אָן (פון זיין ערשטען געזעצגעבער ביז די לעצטע סופרים פון

דעם פערסישען פעריאָד) האָבען זיך זײַנע בעסטע זיהן בעמיהט, אײַנצופלאַנצען אין איהם די שטרעבונג צו אַ טעאָקראַטישער רעגירונגספאָרם, צו מענשליכער מאַכט, וואָס זאָל פערקערפערן מיט זיך דעם אײביגען אידעאַל, דעם געטליכען ווילען, — און עס האָט זײַן הערשער אויך פאַר אַ כהן גדול בעשטימט. געמײנט גוט האָבען אויך די ערשטע חשמונאים; אים נאָמען פון דעם יודישען גײַסט, פון די פערשוועכטע יודישע הײליגקײטען, זענען זײ געגען דער פרעמדער מאַכט אַרויסגעטרעטען. די רעזולטאַטען פון די דאָזיגע גוטע כונות זענען אָבער גאַנץ אַנדערע געווען. עס איז געוואַקסען די יודישע מלוכה, דאָס יודישע קעניגרײַך, און וואָס פעסטער ס׳איז געוואָרען די מאַכט אין די הענד פון דער נײַער דינאַסטיע, אַלץ מעהר איז זי געוואָרען אַ ציעל פאַר זיך; וואָס שטאַרקער ס׳איז געוואָרען דער קעניג, אַלץ שוואַכער האָט זיך געשפירט אין איהם דער כהן גדול... דאָס האָט, נאַטירליך, געמוזט ברענגען צו פערשיעדענע סכסוכים און קאָנפליקטען, ווי צווישען דער דינאַסטיע און דעם פאָלק, אַזוי אויך צווישען די מיטגליעדער פון דער דינאַסטיע גופא, און ענדליך האָבען אַזעלכע סכסוכים ווירקליך מיטגעווירקט די ענדע פון דער פאָליטישער חשמונאַי׳שער מאַכט, ווי פון דער יודישער זעלבסטשטענדיגקײַט בכלל — יודען זענען בײַ זײַער תורה געבליבען, בײַ דער מאַכט פון גײַסט.

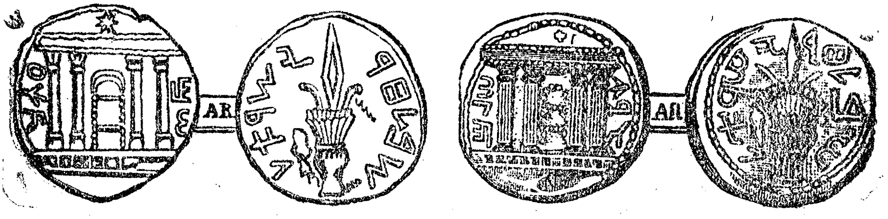

מטבעות פון שמעון השמונאי.

צווייטעס קאפיטעל

די חשמונאים-פירשטן שמעון און יוחנן-הורקנוס

(143 ביז 106 פאר כריסטוס-געבורט)

מיט דער הערשאפט פון דעם ערשטען חשמונאים-פירשט, שמעון, הויבען זיך אן ליכטיגע, רוהיגע יאהרען פאר דער בעפעלקערונג פון יהודה. די איינגענומענע האפען-שטאדט יאפא (יפו) האט רייכער געמאכט דעם לאנד נישט בלויז מיט א וויכטיגען פערטיידיגונגס-פונקט, נאר אויך מיט א אונגעהויערער קוועלע פון הכנסות. יהודה איז איצט פעראייניגט געווארען מיט'ן מיטעללענדישען ים, און האט פערבונדען האנדעלסבעציהונגען מיט דער גאנצער ציוויליזירטער וועלט; דאס בעפרייטע לאנד האט אויפגעלעבט און דאס פרייע פאלק האט זיך צוריקגעקעהרט צו זיין פרידליכען ארבייטס-לעבען; האנדעלס-קאראוואנען האבען זיך געצויגען איבער די וועגען פון יהודה, און פאהנען פון האנדעלס-שיפען האבען געפלאטערט איבער די וועלען פון יהודה'שע וואסער'ן. רייך איז דאס פאלק געווארען און מעכטיג האט עס זיך געפיהלט: די איינגענומענע שטעדט (גזר) און פעסטונגען האבען געשיצט די גרענעצען פון לאנד און זיי בעווארענט פון יעדען אויסערליכען אנפאל.

„זיי (די יהודה'ער) האבען זיך איצט אין פרידען געקענט בעארבייטען זייער ערד; די ערד האט ארויסגעגעבען איהרע תבואות, און די בוימער — זייערע פרוכטען; די אלטע לייט זענען געזעסען אין די גאסען און געשמועסט וועגען דער גוטער לאגע פון לאנד, די יונגע לייט

האָבּען זיך אויסגעפּוצט אין קריגערישע קליידונגען. די שטעדט האָט ער (שמעון) בּעזאָרגט מיט שפּייז און די פעסטונגען — מיט כלי-זין, און זיין נאָמען האָט זיך געטראָגן איבּער אַלע עקען פון דר׳ערד... יעדערער איז זיך געזעסן אונטער זיין ווײַנשטאָק און אונטער זיין פייגענבּוים, פון קיינעם נישט געשטערט... שמעון האָט געהאָלפען אַלע אונגליקליכע פון זיין פאָלק... ער האָט דעם בית המקדש בּעפּוצט און פערדאָפּעלט זיינע כלים...״

מיט אַזעלכע אידילישע פאַרבּען מאָלט „דאָס ערשטע בּוך פון די מכבי׳ער״ דאָס לעבּען אין יהודה פאַר שמעונ׳ס צייטען. דער לעצטער האָט נישט אויפגעהערט צו בּעפעסטיגען דאָס לאַנד און זיך איינצושטעלען פאַר דער מינדעסטער פּאָזיציע, און דאַגעגען איז דאָס פאָלק אַליין דורכגעדרונגען געוואָרען מיט זיין נאַטירליכער פרומקייט און פריעדליכקייט, און האָט אָפט נישט אַנערקענט זאָגאַר די נויטיגקייט פון אַזאַ אונאויפהערליכען בּעפעסטיגונגס-דראַנג. אַזוי האָט דאָס פאָלק געוואָלט אינגאַנצען פערניכטען די מויערן פון דער אקרא, ווייל איהרע הויכע טורעמס האָבּען איבּערגעשטיגען דעם בּאַרג פון בית-המקדש, וועהרענד שמעון האָט געזעהען אין זיי אַ גלענצענדען פערטיידיגונגס-פּונקט אין פאַל פון אַ מלחמה, און האָט זיי נישט געוואָלט פערניכטען. ער האָט דעריבּער אויסגעאַרבּייט אַ פּשרה-פּלאַן: די שפּיצען מיט די טורעמס זאָלען אַראָבּגעטראָגען ווערען, און די מויערן מיט די הויפען און פּלעצער זאָלען בּלייבּען. דאַן האָט מען אויך דעם פערהאַסטען נאָמען פון דער פעסטונג געענדערט, און איהם פערבּיטען מיט דעם נאָמען, וואָס נחמיה האָט נאָך געהאַט איינגעפיהרט, בּירה (בּאַריס). אין דעם דאָזיגען איבּערגעענדערטען פּלאַץ האָבּען די יהודה׳אישע סאָלדאַטען געהאַט זייער קוואַרטיר און זייער וואָפען-אַרסענאַל, און דאָ, אַרומגערינגעלט פון זיין איבּערגעגעבּענעם חיל, האָט שמעון אויך זיין וואוינונג איינגעריכטעט.

גינסטיג פאַר יהודה איז געווען אויך די לאַגע אין סוריען; דאָרט האָט מען זיך ווידער געשלאָגען פאַר דער קרוין, און יהודה האָט דערפון אין צווייען פערדינט: ערשטענס, איז דערווייל די סורישע מלוכה אַלץ מעהר אָבּגעשוואַכט געוואָרען; און צווייטענס, האָט זי יהודה צורוה געלאָזען. אינגאַנצען נייטראַל האָט אָבּער שמעון דאָך נישט געקענט בּלייבּען; דער קאַמפּף אין סוריען האָט זיך איצט געפיהרט צווישען דימיטראָס דעם II-טענס בּרודער, אַנטיוכס סידעט, און דעם פריהערדיגען אוזורפּאַטאָר טריפאָן. שמעונ׳ען איז, נאַטיר-

ליך, געגאנגען אין דעם, איינגאנצען צו דערשלאָגען דעם מערדער פון זיין ברודער, און ווען אנטיוכס האט בעלאגערט טריפאָנ'ען אין דער פיניקישער פעסטונג ד ו ר, האט איהם שמעון געשטיצט מיט סאָלדאטען, מיט געלד און מיט שפייז-מיטלען. אנטיוכס האט דערפאר בעשטעטיגט די אלע פרייהייטען, וואָס זיין ברודער האט געשענקט יהודה (240), און האט נאך דערצו בעפעסטיגט דאס רעכט פון יהודה, אויסצוגיעסען אייגענע מטבעות.

אין יענער צייט האט שמעון נאך איין שריט געמאכט, מיט דעם צוועק, צו פערזיכערן די אינטערנאציאָנאלע לאגע פון יהודה. שווער איז צו זאָגען, וואָס עס וואָלט סוף כל סוף ווערן פון דער פערהעלטניסמעסיג-קליינער יודישער מלוכה, ווען איהר ערשטער זעלבסטשטענדיגער פיהרער וואָלט דעם דאָזיגען שריט נ י ש ט מאכען; דאס אָבער איז זיכער, אז אט דער געמאכטער שריט האט דירעקט געפיהרט צו דעם שפעטערדיגען אונטערגאנג פון יהודה. שמעון האט איינמאָל פאר אלע מאָל געוואָלט איינגאנצען בעפרייען דאס לאנד פון די קליינע סורישע טיראנען און האט בעשלאָסען, אנצוטרויען יהודה'ס גורל יענעם פאָלק, וואָס איז געוועזען לויט זיין עצם נאטור און א דאנק זיין אונערזעטליכער תאוה איינצונעהמען אנדערע און זיי איינצושלינגען אין זיין אונגעהויערען אָרגאניזם, — ג ע ג ע ן יעדער נאציאָנאלער פרייהייט; פון די קליינע סורישע טיראנען האט ער דאס לאנד בעפרייט, און עס צוגעטראָגען יענעם מעכטיגען טיראן, ר ו י ם, וואָס האט די איהם איבערגעגעבענע פעלקער קושענדיג און אומארמענדיג — דערשטיקט. ער האט געשיקט א דעפוטאציע קיין רוים, אום צו בענייען דעם אמאָליגען אָבמאך, און דער רוימישער סענאט האט דעם פאָרשלאָג אָנגענומען: יהודה איז איינגעשלאָסען געוואָרען אין דעם בונד פון די מלוכות, וואָס די גרויסע רוימישע רעפובליק האט פעראייניגט ארום זיך, און דער סענאט האט איהר גאראנטירט די אונבעריהרליכקייט פון איהר טעריטאָריום און איהר פאָליטישע אונאָבהענגיגקייט.

די ביטערע פרוכטען פון דעם אָבמאך, האָבען אָנגעהויבען ארויסוואקסען ערשט אין א לאנגער צייט ארום, און דערווייל האט זיך דאס פאָלק געפרעהט מיט דעם כבוד און בעשלאָסען, אויסצודריקען זיין דאנקבארקייט דעם גרויסען פיהרער אין א פייערליכען אקט. דעם אכטצוואנציגסטען טאָג אין אלול (סעפטעמבער, 140) אויפן 3-טען יאָהר פון שמעונ'ס הערשען אין ירושלים אלס כהן-גדול, האט זיך דאס

גאנצע פאלק מיט די כהנים, עלטסטע און אלע פארשטעהער, פערזאמעלט ארום בית־המקדש און בעשלאסען, אנצוערקענען שמעון'ען פאר דעם העכסטען פיהרער פון פאלק און איבערצולאזען איהם און זיינע קינדער ביז משיח וועט קומען דעם טיטול כהן גדול, קריעגס־פיהרער און פירשט; שמעון זאל, אלס אויסגעצייכענטער פון פאלק, טראגען א פורפור־מאנטעל מיט גאלדענע בעפוצונגען, אלע עפענטליכע דאקומענטען זאלען אין זיין נאמען אויסגעשטעלט ווערן; ער זאל דאס רעכט האבען, צו בעשליסען וועגען קריעג און פריעדען און וועגען בעאמטע אין לאנד, און זאל דער איינציגער האבען צו זאגען איבער די וואפען און פעסטונגען, ווי אויך איבער דעם בית־המקדש מיט זיינע הייליגקייטען. דער דאזיגער בעשלוס פון פאלק איז אויסגעקריצט געווארען לזכרון אויף קופערנע טאוולען, און זיי זענען בעהאלטען געווארען אין ארכיוו פון בית־המקדש. צו יענער צייט האט מען אנגעהויבען אויסגיסען אין יהודה אויך אייגענע מטבעות. יעדע מטבע האט געטראגען אויף איין זייט דעם אויפשריפט „שקל ישראל" מיט דער אנגעבונג פון איהר ווערט, און אויף דער צווייטער זייט נאך א אויפשריפט: „ירושלים הקדושה"; אויף יעדער מטבע האט זיך געפונען אויך די צאהל פון יאהר, רעכנענדיג דעם אנהויב פון שמעון'ס הערשען אין לאנד, און א עמבלעם אין דער געשטאלט פון א בליהענדען צווייגעל מיט א אונבעשטימטער שעלכעל. די אותיות פון די דאזיגע אויפשריפטען זענען געווען אלט־העבראישע אדער שומרוני'שע, וועלכע זענען בעקאנט געווען צווישען די ארום־וואוינענדע פעלקער.

עטליכע יאהר כסדר האט אין יהודה געהערשט גליק און פריעדען. דערנאך איז וויעדער פארגעקומען עטוואס אזוינס, וואס האט אזוי ווי אויסגעפרובט די שטארקייט פון פאלק, צי זי איז נאך נישט איינגעשלאפען. אנטיוכס סידעט האט מיט שמעון'ס הילף בעזיעגט טריפאנען און זיך געפיהלט פעסט אויף דעם סירישען טראן; דאן האט איהם אנגעהויבען אויפצופאלען אין די אויגען די גרויסקייט פון דער געוועזענער סירישער וואסאלין, און ער האט זיך גענומען מאהנען ביי יהודה אלטע חובות. ער האט געשיקט צו שמעון'ען זיין קריעגספיהרער קענדעבאיאס פון הירקאניען מיט דער טענה, אז ער, שמעון, האט זיך צוגענומען אהן א שום רעכט די סירישע שטעדט יאפא און גזרה און די עקרא פון ירושלים, און דארף זיי צוריק אומקעהרען דער סירישער קרוין אדער בעצאהלען פאר זיי טויזענד טאלאנטען. שמעון האט אויף דעם

געענטפערט, אז די דאזיגע ערטער האבען שוין אמאל אנגעהערט צו
יהודה און ער האט זיי בלויז צוריק אבגענומען, נאר, אום אויסצומיידען
וויטערדיגע סכסוכים, איז ער גרייט צו געבען הונדערט טאלאנטען.
דאן האט אנטיוכס בעשלאסען זיך צו נעהמען פאר'ן געוועהר, און האט
אריינגעשיקט דעם זעלביגען קענדעבאיאס קיין יהודה מיט א גרויסער
מחנה פוס-געהער און רייטער. שמעון, וויעדער, פון זיין זייט, האט
זיך אויך צוגעגרייט צו א הארטנעקיגען קאמפף, און אזוי ווי ער אליין
איז שוין זעהר אלט געוועזן, האט ער בעשטימט פאר קריעגספיהרער
זיינע ביידע זיהן יוחנן און יהודה. דער שונא האט זיך שוין געהאט
אריינגעריסען טיעפער אין לאנד און געפייניגט און געטוידט די איינגע-
וואוינער; איהם איז אבער נישט לאנג בעשערט געוועזן אזוי
צו ווילדעווען: ביי דער שטאדט עקרון האבען איהם די יודישע קריעגס-
פיהרער געטראפפען, און דארט האבען זיי איהם מיט זיין מחנה איינגע-
צען צושלאגען; די אנטלאפענע האט יוחנן נאכגעיאגט ביז דער שטאדט
אשדוד און האט זיך מיט נצחון אומגעקעהרט קיין ירושלים. דאס איז
געוועזן דער לעצטער קריעגס-אקט פאר שמעונ'ס לעבען, און די גלענ-
צענדע פאלגען זיינע האבען דעם אלטען פיהרער איבערצייגט, אז ער
מעג זיך פערלאזען אויף זיינע זיהן: — זיי וועלען וויסען צו שיצען די
מאכט פון יהודה.

וויעדער האט דאס פאלק פריי אבגעאטעמט, און צוזאמען מיט
איהם האט געהאפט רוהיג צו פערברענגען דעם לעצטען טייל פון זיין
קריעגערישען לעבען אויך דער אלטער פיהרער; איהם איז אבער בע-
שטימט געוועזן אויך צו שטארבען נישט נאטירליך, ווי דאס איז געווע,
דער פאל מיט אלע זיינע פיער ברידער. ער האט געהאט א איידים
מיט'ן נאמען פטאלאמעאוס בן האבוב, וועלכען ער האט בעשטימט
פאר א פיהרער פון דעם יריחו-ראיאן. דאס איז אבער דעם עהרגייצי-
פטאלאמעאוס וועניג געוועזן — איהם האט זיך געוואלט אב'ירשה'נען די
גאנצע אויבערשטע ממשלה איבער יהודה, זיך שטיצענדיג אויף זיינע
סאלדאטען און אויף דער הילף פון אנטיוכס סידעט. צו דעם דא-
זיגען פערברעכערישען צוועק האט ער זיך בענוצט מיט דעם מערדערי-
שענדליכען מיטעל, וואס פלעגט זיך דאן געוועהנליך פראקטיצירען אין
די אזיאטישע הויפען; ארומפאהרענדיג בעזעהען דאס לאנד, אום זיך
נעהנטער צו בעקענען מיט דעם לעבען און די בעדערפענישען פון פאלק,
האט זיך דער גריין-גרויער שמעון אבגעשטעלט אין דער פעסטונג דגון,

ניִשט ווײַט פון יריחו, וואו זײַן אײדים האָט זיך געפונען (שבט 185).
בעגלײַט האָבען איהם אין וועג זײַן פרוי און זײַנע צוויי יונגערע זיהן
יהודה און מתתיהו, און ווען די הויכגעשטעלטע געסט האָבען זיך
אונטערגעהאַלטען אויף דעם גרויסאַרטיגען מאָלצײַט, וואָס דער אײדים
האָט לכבוד זיי אײַנגעאָרדענט, און זיך גאַנץ גוט געפיהלט אין דעם
גאָהנטען פאַמיליען-קרײַז, זענען שמעון מיט זײַנע צוויי זיהן בעפאַלען און
געטוידט געוואָרען פון פּטאָלאָמעאוס'ן מיט זײַן רויבעריִשער משרתים-באַנדע.
דער מערדער האָט גלײַך אַרויסגעשיקט שלוחים צו דעם סיריִ'שען קעניג, יע-
נער זאָל איהם שטיצען מיט סאָלדאַטען; דאַן אויך שלוחים קײַן גזרה, וואו יוחנן
האָט זיך אויפגעהאַלטען, אום אויך דאָס לעצטע צווײַגעל פון דעם פּרעכ-
טיגען חשמונאים-בוים אָבצוהאַקען; און ענדליך אויך קײַן ירושלים —
אום אײַנצונעהמען פאַר זיך די שטאָדט מיט'ן בית המקדש. זײַן
מערדעריִשער פּלאַן האָט זיך איהם אָבער ניִשט אײַנגעגעבען: — אײַנער פון פעסטונגס-סאָלדאַטען איז גלײַך געלאָפען קײַן גזרה, וואו
ער האָט געבראַכט די בשורה פון דער שענדליכער רציחה, אַזוי,
אַז די געדונגענע מערדער זענען גלײַך בײַ זײַער אָנקומען אין שטאָדט
געכאַפּט און בעשטראָפט געוואָרען; יוחנן האָט בעוויזען אָנצוקומען
פריִהער פון פּטאָלאָמעאוס'עס שלוחים אויך קײַן ירושלים, וואו דאָס
גאַנצע פאָלק האָט איהם מיט בעגײַסטערונג אויפגענומען, און ווען
דער רוצח בן-האַבוב איז צוגעקומען מיט מיליטער צו די טויערן פון
שטאָדט, האָט מען איהם שוין פערשפּאַרט דעם וועג, און ער איז
געצוואונגען געווען זיך אומצוקעהרען צוריק אין זײַן פעסטונג דגון,
לאָזענדיג בײַ זיך אַלס געפאַנגענע זײַן שוויגער — יוחנן'ס מוטער.

דער לעצטער האָט איהם אָבער ניִשט געלאָזען אַזוי רוהיג זי-
צען, און זײַן ערשטע אַרבײַט, איבערנעהמענדיג די רעגירונג אי-
בער'ן פאָלק, איז געווען צו פערפאָלגען דעם שענדליכען רוצח פון
זײַן פאָטער און זײַנע ברידער. ער האָט זיך געשטעלט אָן דער שפּיץ
פון אַ פעסטער אַרמעע, און איז אַוועק בעלאַגערן פּטאָלאָמעאוס'ן
מיט זײַן פעסטונג; דאָ אָבער האָט זיך אָבגעשפּיעלט די שרעקליכס-
טע טראַגעדיע, פון וועלכער די מענשליכע ווירקליכקײַט ווײַסט צו
דערצעהלען, און וועלכע האָט אינגאַנצען פּאַראַליזירט זײַן בעלאַגע-
רונגס-טעטיגקײַט: בײַ יעדען נעהנטערן צוטריט צו דער פעסטונג פון
יוחנן'ס אַרמעע, האָט דער מערדער אַרויסגעפיהרט דער געפאַנגענער
מוטער אויפ'ן שפּיץ טורעם און געדראָהעט, יי אָראָבצוּוואַרפען!

לאַנג איז דער געפּײַניגטער זוהן בײַ דער פעסטונג געשטאַנען און
האָט נישט געוואַגט נעהנטער צוצוגעהן, חאָטש די אַלטע חשמונאים=
מוטער האָט, ווי די לעגענדע דערצעהלט, איהם אויפגעמונטערט
און געשריען צו איהם, ער זאָל זיך נישט רעכנען מיט איהרע לײַ=
דען, און בעס׳זר דעם מערדער פון איהר מאַן און קינדער בעשטראָ=
פען; און ענדליך האָט ער די בעלאַגערונג אויפגעגעבען. דאָס
האָט אָבער נישט געשטערט פון דעסטוועגען דעם מערדער צו
טוידטען דער אַלטער מוטער, און אַלײן איז ער אַנטלאָפען קיין
פילאַדעלפיע, די אַמאָליגע הויפּט=שטאָדט פון עמון (רבת=עמון), וואו
ער איז שפּורלאָז פערשוואונדען געוואָרען. די בײנער פון דעם אַלטען
פיהרער זענען דאַן איבערגעפיהרט געוואָרען אין זײַן געבורטס=שטאָדט
מודעין, וואו דאָס פאָלק האָט זיי בעגראָבען אין דער פאַמיליען=
מערה פון די חשמונאים. איבער דער דאָזיגער מערה האָט שמעון
נאָך פאַר זײַן לעבען געלאָזען אויפשטעלען אַ הויכען טורעם, פון
ווײַסען, פּאָלירטען מאַרמאָר=שטײן, וואָס האָט זיך געזעהען ווײַט אי=
בער׳ן וואַסער און געדיענט אַלס ליכט=זײַל פאַר די ים=רײַזענדע.

דער נײַער פיהרער און כהן גדול, יוחנן הורקנוס, איז צוריקגע=
קומען קיין ירושלים, און דאָ האָט איהם ווידער ערוואַרטעט זעהר
אַ שווערער צוזאַמענשטויס. נאָך דער מפּלה פון זײַן קריגס=פיהרער,
האָט זיך אַנטיוכס אַלײן געשטעלט בראש פון אַ גרויסער אַרמעע, מיט
וועלכער ער האָט זיך געלאָזען מאַרשירען צו דער הויפּט=שטאָדט,
איבערלאָזענדיג נאָך זיך אין יהודה אויף זײַן גאַנצען וועג — טויט
און פערוויסטונג. יוחנן, וועלכער האָט זיך אונערוואַרטעט דערוואוסט
פון דעם אָנפאַל בעת דער בעלאַגערונג פון דגון, האָט זיך געפיהלט
צו שוואַך, אום אַרויסצוטרעטען אַנטיוכס׳ן אַנטקעגען, און בעשלאָסען,
צו בלײַבען אין דער גוט=בעפעסטיגטער הויפּט=שטאָדט. דאַן האָט אַנ=
טיוכס אַרומגענומען די שטאָדט פון אַלע זײַטען, און זי אָבגעשניטען
פון דער גאַנצער וועלט. אָפט האָבען זיך קלײנע גרופּעס פון די בע=
לאַגערטע אַרויסגעריסען פון שטאָדט און פעראורזאַכט בעדײַטענדע
הארבונות אין דער בעלאַגערונגס=אַרמעע, וועלכע האָט, אויסער דעם,
געליטען אויך פון וואַסער=מאַנגעל. די בעלאַגערטע, ווידער, האָבען
אָנגעהויבען שפּירען מאַנגעל אין שפּײַז=מיטלען, און אַזוי ווי דער דאָ=
זיגער צושטאַנד האָט צוגענומען אַ גאַנצען זומער, און די סורער האָ=
בען נישט געזעהען פאַר זיך קיין מעגליכקײַט, אײַנצונעהמען די שטאָדט

מיט'ן שטורם, זענען בײדע זײטען גענױגט געװען איבערצורײסען דעם
קריעג, און א קורצע צײט פאר דעם יום-טוב סוכות האט הורקנוס
געשיקט בעטען װעגען א װאפענשטילשטאנד איבער די טעג פון יום-
טוב, אנטיוכס האט נישט בלויז ערפילט דעם דאזיגען פערלאנג, נאר
אויך ארײנגעשיקט, צו אלעמענס איבערראשונג, פערשידענע רײכע
מתנות פאר דעם יום-טוב'דיגער עבודה אין בית-המקדש. דאס האט
געבראכט דערצו, עס זאלען אנגעהויבען געפיהרט װערן אונטערהאנד-
לונגען װעגען א שלום. אנטיוכס האט געפאדערט, אז די יהוד'עער
זאלען איהם אבגעבען דאס געװעהר; צאהלען א געװיסען מס פאר די
פעסטונגען יפו, גזר און בית-צור און ענדליך, לאזען ארײנפיהרען א
סירישען גארניזאן אין ירושלים. זעהענדיג זיך געצװאונגען, האט
יוחנן די ערשטע פונקטען אנגענומען; פון דעם לעצטען אבער האט
ער זיך ענטשלאסען אבגעזאגט, און ענדליך איז געבליבען, ער זאל
אויסצאהלען אנטיוכס'ן דערפאר פינף הונדערט טאלאנטען און איהם
געבען א געװיסע צאהל געפאנגענע; דערצו האט אנטיוכס צושטערט
אויך די אויבערשטע טײלען פון די שטאדט-מויערן. אזוי זענען די
פינסטערע װאלקענס, װאס האבען א שרעק אנגעװארפען אויף יהודה,
אריבער אהן א בעדײטענדען שאדען פאר'ן לאנד.

די מפלה פון יהודה אין דעם קאמפף געגען אנטיוכס'ן האט בײ
איהר פיהרער דעם מוט נישט אבגענומען. ער האט זיך גלײך גענו-
מען צוריק בעפעסטיגען די אבגעשװאכטע קרעפטען, און צוזאמען דער-
מיט אויך אויסגעפרובט דעם טראדיציאנעלען מיטעל, מיט װעלכען עס
האבען זיך בענוצט אלע חשמונאי'שע פיהרער אײנער נאכ'ן אנדערן:
ער האט אװעקגעשיקט א דעפוטאציע קײן רוים, אום צו בענײען
דעם אלטען אבמאך. די דעפוטאציע איז פרײנדליך אויפגענומען גע-
װארען און דער סענאט האט שריפטליך בעשטעטיגט, אז אנטיוכס מוז
צוריק אומקעהרען יהודה די אלע פלעצער, װאס ער האט אײנגענו-
מען און האט קײן שום אויבערשטע רעכט נישט איבער יהודה און
איהרע אײנװאוינער. 132 אנטיוכס, װידער, האט דערװײל אונ-
טערגענומען א נײעם קריעגס-צוג געגען די פארטהאנער, װעלכע הא-
בען אויך אנגעהערט פריהער צו דער סירישער קרוין און װעלכע הא-
בען זײט צעהן יאהר געפאנגען געהאלטען זײן ברודער דימיטריאס, און
דא האט זיך דאס גליק פון איהם אבגעקעהרט: זײן ארמעע איז צו-
שלאגען געװארען און ער אלײן האט זיך פון א פעלזען אראבגעװאר-

פען, אום אויך נישט געפאנגען צו ווערן. אויף דעם סורישען טראָ
איז דאן ווידער ארויף דימיטראס (פון 128 ביז 125). וועלכען די
פארטהאנער האבען בעפרייט; ער איז אבער פערהאסט געווען ביים
פאָלק און נאכדעם, ווי ער איז צושלאגען געוואָרען פון דעם נייעם
פרעטענדענט אלעקסאנדער צעבינא, האט ער געמוזט אנטלויפען.
דערמיט האבען זיך נאך די אונרוהען אין סוריען נישט געענדיגט;
דאָרט האט מען זיך נאך א לאנגע צייט געריסען און געשלאגען אי־
בער'ן טראָן און געענדיגט האבען זיך די דאָזיגע ארומרייסענישען
צוזאמען מיט דער ענדע פון דער גאנצער סעלייקידישער דינאסטיע.

די דאָזיגע שוואכקייט פון סוריען האט דעם פיהרער פון יהודה
געגעבען די מעגליכקייט אינגאנצען צו איגנאָרירען דעם אָבמאך,
וואס ער האט געשלאָסען מיט אנטיוכס'ן, און צוריקצושטעלען די
פאָלשטענדיגע אונאבהענגיגקייט פון זיין לאנד. ער האט זיך אבער
דערמיט אליין נישט בענוגענט; איהם האט זיך געוואָלט פערברייטער'ן
די גרענעצען פון לאנד און צוברענגען יהודה צוריק צו דעם אומ־
פאנג, וועלכען זי האט פערנומען אין די גליקליכע צייטען פון די
אמאָליגע מלכים. צו דעם צוועק האט ער פאר אלעמען געזוכט צו
פעראייניגען אלע אָבגעריסענע טיילען פון דעם יודישען פאָלק און צו
פערשטארקען זייער בעציהונג צום צענטר, צו ירושלים. די כנסת
הגדולה האט דאן ווידער (124) אוועקגעשיקט א בריעף צו די יודישע
קהלות אין מצרים און צו זייער אנגעזעהענסטען, יהודה אריסטאבול,
דעם קעניג'ס לעהרער, אין וועלכען זי האט זיי אויפגעפאָדערט מיטצו־
פייערן דעם טאג פון דער בענייאונג פון בית המקדש.

א שטערונג אויף דעם וועג פון דער פאָלשטענדיגער פאָליטי־
שער און רעליגיעזער צונויפשמעלצונג פון אלע טיילען פון פאָלק
האבען פאָרגעשטעלט מיט זיך אויך די שומרונים. די דאָזיגע
בעפעלקערונג, וואס האט פון אייביג־אן זיך בעצויגען מיט אזא טיע־
פער שנאה צו יהודה, האט פערנומען דעם סאמע צענטר פון פא־
לעסטינא, און אויסער דעם, וואס זי האט געאָגראפיש געשטערט דעם
דירעקטען פערקעהר צווישען יהודה און גליל, האט זי בכלל גערייצט
דעם רעליגיעזען געפיהל פון די יהודה'ער מיט איהר היכלען טעמ־
פעל אויף דעם בארג גריזים, ביי דער שטאדט שכם יוחנן
הורקנוס האט דעריבער בעשלאסען, איינצונעהמען דעם דאָזיגען צענטר
פון לאנד און אונטערטעניג צו מאכען אויך די צוויי אנדערע שכניטע

פֿאַנדליכע שבטים, פֿון וועלכע יהודה איז אַמאָל פֿיעל אויסגעשטאַ־
נען: די אדומ'ער פֿון דרום זייט, און די גריכען פֿון מזרח זייט.
אום אײַנצושליסען אַזעלכע דרײַ טעריטאָריומס אין די גרענעצען פֿון
יהודה האָט זיך אָבער געפֿאָדערט אַ געוואַלטיגע מיליטערישע מאַכט,
און יוחנן האָט זיך געזעהן געצוואונגען, אײַנצופֿיהרען בײַ זיך אַ רע־
גולערע שטאַרקע אַרמעע פֿון געדונגענע סאָלדאַטען. די געלד־מיטלען
אויף דעם האָט יוחנן, ווי ס'האָט זיך דערצעהלט אין פֿאָלק, גענו־
מען פֿון דעם אוצר, וואָס ער האָט געפֿונען אין דוד המלך'ס קבר. —

דער ערשטער שריט אויף דעם וועג פֿון דער נײַער ריכטונג
אין דער פּאָליטיק פֿון יהודה, — די ריכטונג פֿון **אָנפֿאַלען און
אײַננעהמען**, אַנשטאַט דער ביזהעריגער **פֿערטיידיגונגס**־
פּאָליטיק — איז געווען געווענדעט קיין מזרח, אויף יענער זייט ירדן.
דאָ האָט ער בעלאַגערט די אַמאָליגע מואב־שטאָדט **מידבא** און
זי בעזיגט. פֿון דאָרטען לאָזט ער זיך אַוועק צו דער הויפּטשטאָדט
פֿון שומרון, **שכם**, און נעהמט אַ אײַן צוזאַמען מיט'ן באַרג גרי־
זים, וואו ער צושטערט דעם שומרונ'ישען טעמפּעל, וועלכער איז
שטענדיג געווען, ווי אַ דאָרן אין די יודישע אויגען. דער צושטע־
רונגס־טאָג פֿון דעם טעמפּעל („יום גריזים") איז פֿון דאַן אָן
רען אַ יום טוב: „ניט צו פֿאַסטען, ניט צו טרויערן" (120). געוואָ־

צוזאַמען מיט דעם דאָזיגען נצחון פֿון יהודה איז דער גלאַנץ פֿון
שומרון שוין אויף אײביג פֿערשוואונדען געוואָרען. ווי דורך אַ וואונ־
דער האָט זיך אַ קליינע צאָהל מיטגליעדער פֿון דעם דאָזיגען מערק־
ווירדיגען שטאַם דערהאַלטען ביז צו דער איצטיגער צייט; דאָס איז
אָבער ניט מעהר, ווי אַ עלענדער שאָטען, וואָס האַלט זיך קוים
בײַ זײַנע רעליגיעזע טראַדיציעס, און „וואַקעלט זיך צווישען יודענטום
און היידענטום (געצענדיענסט)". *)

אַ שווערען קאַמפּף האָט יוחנן געהאַט צו פֿיהרען מיט די אדומ'־
ער. דאָס איז אַ קליין פֿערביסען פֿאָלק געוועזען, וואָס האָט נאָך פֿון די
עלטסטע צײַטען געטראָגען אין האַרצען אַ שנאה צו יהודה, און האָט
ניט דורכגעלאָזען קיין איינציגע געלעגענהייט איהר שלעכטס צו טאָן.
אין אַ מלחמה־פֿאַל האָט די שכנות פֿון דעם דאָזיגען אונאָבהענגיגען

---

*) רובנאָוו

פאָלק, וואָס האָט זיך אָרײַנגעשניטען אין דעם דרום־טײל פון לאַנד, פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ גרוים געפאַהר, ווײַל די פערבּיסענע אדום׳ער האָבען גערן דורכגעלאָזען דעם שונא׳ס אַרמעע דורך זײער לאַנד און אָזויערנאָך געעפענט פאַר איהם דעם קירצסטען וועג צו דער יהודה׳שער הויפּטשטאָדט. הורקנוס האָט דעריבּער גענומען אויף זיך די מיסיע, זײ אונשעדליך צו מאַכען, און האָט בעלאַגערט זײערע צווײ פעסטונגס־שטעדט ת ד ר ה און מ ר ש ה, נישט ווײַט פון חברון. די בעלאַגער־טע אדום׳ער האָבען זיך געמוזט אונטערגעבען, און ווען דער פיהרער פון יהודה האָט זײ פאָרגעלעגט, אָדער זיך מגײַר צו זײַן, אָדער אויסצוּוואַנדערן פון לאַנד, האָבען זײ זיך אָבגעשטעלט אויף דאָס ערשטע. דער גרעסטער טײל פון זײ האָט זיך געלאָזען מל׳ן, זײערע געצענטעמפּלען האָט מען צושטערט און זײ האָבען זיך אויסערליך געריכענט פון דאַן אָן פאַר יודען — י ע ק ב מיט ע ש ו׳ן האָבען זיך בעראײניגט, און דער ע ל ט ע ר ע ר ברודער האָט געדיענט דעם י ו נ ג ע ר ע ן! דאָס איז אַ גלענצענדער נצחון געווען, און כמעט דער ערשטער פאַקט אין דער יודישער געשיכטע פון אַסימילירען אין זיך אַ גאַנצען פאָלק און צווינגען איהם, אָנצונעהמען דעם יודישען גלויבען; באַלד אָבער האָט זיך דער אײַנגעשלונגענער קערפּער שטאַרק אָנגעהויבען צו פיהלען אין דעם יודישען אָרגאַניזם, און — מיט מיע־פע, שמערצליכע ווערהטאָגען. אונגליק און בלוטפערגיסונג האָבען די דאָזיגע פערױודישטע אדום׳ס קינדער מיט זיך אין יהודה מיטגע־בראַכט, און ווען יודען וואָלטען דאַן האָבען צווישען זיך אַ ווײַט־ווײַט־זיכטיגען נ ב י א, וואָלט ער געגאַנגען איבּער די פרעהליכע גאַסען פון ירושלים און פאַר דעם בעלוסטיגענעם חשמונאי׳שען פּאַלאַץ און וואָלט מיט אַ צעוועהטאָגט האַרץ געשריען צו די פערשכור׳טע „זינגער״: עס וועט קומען אַ טאָג, און דער טראָן פון די חשמונאים וועט צושטע־טערט ווערן, און בלוט וועט פליסען טײַכען־ווײַז אין די גאַסען פון יהודה, און יודען וועלן פערטריבען ווערן אין אַלע עקען פון דער וועלט — דורך די הענד פון א ד ו מ׳ ע ר און ר ו י מ׳ ע ר!...

דער נצחון איבּער די אדום׳ער האָט באַלד אַרויסגערופען אַ נײַע קריעג מיט דער שטאָדט שומרון, וואָס איז געווען בעוואוינט פון מאַקעדאָניער און סוריער. הורקנוס האָט בעזעצט אַ גרופּע אדום׳ער נאָהנט פון דער שטאָדט, און זײ זענען אַלע מאָל בעפאַלען געוואָרען פון זײערע שטאָדטישע שכנים; ער האָט דאַן אַרויסגעשיקט אַהין אַ

מחנה סאלדאטען, אונטער דער אנפיהרונג פון זיינע צוויי זוהן אריסטאבול און אנטיגאן, וועלכע האבען די שטאדט בעלאגערט; און ווען דער סורישער קעניג, אנטיוכס IX קיזיקען, איז איהר געקומען צו הילף, איז ער פון אריסטאבולוס'ן בעזיעגט געווארען און האט געמוזט אנטלויפען קיין בית-שאן. דאן האט ער זיך געווענדעט צו דעם עגיפטישען קעניג, און בעקומענדיג פון איהם טויזענד מאן, — זיך נאכאמאל אריינגעריסען אין יהודה און חרוב געמאכט עטליכע שטעדט און דערפער; די יהודה'עאישער פרינצען האבען זיך אבער איצט אויך פאר איהם נישט דערשראקען און נישט אבטרעטענדיג פון שומרון, האבען זיי איהם געצוואונגען אבצוטרעטען. דער דאזיגער נצחון האט אויפ'ן פאלק א געוואלטיגען איינדריק געמאכט, און די לעגענדע דערצעהלט, אז אין דעם אויגענבליק, ווען די שלאכט האט זיך אזוי גליקליך געענדיגט, האט דער אלטער כהן גדול, יוחנן הורקנוס, געטאן די עבודה פון יום כפור, און א בת-קול פון הימעל האט זיך דערטראגען צו זיינע אויערן: „דיינע יונגע פרינצען האבען בעזיעגט אנטיוכס'ן!“

דער לעצטער האט אבער דעם קאמפף נישט אויפגעגעבען און אריינגעשיקט קיין יהודה צוויי קריעגס-פיהרער, קאלימאנדאס און עפיגראטאס, מיט א נייער מחנה סאלדאטען; האבען זיי אבער אויך נישט בעסער געמאכט. דער ערשטער איז אינגאנצען צושלאגען געווארען, און דער צווייטער האט פערראטען דעם סורישען קעניג און פאר געלד איבערגעגעבען אינ'ם רשות פון יהודה די שטאדט בית-שאן און נאך אנדערע פלעצער פונ'ם עמק יזרעאל ביזן בארג כרמל, וועלכע האבען אנגעהערט ביז אהער צו די גריכען. דערנאך האט זיך אויך די שטאדט שומרון אונטערגעגעבען, און הורקנוס האט זי געלאזען ביז צו דעם לעצטען שטיין פערוויסטען, און מיט וואסער-גראבענס און קאנאלען דורכציהען, אום עס זאל קיין שפור נישט בלייבען פון דער אמאליגער בליהענדער שטאדט. דאס איז פארגעקומען דעם פינפאונצוואנציגסטען טאג אין חודש חשון (109), און ער איז אריינגענומען געווארען אין דער רייהע פון די נאציאנאלע געדענק-טעג, צוזאמען מיט די טעג 15 און 16 אין חודש סיון, — די טעג ווען יודען האבען צוריק בעזעצט די שטאדט בית-שאן און די אנדערע פלעצער.

אזוי האט יוחנן הורקנוס פערווירקליכט די גרויסע פלענער פון די חשמונאים. די זעלבשטענדיגקייט פון יהודה איז געווען פעסט געזיכערט,

איהרע שונאים—די סירער, אדום'ער, שומרונים, — זענען אמטערהר־סטענטייל בעזיגט געווען; דאס לאנד האט זיך פריי ענטוויקעלט און פאר דעם יודישען פאלק האבען זיך צוריק אומגעקעהרט די טעג פון דוד און שלמה; אלע טיילען פון דעם יודישען פאלק האבען זיך פעראייניגט: עס איז געווארען איין גוף — יהודה, און איין נשמה — דער בית־המקדש.

צווישען די מטבעות, וואס זענען געגאסען געווארען אין זיין צייט, געפינען מיר דעם אויפשריפט: „יהוחנן (הכהן) הגדול וחבר היהודים“ (יוחנן דער כהן גדול און די יהוד'עער־געזעלשאפט), וואס טראגט אויף זיך מעהר א פרייען, רעפובליקאנישען שטעמפעל: די מטבעות ווערען אויסגעגאסען נישט בלויז אין זיין נאמען, נאר אויך אינ'ם נאמען פון פאלק; דאגעגען אבער טראגען אויף זיך א טייל פון זיינע מטבעות אנ'אנדער אויפשריפט: יהוחנן הכהן הגדול ראש חבר היהודים (יוחנן דער כהן גדול און דער עלטסטער פון דער יהודעער־געזעלשאפט).

די שטורמישע מלחמות מיט די ארומיגע פעלקער, וואס יהודה האט נישט אויפגעהערט צו פיהרען אין דעם משך פון איבער א האל־בען יאר־הונדערט, האבען געהאט א געוויסע ווירקונג אויף אויף דעם אינערליכען לעבען פון פאלק, צוזאמען מיט דער ענטוויקלונג פון דאס

אייגענע, פון דאס פאלקסטימליכע, האבען זיך אריינגעריסען אין דער יודישער גאס אויך פרעמדע זיטען און לעבענס־פארמען; יודען האבען איבערגענומען פון זייערע שכנים די קריעגס־קונסט, און די פאלאצען אין ירושלים האבען אנגעהויבען געבויט צו ווערען לויט די געזעצען פון דער גריכישער ארכיטעקטור און אינ'ם גריכישען סטיל. אויב די ברייטערע מאסען פון פאלק האבען אליין, מיט זייער אייגענעם אינס־טינקט פערשטאנען, ארויסצושטופען ביסליכווייז דעם אראמעאישען דיא־לעקט פון דער יודישער גאס און אריינצוברענגען אנשטאט איהם דעם העברעאישען; אויב דאס פאלק פלעגט אין דער שפראך זינגען זיינע לידער, פיהרען זיינע געשעפטען און זאגאר אויך לייענען זיינע מלוכה־

אַקטען, — האָבען זײנע פֿירער און בכלל יענע אַלע, װעלכע זענען געשטאַנען בראש פֿון דעם מלוכה־לעבען זיך בענוצט מיט דער גריכי־שער שפּראַך, און פֿיעל פֿון זײ האָבען זיך אפילו אָנגעהויבען מיט גריכישע נעמען צו רופֿען. די דאָזיגע מלוכה־מענשען און אַריסטאָקראַטען האָבען אין אַלגעמײן געשטרעבט נאָר צו פֿערגרעסערן די פּאָליטישע מאַכט פֿון יהודה און אויסצושפּרײטען איהרע גרענעצען; זײ האָבען געזעהען אין יהודה אַ פּאָליטישען שטאַאט, גלײך מיט די װעלטליכע מלוכות פֿון די אַרומיגע אַנדערע פֿעלקער, — אַ שטאַאט מיט אַ קעניג, װאָס דאַרף פֿיהרען מלחמות, פֿערגרעסערען אַלע מאָל דאָס לאַנד מיט די טעריטאָריומס פֿון אַנדערע פֿעלקער און שטעהן שטענדיג אויף דער װאַך פֿון דעם אינטערנאַציאָנאַלען פּאָליטישען לעבען.

אַזאַ מין בליק איז אָבער געװען געגען די אַלטע טראַדיציעס פֿון דער יודישער נבואה, װעלכע האָבען זיך נאָך דערהאַלטען בײ די פֿרומע קלאַסען פֿון פֿאָלק. אין די דאָזיגע קרײזען האָט געהערשט די זיכערע איבערצײגונג, אַז נישט דאָס איז די מיסיע פֿון דעם יודישען פֿאָלק, צו לעבען אַזױ װי אַלע אַנדערע פֿעלקער און צו זײן גלײך מיט זײ; די יודישע געזעלשאַפֿט האָט, לויט דער מײנונג, געדאַרפֿט פֿערנעהמען אַ גאַנץ בעזונדער פּלאַץ צװישען דער רײהע פֿון די אַנדערע פֿעלקער, און זיך אינגאַנצען שטיצען נישט אויף קײן פּאָליטיק און נישט אויף קײן מלחמה־גבורות, נאָר אויף די יסודות פֿון דער תורה, פֿון דעם רעליגיעזען מאָראַל, פֿון „גאָט'ס װאָרט". יודען דאַרפֿען זעלבסטשטענדיג זײן, אום זײ זאָלען קענען לעבען לויט זײערע אײגענע געזעצען און היטען זײערע נאַציאָנאַלע אײגענטימליכקײטען; קוים אָבער האָבען זײ דאָס ערגרײכט, דאַרפֿען זײ שוין מעהר קײן מלחמות נישט פֿיהרען, דאַרפֿען זײ שוין קײן אױסערליכע פּאָליטיק נישט טרײבען, נאָר היטען און אויפֿהויבען ביז צו דער העכסטער מדרגה די אײגענטימליך־יודישע סאָציאַלע אָרדנונג, װעלכע איז פֿון גאָט אַלײן ספּעציעל בעשטימט געװאָרען פֿאַר זײן „אױסדערװעהלטען פֿאָלק".

און אָט, אויף דעם באָדען פֿון דער מײנונגס־פֿערשידענהײט האָבען זיך אויסגעבילדעט דרײ פּאַרטײען: די **איסיים**, די **פּרושים** און די **צדוקים**. די ערשטע האָבען זיך אויסגעטײלט פֿון די חסידים (חסידים הראשונים), װעלכע האָבען זיך צוריקגעצויגען פֿונ'ם גאַנצען טומעל, פֿון די אַלע מלחמה געשרײען און בכלל פֿון דעם גאַנצען װאָ־בענדיגען לעבענס־געװיש, אום זיך איבער־צוגעבען אינגאַנצען די העכ־

רע אינטערעסען פון גייסט און צו לעבען „מיט גאט". די מיטגליעדער פון דער דאזיגער סעקטע, וועלכע איז בכלל געשטאנען העכער פון יעדער געזעלשאפטס-פארם און פון יעדען סארט בירגערליכען צוזאמענלעבען, האבען זיך איינגעארדענט א גאנץ בעזונדערן ישוב אין די בערג און אין די מדבריות, וואו זיי האבען געלעבט אלס ברודער-געמיינדע לויט בעזונדערע געזעצען.

נישט אלע פרומע האבען אבער געפונען פאר ריכטיג צו געהן מיט דעם וועג פון אבזונדערן זיך און אנטלויפען פון לעבען. די מעהרהייט פון דער פרומער יודישער אינטעליגענץ האט גאנץ אנדערש פערשטאנען דעם בעגריף פון דער יודישער תורה. די תורה הייסט יעדען יודען לעבען מיט גאט; דאס הייסט אבער נאך נישט, אז ער דארף אנטלויפען פון לעבען. בלייבען אין פאלק, שאפען, ארבייטען, בויען, אויסניצען אלע געביטען פון לעבען און אויסבילדען אזא געזעלשאפט, וואס זאל זיך שטיצען אינגאנצען אויף דער תורה און פערקערפערן מיט זיך גאט'ס ווילען, — דאס איז דער זין פון די אייביגע יודישע נבואה-אידעאלען. און ווייל די עקזיסטענץ פון אזא מין געזעלשאפט איז נאר דאן זיכער, ווען דאס לאנד געפינט זיך נישט אונטער דעם יאך פון א פרעמדער, געצענדינערישער אמונה, — דארף מען היטען די אונאבהענגיגקייט פון יהודה און זי פערטיידיגען מיט אלע געזעצליכע מיטלען, דאס איז געווען דער געדאנקען-גאנג פון דער צווייטער, נאציאנאל-רעליגיעזער פארטיי — פון די פרושים

אנטקעגען דער דאזיגער פארטיי, וועלכע האט פארגעשטעלט מיט זיך די מעהרהייט פון פאלק, זענען ארויסגעטרעטען די פאקטישע בעוועגער פון דעם מלוכה-מעכאניזם: די דיפלאמאטען, קריעגס-פיהרער און שטאאטס-בעאמטע. שטיצענדיג זיך אינגאנצען אויף א רעליגיעזען יסוד, האבען די פרושים געמוזט שטעהן דורכאויס דערפאר, אז אלע עפענטליכע אנגעלעגענהייטען זאלען זיין שטרענג צוגעפאסט צו די געזעצען פון דער תורה און צו די הויכע מאראלישע אידעאלען פון דער נבואה, און די פאדערונג איז די וועלטליכע רעגירונג אלס אזעלכע, נישט אימשטאנד געווען צו בעפריעדיגען. די פאקטישע טעטיגקייט פון א מלוכה-מעכאניזם לאזט זיך נישט שטענדיג איינשליעסען אין די ענגע ראהמען פון דעם רעליגיעזען געזעץ, און אט דער קאנפליקט צווישען דעם אייביגען אידעאל און דער אלטעגליכער ווירקליכקייט האט ארויסגערופען די צוזאמענשטעלונג פון דער דריטער פארטיי, — פון די

צדוקים, וועלכע האָבען געלעגט מעהר געוויכט אויף די וועלטליכע מלוכה־אינטערעסען, ווי אויף די אינטערעסען פון די אמונה־אידעאַלען.

פון די דריי פּאַרטייען האָבען נאָר די לעצטע צוויי זיך אַקטיוו בעטייליגט אין׳ם פּאָליטיש־געזעלשאַפטליכען לעבען פון לאַנד, און אַמ־שטאַרקסטען האָט זיך דער געגענזאַץ צווישען די ביידע ריכטונגען ענט־וויקעלט אין דער צייט פון יהונתן׳ס מלוכה, ווען דאָס פאָלק האָט זיך אָבגערוהט פון די אויסערליכע מלחמות.

די **פרושים** (אָבגעשיידטע: פון אַנדערע פעלקער, פון זינד) האָבען געוואָלט זעהען אין יהודה אַ גייסטיגע רעפּובליק, וואו ס׳הערשט די רעליגיעזע מאָראַל, וואו אַלץ איז דורכגעדרונגען מיט דעם גייסט פון די יודישע געזעצען און טראַדיציעס. אָבטרעטען פון דער תורה, הייסט פערראַטען דעם פאָלק, אפילו אויך אין דעם פאַל, ווען דאָס ווערט געטאָן צוליעב די אינטערעסען פון דער מלוכה, — די פרושים זענען איבערצייגט געוועזען, אַז דער גורל פון דער מלוכה אַלץ איינס, ווי דער גורל פון יעדען איינצעלנעם מענשען, ליעגט ביי גאָט אין די הענד און אַז נאָר די געטליכע השגחה אַליין איז אימשטאַנד צו ברענגען דעם יודישען פאָלק צרות אָדער פריידען.

גאָט האָט אַלץ בעשאַפען, גאָט איז דער איינציגער האַר פון דער וועלט, דער איינציגער פיהרער פון מדינות און פעלקער, און יודען זענען זיינע אויסדערוועהלטע קינדער, וועלכע דאַרפען געהן אין זיינע וועגען, היטען זיין תורה און דינען אַלס מוסטער פאַר אַלע אַנדערע פעלקער. און וואָס וועלן זיי דערפאַר בעקומען? מיט וואָס וועט זיי די געטליכע גערעכטיגקייט בעלוינען פאַר זייער פרומקייט, פאַר זייער גאָטספאַרכטיגער עהרליכקייט? אויף דער פראַגע האָט די תורה אַליין און מיט איהר דאָס גאַנצע ביבלישע יודענטום געענטפערט: וועט איהר פרום זיין, וועט אייך גוט זיין. איהר וועט זיצען אויף אייער ערד, דער רעגען וועט קומען אין זיין צייט, דער ווייגשטאָק וועט בליהען און אַרויסגעבען זיסע פרוכטען און קיין שונא וועט אייך נישט בעאונרוהיגען און קיינער וועט אייערע קינדער פון אייך נישט אוועקנעהמען — איהר וועט לעבען גליקליך און רוהיג.

דעם איצטיגען בירגער פון דער חשמונאים־מלוכה האָט אָבער אָט די תשובה שוין נישט בעפרידיגט. די בילדער פון דער נאָהנטער פער־גאַנגענהייט זענען איהם נאָך פריש געוועזען אין זכרון; איהם זענען נאָך פאַר די אויגען געשטאַנען די תליות מיט די אויפגעהאַנגענע יודישע מו־

טער׳ס, די מערות מיט די הונדערטער פערבּרענטע אויף קדוש השם, די טויזענדער געפּײַניגטע, געשענדעטע און געפאַנגענע, און דאָס האָט שוין אַרויסגערופען בּײַ איהם אַ בּיטערען פּראָטעסט אויך געגען דער אונגערעכטיגקײַט, וואָס ווײַזט זיך כסדר אַרויס אין דעם אַלטעגליכען לעבּען: סטײַטש, פאַרוואָס לעבּט זיך דעם רשע גוט און דעם צדיק שלעכט? וואו איז דאָ די הימלישע גערעכטיגקײַט?

דאַן זענען די פּרושים געקומען און האָבּען ערקלערט, אַז דאָס אמת׳ע לעבּען הויבּט זיך אָן ערשט נאָכ׳ן טויט; די וועלט איז נאָר אַ מין פּאָרהויז צום סאַלאָן — יענע וועלט, און דאָרט וועט ערשט די געטליכע גערעכטיגקײַט בּעלויהנען דעם צדיק און בּעשטראָפען דעם רשע. דערבּײַ „וועלן די צדיקים אויפשטעהן צום אײַביגען לעבּען (תחית המתים) און די רשעים — צו אײַביגער שאַנד", ווי ס׳איז געשריבּען אין ספר דניאל. פערשטעהענדיג די גאַנצע וויכטיגקײַט פון דער דאָגמע האָבּען די פּרושים זי אַרײַנגענומען אין׳ם סיסטעם פון יודענטום אַלס אײַנעם פון די עיקרים, אויף וועלכע די יודישע אמונה שטיצט זיך, און בּיסליכווײַז האָבּען זיך פון דער דאָגמע אויסגעבּילדעט נאָך אַנדערע פאָרשטעלונגען און בּעגריפען (השארת הנפש, גיהנם, גן-עדן א. א. וו.), וואָס האָבּען שפּעטער אויסגעפילט אַ בּעדײַטענדען פּלאַץ אין דער יודישער ליטעראַטור.

צוזאַמען מיט דער שטרענגער פאָדערונג, צוצופּאַסען דאָס גאַנצע אַלטעגליכע, וואָכעדיגע לעבּען צו דעם רעליגיעזען געזעץ, — איז אָבּער אויסגעוואַקסען אַ נײַע שוועריגקײַט: די געשריבּענע געזעצען פון דער תורה זענען צו קורץ און צו ווייניג געווען, אום אַרומצונעהמען די פערשיעדענאַרטיגע און פערפּלאָנטערטע ערשײַנונגען פון דעם איצטיגען לעבּען, וואָס האָט זיך פאַר דער צײַט אינגאַנצען געענדערט און אָנגענומען אַ גאַנץ אַנדער פאָרם. דאָ זענען ווידער געקומען די פּרושים און אויסגעפילט דעם חסרון; זײ האָבּען צוזאַמענגענומען די אַלע זיטען און פאָלקס-מנהגים, וואָס דאָס לעבּען אַליין האָט געשאַפען אין דעם משך פון צעהנדליגער דורות, און זײ ערקלערט, אויסגעטײַטשט און געגעבּען אַ בּעשטימטע, צום איצטיגען לעבּען צוגעפּאַסטע פאָרם. די דאָזיגע נישט געשריבּענע געזעצען, וועלכע האָבּען געלעבּט אין פאָלק און זענען צוזאַמען מיט איהם געוואַקסען, האָבּען איצט אַ סך מיטגעהאָלפען צו רעפאָרמירען די יודישע געזעצגעבּונג, נישט אָנגרײַפענדיג אין דער זעלבּער צײַט איהר אײגענטימליכען און רעליגיעזען גײַסט.

און דערבײַ אַלײן האָבען זיך די פּרושים נישט אָבגעשטעלט. זײ האָבען זיך גענומען אויסטײַטשען און ערקלערן די געזעצען פון דער תּורה מיט דער הילף פון פערשידענע לאָגישע געזעצען, און אויף אַזאַ אופן בעקומען די מעגליכקײַט, ארויסצודרינגען פון זײ די אַלע פּראַקטישע געזעצען, וואָס די איצטיגע לעבענס-בעדינגונגען האָבען געפאָדערט. די דאָזיגע אויסטײַטשונגען און ערקלערונגען זענען ווידער, פון זײער זײַט, אויך פערהײליגט געוואָרען און האָבען בעקומען די זעלביגע פערפּליכטונגס-קראַפט, וואָס עס האָבען געהאַט אין זיך די איצטיגע „דברי סופרים", די איצטיגע פאָרמולירטע פאָלקס-געזעצען. אַזוי האָט די רעליגיעזע דיסציפּלין ביסליכווײַז און אונבעמערקטערהײַד אַרומגענומען דאָס גאַנצע וואָכעדיגע לעבען פון פאָלק, זיך צופּאַסענדיג צו דער ענטוויקלונג פון זײַנע בעגריפען און בעדערפעניש. די אַלע געזעצען וועגען שבת און וועגען די יום-טוב׳דיגע תּפלות זענען אין יענער צײַט בעשטימט אין אויסגעפילט געוואָרען; עס זענען אַרײַנגענומען געוואָרען אין דעם רעליגיעזען געזעץ די אַלע יום-טובים און היסטאָרישע פײַער-טעג, וועלכע זענען און דער תּורה נאָרנישט דערמאָהנט, ווײַל דאָס פאָלק אַלײן האָט זײ אײַנגעפירט, צום אַנדענקען פון געוויסע געשעהענישען אין זײַן לעבען. אין די געזעצען וועגען כשר און טרפה, וועגען פאַמיליען-רײַנגהײַט, וועגען די רײַניגונגען אין בית-המקדש א. א. וו. האָבען זיך די פּרושים שטרענג געהאַלטען בײַ דער טענדענץ פון אָבזונדערן יודען וואָס מעהר פון דער אַרומיגער וועלט, און בנוגע צו די געביטען האָבען זײ אָנגעהויפט וואָס מעהר סיגים און חומרות; דאַגעגען אָבער האָבען זײ אײַנגעפירט זעהר גרויסע פערלײַכטערונגען אין דעם שטראָפקאָדעקס פון דער תּורה. אין דער הינזיכט האָבען זײ געזוכט אויסצוטײַטשען דעם געשריבענעם געזעץ אַזוי, אַז ער זאָל זײַן צוגעפּאַסט צו די איצטיגע פאָלקס-בעגריפען. אַזוי האָבען זײ, למשל, שאַרף געקעמפט געגען טוידט-שטראָף, און דעם בעקאַנטען פּסוק: עין תּחת עין (אַן אויג פאַר אַן אויג) האָבען זײ ערקלערט אין דעם זין, אַז די תּורה מײנט דאָ נאָר אַ געלד-שטראָף.

די פּרושים האָבען זיך בכלל אויסגעצײכענט מיט זײער שטרענגער געזעצליכקײט, מיט זײער צניעות, מיט זײער מעסיגקײט בנוגע צו פערשידענע לעבענס-תּאוות, מיט זײער מילדקײט און גאָטספאָרכטיגער גוטסקײט. אײנער פון די בעריהמטע פּרושים, יהושע בן פּרחיה, וועלכע האָט געלעבט (מיט זײַן חבר נתאי הארבאלי) אין הורקנוס

צײַט, פֿלעגט שטענדיג זאָגען: „מאַך דיר אַ רבי׳ן, קויף דיר אַ חבר און אורטייל יעדען מענשען צום גוטען.״ די דאָזיגע גוטע זיטען און דער גאַנצער גאַנג פֿונ׳ם פּראַקטישען יודאַאיזם, וואָס האָט זיך געהאַלטען בײַ די פֿרומע קלאַסען נאָך פֿון עזרא׳ס צײַטען אָן, האָבען צוגעצויגען צו זיך די ברייטסטע מאַסען פֿון פֿאָלק, אַזוי אַז די אינערליכע פֿערוואַלטונג פֿון דער מלוכה און פֿון בית־המקדש האָט זיך געפֿונען אינגאַנצען בײַ די פּרושים אין די הענד.

דאַגעגען האָבען די הויכע מלוכה־שטעלעס, די אַרמעע־פֿיהרונג און צוזאַמען דערמיט אויך די רײַכטימער און דער אויסערליכער גלאַנץ — זיך געפֿונען אין די הענד פֿון די צדוקים. די דאָזיגע אַריסטאָקראַטען זענען געקומען אין אַ נעהנטערער בעריהרונג מיט דער אויסערליכער העלעניסטישער וועלט, און האָבען אײַנגעפֿיהרט אין זייער פּריוואַטען לעבען אַ סך העלעניסטישע זיטען און מנהגים. דאָס זענען געווען מענשען מיט הויכער וועלטליכער בילדונג, וואָס האָבען געשטרעבט צו פֿעראייניגען די אידעען פֿון דער יודישער תורה מיט דער אויסערליכער שענער פֿאָרם פֿון דער העלעניסטישער קולטור, און וואָס מעהר אָבצושוואַכען די מחיצה צווישען יודען און די אַרומיגע קולטורעלע פֿעלקער. אַלס פּאַטריאָטישע יודען האָבען זיי קודם כל געזאָרגט פֿאַר דער פּאָליטישער גרויסקייט פֿון יהודה, פֿאַר דער אויסשפּרייטונג פֿון די יהודה׳שע גרענעצען און פֿאַר דער מאַכט פֿון דעם חשמונאי׳שען הויף; דערבײַ זענען זיי אָבער געווען צו־װעניג דורכגעדרונגען מיט דעם רעליגיעזען געפֿיהל, אום איבערצולאָזען גאָט אַליין די דאגה פֿאַר דער אונאָבהענגיגקייט און גרויסקייט פֿון יהודה. די מלוכה דאַרף פֿאָרמעל היטען די געשריבענע געזעצען פֿון דער אייביגער יודישער קאָנסטיטוציע, פֿון דער תורה; דאָס דאַרף איהר אָבער נישט שטערען צו ענטוויקלען זיך אַזוי, ווי עס פֿערלאַנגען פֿון איהר דער צײַט־גײַסט און די פּראַקטישע אינטערעסען. קוים האָט וועלכער ס׳איז פּאָליטישער אָבמאַך אָדער וועלכע ס׳איז מלחמה געמוזט אָנריהרען אַ געבאָט פֿון דער תורה, האָבען זיך די צדוקים שטענדיג געשטעלט אויף דער זײַט פֿון די מלוכה־אינטערעסען; איבערהויפּט האָט גאָט, נאָך זייער מיינונג, דעריבער געגעבען דעם מענשען אַ פֿרײַען ווילען, כדי ער זאָל זיך אַליין אויסטרעטען זײַן לעבענס־וועג, כדי ער זאָל אַליין זײַן דער בעל הבית פֿון זײַן גורל, און דער גרויסער בעשעפֿער פֿון דער וועלט מישט זיך נישט אין די מענשליכע אַנגעלעגענהייטען. בעלויהנט ווערט דער

צדיק פאר זיינע גוטע מעשים באלד אויף דער וועלט — מיט די גוטע מעשים גופא; און דאס זעלבע איז אויך מיט די שלעכטע מעשים פון די רשעים. גוטע מעשים ברענגען גוטס און שלעכטע — שלעכטס פאר'ן לעבען גלייך, און מ'דארף גארנישט אנקומען צו קיין גלויבען אין „תחית המתים" און „יענע וועלט."

נאטירליך, האט אזא מין אנשויאונג שוין נישט געקענט פערליכטען קיינעם צו אפפערן וואס ס'איז פון זיינע איצטיגע לעבענס-פערגניגענס, און בכלל איינצושליסען דאס גאנצע לעבען אין א רייהע פון גזירות און סיגים. די צדוקים האבען דעריבער נישט געוואלט אנערקענען די אלע אויפטועכצען און נייע פערפליכטונגען פון די ניי-פערהייליגטע פאלקס-מנהגים און מסורות. זיי האבען אוועקגעשטעלט אלס פרינציפ, אז וויכטיג און היילינ זענען נאר יענע געזעצען, וועלכע שטעהען דייטליך און אויסדריקליך געשריבען אין די חמשה חומשי תורה, און די אלע אנדערע פערפליכטונגען, וועלכע זענען מיט דער צייט געשאפען געווארען, האבען קיין בעדייטונג נישט. דאס האט געבראכט פון איין זייט צו פערשיעדענע פערלייכטערונגען אינ'ם אל-טעגליכען לעבען בנוגע צו די געזעצען וועגען כשר און טרפה, וועגען ארבייטען אום שבת אדער אום יום-טוב, וועגען פאמיליען-בעציהונגען און נאך אזעלכע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען, און פון דער צווייטער זייט האט עס ארויסגערופען די שרעקליכסטע אכזריות'ן בנוגע צו דער געריכטס-מאכט, וועלכע האט אויסגעטייטשט די פערעלטערטע שטראפען פון דער תורה אין זייער בוכשטעבליכען זין.

די מיינונגס-פערשיעדענהייט צווישען די פרושים מיט די צדוקים איבער פערשיעדענע ריטועלע דינים האט זיך אפט פונאנדערגעפלאקערט אין א ליידענשאפטליכען וכוח. צווישען די פראגען, וואס האבען ארויסגערופען אזא מין מחלוקת, האט זיך געפונען אויך יענע וועגען די דינים פונ'ם וואסער-גיסען אויפ'ן מזבח אום סוכות. די פרושים האבען זיך זעהר הארב בעצויגען צו דער עבודה פון די לויים אין בית-המקדש, און ארויסגעגעבען מאסען דינים און גזירות, אום צו פערהיטען די בערירהונג פון אונרייניגע מענשען אדער כלים; די צדוקים, דאגעגען, האבען געלאכט דערפון און צוזעהענדיג, ווי זיי לויפען יעדעס מאל צום בעקען וואשען אנ'אנדער כלי, האבען זיי איראניש בעמערקט: „אין גיכען וועלן די פרושים הייסען רייניגען אויך דעם זונען-באל".

„די צדוקים האבען אין אלגעמיין פארגעשטעלט מיט זיך א קלאס פון טי-

פישע וועלטמענשען, וועלכע זענען שטרענג-קאנסערוואטיוו בנוגע צו דער פארמעלער פרומקייט, און ווילען פונדעסטוועגען נישט דערלאזען, אז די עטיש-רעליגיעזע בעגריפען זאלען האבען א איינפלוס אויף דער ספערע פון די פראקטישע, פריוואטע און געזעלשאפטליכע, אינטערעסען".*)

אין א זייט פון די דאזיגע צוויי פארטייען, וועלכע האבען געקעמפפט צווישען זיך פאר דעם סאציאלען און רעליגיעזען טיפ פון דער יהודה'שער מלוכה, איז געשטאנען די דריטע סעקטע אדער גרופע, וואס האט אינגאנצען איינגעארדענט איהר לעבען אויף די יסודות פון דער אינדיווידועלער זעלבסט-פערפאלקאמענונג און האט געדיענט אלס יסוד פאר א גאנץ נייער ערשיינונג אין דער מענשליכער געשיכטע. דער דאזיגער ארדען איז בעשטאנען פון א בעדייטענדער צאהל איסיים (פון דעם סירישעןווארט חעסעי=חסיד), ביי וועלכע דאס גאנצע לעבען האט זיך קאנצענטרירט נאר אין די רעליגיעזע אידעען און געפיהלען. דאס זענען געוועזען מענשען, וואס האבען זיך פערטיעפט אין זיך אליין, אין זייער איינענער אינערליכער וועלט, און האבען געזוכט פריהער פון אלץ א רעטונג פאר דער נשמה.

מענשען הייליגע, ריינע, מיט געוויסע מיסטישע נייגונגען, האבען זיי געוואלט הייליג לעבען. די אלטעגליכע, די וואכעדיגע, די וועלטליכע וועלט האט פאר זיי קיין בעדייטונג נישט געהאט — לעבען דארף דער מענש נאר אין זיך און נאר מיט גאט. אבטויטען דארף דער מענש אין זיך יעדע תאוה, יעדען פערלאנג, יעדען וועלטליכען בעגעהר, און לעבען דארף ער ריין, הייליג, זיך בעהעפטענדיג מיט דער אייביגקייט, מיט די העכערע וועלטען.

זיי האבען זיך דעריבער דערווייטערט פון דעם שטאדט-טומעל און איינגעארדענט זייער ישוב אין די מדבריות. איבערנעהמענדיג אינגאנצען די ריינהייטס-געזעצען פון די לויים אין בית-המקדש, לויט וועלכע די בעציהונג מיט יעדען וועלטליכען מענשען האט פעראונרייניגט, זענען זיי געוועזען געצוואונגען צו פערקעהרען נאר מיט זייערע גלייכע, און דאס האט זיי געטריבען זיך צו פעראייניגען אין איין ארדען, וואו יעדערער איז פערפליכטעט שטרענג צו היטען די געזעצען. אום אנצוקומען אלס מיטגליעד אין דעם ארדען, האט דער קאנדידאט געמוזט א גאנצען

*) דובנאוו.

יאהר אויסגעפּרובט ווערן, און ערשט דאן איז ער צוגעלאזען געווארען צו דער צערעמאניע פון די „וואשונגען“. דאן האט וויעדער געמוזט אוועקגעהן א לאנגע צייט, און נאכדעם האט דער נייער מיטגליעד געמוזט געבען א פייערליכע שבועה, אז ער וועט זיך אונטערגעבען אלע בעפעהלען פון די עלטסטע, אז ער וועט נישט בעהאלטען קיין זאך פון די „ברידער“ און וועט קיינעם נישט ארויסגעבען די סודות פונ'ם ארדען; דאס האט איהם שוין געמאכט פאר א פאקטישען מיטגליעד פון דער געזעלשאפט און גענעבען דאס רעכט זיך צו בעטייליגען אינ'ם ברידערליכען מאלצייט.

די בעל הבתי'שקייט איז ביי די איסיים אינגאנצען געווען אוועקגעשטעלט אויף קאמוניסטישע יסודות. יעדער מיטגליעד האט אריינגעטראגען אין דער קאסע פון ארדען זיינע הכנסות, און דער גאנצער ארדען איז אויסגעהאלטען געווארען פון דער אלגעמיינער סומע. די קליידונג זאגאר איז אויך געווען די זעלביגע פאר אלע מיטגלידער: ווייסע גראבע מאנטלען אום ווינטער, און לייכטע הילעס אום זומער. דערביי האט יעדער איינציגער געמוזט פערדינען אויף זיין לעבען פון פיזישער ארבייט; א סך פון זיי האבען זיך בעשעפטיגט מיט ערד-ארבייט און מיט אנדערע מלאכות — האנדלען האט קיין איסי נישט געטארט.

לעבען מיט א פרוי איז דעם איסי ערלויבט געווען, אבער נאר אויף אזוי פיעל, אויף וויפיעל דאס איז נויטיג, אום קינדער צו האבען; די מעהרהייט פון די איסיים האט אינגאנצען געקוקט אויף דער חתונה, ווי אויף עטוואס זינדיגעס, קערפּערליכעס, און האט אויסגעמיטען יעדען פערקעהר מיט א פרוי, זאגאר אויך — א געזעצליכען.

אזא מין קאלאניע האבען זיך די איסיים איינגעארדענט צו מערב זייט פון ים המלח, אין דעם אאזיס עין-גדי וואו די פּאלמען-בוימער האבען כמעט בעפרידיגט זייערע שפּייז-בעדערפעניששען, און פון דעם דאזיגען צוזאמענלעבען שטאמט אויך דער בעקאנטער מאמר: „א חסיד זאגט: דיינס געהערט צו דיר און מיינס געהערט אויך צו דיר“. עס זענען ממילא נישט געווען ביי זיי קיין ארימע און קיין רייכע, און דאס רעזולטאט דערפון איז געווען, אז זייער זין האט זיך בּיסלעכווייז בעפרייט פון אלע ערדישע אינטערעסען, און איז אינגאנצען פערזונקען געווארען אין א ווייטער, טרוימעריש-אידעאלער וועלט.

די איסיים האבען זיך אויסער דעם נאך אויסגעצייכענט מיט

פיעל אַנדערע אייגענטימליכקייטען . ווי די יודען אַמאָל , וואַנדערנדיג
אין דער מדבר, האָט אויך יעדער איסיי שטענדיג געטראָגען מיט זיך
אַ רידעל , אום אויפצושאַרען די ערד און צו פערדעקען די אונריינ=
קייט , און דערצו איז אין זייער קליידונג אַריין אויך אַ מין פעל=פאַר=
טוך אָדער האַנדטוך , מיט וועלכען זיי האָבען זיך בענוצט ביי זייערע
אָפטע וואַשונגען . די איסיים פלעגען לייענען קריאת=שמע אין דער
פריה צוזאַמען מיט'ן אויפגאַנג פונ'ם מאָרגענשטערן , און נאָך געוויסע
כונות און פאָרבערייטונגען , אין דער צייט פון וועלכע עס איז קיין
וואָכעדיג וואָרט נישט אויסגערעדט געוואָרען , פלעגט זיך יעדערער
פערזינקען אין זיין תפלה , וואָס איז אייגענטליך בעשטאַנען פון
פריי געפיהלען און האָט געטראָגען דעם כאַראַקטער פון אַ מין
ריינער „השתפכות הנפש". נאָך די תפלות האָבען אַלע געמוזט אַוועק=
גע... אַרבייטען , און קומענדיג צוריק פון דער אַרבייט האָבען זיך
אַלע ווידער געטובל'ט און אָנגעהויבען מאַכען הכנות צו דעם אַלגע=
מיינעם מאָלצייט , וועלכער האָט ביי זיי פערנומען דעם פּלאַץ פון די
קרבנות אין בית המקדש .

דער מאָלצייט פלעגט פאָרקומען אונטער דעם סדר : „זיך אָב=
ריינינענדיג , קומען זיי אַריין אין עס=צימער , ווי אין אַ היילינען אָרט.
נאָכדעם , ווי זיי זעצען זיך איין שווייגענדיג , לעגט דער בעקער אַוועק
אַ חלק ברויט פאַר יעדען בעזונדער , און דער קוכער שטעלט אַוועק
נעבען יעדען איינציגען אַ כלי מיט איין געריכט . פאַר'ן עסען ריכט
אָב דער כהן אַ תפלה , און קיינער ריהרט זיך נישט צו צום עסען
ביז ער האָט זי נישט געענדיגט . נאָכ'ן מאָלצייט — בעט ער ווי=
דער . אָנהויבענדיג און ענדיגענדיג דאָס עסען לויבען אַלע גאָט און
דאַנקען איהם פאַר די שפייז , וואָס ער האָט זיי געשענקט . דערנאָך
נעהמען זיי פון זיך אַראָב זייערע מאָלצייטס=קליידער , אַלס היילינע ,
און לאָזען זיך ווידער אַוועק אַרבייטען ביז'ן אָבענד . קומענדיג , עסען
זיי ווידער לויט דעם זעלביגען סדר" (יוסיפון) .

די איסיים האָבען זעהר שטרענג אָבגעהיט די געזעצען וועגען
שבת=רוה , און אַ סך פון די סיגים און גזירות , וואָס זיי האָבען אויף
זיך גענומען , זענען שפּעטער אַריינגענומען געוואָרען אין די פערפליכ=
טונגען פון תלמוד ; די דאָזיגע פראַקטישע פרומקייט האָט אָבער נאָך
נישט אויסגעפילט זייער גאַנצען לעבענס=אינהאַלט . זייער אַסקעטיזם ,
זייער שטילקייט און זייער רעליגיעזע טרוימעריי , האָט זיי בעזעלעוויי

אינגאנצען אָבגעווענדעט פון דער קלאָרער און לאָגישער תורה מיט איהר ניכטערער לעבענס־אנשויאונג, מיט איהרע דייטליכע, צום לעבען צוגעפאסטע געזעצען; זיי האבען אנגעהויבען זוכען אין דער תורה שטאָף פאר זייער טרוימערישער פאנטאזיע, פאר זייערע מיסטעריעזע שווערמערייען, און האבען אויף אזא אופן געשטעלט דעם יסוד פאר דעם קומענדיגען יודישען מיסטיציזם. זיי האבען די ערשטע אנגעהויבען אריינצולעגען פערשידענע רמזים און סודות אין די אותיות פון גאָט'ס נאָמען (יהוה), געפינענדיג, אז קוים איז דער נאָמען אזוי הייליג, מוז אין זיינע איינצעלנע בוכשטאבען אויך זיין עטוואס געהיימעס, הייליגעס. די דאָזיגע רמזים און סודות זענען וואס ווייטער אלץ מעהר פערטיעפט און פערברייטערט געוואָרען, און אין צוזאמענהאנג דערמיט האט זיך ביי זיי אויסגעבילדעט א גאנצע רייהע פאָרשטעלונגען וועגען גוטע און שלעכטע גייסטער, וועגען מלאכים און שדים, וועגען כשוף און געהיים־וויסענשאפט און נאך אזעלכע פערנעבעלטע בעגריפען, וואס האבען מיט דער ווירקליכער יודישער לעבענס־תורה גאָרנישט צו טאָן.

צוליעב זייערע אייגענטימליכע מנהגים און פאנטאסטישע לעבענס־בעגריפען זענען די איסיים בעטראכט געוואָרען פון פאָלק נישט בלויז אלס הייליגע, נאר אויך אלס מענשען, וואס זענען אימשטאנד וואונדער צו בעווייזען. דאס פאָלק האט געגלויבט, אז די איסיים קענען פאָראויסזאָגען די צוקונפט, פותר זיין חלומות און אויך היילען אלערליי קראנקהייטען. דאס לעצטע איז געשטאנען אין צוזאמענהאנג דערמיט, וואס עטליכע פון די איסיים האבען זיך ווירקליך בענוצט מיט געוויסע קרייטעכצער אויף צו היילען קראנקע.

דערפאר אבער האבען זיי קיין שום איינפלוס נישט געהאט אויף דעם פאָליטישען לעבען פון לאנד. זייער צאָהל איז בכלל געווען געווען זעהר קליין און אין די בעסטע צייטען אפילו, האט אויך זייער אָרדען נישט געצעהלט מעהר פון פיערטויזענד מיטגליעדער. דערצו איז נאך צוגעקומען אויך דער אומשטאנד, וואס דער גרעסטער טייל מיטגליעדער פון דעם אָרדען האט געלעבט נישט פערהייראטעט, און די צוגעקומענע מיטגליעדער פון אויסוועניג האבען נישט געקענט אויספילען דעם שאָדען פון דער נאטירליכער פערמינדערונג.

ביים רודער פון דער מלוכה־שיף זענען אלזאָ געשטאנען די ביידע פון די אנדערע צוויי פארטייען — פון די פרושים מיט די צדוקים, און פאר דער צייט פון יוחנן־הורקנוס איז צו קיין אָפענעם

קאָנפליקט צווישען זיי נישט געקומען. דער לעצטער האָט ביידע פאַרטייען גלייך אויסגענוצט: די צדוקים אַלס קריעגספיהרער און דיפּלאָמאַטען, און די פרושים — אַלס געזעץ־לעהרער, ריכטער און בעאַמטע איבער אַלע אינערליכע אַנגעלעגענהייטען. די בעציהונג, וויעדער, פון די פּאַרטייען צו הורקנוס׳ען איז אויך געוועזען איינגעטהיילט און בעשטימט: די צדוקים האָבען געשעצט אין איהם דעם שטאַאטסמאַן און מלוכה־פיהרער, און די פרושים — דעם פרומען כהן־גדול, וועלכער האַלט זיך שטרענג ביי זייערע רעליגיעזע אויסטייטשונגען און בעגריפען.

וועניגער בעדייטענדע סכסוכים צווישען די פרושים מיט די צדוקים פלעגען פון צייט צו צייט אויסברעכען אין דער טעטיגקייט פון דער העכסטער יהודה׳שער רעגיערונגס־אינסטיטוציע, פונ׳ם סנהדרין. די דאָזיגע פערזאַמלונג פון אויסגעוועהלטע פאָלקס־פאָרשטעהער האָט עקסיסטירט אין ירושלים נאָך פון די אַלטסטע צייטען, און פלעגט שטענדיג געפיהרט ווערן פון דעם כהן־גדול, וועלכער האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך די אָפיציעלע פערזאָן פאַר דער הערשענדער אויבערמאַכט. איצט, נאָך דער איבערקעהרעניש אין לאַנד, וואָס האָט פערוואַנדעלט יהודה אין אַ זעלבסטשטענדיגער מלוכה מיט אַ אייגענעם פירשטליכען כהן־גדול, האָט זיך דער כאַראַקטער פון דער אינסטיטוציע אויך געענדערט. די פריהערדיגע „גערוזיע” (אויף פערסיש: בעראַטונג, פערזאַמלונג) בעקומט איצט דעם גריכישען נאָמען סנהדרין (בית־דין הגדול) און איהרע פונקציעס ווערן וואָס ווייטער אַלץ ברייטער און זעלבסטשטענדיגער. אָן דער שפּיץ פון סנהדרין, אַלס פאָרזיצענדער (נשיא), שטעהט איצט דער רעגירענדער פירשט, וועלכער איז צוזאַמען דערמיט אויך כהן גדול־און שופט, און אין איהם בעטייליגען זיך פאָרשטעהער נישט בלויז פון די גייסטיגע און געלעהרטע שיכטען, נאָר אויך פון די פּאָליטישע פּאַרטייען; אַזוי אָבער, ווי דער העכסטער מלוכה־פיהרער איז אָפט פערנומען מיט אַלגעמיינע מלוכה־אינטערעסען, פערטרעט איהם אין סנהדרין, אַלס וויצע־פאָרזיצענדער, דער עלטסטער פון די דינים, וואָס טראָגט דעם טיטול אב־בית דין. דאָס „גרויסע סנהדרין” אין ירושלים איז בעשטאַנען פון איין און זיעבעציג מיטגליעדער, וועלכע פלעגען זיך צונויפקלויבען אין דעם אויסערליכען זאַל פון בית המקדש, וואָס איז געוועזען בעקאַנט אונטער דעם נאָמען „לשכת הגזית”; פאַקטיש האָבען אָבער די זיצונגען

געקענט פארקומען אויך ביי דריי און צוואנציג מיטגליעדער, און דאס האט געהייסען „דאס קליינע סנהדרין". צווישען די מיטגליעדער פון סנהדרין האבען זיך געפונען פארשטעהער פון דער גייסטיגער און וועלטליכער אריסטאקראטיע, כהנים, שופטים (ריכטער), געלעהרטע און געזעצקענער; און אויסער דער דאזיגער העכסטער געזעצגעבענדער אינסטיטוציע אין דער הויפטשטאדט, זענען נאך געווען פערשיעדענע קלענערע בית=דינ'ם אין די קלענערע שטעדט.

געשטיצט האט זיך דאן די גאנצע יודישע געזעצגעבונג אויף די געבאטען און פערזאגען פון דעם אונבעריהרבארען היילינגען קאדעקס — פון דער תורה. די ארבייט פון סנהדרין איז דעריבער בעשטאנען אין דעם, אויסצוטייטשען די דאזיגע פערפליכטונגען פון דער תורה, צוצופאסען צו זיי די איצטיגע לעבענס=בעדינגונגען און ארויסצוגעבען לויט זיי פאקטישע אורטיילען. אין די פאליטישע אנגעלעגענהייטען פון לאנד האט זיך דאס סנהדרין געמישט נאר אויף אזוי פיעל, אויף וויפיעל די אנגעלעגענהייט האט געהאט א שיכות צו די רעליגיעזע בעגריפען פון דער תורה. דאס סנהדרין האט אבגעהיט די ריינהייט פון די כהנים=משפחות און פון די פאמיליען=פערבינדונגען בכלל, פיהרענדיג צו דעם צוועק ספעציעלע פאמיליען=ביכער. דורך דער דאזיגער אינסטיטוציע פלעגען אויך געמאכט ווערן די אסטראנאמישע בעאבאכטונגען און אויסרעכנונגען, אום צו קענען בעשטימען, ווען עס הויבען זיך אן די יום=טובים און ווען זיי ענדיגען זיך.

די געריכטס=זיצונגען פון סנהדרין פלעגען פארקומען עפענטליך. דערביי פלעגען די געריכטס=מיטגליעדער זיין אויסגעזעצט אין א האלבען קרייז, אום זיי זאלען זיך קענען זעהען איינער דעם אנדערען, און צוויי שרייבערס זענען געשטאנען פון דער רעכטער און דער לינקער זייט און האבען פערשריבען די מיינונג פון די ריכטער. אום ארויסצוטראגען א בעפרייאונגס=אורטייל איז גענוג געווען (ביי קרימינעלע פראצעסען) א איינפאכע מעהרהייט, און דאגעגען האט זיך געפאדערט צו א בעשולדיגונגס=אורטייל א מעהרהייט פון צוויי דריטעל שטימען ד. ה. דרייצעהן פון דריי און צוואנציג. די אויספרעגונג פון די געריכטס=מיטגליעדער איבער דער שולדיגקייט פונ'ם אנגעקלאגטען פלעגט זיך אנהויבען פונ'ם יונגסטען און ענדיגען מיט'ן פארזיצענדען; דער דאזיגער סדר איז איינגעפיהרט געווארען, אום די מיינונגען פון די עלטערע מיטגליעדער זאלען נישט ווירקען אויף די יונגערע. אויסער

דעם, האָבען זיך שטענדיג געמוזט אַרויסזאָגען פריהער די בעפרייער און דערנאָך די בעשולדיגער, און די איינמאָל אַרויסגעזאָגטע בעפרייאונגס־מיינונג האָט שוין נישט געקענט מעהר גענומען ווערען צוריק.

ביי אַזעלכע בעדינגונגען איז אַ טוידט־אורטייל געווען אַ זעלטענע ערשיינונג אין דער פראַקטיק פונ׳ם סנהדרין, און דאָס איז געווען די פרוכט פון דעם איינפלוס פון די פרושים און פון זייער געזעץ־אויסטייטשונג. די צדוקים, האַלטענדיג זיך שטרענג ביי די געשריבענע געזעצען פון דער תורה, זענען געווען פיעל שטרענגער אין זייערע אורטיילען; זיי האָבען אָבער פאַרגעשטעלט מיט זיך אין סנהדרין די מינדערהייט — די פראַקטישע אויסטייטשונג פון געזעץ איז דאָ איינגאַנצען געלעגען אין די הענד פון די פרושים. די צדוקים האָבען דערפאַר געהאַט מעהר איינפלוס אויף דער אויסערליכער פּאָליטיק פון לאַנד און די געפיהרט אין אַ געוויסער אייגענער ריכטונג *).

אַזוי האָבען די ביידע פאַרטייען איינגעטיילט צווישען זיך זייערע איינפלוס־ספערען אין דער הנהגה פון לאַנד, און איבער זיי איז געשטאַנען דער פירשטליכער כהן גדול, וועלכער האָט, ווי געזאָגט, פיעל מיטגעווירקט דערפאַר, אַז דער דאָזיגער איבערפלעכליכער שלום זאָל מיט קיין זאַך נישט געשטערט ווערען. היטענדיג, פון איין זייט, אַלע דינים און חומרות לויט די געזעץ־ערקלערונגען פון די פרושים, האָט ער פון דער צווייטער זייט, געלעבט גוט אויך מיט די צדוקים. זיי זענען געווען זיינע מיט־קעמפּפער, זיינע קריעגס־פיהרער און זיינע מלוכה־יועצים. זייער פיהרער, יהונתן, איז געווען דעם פירשט׳ס פערזענליכער פריינד, און ביז זיין טיעפער עלטער האָט יוחנן איינגעהאַלטען דעם אינערליכען אַנטאַגאָניזם צווישען די ביידע פאַרטייען, און געזעהען, ער זאָל זיך נישט פונאַנדערפלאַקערן און אַרויסרייסען.

לאַנג האָט אָבער די דאָזיגע גלייכגעוויכט זיך נישט געקענט האַלטען און, ווי עס קומט געוועהנליך פאָר ביי אַזאַ פאַל, איז גענוג איין וואָרט, איין בעוועגונג, אום איינצוואַרפען דעם בנין, וואָס איז געבויט געוואָרען אין דעם משך פון אַ סך יאָהרען. אַזאַ מין וואָרט, וואָס איז גאַנץ צופעליג אַרויסגערעדט געוואָרען, האָט דאָ אויך געדיענט אַלס אויפרייס־מאַטעריאַל, און געענדיגט האָט זיך דער אויפרייס מיט גרויסע סכסוכים און מחלוקת׳ען און ענדליך אויך — מיט בלוט־

*) לויט דובנאָוו.

פערגיעסונגען און שוידערהאַפטע רציחות.

פאָרגעקומען איז דער אויסברוך פון דעם אַזוי לאַנג בעהאַלטענעם געגענזאַץ אויף דעם פאָלגענדען אופן: זיך אומקעהרענדיג צוריק פון אַ מלחמה, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט אַ גלענצענדען נצחון איבער אַ שטאַרקען שונא, האָט יוחנן־הורקנוס געלאָזען איינאָרדנען אַ גרויסאַרטיגען מאָלצייט, צו וועלכען ער האָט איינגעלאַדען די חשובים פון די פרושים און די צדוקים — אָהן אונטערשיעד. אויף גאָלדענע טישען זענען דערלאַנגט געוואָרען די טייערסטע מאכלים, און אַריינקומענדיג אין זעהר אַ הייטערער שטימונג, האָט זיך יוחנן געווענדעט צו זיינע געסט מיט דעם פאָרשלאַג, זיי זאָלען איהם אָפען זאָגען, צי ער האָט עפּעס עובר געווען געגען געזעץ און צי ער היט נישט אָב פּינקטליך אַלע בעפעהלען און פערבאָטען פון דער תורה.
די געסט זענען געריהרט געוואָרען פון דער דאָזיגער עהרליכער פראַגע, און האָבען אויסגעדריקט זייער אינערליכע צופריעדענהייט מיט זיין הערשען איבערן פאָלק; דאַן האָט זיך אויפגעהויבען איינער פון די פרושים, אַ געוויסער אליעזר, און זיך געווענדעט צו הורקנוס׳ן מיט דער שאַרפער אַרויספאָדערונג: „אויב דו ווילסט זיין עהרליך, נעהם אַראָב פון זיך דעם חושן ואפוד (די כהונה־גדולה־קליידער) און בעגנוגען דיך מיט דעם הערשער־טיטול אַליין“! און ווען דער ערשטוינטער יוחנן הורקנוס האָט איהם געפרעגט, וואָס׳רע פערברעך ער האָט אויף איהם אויפצווייזען, האָט דער פאַנאַטישער אליעזר איהם פעסט און דייטליך געענטפערט: „ווייל מיר האָבען געהערט פון די זקנים, אַז דיין מוטער האָט זיך געפונען אין געפאַנגענשאַפט ביי די סורי׳ער (און אַ זוהן פון אַ געפאַנגענער טאָר אין בית המקדש נישט זיין).“

טיעף אָנגעגריפען פון דער דאָזיגער שענדליכער בעליידיגונג, האָט יוחנן־הורקנוס זיך דאָך דערווייל גאַנץ רוהיג פערהאַלטען צו דעם אינצידענט, און בעפעהלען צו בעשטימען אַ גענויע אויספאָרשונג וועגען דער בעשולדיגונג; ווען די אויספאָרשונג האָט זיך אָבער געענדיגט און עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די בעליידיגונג האָט קיין שום גרונד נישט, האָט זיך זיין כעס פונאַנדערגעפלאַקערט. דאַן האָבען זיך די צדוקים בענוצט מיט דער גינסטיגער געלעגענהייט, און זייער פיהרער יהונתן האָט זיך בעמיהט איינצורעדען דעם בעליידיגטען פירשט, אַז די פרושים האָבען איהם מיט אַ כוון אַ שלייַדער געטאָן אין פנים אַזאַ שווערע בעשולדיגונג, אום איהם צו ערניעדריגען אין די אויגען פון פאָלק. דאָס האָט דעם הערשער נאָכמעהר אויפגערייצט, און ער

האָט געפאָדערט פון די אָנפיהרער פון דער פרושים־פאַרטײַ, זײַ זאָלען בעשטימען אַ שטראָף פאַר דעם בעלײַדיגער; און ווידער איז זײַן אײַגענליעבע פערלעצט געוואָרען: ער האָט געגלויבט, אַז די דאָזיגע פאַרטײַ־אָנפיהרער וועלען זיך בעציהען צו דעם בעשולדיגטען זעהר האַרב און איהם משפט'ן פאַר מאַיעסטעטס־בעלײַדיגונג; אַזאַ מין בעזונדער פערברעכען, אַלס אויסנאַהם, איז אָבער אינגאַנצען גאָרנישט געווען במציאות אין דעם שטראָף־קאָדעקס פון די פרושים, און זײַ האָבען איהם געמשפט סתם פאַר רכילות.

דאָס האָט אינגאַנצען דערפילט די מאָס פון זײַן פערדרוס, און דעם צדוקי'שען פיהרער איז איצט גאַנץ לײַכט אָנגעקומען צו איבערצײַגען הורקנוס'ן, אַז די פרושים זענען איהם נישט טרײַ און ער דאַרף זײַ דורכאויס דערװײַטערן פון דער מלוכה־פיהרונג.

עס איז שווער צו זאָגען, וויפיעל אמת ס'איז געלעגען אין דער איבערצײַגונג און אויף וויפיעל די פרושים זענען ווירקליך נישט צופרידען געווען מיט דעם קריגערישען כהן גדול; זיכער איז אָבער דאָס, אַז דער בעלײַדיגטער פיהרער האָט זיך געלאָזען איבערצײַגען פון די צדוקים, און איז אינגאַנצען אַריבער אויף זײַער זײַט. אַלע עפענטליכע פאָליטישע, געזעלשאַפטליכע און רעליגיעזע אינסטיטוציעס פון לאַנד זענען בעזעצט געוואָרען מיט אָנהענגער פון דער צדוקי'שער פאַרטײַ, און דאָס רעזולטאַט דערפון איז געווען — אַ טיעפע שנאה צו די חשמונאים, וואָס האָט אָנגעהויבען וואַקסען אין די רײַהען פון די פרושים און זײַערע אָנהענגער.

די פרוכט פון דער דאָזיגער פײַנדליכער שטימונג האָט הורקנוס אַלײַן נישט געזעהען — ער האָט געלעבט אַ גאַנץ קורצע צײַט נאָך דער איבערקעהרעניש, און איז געשטאָרבען אויף דעם אײַן און דרײַסיגסטען יאָהר פון זײַן הערשען (106), איבערלאָזענדיג נאָך זיך פאַר די קומענדיגע דורות זכרונות פון ליכטיגע, גוטע צײַטען. אין דער עפּאָכע פון זײַן הערשען האָט דאָס יודישע פאָלק ערדרײַכט די העכסטע שטופע פון זײַן גײַסטיגער און מאַטעריעלער אויפלעבונג; רײַך האָט דאָס פאָלק געלעבט, פרײַ און שטאַרק האָט עס זיך געפיהלט, און דער איבערפלוס פון זײַנע גײַסטיגע קרעפטען האָט זיך אויסגעגאָסען אין דער פאָרם פון פערשיעדענע סאָציאַלע און עטישע שטרעמונגען, אין דער פאָרם פון אַ גײַסטיגען פאַרטײַ־קאַמפּף.

דריטער קאַפּיטעל

אַריסטאָבול I, אַלעקסאַנדער ינאַי און שלומית אַלעקסאַנדראַ

(106 ביז 69 פאַר כריסטוס=געבורט)

יוחנן הורקנוס האָט איבערגעלאָזען פינף זיהן: יהודה=אַריסטאָבול, אַנטיגאָנאָס, אַלעקסאַנדער, אַבשלום און נאָך איינעם, אַ פינפטען, וואָס זיין נאָמען איז געבליבען אומבעקאַנט. לויט דעם געזעץ פון דער יהודה'שער קאָנסטיטוציע האָט איצט די הערשאַפט צוזאַמען מיט דער כהונה=גדולה געדאַרפט איבערגעהן צום עלטסטען זוהן, צו יהודה=אַריסטאָבול. דער לעצטער אינצידענט מיט די פרושים איז אָבער נישט אַריבער אינגאַנצען שפורלאָז, און דער אַלטער פירשט האָט פאַר זיין [illegible]ידט בעשטימט זיין פרוי אַלס הערשערין פון יהודה און זיין עלטסטען זוהן האָט ער איבערגעלאָזען בלויז דעם כהן=גדול=טיטול.

אַריסטאָבול — דער זעלביגער, וואָס האָט צוזאַמען מיט זיין ברודער אַנטיגאָנאָס אָבגעהאַלטען אַ גלענצענדען נצחון איבער די סאַמאַריער — האָט זיך אָבער מיט די כהן=גדול=קליידער נישט בענוגענט; ער האָט געוואָלט אויך הערשען. און ער האָט עס אויסגעפיהרט: — פערשליסענדיג דער מוטער אין אַ געפענגעניש, (וואו זי איז

אין גיכען אויסגעגאנגען פון הונגער) און בעזייטיגענדיג אויך די ברידער, — האָט ער זיך געלאָזען קרוינען אַלס קעניג פון יהודה, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס לויט די טראַדיציעס פון פאָלק האָט געקענט טראָגען דעם טיטול נאָר אַזאַ, וואָס אין זיינע אָדערן פליעסט דאָס בלוט פון דוד המלך. דער קעניגליכער טיטול האָט אָבער נישט פערגרעסערט נישט זיין מאַכט און נישט זיין אָנזעהען, און אויף די מטבעות, וואָס זענען געגאָסען געוואָרען אין זיין צייט, שטעהט אויך נישט מעהר, ווי: „יהודה כהן גדול וחבר היהודים (יהודה דער כהן גדול און די יהוד'ער־געזעלשאַפט)".

אין זיין בעציהונג צו די פאַרטייען איז אַריסטאָבול נאָך פיעל ווייטער אַוועק פון זיין פאָטער (אין די לעצטע יאָהרען) און ווי ס'איז צו זעהען פון די ווייניגע ידיעות, וואָס זענען דערגאַנגען צו אונז איבער דער קורצער צייט פון זיין הערשען, האָט ער זיך אינגאַנצען אונטערגעוואָרפען דעם איינפלוס פון די וועלטליכע צדוקים. צוליעב זיין איבערטריבענער ליעבע צו אַלעם גריכישעם איז ער פון די גריכישע היסטאָריקער געקרוינט געוואָרען מיט דעם ביינאָמען פילהעללען (העלענענפריינד); גראָד דאָס אָבער האָט אָבגעשטויסען פון איהם די ברייטע מאַסען פון פאָלק, וועלכע זענען געשטאַנען אויף דער זייט פון די פרושים און האָבען זיך געהאַלטען ביי די נאַציאָנאַלע טראַדיציעס און מנהגים.

קעניג אַריסטאָבול איז נישט בעליעבט געווען ביים פאָלק אויך צוליעב זיינע אַכזריות'דיגע מעשים געגען זיין מוטער און געגען זיינע ברידער. פון די לעצטע האָט אַריסטאָבול געלאָזען ביי זיך נאָר זיין ליעבלינג אַנטיגאָנאָס, און ווען זיינע הויף־יועצים האָבען איהם איינגערעדט, אַז ער, אַנטיגאָנאָס, זוכט זיך צו ערווערבען די ליעבע פון דער אַרמעע און פון פאָלק, אום לייכטער צוצוקומען צו דער מאַכט, — האָט ער אויך איהם געלאָזען אומברענגען.

דער דאָזיגער טרויעריגער פאַקט ווערט פון פאָלק אַזוי געשילדערט: ס'איז געווען סוכות, און דער קעניג אַריסטאָבול איז געלעגען קראַנק. דערווייל האָט זיך אַנטיגאָנאָס אומגעקעהרט פון אַ געלונגענער מלחמה, און גלייך נאָך זיין אָנקומען אין שטאָדט, האָט ער זיך, אין פולער בעוואָפנונג און אָן דער שפיץ פון דער אַרמעע, געלאָזען געהן צום בית־המקדש, אום אָבצוריכטען די עבודה און אָבצוהאַלטען אַ תפלה באַר'ן קעניגס געזונד. דאָס פאָלק האָט דעם בעליעבטען פרינץ בע־

גײַסטערט אויפגענומען, און דערמיט האָבען זיך זײַנע שונאים בענוצט, אום צו פערזיכערן דעם קראַנקען קעניג, אַז זײַן ברודער טראָגט זיך אַרום מיט אַ פּלאַן פון אַ מלוכה־איבערקעהרעניש און צו דעם צוועק האָט ער זיך עס איצט אַזוי פײַערליך אַוועקגעלאָזען צום בית־המקדש. דער אויפגערייצטער קעניג האָט דאַן אָבגעגעבען אַ בעפעהל זײַן לײַב־וואַך — צו טוידטען יעדען, וואָס וועט פּרובען אַרײַנגעהן אין פּאַלאַץ אַ בעוואָפענטער, און אין דער זעלביגע צײַט האָט ער געשיקט אַ געהײַמען שליח צו אַנטיגאָנעס׳ן מיט דעם אָנזאָג, דער לעצטער זאָל זיך גלײַך מעלדען צו איהם נישט בעוואָפענט. דער שליח איז אָבער איבערגענומען געוואָרען פון די פערביסענע הויף־לײַט, וועלכע האָבען איהם אָנגערעדט, ער זאָל איבערגעבען אַנטיגאָנאָס׳ן אים קעניג׳ס נאָמען, ער זאָל שוין קומען אין פּאַלאַץ אין זײַן נײַער בעוואָפנונג; אַנטיגאָנאָס האָט ערהאַלטען דעם פאַלשען בעפעהל, און איז גלײַך אַוועק צום פּאַלאַץ, — וואו ער איז דערהרג׳עט געוואָרען פון זײַן ברודער׳ס לײַב־שומרים. דער טוידט פון דעם געליעבטען ברודער האָט נאָכמעהר פערשטאַרקט די קראַנקהײַט פון דעם פיזיש־שוואַכען קעניג, און ער איז אין אַ קורצע צײַט אַרום געשטאָרבען, זיצענדיג אויפ׳ן טראָן נישט מעהר ווי איין יאָהר.

די אויסערליכע פּאָליטיק פון יהודה האָט זיך ווײַטער געפיהרט אין דער ריכטונג פון דעם אַלטען יוחנן־הורקנוס, און אַריסטאָבול האָט אויך געשטרעבט צו פערברײַטערן די גרענעצען פון זײַן לאַנד. ער האָט אונטערגענומען אַ קריעגס־צוג (צוזאַמען מיט זײַן ברודער אַנטיגאָנאָס) געגען די איטוּעער און טראַכאָניטען און האָט אַרײַנגענומען דעם גאַנצען געביט, וואָס זיי האָבען בעוואוינט, אין די גרענעצען פון יהודה; דערבײַ האָט ער זיך אויך געהאַלטען בײַ זײַן פאָטער׳ס סיסטעם, און די בעזיעגטע פעלקער זענען געצוואונגען געוואָרען אָנצונעהמען די יודישע אמונה.

נאָך אַריסטאָבול׳ס טוידט איז דער טראָן פון יהודה איבערגעגאַנגען צו זײַן יונגערען ברודער יהונתן אָדער יאַנאַי, מיט דעם גריכישען נאָמען אַלעקסאַנדער. ער איז געוועזען דער עלטסטער פון די דרײַ געפאַנגענע ברידער, וואָס די אַלמנה פון דעם פערשטאָרבענעם קעניג האָט איצט בעפרײַט, און אַזוי ווי אַריסטאָבול איז געשטאָרבען אָהן קינדער, האָט דער נײַער קעניג און כהן גדול, אַלעקסאַנדער־יאַנאַי, געמוזט חתונה האָבען (מיבם זײַן) מיט דער אלמנה פון

זיין פערשטארבענעם ברודער, וואס האט זיך אויך גערופען מיט א
דאפעלען נאמען: שלומית אלעקסאנדרא.

ווי ס'איז צו גלויבען, האט דער נייער קעניג אין דער ערשטער
צייט זיך דערנעהנטערט צום פאלק און זאגאר אויך צוריקגעגעבען די
פרושים זייערע אלע אמאליגע פאסטענס. דער פיהרער פון די פרושים,
שמעון בן שטח, האט אנגעהויבען, אלס א ברודער פון דער קע=
ניגין, אפט צו קומען אין הויף, און דאס פאלק בכלל האט זיך בע=
צויגען צום קעניג מיט צוטרוי און ליעבע; דער דאזיגער צושטאנד האט
זיך אבער לאנג נישט געצויגען. א זוהן פון א קריעגערישער פאמיליע
איז אלעקסאנדר יאנאי פון געבורט אן געוועזען א סאלדאט, און דערצו
איז צוגעקומען נאך א אומשטאנד, וואס האט איהם געהאלפען בעזונ=
דער שטארק ענטוויקלען זיינע קריעגערישע איינענשאפטען. דער אל=
טער יוחנן=הורקנוס האט דעם איצטיגען קעניג אין דער יוגענד נישט
ליעב געהאט, און נישט קענענדיג איהם פערטראגען נעבען זיך, האט
ער איהם אוועקגעשיקט ערציהען קיין גליל, וואו דער נישט=בעגאבטער
פרינץ האט זיך אינגאנצען איבערגעגעבען זיינע קריעגערישע נייגונגען.
איצט, ווען דער צופאל האט דעם קאמפפס=לוסטיגען אלעקסאנדער=יא=
נאי אוועקגעשטעלט אן דער שפיץ פון דער יהודה'שער מלוכה, האט
ער געזעהען פאר זיך נאר איין איינציגע מיסיע: וואס מעהר מלחמות,
וואס מעהר קאמפפס=נצחונות. איהם האט אבער געפעהלט די
פיהרער=קראפט און דער פאליטישער טאקט, און מיט זיינע אומגעלום=
פערטע ארויסטרעטונגען האט ער נאר פערשווענדעט די פאלקס=קרעפ=
טען, און נישט איין מאל צוגעבראכט זיין מלוכה ביז'ן שוועל פון אב=
גרונד. אויב אלעקסאנדער יאנאי'ן איז יא געלונגען דורכשניטליך צו
פערברייטערן די גרענעצען פון יהודה אין די זיעבען און צוואנציג יאהר
פון זיין הערשען, האט ער עס געהאט נאר זיין גליק צו פערדאנקען,
און יעדענפאלס נישט זיין קלוגהייט און זיין קראפט. ווי זיין פאטער,
האט ער זיך אויך בענוצט אין זיינע קריעגס=צוגען מיט געדונגענע סאל=
דאטען פון די ארומיגע שבטים: די פיזידע'ער און ציליציע'ער. צו די
סורישע סאלדאטען האט ער קיין צוטרוי נישט געהאט, צוליעב דער
פיינדליכער שטימונג, וואס האט געגליהט ביי זיי אין הארצען, בנוגע
צו זייער אמאליגער וואסאלין, צו יהודה.

אלעקסאנדער'ס ערשטער בליק איז געווען געווענדעט אויף ד
ברעג=לענדער פון דעם מיטעללענדישען ים, וועלכע זענען איצט, צו=

ליעב די אַרומרײַסעניש'ען אינ'ם סורישען הויף, אינגאַנצען אונאָבהענגיג געוואָרען; און פון די דאָזיגע פרײַע טעריטאָריומס, וועלכע זענען געווען בעפעלקערט מיט גריעכען און פיניקער, האָט בעזונדער צוגעצויגען די אויפמערקזאַמקײַט פונ'ם יהודה'שען קעניג די שטאָדט פּטאָלאָמעאוס (עכו) מיט איהר רײַכער בעפעלקערונג און אויסגעצייכענטען האַפען. דער קריעגערישער אַלעקסאַנדער יאַנאַי האָט בעלאַגערט די דאָזיגע שטאָדט מיט אַ גרויסער מחנה סאָלדאַטען; דאַן האָבען זיך די אײַנוואוינער געווענדעט נאָך הילף צו דעם עגיפּטישען פּרינץ פּטאָלאָמעאוס לאַטוראָס, וועלכער האָט געפיהרט אַ קאַמפּף געגען זײַן מוטער קלעאָפּאַטראַ. דער לעצטער האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם פאָרשלאָג, וואָס האָט איהם געגעבען די מעגליכקײַט אי צו פערגרעסערען זײַן מאַכט, אי זיך צוצורוקען נעהנטער צו די גרענעצען פון זײַן מוטער'ס מלוכה, און ער איז צוגעקומען מיט דרײַסיג טויזענד סאָלדאַטען צו דעם יהודה'שען האַפען. אַ קורצע צײַט זענען די פײַנדליכע לאַגערן געשטאַנען אײַנער געגען אַנדערן, און ענדליך אין אַ שבת'דיגען טאָג, האָט זיך פונאַנדערגעפלאַקערט די גרויסע שלאַכט, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דער פאָלשטענדיגער מפּלה פון דער יהודה'שער אַרמעע. טויזענדער געפאַלענע זענען אויפ'ן שלאַכט-פעלד געבליעבען, מאַסען זענען געפאַנגען געוואָרען און די איבריגע זענען זיך צולאָפען. און דערמיט אַליין האָט זיך נאָך דער עגיפּטישער פּרינץ נישט בעפריעדיגט: ער איז שרעקליך אויפגערייצט געווען געגען דער בעפעלקערונג פון יהודה דערפאַר, וואָס די יהוד'ער אין עגיפּטען שטיצען זײַן מוטער אין איהר קאַמפּף מיט איהם פאַר'ן עגיפּטישען טראָן, און אויסער זײַן נצחון איבער אַלעקסאַנדער'ן האָט ער זיך נאָך געוואָלט נוקם זײַן אויך אָן די פריעדליכע אײַנוואוינער פון יהודה. ער האָט זיך אַרײַנגעריסען אין לאַנד און געהרג'עט און גערויבט נישט שוינענדיג אפילו — פרויען און קלײַנע קינדער.

אַלעקסאַנדער יאַנאַי האָט זיך דאַן געזעהען געצוואונגען נאָכצוגעבען דעם שטאַרקען געגנער, און ער האָט געשלאָסען אַ פריעדענס-אָבמאַך מיט דעם עגיפּטישען פּרינץ. דאָס איז אָבער געווען נישט מעהר, ווי אַ דיפּלאָמאַטישער מאַנעוור, אום צו געווינען צײַט; אַלעקסאַנדער האָט כלומר'שט נאָכגעגעבען אַלע פאָדערונגען פון דעם עגיפּטישען טראָן-פּרעטענדענט, און אין דער זעלביגער צײַט האָט ער שוין געהאַט פאַרטיג אַ פּלאַן, ווי אַזוי זיך נוקם צו זײַן אָן זײַן בעזיע-

נער און ווי אַזוי צוריק צו געווינען די אַלע פערלוירענע פּאָזיציעס און פּריווילעגיעס. ער האָט געשלאָסען אַ געהיימען אָבמאַך מיט פּטאָלאָמעי׳ס מוטער, וועלכע האָט געקוקט מיט שרעק אויף דעם אונגעהויערען נצחון פון איהר זוהן און איז אויך געווען פּעראינטערעסירט אין דעם, איהם וואָס מעהר אָבצושוואַכען.

און דאָ האָט זיך אויך אַרויסגעוויזען די בלויזע צופעליגקייט פון אַלעקסאַנדער׳ס פּאָליטיק, וואָס האָט דעם יהודה׳שען פאָלק שיער נישט געקאָסט זיין פרייהייט. בעקומענדיג פון אַלעקסאַנדערן דעם פאָרשלאָג, איהם צו שטיצען מיט מיליטער, איז אין דעם עגיפּטישען מלוכה־ראַט דערוועקט געוואָרען די פראַגע, צי לוינט נישט פאַר קלעאָפּאַטראַ׳ן אויסצונוצען אינגאַנצען די הילפלאָזע לאַגע פון יהודה און זי צוריק איינצושליסען אין דער רייהע פון די עגיפּטישע פּראָווינצען — אַזוי ווי זי איז געווען אַמאָל. און דער דאָזיגער פּלאַן וואָלט זיכער אָנגענומען וערן, און יהודה וואָלט זיכער אַרונטערפאַלען אונטער דער מאַכט פון אַ פרעמדער מלוכה; דאָ איז אָבער צוגעקומען אַ זייטיגער פאַקטאָר, וואָס האָט געווירקט צום גונסטען פון דער יהודה׳שער זעלבסטשטענדיגקייט און זי ביים לעבען דערהאַלטען: אין דער עגיפּטישער אַרמעע האָבען צוויי אַלעקסאַנדרינישע יודען, די ברידער חלקיה און חנניה, פערטרעטען זעהר הויכע פּאָסטענס, און אַט דער לעצטער איז שאַרף אַרויסגעטרעטען געגען דעם פּלאַן פון פערשקלאַפען יהודה. ער האָט דער עגיפּטישער קעניגין פּשוט געדראָהט מיט אַ אויפשטאַנד פון אַלע איהרע יודישע אונטערטאַנען, און דערצו איז די בעדייטונג פון זיינע פּערזענליכע פעהיגקייטען אַלס דיפּלאָמאַט און קריעגספיהרער אויך צו גרויס געוועזען, אום צו קענען זיך נישט רעכנען מיט זיין צופריעדענהייט אָדער אונצופריעדענהייט.

קלעאָפּאַטראַ האָט זיך אַלזאָ געמוזט אָבזאָגען פון די אַלע פיינדליכע פּלענער געגען יהודה, און נאָך דעם אָבמאַך, וואָס זי האָט געשלאָסען מיט אַלעקסאַנדערן, האָט זי איהם אַרויסגעשיקט צו הילף אַ גרויסע מחנה סאָלדאַטען אונטער דער אָנפיהרונג פון די זעלביגע צוויי יודישע ברידער. די דאָזיגע עגיפּטישע אַרמעע האָט מציל געווען נישט בלויז די פרייהייט פון דעם יודישען פאָלק, נאָר אויך — זיין לעבען, ווארום פּטאָלאָמעאוס לאַטוראָס האָט זיך נאָך פריהער דערוואוסט פון די אונטערהאַנדלונגען, וואָס אַלעקסאַנדער פיהרט מיט זיין מוטער, און ער האָט שוין געהאַט אַ גרויסען טייל פון דער יהודה׳שער

ערד מיט יודיש בלוט פערגאָסען—מיט בלוט פון יודישע מוטער'ס און יודישע קינדער, וועלכע זענען צוהאַקט געוואָרען אויף קליינע שטיקלעך און געוואָרפען געוואָרען אין קאָלענדיגען וואַסער. לאַטוראָס האָט שוין געהאַט איינגענומען די שטאַרקסטע פונקטען פון יהודה; צוקומענדיג צו עזה האָט איהם אָבער בעגעגענט די עגיפטישע אַרמעע, און נאָך אַ גאַנצער רייהע צוזאַמענשטויסען אויפ'ן ים און אויף דער יבשה האָט דער יודישער אָנפיהרער פון קלעאָפאַטראַ'ס מיליטער (חלקיה איז געבליבען אויפ'ן שלאַכט-פעלד) בעזיעגט איהר זוהן — דעם עגיפטישען קרוין-פרינץ. דער לעצטער האָט זיך דאַן אומגעקעהרט צוריק אויף זיין אינזעל ציפער, און יהודה האָט פריי אָבגעצויגען דעם אָטעם נאָך די אַלע איבערגעלעבטע בלוטיגע אונרוהיגע געשעהעניששען.

אַרום זעקס-זיבען יאָהר האָט זיך די שטילע צייט געצויגען. דאָס אינערליכע לעבען אין לאַנד איז זיך דערווייל געגאַנגען מיט זיין וועג, און אַזוי לאַנג ווי דער קריעגערישער קעניג איז געווען פערנומען מיט זיינע מלחמות, האָט ער זיך בעצויגען גאַנץ נייטראַל צו די אייביגע סכסוכים צווישען די פרושים מיט די צדוקים, אָדער ער האָט זיך איינגאַנצען נישט אינטערעסירט מיט זיי. נעהנטער צו די סכסוכים איז געשטאַנען זיין פרוי שלומית, וועלכע איז אַליין געווען אַ הייסע אָנהענגערין פון די פרושים, און אַ דאַנק איהר איינפלוס איז איהר ברודער, שמעון בן שטח, אימשטאַנד געווען אויסצוגלייכען אַלע מחלוקת'ען און צו דערהאַלטען דעם עפענטליכען שלום.

די דאָזיגע נייטראַליטעט האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטען. אָדער די קריעגערישע שטרעמונגען פון דעם מגושם'דיגען קעניג האָבען זיך אָנגעשטויסען אָן די אייביגע נבואה-אידעאַלען פון די פרושים-פאָלקס-פיהרער, אָדער דער דעספאָטישער הערשער האָט געזעהען אין דעם צוריק ערוואָרבענעם איינפלוס פון די דעמאָקראַטישע פרושים אַ שטערונג אויף דעם וועג פון זיין מאַכט, אָדער ער האָט סתם געוואָלט צוציהען אויף זיין זייט די קריעגערישע צדוקים, — אַ פאַקט איז, אַז אַלעקסאַנדער איז מיט איין מאָל אַרויסגעטרעטען אַלס אָפענער געגנער פון די פרושים און האָט אויף אַ חוצפה'דיגען אופן אָנגעגריפען זייערע הייליגסטע געפיהלען. דאָס איז געווען אינ'ם יום-טוב סוכות, און אַלעקסאַנדער האָט ערפילט די עבודה אין בית המקדש אַלס כהן גדול. דאָס פערזאַמעלטע פאָלק איז געשטאַנען טיעף בעגייסטערט פון דער אַרומיגער פייערליכקייט, פון דער אַרומיגער הייליגער שטימונג און

האָט געוואָרט אויף דעם מאָמענט, ווען דער כהן גדול וועט, לויט אַנ'אַלטער מסורה, אַרויפגיסען אַ זילבערן קענדיל וואַסער אויפ'ן מזבח; דער לעצטער האָט דאָס אָבער נישט געטאָן, און אַנשטאָט אַרויפצוגיסען דאָס וואַסער אויפ'ן מזבח, האָט ער עס מוטווילינ אויסגעגאָסען פאַר זיינע פיס. פערביטערט און אויפגעקאָכט פון דעם דאָזיגען חוצפה'דיגען אַרויסטריט האָבען די פערזאַמעלטע פערוואָרפען דעם פערהאַסטען כהן גדול מיט די אתרוגים, וואָס זיי האָבען געהאַלטען אין די הענד, און עס וואָלט אפשר דער שענדליכער בעליידיגער פון די פאָלקס-געפיהלען מיט זיין לעבען בעצאָהלט דערפאַר, ווען ער וואָלט נישט רופען גלייך צו הילף זיינע געדונגענע פיזידישע און ציליצידישע סאָלדאַטען, וועלכע זענען ווי צוגעגרייט געווען צו דעם אויפשטאַנד און האָבען זיך ווי צורייצטע, ווילדע חיות אַרויפגעוואָרפען אויפ'ן פאָלק. ביז זעקס טויזענד מאַן זענען דאַן געפאַלען אין בית המקדש אַלס קרבנות פון אַלעקסאַנדער'ס אכזריות, און אום אויסצומיידען נאָך אַזאַ אויסברוך פונ'ם פאָלקס-צאָרן אין דער צוקונפט, האָט ער זיין פּלאַץ אין בית המקדש אָבגעטיילט פון דעם זאַל, וואו דאָס פאָלק האָט זיך געפונען, מיט אַ הויכער וואַנט. און נישט נאָר אין בית המקדש — נאָך דעם בלוטיגען צוזאַמענשטויס איז אויך אין לעבען אַנ'אייזערנע וואַנט אויסגעוואַקסען, אַ וואַנט פון צאָרן און פערביטערונג, וואָס האָט אָבגעטיילט דעם פאָלק פון זיין טיראַנישען הערשער מיט זיינע שטיצער און אַנהענגער. די אונגליקליכע שפּאַלטונג אין דעם יודישען פאָלקס-לעבען פאַר די צייטען פון רחבעם און ירבעם האָט זיך איצט איבערגעחזר'ט אין דער געשטאַלט פון די ביידע פאַרטייען, וואָס זענען גרייט געווען צו קעמפפען צווישען זיך — אויף לעבען און טויט.

און דער בלוטיגער הערשער האָט זיך צוריק צו זיין אַרבייט גענומען — שוין צו לאַנג איז ער אויף איין אָרט געזעסען. ער האָט זיך נאָך אַלץ אַרומגעטראָגען מיט זיינע גרויסע קריעגס-פּלענער, און איצט האָט ער געגלויבט צו געפינען אַנ'אויסרעד דערצו. ער האָט געוואָרפען אַנ'אויג אויף די געגענדען פון יענער זייט ירדן און אין דרום-מזרח זייט פון טבריה, און האָט זיך אַוועקגעלאָזען אַהין מיט מיליטער; איהם איז אָבער אַרויס אַנטקעגען דער נאַבאַטעאישער קעניג אָבאָדאָ און האָט איהם פערנאַרט אין אַ טיעפען גראָבען צווישען די גלעד-בערג. וואו אַלעקסאַנדער'ס אַרמעע איז כמעט אינגאַנצען

אומגעקומען און ער אליין איז קוים א לעבעדיגער צוריקגעקומען קיין ירושלים.

דאס האט נאכמעהר צופלאמט די פערביטערונג פון די פרושים און זיי נייעם שטאף געגעבען צו דער אגיטאציע געגען אלעקסאנדערן. אין א פערלויף פון זעקס יאהר (פון 84 ביז 89) האבען נישט אויפגעהערט די בלוטיגע אויפשטאנדען און די אינערליכע מלחמות. אלעקסאנדערן האט זיך אפילו איינגעגעבען צו דערשטיקען יעדען אויפשטאנד גלייך ביי זיין אויסברוך מיט דער הילף פון געדונגענע סאלדאטען; די אינערליכע פערביטערונג פון פאלק איז ער אבער נישט אימשטאנד געווען איינצושטילען. ביי יעדער „בערוהיגונג“ איז בלוט פערגאסען געווארען און דאס האט געדיענט אלס אנהויב פאר א נייעם אויפשטאנד.

ענדליך איז דער דעספאטישער אלעקסאנדער שוין אויך מיעד געווארען, און ער האט דער ערשטער אויסגעשטרעקט זיין האנד צו די פרושים; זייער פערביטערונג איז אבער צו שטארק, צו גיפטיג געווען און זיי האבען זיין האנד אבגעשטויסען. אלעקסאנדער האט פארגעלעגט די פרושים, זיי זאלען איהם ארויסשטעלען זייערע פריעדענס-בעדינגונגען; אויף דעם האבען די לעצטע איהם געענטפערט, אז זייער ערשטע בעדינגונג איז — זיין טוידט.

און ביז אזוי ווייט איז דערגאנגען דער פערביטערטער כעס פון די פרושים, און אזוי שטארק האט געפלאמט אין זייערע הערצער דער דורשט, זיך נוקם צו זיין אן דעם בלוטיגען הערשער מיט זיינע יועצים און שטיצער, אז זיי האבען גארנישט בעמערקט די אונגליקען, וואס רייסען זיך אריין אין לאנד צוזאמען מיט די בלוטיגע ברידער-מלחמות, און ביי זיי איז רעכט געווארען זיך צו ווענדען צו דעם דעמאלדיגען סירישען קעניג, דימיטריאס אייקעראס, מיט דעם פארשלאג, ער זאל אריינפיהרען זיינע סאלדאטען אין יהודה און קעמפפען מיט זיי צוזאמען געגען דעם חשמונאי'שען הערשער, וואס האט פערפלעקט דעם טראן מיט'ן בלוט פון זיין פאלק.

און ס'איז ווירקליך אזוי געווען. אנטיוכס עפיפאנוס'עס אייניקעל האט מיט פערגניגען אנגענומען דעם פארשלאג פון די יהודה'-שע רעוואלוציאנערען, און זיך גלייך אריינגעריסען מיט א מחנה סאלדאטען אין צענטער פון יהודה; דאן איז איהם אלעקסאנדער ארויס אנטקעגען ביז שכם, און אויף דער שומרונישער ערד האט זיך צופלא-

קערט אַ בלוטיגע שלאַכט, אין וועלכער עס האָבען געקעמפפט יודען נעגען יודען און גריכען נעגען גריכען.

געענדיגט האָט זיך דער בלוטיגער צוזאַמענשטויס מיט דער פּאָל־שטענדיגער פערניכטונג פון אַלעקסאַנדער׳ס גערונגענע מחנות, און ער אַליין האָט געמוזט אַנטלויפען און זיך בעהאַלטען אין די בערגפון אפרים (98).

דאָ האָבען זיך די יהודה׳שע רעוואָלוציאָנערען אָבגעשטעלט. זיי האָבען זיך נוקם געווען אָן דעם פערהאַסטען קעניג: ער איז עלענד, פערטריעבען, זיין מאַכט איז דערשלאָגען. וואָס וועט אָבער מיט׳ן פאָלק זיין? סאָלדאַטען פון אַ פרעמדער מלוכה האָבען אין זייערע הענד יהודה׳שע שטעדט, יהודה׳שע דערפער; קינדער פון אַ פרעמדען, געצענדיענערישען פאָלק קעמפפען פאַר די יודישע אידעאַלען, זענען זיך נוקם פאַר פערשוועכטע יודישע היילינקייטען. שטעהט דאָ נישט פאָר אַ שרעקליכע געפאַהר פאַר דעם קיום פון דער גאַנצער אומה?

און דאָס פּאַטריאָטישע געפיהל האָט געזיעגט: זעקס טויזענד פרושים זענען איבערגעגאַנגען אויף אַלעקסאַנדער׳ס זייט, און דער סי־רישער הערשער האָט געמוזט פערלאָזען דאָס לאַנד. געבליבען איז אָבער נאָך אַ גרויסע צאָהל פערביסענע און ווייטענדע פרושים־רעוואָלו־ציאָנערען, וואָס האָבען בעשלאָסען ווייטער צו פיהרען דעם קאַמפף געגען אַלעקסאַנדער׳ן אָהן דער הילף פון פרעמדע סאָלדאַטען; זיי איז אָבער אַלעקסאַנדער׳ן נישט שווער אָנגעקומען צו בעזיעגען, און ווען זיי האָבען זיך ענדליך בעהאַלטען אין דער פעסטונג ביתם, האָט ער זיי בעלאַגערט און איינגענומען. די געפאַנגענע רעוואָלוציאָ־נערען זענען אָבגעפיהרט געוואָרען אין ירושלים, און ווידער האָט דער מערדערישער קעניג פערפלעקט די גאַסען פון דער יהודה׳אישער הויפטשטאָדט מיט אַ שוידערהאַפטער בלוט־באַד: ער האָט געלאָזען (אונטער דעם איינפלוס פון זיין צדוקישען פריינד דיאָגאָן) אויפהענ־גען אַכט הונדערט פון די געפאַנגענע רעוואָלוציאָנע־רען, טוידטענדיג פריהער זייערע ווייבער און קינדער — זיי אין די אויגען.

די לעגענדע גיט נאָך צו, אַז ווערענד די דאָזיגע בלוטיגע סצע־נעס, האָט אַלעקסאַנדער זיך געפונען אין דער געזעלשאַפט פון אויסגע־לאַסענע פרויען, מיט וועלכע ער האָט געשכור׳ט און געהוליעט. איז דאָס געווען פשוטע אַכזריות פון אַ מערדערישער נאַטור אָדער אַ פער־שכור׳טער אויסברוך פון לאַנג דערשטיקטע נקמה־ליידענשאַפטען? גי־

בער לאָזט זיך גלויבען דאָס ערשטע, און אַלס אָזעלכען האָט איהם אנערקענט אויך דאָס פאָלק, קרוינענדיג איהם מיט דעם שענדליכען ביינאָמען „טרסי“ (ווילדער, תלין, רוצח); אַלעקסאַנדער האָט זיך אָבער צו דער צייט גאַנץ ווענין גערעכענט מיט דער שטימונג פון פאָלק און ער האָט איצט מיט פולער צופריעדענהייט געפייערט דעם יום טוב פון זיין פאָלשטענדיגען נצחון איבערן אינערליכען שונא. ביז פופציג טויזענד מאַן פון ביידע זייטען זענען אומגעקומען אין דעם פערלויף פון דער צייט, זינט עס האָבען זיך אָנגעהויבען אין לאַנד די בלוטיגע מלחמות, און איצט האָבען די פרושים אינגאַנצען בעפרייט אַלעקסאַנדער'ן מיט זיין באַנדע פון יעדער פעראַנטוואָרטליכקייט. די גרויזאַמע שחיטות און רציחות פון דער לעצטער צייט האָבען אונמעגליך געמאַכט פאַר די פרושים, צו פערבלייבען אין לאַנד, און אין דער נאַכט פון די אַכט הונדערט תליות זענען אַכט טויזענד פרושים, מיט זייער אָנפיהרער שמעון בן שטח, אַנטלאָפען פון יהודה. מיט טיעפע וואונדען אין הארצען האָבען די דאָזיגע בעסטע זיהן פון פאָלק זיך דערווייטערט פון זייער היים פון זייערע בערגער און טאָלען, פון זייער בית-המקדש; זייערע אויגען זענען אָבער אויך ווייטער געווענדעט געבליבען צו דער זייט פון יהודה, און טיעף אין הארצען האָבען זיי נישט אויפגעהערט צו האָפען אויף יענער צייט, ווען גאָט וועט אויפריכטען זייער לאַנד און עס בעפרייען פון זיינע שלעכטע אַכזרי'שע פיהרער. בעזעצט האָבען זיך די עמיגראַנטען אין סוריען און מצרים.

און יהודה האָט זיך „בערוהיגט“ — קיינער איז דעם בלוטיגען הערשער אין וועג נישט געשטאַנען. ער האָט זיך דעריבער געקענט איצט פריי איבערגעבען זיין אַלטער ליידענשאַפט צו פיהרען מלחמות, און ער האָט עס ווירקליך געטאָן. נישט קוקענדיג אויף זיינע אַלע מפלות האָט זיך אַלעקסאַנדער'ן שוין ביז דער צייט דאָך געהאַט איינגעגעבען צו פערגרעסערן יהודה מיט אַ גאַנצער רייהע שטעדט און געגענדען: אויף דער זייט ירדן פון ראַפיא אין דרום ביז צו די כרמל-בערג אין צפון, און אויף יענער זייט — פון סעליציא אין צפון ביז דער פאַלמען-שטאָדט צער, אין דרום-זייט פון ים המלח. די איינגענומענע פונקטען האָט אַלעקסאַנדער געלאָזען גוט בעפעסטיגען, און די פעסטונגען אַלעקסאַנדריאָן ביים ירדן, מכור ביים ים המלח און הירקאַניאָן, וואָס איז אויסגעשטעלט געוואָרען נאָך פאַר

זײַן פֿאַטער, זענען געװען בעריהמט אלס אונבעזיגענבארע שוץ־פּאָזיציעס. צוזאַמען מיט די פֿיעל אײַנגענומענע געביטען איז אַרונטערגעפֿאַלען אונטער דער יהודה'שער קרוין אויך אַ גרויסע גריכישע בעפֿעלקערונג, און אַלעקסאַנדער האָט געלאָזען אויסגיסען מטבעות, וואָס האָבען געהאַט אויף זיך צוויי אויפשריפטען: אַ העברעאישען מיט אַ גריכישען. דאָס איז געװען דער ערשטער פֿאַקט אין דער נײַער יודישער מלוכה פֿון בענוצען זיך אָפֿיציעל אויך מיט אַנ'אַנדער שפּראַך אויסער העברעאיש. די דאָזיגע בײדע אויפשריפטען האָבען בעצײכענט אַלעקסאַנדער'ן אלס קעניג, װעהרענד די פֿריהערדיגע מטבעות האָבען נאָך געטראָגען אויף זיך דעם טראַדיציאָנעלען בלויז־העברעאישען אויפשריפט: יהונתן הכהן הגדול וחבר היהודים (יהונתן — ינאי — דער כהן גדול און די יהוד'ער־געזעלשאַפט).

איצט האָט זיך אַלעקסאַנדער װידער אַװעקגעלאָזען אויפ'ן שלאַכט־פֿעלד, און נאָך אַ דרײַ־יעהריגען קאַמפּף מיט פֿערשידענע געגנער, וואָס האָט זיך געענדיגט אַמאָל מיט אַ מפּלה און אַמאָל מיט אַ נצחון פֿון דער יהודה'שער אַרמעע, — האָט זיך אַלעקסאַנדער דאָך אומגעקעהרט קײן ירושלים אלס זיעגער. יהודה איז װידער פֿערגרעסערט געװאָרען מיט עטליכע בעדײַטענדע טעריטאָריומס, און דער אַלטער חלום פֿון די ערשטע חשמונאים איז שוין כמעט פֿערווירקליכט געװאָרען: די גרענעצען פֿון יהודה האָבען פֿערנומען דעם גאַנצען שטח — פֿון ים ביז'ן מדבר. די דאָזיגע נצחונות פֿון דער לעצטער צײַט האָבען געמילדערט אַביסל אויך די בעציהונג פֿון פֿאָלק צום קעניג, און עס האָט זיך געלאָזען גלויבען, אַז די אַלע אַלטע חטאים און רציחות פֿון דעם גרויזאַמען הערשער זענען פֿערשוואונדען געװאָרען פֿונ'ם פֿאָלקס זכרון.

בכלל האָט זיך אַלעקסאַנדער אין דער צײַט גאַנץ װעניג אָבגעגעבען מיט די אינערליכע אָנגעלעגענהײַטען פֿון לאַנד — ער איז בסדר פֿערנומען געװען מיט זײַנע מלחמות. לײַדענדיג פֿון אַ שטאַרקען פֿיעבער, וואָס האָט איהם אונאויפהערליך געמאַטערט אין די לעצטע יאָהרען פֿון זײַן לעבען, האָט ער דאָך די בעליעבטע שלאַכט־פֿעלד נישט פֿערלאָזען, און בײַ אײַנער פֿון זײַנע מיליטערישע אָפּעראַציעס, בײַ דער בעלאַגערונג פֿון ראַגאַבאַ, האָט זיך זײַן קראַנקהײַט שטאַרק פֿערערגערט. דער שאָטען פֿון טוידט האָט אָנגעהויבען אַרומשוועבען פֿאַר די אויגען פֿון דעם קריגערישען הערשער,

און — דאָס געוויסען האָט אין איהם ערוואַכט. ער האָט בעשטימט דער פרומער און עהרליכער קעניגין, וועלכע איז צו איהם געקומען, אַלס פאַקטישע מלוכה=פיהרערין און האָט איהר אָנגעזאָגט, זי זאָל זיך דערנעהנטערן צו די פרושים, זי זאָל זײ איבערגעבען די גאַנצע הנהגה פון לאַנד און קײן זאַך נישט טאָן אָהן זײער אײנשטימונג. דערבײ האָט ער איהר אויך אויסגעדריקט זײַן ווילען, מ'זאָל די סאָלדאַטען נישט געבען צו וויסען וועגען זײַן טוידט, אַזוי לאַנג ביז די בעלאַגערטע פעסטונג וועט זיך נישט אונטערגעבען, און דאַן — זאָל מען זײַן קערפּער איבערגעבען צו די פרושים אין די הענד, זײ זאָלען איבער איהם אויסאיבען זײערע נקמה=געפיהלען אָדער — איהם בעגראָבען מיט כבוד.

און די פרושים האָבען ווירקליך אויסגעאיבט זײערע נקמה=געפיהלען, אָבער נישט איבער'ן קערפּער פון געשטאָרבענעם. דער קערפּער פון געשטאָרבענעם אַלעקסאַנדער יאַנאַי (אויפ'ן 25=טען יאָהר פון זײַן לעבען און 27=טען פון זײַן הערשען) איז איבערגעפיהרט געוואָרען קײן ירושלים, וואו די קעניגין האָט איהם געלאָזען בעגראָבען מיט פײַערליכקײט און פּאַראַד. די פרושים האָבען אָבער דעם טאָג פון זײַן שטאַרבען אַרײַנגענומען אין דער רײהע פון די נאַציאָנאַלע יום=טובים, און אין דער בעשטימונג פונ'ם דאַטום לויט די רעגיערונג'ס=יאָהרען פונ'ם חשמונאַי'שען כהן גדול, האָבען זײ אָנגעהויבען צו שרײַבען: „אין דעם און דעם יאָהר צו דער הערשונג פונ'ם כהן=גדול", אָנשטאָט דעם טראַדיציאָנעלען נוסח: „אין דעם און דעם יאָהר צו דער הערשונג פונ'ם כהן=גדול פון דעם אַלערהעכסטען גאָט".

אָן דער שפּיץ פון יהודה איז איצט אַוועקגעשטעלט געוואָרען שלומית, מיט דעם הערשער=נאָמען אַלעקסאַנדראַ; און אויב ס'איז מעגליך צו רעדען וועגען צװײ ריכטונגען אין אַ מלוכה=לעבען, וואָס זענען אינגאַנצען אַנטקעגענגעזעצט אײנע דער אַנדערער, לאָזט זיך עס אַמבעסטען אילוסטרירען מיט דער מלוכה=ענדערונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין יהודה נאָך דעם טוידט פון דעם קריעגערישען קעניג. אַלעקסאַנדער האָט דאָס לאַנד געהאַלטען אין די גאַנצע זיבען און צוואַנציג יאָהר פון זײַן הערשען, ווי אין אַ ווילדען, ברויזענדען שטורם; איז רוהיג געוואָרען פון אויסוועניג, האָבען זיך אין לאַנד נופא אָנגעהויבען מהומות און איבערקעהרענישען און בלוט=פערגיעסונגען, און בײַ דער מינדעסטער בערוהיגונג אין לאַנד, האָט עס זיך

גלײַך װידער אָנגעהױבען צו טרײַסלען צוליעב אַ מפּלה פון אױסװעניג.

איצט אָבער האָט זיך אָנגעהױבען אַ נײַע צײַט פאַר דער אױס-
געמאַטערטער יהודה, — אַ צײַט פון מנוחה און פריעדען. אַלײן אַ
איבערצײַגטע אָנהענגערין פון די פּרושים, האָט די קעניגין דאָך פער-
שטאַנען זיך ניִשט איבערצוגעבען אינגאַנצען אין אײן זײַט, אום ניִשט
באַלכמעהר אױפצורײַצען די אױפגערעגטע לײַדענשאַפטען און דעם בלו-
טיגען האַס, װאָס האָבען געהאַלטען די בײדע פּאַרטײַען, װי צװײ
פײַנדליכע לאַגערן, אײנע געגען דער אַנדערער. די פּרושים װי די
צדוקים, בײדע האָבען ליעב דאָס פאָלק, בײדע װילען איהם זעהען
גליקליך, — זאָלען זײ-זשע בײדע געמײנזאַם אַרבײטען פאַר זײַן גליק
און װאױלשטאַנד, יעדערער אױף דעם געביט, צו װעלכען ער איז
אַממעהרסטען צוגעפּאַסט. אַט דעם װעג פונ׳ם אַלטען יוחנן הורקנוס
אין די ערשטע יאָהרען פון זײַן גרױסקײַט, האָט זיך אױך אַלעקסאַנד-
ראַ אױסגעװעהלט, און אַזױ װי ער, האָט זי אױך איבערגעגעבען אַלע
אינערליכע אָנגעלעגענהײַטען פון לאַנד אין די הענד פון די פּרושים,
איבערלאָזענדיג די פיהרונג פון דער אױסערליכער פּאָליטיק און פון
דער אַרמעע — די צדוקים.

דאָס פאָלק האָט פאַר אַלעקסאַנדראַ׳ס הערשאַפט פרײַ אָבגעאָ-
טעמט. קײנער פון די שכני׳שע פירשטען האָט ניִשט געװאַגט זיך
אַרײַנצורײַסען אין די גרענעצען פון דער מעכטיגער יהודה; דער
אַריסטאָקראַטיש-שטרענגער רעזשים האָט אָנגעהױבען אָבצוטרעטען זײַן פּלאַץ
די דעמאָקראַטיש-מענשענפרײַנדליכע אײַנפיהרונגען פון די פּרושים,
און די נאַטור אַלײן האָט אױך געבענשט דאָס לאַנד מיט אַ אונגעװעהנ-
ליכער פרוכטבאַרקײַט.

אַלס כהן גדול האָט די קעניגין בעשטימט איהר עלטסטען זוהן
הורקנוס, אַ מענש מיט אַ שװאַכען כאַראַקטער און מיט גאַנץ װעניג
פעהיגקײַט צו װעלכען ס׳איז שאַרפען, עפענטליכען אַרױסטריט, און
דאַגעגען האָט זי דעם יונגערן זוהן, אַריסטאָבול, מיט דעם קריעגע-
רישען טעמפּעראַמענט און די צדוקישע נײַגונגען פון פאָטער, — אינ-
גאַנצען דערװײַטערט פון די מלוכה-אָנגעלעגענהײַטען. די מיטװירקונג
און די גאַנצע פּאַקטישע אינערליכע הנהגה פון לאַנד איז איצט אַלזאָ
איבערגעגאַנגען צו די נאָהנטע יועצים און הױף-לײַט פון דער קעניגין,
און די זענען געװען כסדר פּרושים. דעם ערשטען פּלאַץ צװישען די
דאָזיגע יועצים, װאָס האָבען געהאַט אַ שטאַרקען אײַנפלוס אױף דעם

גאַנג פון דער מלוכה־פירונג, איז געווען דער קעניגינ׳ס ברודער.
שמעון בן שטח, וועלכער האָט זיך נאָך אלעקסאַנדער׳ס טוידט
אומגעקעהרט קיין יהודה צוזאַמען מיט זיין חבר יהודה בן טבאי
און מיט נאָך פיעל פון די פערטריעבענע פרושים. זיין בעטייליגונג
אין דעם מלוכה־לעבען פון יהודה פאַר דער צייט איז געווען אַזוי
אָנגעזעהען, אַז די כראָניקער שטעלען איהם שטענדיג צוזאַמען מיט
דער קעניגין און שרייבען: „אין די טעג פון שמעון בן שטח און דער
קעניגין שלומית.“

ביי אַזאַ צושטאַנד האָט זיך דער איינפלוס פון די צדוקים אינ־
גאַנצען פערלאָרען, און זייערע פּאָזיציעס זענען איצט אַזוי שוואַך גע־
ווען, אַז זיי האָבען כמעט אָהן אַ ווידערשטאַנד געמוזט בּיסלעכווייז אָב־
טרעטען אַלע זייערע פלעצער אין די רעליגיעזע און געזעלשאַפטלי־
כע אינסטיטוציעס פון לאַנד. אין דער שפּיץ פון סנהדרין האָבען זיך
אַוועקגעשטעלט שמעון בן שטח מיט דעם דערמאָהנטען בן טבאי, און
זייער ערשטע אַרבייט איז געווען אויסצוראָטען די איבערגעבליבענע
שפּורען פון די פריהערדיגע, צדוקי׳שע, איינפיהרונגען און אָרדנונגען.
אויף וויפיעל דאָס פאָלק איז צופריעדען געווען פון דעם דאָזיגען גייס־
טיגען אויפשטאַנד געגען דער שטרענגער געזעצליכקייט פון די צדוקים,
קען עדות זאָגען דער פאַקט, וואָס עס האָט בעשטימט צו פייערן
יאָהר יעהרליך דעם טאָג (14 תמוז), ווען עס איז צוריק איינגעפיהרט
געוואָרען אין לאַנד דער שטראָף־קאָדעקס פון די פרושים.

די רעסטאַוראַציע (צוריקאויפשטעלונג, בענייאונג) פון סנהדרין
און פון גאַנצען לעבען אין לאַנד האָט אויך איהרע קרבנות געפאָ־
דערט. דאָס סנהדרין האָט פעראורטיילט עטליכע פון די צדוקי׳שע
אָנפיהרער, אויף וועלכע דאָס פאָלק האָט געקוקט, ווי אויף שולדיגע
אין די אַלע הריגות און שחיטות פון דעם געוועזענעם הערשער, און נאָך
דער בעשטעטיגונג פון דער קעניגין, איז דער אורטייל אויסגעפיהרט
געוואָרען. אָט די יורידישע בעשטראָפונג פון די עטליכע פערהאַסטע
צדוקים האָט אָבער נישט געהאַט אַזאַ ווירקונג אויפ׳ן לאַנד, ווי די
גאַנצע טעטיגקייט פונ׳ם בענייטען סנהדרין, וואָס האָט זיך אין זיין
פּראַקטיק כסדר אָנגעשטויסען אָן צדוקי׳שע בעגריפען און געזעץ־אויס־
טייטשונגען. דאָס פאָלק מוז אָנהויבען לעבען צוריק לויט די געזעצען
פון דער תורה, ווי די מסורה טייטשט זיי אויס; דער לעבענס־
גייסט פון פאָלק דאַרף נישט פערגליווערט ווערן, דאַרף זיך נישט איי־

שליעסען אין די ראהמען פון דעם געשריעבענעם ווארט, נאר איהם וועבען און ווייטער ציהען און צופאסען זיינע אלטעגליכע אינטערעסען צו דעם הויכען גייסט פין דער געטליכער תורה; די גאנצע געזעצגעבונג פון לאנד דארף פיהרען דערצו, עס זאל אויפגעהויבען ווערן די יודישע געזעלשאפט און פערקערפערן מיט זיך די העכסטע אידעאלען פון דער יודישער נבואה — דאס איז געוועזן די הייסע שטרעבונג פון די איצטיגע בענייער; און כדי וואס בולט'ער צו מאכען דעם שטעמפעל פון זייער גייסט און לעהרע אויף דעם לעבען פון פאלק, האבען זיי געמוזט פערשטארקען זייערע געזעצען און דינים מיט פערשיעדענע סיגים און חומרות און הארבע שטראפען, וואס זענען אפט דערגאנגען ביז צו די שארפסטע עקסטרעמען. עס איז געוועזן א סכסוך צווישען די פרושים מיט די צדוקים אין דער פראגע וועגען בעשטראפען פאלשע עדות (ביי קרימינעלע פראצעסען). לויט די צדוקים איז אויסגעקומען, אז פאלשע עדות דארפען נאר דאן בעשטראפט ווערן, אויב דער אנקלאגער איז צוליעב זייער עדות זאגען פעראורטיילט און בעשטראפט געווארען, און דאגעגען האבען די פרושים געפאדערט א שטראף פאר א פאלשען עדות אפילו אויך אין דעם פאל, ווען די פאלשקייט פון זיין עדות זאגען האט זיך ארויסגעוויזען נאך פאר'ן אורטייל און דער בעשולדיגטער איז ארוים פריי. איצט איז פארגעקומען אזא פאל אינ'ם בענייטען סנהדרין, און יהודה בן טבאי האט דעם עדות בעשטראפט „אויף צו־להכעים די צדוקים״, דערביי איז ער אבער בעגאנגען א געוואלדיגען יורידישען פעהלער און האט אינגאנצען פערגעסען, אז לויט דעם זין פון געזעץ קען מען נאר דאן בעשטראפען פאר פאלש עדות זאגען, ווען געגען דעם בעשולדיגטען זענען ארויסגעטרעטען צוויי עדות, אבער נישט איינער, ווייל ביי איין עדות קען אין אלגעמיין קיין בעשולדיגונגס־אורטייל נישט ארויסגעטראגען ווערן. אזא עקסטרעמע שטרענגקייט צוליעב די פאדערונגען פון דער צייט האט זיך נאך עטליכע מאל ארויסגעוויזען אין דער טעטיגקייט פון סנהדרין, און ווי די לעגענדע דערצעהלט איז שמעון בן שטח'ס איינענער זוהן אויך געפאלען אלס קרבן פון אזא מין יורידישען טעות.

די דאזיגעביידע פיהרער האבען דעריבער אנגעזאגט זייערע נאכפאלגער, זיי זאלען זיין פארזיכטיג ביים אויספרעגען די עדות און דעם בעשולדיגטען און זעהן אויסמיידען יעדען טעות, און צו דעם צוועק

פון אײנפלאנצען אט די נעריכטליכע פארזיכטיגקײט איז, װײזט אויס, געשאפען געװארען אין יענער צײט אויך די שענע ערצעהלונג שושנה. דארט דערצעהלט זיך פאלגענדעס: צװײ אויסגעלאסענע מענער האבען געװארפען אנ׳אויג אויף דער גאטספארכטיגער און ערהרליכער פרוי פון דעם אנגעזעהענעם יהויקים, מיט׳ן נאמען שושנה, און װען זי האט מיט פעראכטונג אבגעװארפען זײער שענדליכען פארשלאג, זענען זײ ארויסגעטרעטען אין געריכט און האבען עדות געזאגט, אז זי האט בײ זיך אין גארטען פערבראכט א לאנגע צײט אין אויסגעלאסענע אומאר־מונגען מיט א יונגען מאן. די ריכטער האבען געגלויבט די עדות און די פרוי האט שוין געזאלט פעראורטײלט װערן; דא האט זיך אבער אויפגעשטעלט דער קלוגער דניאל און געפרעגט די עדות, אונטער װעלכען בוים די שענדליכע אומארמונגען זענען פארגעקומען, און װען די לעצטע האבען זיך סותר געװען אײנע די אנדערע אין זײערע רײד האט דאס געריכט אײנגעזעהען, אז זײ האבען פאלש עדות געזאגט און געװאלט פערגיסען אונשולדיג בלוט.

דאס בענײטע סנהדרין האט רעפארמירט אלע געביטען פון דעם פאלקס־לעבען און אומעטום געזוכט ארײנצוברענגען די יסודות פון גע־רעכטיגקײט און געװיסענהאפטער פרומקײט. מיט שמעון בן שטח׳ס נאמען איז פערבונדען די אײנפיהרונג פון דער „כתובה“, װאס האט געהאט א גרויסע װירקונג אויף דעם גאנג פונ׳ם פאמיליען־לעבען בײ יודען, שטערנדיג פון אײן זײט דעם מאן אבצוהאלט׳ען דער פרוי פאר דער מינדעסטער קלײניגקײט, און פערזיכערנדיג פון דער צװײטער זײט דער הילפלאזער פרוי מיט א געװיסער מאטעריעלער שטיצע.

נאך װיכטיגער איז די אנדערע אײנפיהרונג פון דעם װײטזיכטי־גען פאלקס־פיהרער. ער האט געלאזען עפנען שולען אין די גרעסערע שטעדט, און אײנגעפיהרט, אז „אלע קינדער מוזען געהן אין שול“. דאס איז דער זיכערסטער װעג געװען צו ערציהען דעם פאלק אין א געװיסער ריכטונג, אײנצװארצלען אין איהם די בעגריפען פון דער יודישער תורה און צו פערשפרײטען צװישען די ברײטערע מאסען די יודישע געזעץ־װיסענשאפט.

בנוגע צו דער עבודה אין בית המקדש האבען אויך די פרושים צוריק אײנגעפיהרט די אלע דינים און מנהגים, װאס די צדוקים האבען געהאט מבטל געװען. אזוי האבען זײ איצט מיט פרײד און בע־גײסטערונג געפײערט דאס װאסער־גיסען אויפ׳ן מזבח אום סוכות, און

מיט דער צייט איז אָט די צײַטווײַליגע פײַערונג פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ יעהרליכען פאָלקס־יום־טוב, פון וועלכען מ'האָט שפּעטער דערציעהלט, אַז ווער עס האָט נישט בײַגעוואוינט אָט די פרייד אין בית המקדש (שמחת בית השואבה), האָט קיינמאָל קיין שטורמישע פאָלקס־שמחה נישט געזעהען. אין דער נאַכט פלעגט דער באַרג פון בית המקדש אַזוי בעלויכטען ווערן, אַז די גאַנצע שטאָדט האָט אויסגעזעהען, ווי פערזונקען אין אַ פײַערדיגען ים, און ליכטשטראָמען האָבען זיך אַרײַנגעריסען אין אַלע ווינקעלעך. דאָס גאַנצע פאָלק איז געווען פערזאַמעלט אַרום בית המקדש, וואו עס האָבען זיך געטראָגען אין דער לופטען פרעהליכע, פײַערליכע לידער; אויף יעדען איינעם פון די פופצעהן טרעפּ, וואָס האָבען געפיהרט פון דער עזרת־נשים צו איינער פון די העכערע עזרות, פלעגט דער לוויים־כאָר, אין דער בעגלייטונג פון האַרפען, קלאַנג־בעקענס און נאָך אינסטרומענטען, זינגען אויסגעוועהלטע קאַפּיטלען פון תהלים (שיר המעלות'ען), וואו ס'האָט זיך אַמעהרסטען גערעדט וועגען דער צוריקקעהרונג פונ'ם ערשטען גלות און וועגען די חסדים, וואָס גאָט טוט מיט זײַן פאָלק. צום סוף פלעגט זיך דער כאָר ווענדען צום פערזאַמעלטען פאָלק:

לויבט, פרײַזט גאָטס נאָמען,
לויבט איהם, איהר גאָטס קנעכט.

און די פערזאַמעלטע פלעגען איהם ענטפערן:

לויבט גאָט — גאָט איז גוט,
בעזינגט זײַן נאָמען — זײַן נאָמען איז זיס;
דען יעקב'ן האָט ער זיך אויסדערוועהלט,
ישראל'ן — פאַר זײַן שאַץ.

אַ עהנליכער יום־טוב פאַר'ן פאָלק איז געווען חמשה עשר באָב — דער טאָג, ווען עס פלעגט געשענקט ווערען פיעל האָלץ פאַר'ן בית המקדש. אין דעם יום־טוב האָבען זיך בעזונדער בעטייליגט די בנות ציון (ציונ'ס טעכטער), וועלכע פלעגען פערברענגען דעם גאַנצען טאָג אין געזאַנג און טענץ. די פײַערונג פלעגט פאָרקומען אויף איינעם פון די פרײַע פּלעצער, אין אַ ווײַנגאָרטען, וואו גאַנצע שאַרען יונגע, ווײַס־געקליידעטע מעדלעך האָבען בעצויבערט די אַרומיגע יונגע לייט מיט זייערע טאַנץ־קאַראַהאָדען, וואָס זיי פלעגען בעגלייטען מיט גע־

רײַמטע העבראַאישע ליעדער. ווי ס'איז צו גלויבען, איז דער דאָזיגער יום-טוב אויך אײַנגעפיהרט געוואָרען אַלס דעמאָנסטראַציע געגען די צדוקים, וועלכע האָבען נישט אַנערקענט דעם גאַנצען מנהג פון שענקען האָלץ פאַר'ן מזבח.

צו די אַלע רעפאָרמען אין דער געזעצגעבונג און אין דעם גאַנצען סאָציאַלען לעבען פון לאַנד איז צוגעקומען נאָך איינע, וואָס האָט אויך, ווי די מעהרסטע אײַנפיהרונגען פון יענער צײַט, פערפאָלגט צוויי צוועקען: אַרויסצוטרעטען דעמאָנסטראַטיוו געגען אַ געוויסער אַנשויאונג פון די צדוקים און אויפצוועקען דאָס נאַציאָנאַלע געפיהל בײַ די טיילען פונ'ם יהודה'שען פאָלק, וואָס האָבען געלעבט אין אַנדערע לענדער, ווײַט פון יהודה, און נישט געהאַט קיין פערבינדונג מיט דעם לעבענס-נערוו פון דער יהודה'שער אומה, מיט'ן בית המקדש. די צדוקים האָבען אײַנגעפונען, אַז די טעגליכע קרבנות און איבערהויפט די הוצאות פון בית המקדש דאַרפען נישט אַנערקענט ווערען פאַר קיין פאָלקס-זאַך, און דאָס געלד אויף דעם דאַרף גענומען ווערען פון אייזעלנע פרומע מנדבים; די בעראַטונג אונטער דעם פאָרזיץ פון דער קעניגין האָט אָבער אָנגענומען אַנ'אַנדער בעשלוס. זי האָט בעשטימט, אַז יעדער יוד פון צוואַנציג יאָהר אָן (גרים און בעפרײַטע שקלאַפען אויך אין כלל) איז פערפליכטעט אַרײַנצוברענגע מינדעסטענס אַ האַלבען שקל (אַרום 11 ק.) יעהרליך אינ'ם אוצר פון בית המקדש. די דאָזיגע נדבה האָבען פרײַוויליג גענומען אויף זיך צו צאָהלען נישט בלויז די יודען פון יהודה, נאָר אויך אַלע יהוד'ער, וואָס האָבען זיך געפונען אין די אַרומיגע לענדער, און צו דעם צוועק זענען בעשטימט געוואָרען דרײַ אַלגעמיינע יעהרליכע זאַמלונגען אין פערשיעדענע צײַטען: פאַר יהודה אין אָנהויב פון פריהלינג, פאַר די נעהנטערע לענדער (עגיפטען און סיריען) — אַרום שבועות, און פאַר די ווײַטע לענדער (בבל, מדין און קליין-אַזיען) — אַרום סוכות. די רײַכסטע זאַמלונגען זענען שטענדיג געווען די שפּעטערדיגע — די אויסלענדישע יודען זענען רײַך און פרײַגיעביג געווען און אָנשטאָט די זילבערנע אָדער קופּערנע שקל'ס און דינר'ס פון יהודה, פלעגען זיי געבען גאָלדשטיקער. אין די לענדער, אין וועלכע ס'האָבען זיך געפונען אַ סך יהוד'ער, פלעגען זיי אויסקלויבען אַ מיטעלפונקט, וואו עס פלעגען צוגעשיקט ווערען אַלע געזאַמעלטע נדבות, אום פון דאָרטען דאָס צו בעזאָרגען קיין ירושלים, — צו וואָס עס פלעגען אויסגע-

קליעבען ווערן די אנגעזעהענסטע מענשען פון לאנד. אזעלכע מיטעל=
פונקטען זענען געווען נציבין און נהרדעה אין בבל און מעסא=
פאטאמיען; אפאמעא און לאאדיצעא אין קליין=אזיען, און פער=
גאמום און אנדראמיטיום אין דער געגענד עאליס. די ראזיגע דריי=
פאכיג געזאמעלטע יעהרליכע הכנסה איז געטג געווען אויף צו דע=
קען אלע הוצאות פון בית המקדש, און עס פלעגען זיך נאך אב=
שטעלען געוויסע סומען, פון וועלכע עס האט זיך מיט דער צייט אנ=
געזאמעלט א בעדייטענדער קאפיטאל.

אזוי איז דער צדוקישער איינפלוס ביסלעכווייז ארויסגעשטופט
געווארען פון אלע ספערען פונ'ם פאלקס=לעבען אין יהודה, און דא=
געגען איז דער איינפלוס פון די פרושים אלץ בולט'ער, טיעפער און
שטארקער געווארען; איינס נאך דאס אנדערע זענען אלע אלטע גע=
זעצען ווידער איינגעפיהרט געווארען, און צו זיי זענען צוגעקומען
פיעל נייע, וואס האבען זיך אויך איינגעזויגען אין פאלק און זענען
געווארען א טייל פון זיין נארמאלען לעבענס=גאנג. צוגעגאנגען איז דאס,
נאטירליך, נישט לייכט; די צדוקים האבען נישט איין מאל אנגעווענ=
דעט זייערע לעצטע קרעפטען צו שיצען חאטש וויפיעל ס'איז פון זיי=
ערע פערלוירענע פאזיציעס, און דעם סנהדרין איז נישט איינמאל
אויסגעקומען צו משפט'ען יענע, וואס זענען אליין נאר וואס געשטא=
נען אן דער שפיץ פון דער יהודה'שער געזעצגעבונג. די איצטיגע
העכסטע ריכטער זענען אבער געווען איבערגעגעבענע פאלקס=פיהרער
און קיין שום ווייכקייט און פאלשקייט האט פאר זיי נישט עקסיסטירט
דארט, וואו ס'האט זיך געהאנדעלט וועגען די אינטערעסען פון כלל,
וועגען דער גייסטיגער אויסבילדונג פון פאלק. ווען עס האט זיך א=
רויסגעוויזען די פאלשקייט פון די עדות, אויף דעם סמך פון וועל=
כע שמעון בן שטח'ס זוהן איז פערמשפט'ט געווארען צום טוידט, און
די ריכטער זענען גענויגט געווען איהם צו בעפרייען, האט דער פער=
משפט'ער אליין — לויט דער לעגענדע — זיי אויפמערקזאם געמאכט
אויף דעם, וואס לויט'ן געזעץ קען מען נישט גלויבען די עדות, ווען
זיי נעהמען זייער פריהערדיגע עדות=זאגען צוריק, און דערביי האט ער
זיך געווענדעט צום פאטער מיט דער ארויספאדערונג; „אויב דו ווילסט,
אז דאס גליק פון יהודה זאל דורך דיין האנד בעפעסטיגט ווערן,
בעטראכט מיך, ווי א שוועל, וועלכער מ'טרעט אריבער אהן שום
בעדויערן“; און דער פאטער האט איהם געפאלגט — דער הנטער פון

געזען האט דערשטיקט אין זיך זיינע פאטער-געפיהלען צוליעב די אינטערעסען פון דעם העכערן אידעאל. דאס זעלבע איז געוועזען אויך מיט דעם צווייטען פיהרער, מיט יהודה בן טבאי; דער לעצטער איז אויסערסט שטרענג געוועזען אין זיין געריכטליכער בעציהונג צו די צדוקים, און אין דער זעלבער צייט איז זיין פערזענליכע בעציהונג צו בעשולדיגטע אין אלגעמיין געוועזען פיעל ווייכער מילדער. ער פלעגט זאגען: „אזוי לאנג, ווי די בעלי-דברים שטעהען פאר דיר, בעטראכט זיי ביידע פאר שולדיגע; איז אבער דער אורטהייל שוין ארויסגעטראגען — דארפסטו זיי שוין ביידע רעכנען פאר אונשולדיג“.

די שארפע געריכטליכע מיטלען, מיט וועלכע די פרושים האבען זיך בענוצט אויף צו פערפאלגען די צדוקים האבען ענדליך ארויסגערופען ביי די לעצטע א שטארקע פערביטערונג, און זיי האבען זיך געווענדעט צו דעם יונגען פרינץ אריסטאבול, וועלכער האט זיך פאר זיי וואריס אנגענומען און אויסגעפועל'ט פאר זיי א אודיענץ ביי דער קעניגין. די צדוקים האבען דאן אויסגעוועהלט א דעלעגאציע פון זייערע עלטסטע פארשטעהער, און די לעצטע האבען זיך געקלאגט פאר דער קעניגין אויף די פערפאלגונגען געגען זיי, ערקלערענדיג איהר דערביי, אז זיי וועלען געצוואונגען זיין איבערצוגעהן אין דיענסט פון די יהודה'שע שכני'שע מלוכות נבט אדער סיריען, און איבערלאזען דאס פאטערלאנד אינגאנצען אהן מיליטערישער בעשיצונג. דאס האט אויף דער קעניגין געווירקט, און זי האט בעשטימט עטליכע פון די צדוקים אלס קאמענדאנטען פון מעהרערע פעסטונגען. נאר די דריי שטארקסטע פעסטונגען האט זי זיי מורא געהאט אנצופערטרויען: מכור, הירקאניא און אלעקסאנדריא.

פון די אויסערליכע מלוכות איז יהודה א לאנגע צייט נישט בעאונרוהיגט געווארען עס האט זיך געמאכט, אז טיגראנעס, דער קעניג פון ארמעניען, וואס האט צו יענער צייט שוין געהאט בעהערשט גאנץ סיריען, האט געוואלט איינגעהמען אויך יהודה אלס א געוועזענע אונטערטעניגע פראווינץ פון סיריען. ער האט בעלאגערט פטאלאמאיד און געשטעלט אויף אזא אופן אין געפאהר יפו מיט איהרע ארומיגע וואסער-געביטען, אזוי אז אלעקסאנדרא האט נישט געזעהען פאר זיך קיין אויסוועג, און האט געשיקט צו איהם שלוחים מיט טייערע מתנות און א פריינדליכען בריעף; דאס האט אבער דעם ארמענישען בעזיעגער נאך נישט בעוואוגען אראבצונעהמען די בעלאגערונג פון דער יהודה'

שער פּעסטונג און ער וואָלט זיכער אָבגעריסען אַ בעדייטענדען טייל פון
דער יהודה׳שער ערד, ווען ער וואָלט נישט דערהערען פלוצלונג, אַז
די רוימישע לעגיאָנען אונטער דער אָנפיהרונג פון דעם בעריהמטען לוקולו
האָבען זיך אַריינגעריסען אין אַרמעניען. אַזוי איז די געפאַהר פאַר יהודה
אַריבער, און ווידער האָט אין לאַנד געהערשט פריעדען און מנוחה.

באַלד אָבער האָט זיך אַ נייע געפאַהר אָנגערוקט, — אַ געפאַהר,
וואָס האָט טיעף אָנגעגריפען דעם נערוו פון דעם יהודה׳שען מלוכה=לע=
בען און איהם אינגאַנצען פונאַנדערגעטרייסעלט. די גרייז=גרויע קעני=
גין איז האָפנונגסלאָז קראַנק געוואָרען און דער היציגער אַריסטאָבול
איז גלייך צוגעטרעטען צו דער פערווירקליכונג פון זיין פּלאַן וועגען
אַ איבערקעהרעניש אין דער מלוכה=פיהרונג, האָבענדיג אויף זיין זייט
— די קריעגערישע צדוקים. אַריסטאָבול האָט שטילערהייד פערלאָזען
ירושלים און איז געקומען אין דער גאַליליע׳אישער פעסטונג גאַבאַטאַ,
וועלכע דער צדוקישער קאָמענדאַנט גאַלעסט האָט איהם גלייך אי=
בערגעגעבען; אין אַ משך פון פופצעהן טאָג האָבען שוין איין און
צוואַנציג אַזעלכע פעסטונגען זיך געפונען אונטער זיין מאַכט, און דער=
צו האָט ער זיך נאָך צוגעדונגען הילפס=מחנות פון די קליינע סירישע
פירשטען, פון די פעלקער אויף יענער זייט ירדן און פון דעם רוי=
בערישען טראַכאָניטען=שבט. דער שוואַכער כהן=גדול און טראָן=יורש,
הורקנוס, האָט געזעהען די געפאַהר און געבעטען הילף ביי דער
קראַנקער קעניגין; דאָס איינציגע, וואָס זי איז אָבער איצט אימשטאַנד
געווען צו טאָן, איז געווען דאָס איבערגעבען אין זיינע הענד און אין
די הענד פון די איבריגע פאָלקס=פיהרער די דריי טריי=געבליבענע
שטאַרקע פעסטונגען, אין איינער פון וועלכע ס׳האָט זיך געפונען אויך
דער אוצר המלוכה.

באַלד נאָכדעם איז די קעניגין געשטאָרבען, איבערלאָזענדיג
דעם פאָלק אויף דער שוועל פון אַ בלוטיגער בירגער=קריעג, וואָס האָט
זיך געענדיגט צוזאַמען מיט דער אַזוי שווער אויסגעקעמפּפטער אונאָב=
הענגיגקייט פון יהודה. ניין יאָהר איז די עהרליכע שלומית געזעסען
אויף דעם יהודה׳שען טראָן און דאָס זענען גליקליכע יאָהרען געווען
אין דער געשיכטע פון דער בעניימטער יודישער מלוכה; איהרע לעצטע
טעג זענען אָבער געווען אויך די לעצטע פון דער יהודה׳שער פרייהייט,
און איהר טוידט — דער טוידט פון דער לעצטער זעלבסטשטענדיגער
הערשערין אין יהודה.

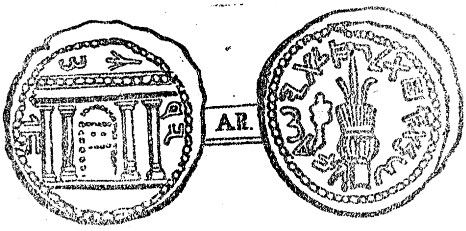

מטבעות פון די ערשטע חשמונאים

פיערטעס קאפיטעל

די לעצטע חשמונאי'שע מלכים

דער צוגעגרייטער אויפשטאנד האט זיך פונאנדערגעפלאקערט גלייך נאכ'ן טוידט פון דער אלטער הערשערין. בלייבענדיג ביז איהרע לעצטע מינוטען א טרייע אנהענגערין פון דער פאלקס־פארטיי, האט זי די קרוין צוזאמען מיט דעם כהן־גדול־טיטול איבערגעגעבען איהר עלטערן זוהן, הורקנוס'ן, אין וועלכען די פרושים האבען געזעהען זייער קעניג — דעם קעניג, וואס וועט זיך נישט יאגען איינצונעהמען פרעמדע לענדער, וואס וועט נישט פערפלאנטערן דאס לאנד אין א נעץ פון פאליטישע סכסוכים און קריעגערייען און וועט שטיצען די סאציאלע אויסבילדונג פון דעם יהודה'שען פאלק, זיין ווייטערדיגע ענטוויקלונג אין דער ריכטונג פון די אלטע טראדיציעס און אידעאלען און די פערבעסערונג פון זיין עקאנאמישער לאגע.

אנדערש האבען אבער געקוקט אויף דער לאגע פון לאנד די צדוקים. פאר זיי איז הורקנוס געוועזען נישט בלויז א קעניג פון דער פארטיי, וואס פערפאלגט זיי, וואס האט ביי זיי אוועקגענומען די מאכט פון די הענד און לאזט זיי נישט לעבען, ווי זיי ווילען; זיי האבען אין הורקנוס'ען אויסער דעם אלעמען געזעהען אויך א שוואכען הער-

שער און אַ שלעכטען קריעגער. יהודה איז שטאַרק, זי איז אָבער אַרומגערינגעלט מיט נאָך שטאַרקערע שכנים, וואָס ווילען זי אײַנשלינגען, און די פליכט פונ׳ם הערשער איז קודם כל — צו שיצען דאָס לאַנד. בײַם רודער פונ׳ם מלוכה־לעבען דאַרף אַלזאָ שטעהן אַ מענש מיט קריעגערישע פעהיגקײַטען, וואָס איז אימשטאַנד נישט בלויז זיך אַנטקעגען צו שטעלען דעם שונא, נאָר אויך אָנצופאַלען אויף איהם; וואָס איז אימשטאַנד אָבצוהיטען און צו פערגרעסערן די פּאָליטישע מאַכט פון זײַן לאַנד, קורץ: אַ קעניג, וואָס קען פיהרען אַ קאַמפּף און איהם ענדיגען מיט נצחון. און אָט די אַלע פעהיגקײַטען האָט אין זיך דער יונגערער ברודער פון דעם געזעצליכען טראָן־יורש — אַריסטאָבול.

און אויב בײַ דעם פריהערדיגען קאַמפּף צווישען די פּרושים מיט די צדוקים זענען די ברײַטערע שיכטען פון פאָלק כמעט אינגאַנצען געשטאַנען אויף דער זײַט פון די ערשטע, האָט זיך איצט, בײַ דעם קאַמפּף צווישען דעם קעניג פון די פּרושים און דעם קעניג פון די צדוקים, די לאַגע בעדײַטענד געענדערט; איצט איז אַ גרויסער טײַל פון פאָלק אַלײן אויך אַריבער אויף דער זײַט פון דעם ענערגישען אַריסטאָבול און דער לעצטער האָט גלענצענד פערשטאַנען אויסצוניצען די דאָזיגע גינסטיגע שטימונגען. זײַענדיג פאָלשטענדיג צוגעגרײַט צו דעם אויפשטאַנד און האָבענדיג אַרום זיך אַ שטאַרקע, גוט בעוואָפענטע אַרמעע, האָט אַריסטאָבול דאָך נישט געוואַגט אָפען אַרויסצוטרעטען מיט זײַן פאָדערונג אַזוי לאַנג, ווי די מוטער האָט נאָך געאָטעמט; צוזאַמען אָבער דערמיט, ווי די קעניגין איז געשטאָרבען און הורקנוס איז אַרויף אויפ׳ן טראָן, האָט ער זיך אָנגעהויבען דערנעהנטערן מיט זײַן מחנה צו דער הויפּטשטאָדט. הורקנוס האָט איהם אַרויסגעשיקט אַנטקעגען אַ טײַל פון די געדונגענע סאָלדאַטען, וואָס ער האָט איבערגענומען פון דער מוטער, און בײַ ירידו איז פאָרגעקומען דער ערשטער צוזאַמענשטויס צווישען די פײַנדליכע לאַגערן פון בײדע ברידער.

געענדיגט האָט זיך דער צוזאַמענשטויס דערמיט, וואָס דער גרעסטער טײַל פון הורקנוס׳ם סאָלדאַטען איז איבערגעגאַנגען אין די רײַהען פון דעם העלדישען אַריסטאָבול, און דער קעניג האָט זיך בעהאַלטען אין דער פעסטונג באַריס (עקראַ), וואו ער האָט געהאַלטען געפאַנגען אַלס משכון אויך די פרוי און קינדער פון זײַן ברודער.

דער לעצטער האט זיך אבער נישט אבגעהאלטען, און ווען ער איז אריין אין ירושלים און האט שוין געהאט איינגענומען אויך דעם בית המקדש, האט זיך דער בעזיעגטער אונטערגעגעבען. די ברידער האבען אנגעהויבען פיהרען אונטערהאנדלונגען און ענדליך איז צווישען זיי, אונטער א שבועה אין בית המקדש, געשלאסען געווארען א פריעדענס-אבמאך, לויט וועלכען דער וועלטליכער, קריעגערישער אריסטאבול האט בעקומען די קרוין און דער שוואכער, פריעדליכער הורקנוס איז געבליעבען ביי דער כהונה גדולה. אום צו בעפעסטיגען דעם אבמאך האט אריסטאבול'ס זוהן, אלעקסאנדער, חתונה געהאט מיט הורקנוס'ס טאכטער, אלעקסאנדרא.

דער נייער קעניג האט קיין גרויסע ענדערונגען אין דעם אינערליכען לעבען פון לאנד נישט אריינגעבראכט, און האטש ער איז געווען ענג פערבונדען מיט די צדוקים, וועלכע האבען איהם געהאלפען בעקומען די מאכט, האט ער דאך נישט געוואגט מיט געוואלט ארויסצוטרעטען געגען זייערע געגנער, די פרושים, און געגען די רעליגיעזע און געזעלשאפטליכע איינפיהרונגען פון די לעצטע. קיין מאטעריאל פאר א שטארקען אויסברוך צווישען די ביידע פארטייען האט זיך דא, אלזא, נישט געוויעזען, און דער אינערליכער קאנפליקט צווישען זיי האט מיט דער צייט ווירקליך אנגעהויבען צו פערליערען זיין שארפקייט און זיין פערביטערטקייט; דא זענען אבער ארויס אויף דער ארענע פון דעם יהודה'שען מלוכה-לעבען גאנץ זייטיגע פינסטערע פערזאנען, וועלכע זענען געווען פעראינטערעסירט אין דעם, אז אט די רוהיגקייט זאל געשטערט ווערן און עס זאלען זיך צוריק אומקעהרען פאר'ן לאנד די צייטען פון אינערליכע מהומות און בלוטיגע ברודער-מלחמות.

דער בעדייטענדסטער פון די דאזיגע פערזענליכקייטען, וואס האט דירעקט צוגעפיהרט יהודה צו דער שוועל פון אונטערגאנג, איז געווען א נ ט י פ א ט א ר, איינער פון די אנגעזעהענסטע צווישען די א ד ו מ'ע ר, וועלכע יוחנן הורקנוס האט אונטערגעווארפען דער יהודה'ישער קרוין און געצוואונגען זיך צו אסימילירען מיט דעם יודישען פאלק און אנצונעהמען זיין גלויבען. א שפראצלינג פון א אריסטאקראטישער אדומי'שער משפחה און א זוהן פון אנטיפא, וועלכער האט פאר אלעקסאנדער-יאנאי פערטרעטען דעם פאסטען פון א קריעגס-הויפטמאן איבער דער גאנצער אדומי'שער פראווינץ, האט אנטיפאטער

איצט אויך פערנומען איינעם פון די אנגעזעהענסטע פלעצער אין דעם יהודה'שען הויף און געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אין דעם מלוכה-לעבען פון לאנד. דער שוואכער הורקנוס II האט זיך גענויטיגט אין א ענערגישען פיהרער און וועג-ווייזער, און איז נאך אלס קרוין-פרינץ שוין ארונטערגעפאלען אינגאנצען אונטער דעם איינפלוס פון דעם אדומי'טי-שען אינטריגאן, וועלכער האט געבויט פערשידענע פלענער, אום אריינצוקריגען אין זיינע הענד די גאנצע פאקטישע ממשלה איבער'ן לאנד.

איצט, נאכדעם ווי דער טראן פון יהודה איז פערנומען געוואָרען פון אזא ענערגיש-קריגערישען פיהרער, ווי אריסטאבול, איז אנטיפאטאר'ן פארגעשטאנען, זיך אבצוזאגען פון אלע זיינע האפנונגען און פלענער, און דאס האט זיך דעם אדומי'שען אריסטאקראט נישט געוואלט. ער האט זיך דעריבער גענומען איצט אין אנ'אנדער זייט און זיין ערשטע ארבייט איז געווען, צו אגיטירען געגען דעם אונגעזעצליכען קעניג, אריסטאבול, און צו שפיעלען אין דער זעלביגער צייט אויף די סטרונעס פון דעם כלומרשט-בעליידיגטען הורקנוס. דער לעצטער האט שוין לאנג געהאט שלום געמאכט מיט זיין גורל און נישט געקלערט וועגען קיין שום ארויסטריט געגען זיין ברודער; אנטיפאטאר האט איהם אבער אזוי לאנג אויפגערייצט און אזעלכע מיטלען אנגעווענדט דערצו, אז ער איז ענדליך מרוצה געוואָרען צוצושטעהן צו דעם טייוועלשען פלאן. אנטיפאטאר האט שוין אלץ געהאט אבגעמאכט מיט דעם נאבאטע'אישען קעניג ארעטאס, און אין א געוויסער פינסטערער נאכט איז ער צוזאמען מיט הורקנוס'ן פערשוואונדען געוואָרען פון ירושלים, אוועקפיהרענדיג דעם לעצטען אין דער נאבאטע'-אישער הויפטשטאדט פעטרא. דא איז צווישען ביידע זייטען געשלאסען געוואָרען א אבמאך, לויט וועלכען דער נאבאטע'אישער קעניג האט זיך פערפליכטעט צו שטיצען דעם יהודה'שען קרוין-פרעטענדענט און דערפאר איז זיך דער לעצטער מתחיב אבצוטרעטען נאבאטעא צוועלף פונקטען פון דעם יהודה'שען טעריטאריום, וועלכע זענען נאך פאר אלעקסאנדער-יאנאי'ן אבגענומען געוואָרען פון די אראבער (אין מזרח- און דרום-מערב-זייט פון דעם טוידטען ים).

ארעטאס האט זיך דאן, צוזאמען מיט הורקנוס'ן, אוועקגעשטעלט אן דער שפיץ פון פופציג טויזענד אראבישע סאלדאטען, און די מחנה האט זיך אוועקגעלאזען צו די גרענעצען פון יהודה (65-66).

דער איבערראַשטער אַריסטאָבול האָט זיך גלייך געחאַפּט און איז אַרויס דער מחנה אַנטקעגען ; דעם אָנגריף פון׳ם שטאַרקען געגנער האָט ער אָבער נישט געקענט בײַשטעהן . גרויסע טײלען פון זײַן אַרמעע זענען פרײַ־ווילּיג איבערגעגאַנגען אויף דער זײַט פון די שטאַרקערע און ער אַלײן איז אַנטלאָפען קיין ירושלים , וואו ער האָט זיך בעהאַלטען אין דער פעסטונג אויפ׳ן הר הבית (בית־המקדש־באַרג) .

אַרעטאַס איז צוגעטרעטען צו דער בעלאַגערונג פון ירושלים . די בעלאַגערטע האָבען זיך אַ לאַנגע צײַט העלדיש פערטײַדיגט ; עס האָט אָבער אָנגעהויבען אויספעהלען אין שטאָדט לעבענס־מיטעל , און צוזאַמען דערמיט האָט זיך געמוזט אָבשטעלען אויך די עבודה אין בית־המקדש , ווײַל עס איז נישט געווען , וואָס מקריב צו זײַן . אַריס־טאָבול האָט דאַן אַפּעלירט צו דעם רעליגיעזען געפיהל פון די יהודה׳־עאישע בעלאַגערער , און געבעטען , זיי זאָלען אַרײַנלאָזען אין שטאָדט אַ געוויסע צאָהל בהמות , וואָס איז נויטיג צו דער עבודה אין בית המקדש פון דעם נאָהנטען יום־טוב — פסח .

אין אָנהויב איז די בקשה בעפרידיגט געוואָרען : יעדען טאָג פלעגט זיך פון דעם פעסטונגס־וואַל אַראָבלאָזען אויף אַ קײט אַ קאָרב מיט געלד — טויזענד דראַכמען : אַזוי איז געווען אָבגעמאַכט — און דערפאַר פלעגען די בעלאַגערער זיי אַרויפשיקען צוריק די נויטיגע צאָהל שעפסען און באַראַנעס ; אַזוי אָבער ווי די בעלאַגערונג האָט זיך לאַנג געצויגען און עס האָט זיך נישט פאָראויסגעזעהען קיין ענדע צו דער לאַגע , האָט אײנער פון די בעלאַגערער פאָרגעלעגט (גיכער אַנטיפּאַטער אַלײן) , מ׳זאָל אויסנוצען דעם דאָזיגען מאַנגעל אין קרבנות און צווינגען די בעלאַגערטע , זיי זאָלען זיך אונטערגעבען . די עצה איז אָנגענומען געוואָרען , און צווישען די בעלאַגערער־הירקאַניסטען האָבען זיך געפונען זאָגאַר אויך אַזעלכע , וואָס האָבען געפועל׳ט בײַ זיך , אָנצווענדען דערבײַ אַ געמײנעם שווינדעל און זיך אַרײַנצורײַסען מיט אַ פערגיפטעטע קויל אין׳ם סאַמע הארץ פון דעם נאַציאָנאַלען רע־ליגיעזען געפיהל . אין אַ געוויסען טאָג נאָכדעם , האָבען זיי אָנשטאָט די פערלאַנגטע שעפסען און רינדער , אַרויפגעשיקט די בעלאַגערטע — אַ חזיר . דער דאָזיגער חוצפה׳דיגער וואַנדאַליזם האָט טיעף בעטריבט די געמיטער פון די פרומע יהודה׳ער , און ווי די פאָלקס־לעגענדע דערצעהלט , האָט זיך גלייך נאָכדעם דורכגעטראָגען אַ שרעקליכער אורגאַן דורכ׳ן גאַנצען לאַנד און האָט פערטראָגען אַלע תבואות פוי

די פעלדער און אלע פרוכטען פון די גערטנער, אזוי אז דאס לאנד איז געפייניגט געווארען פון הונגער. די זעלבינע לעגענדע שטעלט אויך נאך אנדערע צרות פון פאלק אין צוזאמענהאנג מיט דער דערמאהנטער הייליגקייטס-פערשוועכונג און ווי א טייל ווילען האבען שטעהט אין צוזאמענהאנג דערמיט אויך דער פערבאט, צו האדעווען חזירים און צו האנדלען מיט זיי.

דער צושטאנד פון דער בעלאגערונג האט זיך אבער דערמיט נאך אלץ נישט געענדערט, און די הירקאניסען זענען געפאלען אויף אנ'אנדער געמיינהייט באלד אין אנהויב פון דער בעלאגערונג האבען פיעל פון די בעלאגערטע פערלאזען די שטאדט, און צווישען זיי האט זיך געפונען אויך חוניו (חוני המעגל), איינער פון די פערהייליגטע יהודה'ער, וואס דאס פאלק האט געקוקט אויף איהם, ווי אויף א בעל-מופת און געגלויבט, אז ער איז אימשטאנד מיט זיינער א תפלה אלץ אויפצוטאן, זאגאר אויך צו ענדערן די געזעצען פון דער נאטור. ער האט אמאל, לויט דעם גלויבען פון פאלק, מציל געווען מיט זיינע תפלות דאס לאנד פון א פאלשטענדיגער אויסטריקעניש, און איצט, נישט וועלנדיג בייוואוינען די שרעקליכע שחיטות און ברודער-מלחמות, האט ער זיך בעהאלטען אין א איינזאמער געגענד, ווייט פון שטאדט. די סאלדאטען פון הורקנוס'ס לאגער האבען איהם אבער דא אויך געפונען און געפאדערט, ער זאל שילטען מיט גאט'ס נאמען די אריסטאבוליסטען און אויסבעטען אויף זיי א מפלה. דער געטליכער חוניו האט דאן אויפגעהויבען זיינע אויגען צום הימעל און געזאגט: „גאט, האר פון דער וועלט! אט די, וואס שטעהען דא ארום מיר, זענען קינדער פון דיין פאלק, און יענע, וואס ווערן דורך זיי בעלאגערט, — זענען דיינע הייליגע דיענער. בעט איך ביי דיר — ערפיל נישט דאס, וואס ביידע זייטען ווינשען זיך איינע די אנדערע!" די צעווילדעוועטע, צורייצטע סאלדאטען האבען זיך געפיהלט שענדליך אבגענארט אין זייער האפנונג, און זיי האבען דעם הייליגען מענשענפריינד — מיט שטיינער פערווארפען.

דערווייל, אין דער צייט ווען דא האט זיך געצויגען די בירגער-מלחמה, האט זיך א שרעקליכער וואלקען אנגערוקט אויף דעם האריזאנט פון דער גאנצער מזרח-וועלט, און דער זעלבער גורל פון איהרע ארומיגע שכנות האט אויך יהודה בעגעגענט. יהודה'ס לעצטע שעה האט געשלאגען — דער רוימישער אדלער האט ארייגעזעצט זיינע

שארפע נעגעל אין ישראל'ס לייב און זיי שוין נישט ארויסגעצויגען
פריהער, ביז פון דער יהודה'שער זעלבסטשטענדיגקייט איז נאר א שא-
טען געבליבען. די פון נצחון פערשכור'טע רוימישע לעגיאנען, אונ-
טער דער אנפיהרונג פון בעריהמטען פאמפעיוס, האבען זיך אריינגע-
ריסען אין דער פאדערשטער אזיען, וואו זיי האבען שוין געהאט
דורכגעפיהרט א טייל פון דעם גרויסען פלאן, לויט וועלכען די גאנצע
אמאליגע סיריען, וואס איז איצט פערוואנדעלט געווארען אין א רייהע
קלענערע מלוכות, — האט געמוזט ארונטערפאלען אונטער דער רוי-
מישער קרוין. די טאן-געבער פון דער איצטיגער העלעניזירטער מזרח-
וועלט זענען געווען טיגראן מיט זיין שטארקער ארמעניען, די מעכ-
טיגע פארפיאנער, ארעט מיט דער ערוואכטער אראביען און ענדליך
פאנטיש מיטרידאט, דער העלדישער קעניג פון הינטער-קאווקאז,
וואס האט געוואגט דעם לייב צו פערטשעפען — זיך אנצוהויבען
מיט רוים.

אט האט זיך אבער דער לייב פונאנדערגעלאזען און — לענדער
און מלכים זענען פאר זיינע פיס געלעגען. ארמעניען, הינטערקאוו-
קאז און פיניקיע האבען זיך שוין געפונען אונטער דער הערשאפט פון
דער רוימישער מאכט, און דער זעלביגער גורל איז איצט פארגעשטאנען
סיריען. אהין האט פאמפעי געשיקט זיין לעגאט סקוואר, וועל-
כער האט אויפ'ן וועג זיך דערוואוסט פון דער ברודער-מלחמה, וואס
קומט איצט פאר ביי די טויערן פון דער יהודה'שער הויפטשטאדט,
און האט זיך גלייך אוועקגעלאזען מיט זיין מחנה אויפ'ן ארט פון קאמפף.
ביי זיין ערשטען ארויפטריט אויף דער יהודה'שער ערד איז ער אבער
באלד בעגריסט געווארען פון ביידע צדדים, וועלכע האבען איהם אנפערטרויט
זייער גורל און געבעטען, ער זאל זיך אננעהמען פאר זיי. דער בעלאגערער,
ווי דער בעלאגערטער, ביידע האבען זיך אנגעחאפט אן דעם רוימי-
שען קריעגספיהרער, און ארויסגעשיקט צו איהם שלוחים מיט טייערע
מתנות, און דא האט אריסטאבול בעזיעגט זיין ברודער: אריסטאבול'ס
שליח האט געבראכט מזומ'ענע פיער הונדערט טאלאנטען, ווערענד די
שלוחים פון הורקנוס אדער, ריכטיגער, פון אנטיפאטאר, האבען נאר
צוגעזאגט אזא סומע צו ברענגען. דער רוימישער לעגאט האט זיך
איצט אלזא אפען געשטעלט אויף אריסטאבול'ס זייט און לויט זיין
בעפעהל איז ארעט געצוואונגען געווען אראבצונעהמען די בעלאגערונג
פון ירושלים און אבצוטרעטען מיט זיינע אראבישע סאלדאטען פון דער

יהודה׳שער גרענעץ. דער בעפרייטער אריסטאָבול האָט זיך אַרויסגעריסען פון ירושלים און נאָכגעיאָגט די אַראַבער מיט די הירקאַניסטען, און ענדליך (ביי פּאַפּיראָן) האָט ער זיי דערשלאָגען; דער רוימישער קריעגס־פיהרער האָט זיך אומגעקעהרט צו זיין פריהערדיגען מאַרשרוט.

דער דאָזיגער כּלומרש׳טער נצחון איבערן „שונא” האָט פערבלענדעט אַריסטאָבלוס׳ען די אויגען, און ער האָט געגלויבט, אַז ער איז ווירקליך דער טריאומפירענדער, זעלבסטשטענדיגער קעניג פון יהודה. ער האָט אין די צוויי יאָהר (פון 65 ביז 63) געלאָזען מטבעות אויסגיעסען, אויף וועלכע ער איז געווען בעצייכענט אַלס קעניג און האָט זיך געפּרובט זאָגאַר אָנפאַלען אויף פערשידענע שכני׳שע טעריטאָריום׳ס און זיי איינגעהמען.

גאַנץ אַנדערש האָט מען אָבער געקוקט אויף דער לאַגע פון יהודה אין די טאָן־געבענדע ספערען פון דעם רוימישען מלוכה־לעבען. דאָרט האָט זיך איצט פונאַנדערגעקאָכט מיט׳ן גאַנצען ברען דער אַפּעטיט צו בעהערשען דעם מזרח, און איבערגעגעבען איז אָט די אויפגאַבע געוואָרען דעם בעריהמטען בעזיעגער פונ׳ם העלדישען מיטרידאַט, פּאָמפּעיוס׳ען, — דעם זעלביגען געוועזענעם קאָנסול, וואָס האָט אין זיין לעבען נאָר איין ציעל פאַר זיך געזעהען: בעהערשען רוים, בעזיעגען דעם רוימישען פאָלק, און איין וועג, אום דעם ציעל צו ערגרייכען: וואָס מעהר פרעמדע פעלקער בעזיעגען און אונטער דער רוימישער הערשאַפט אַרונטערברענגען, וואָס מעהר קריעגס־טראָפּעען דעם רוימישען פאָלק אונטערטראָגען און וואָס מעהר אוצרות פאַר זיך אַליין אָנזאַמלען.

זיך אַוועקלאָזענדיג מיט זיינע העלדישע לעגיאָנען אין דער ברייטער מזרח־וועלט האָט דער ווייטזיכטיגער קריעגס־פיהרער געטראַכט אייגענטליך נישט וועגען יהודה — צו אונבעדייטענד איז די דאָזיגע פּראָווינץ געווען פאַר דער מעכטיגער וועלט־רעפּובליק. פּאָמפּעיוס האָט געוואָלט די אַמאָליגע סיריען איינגעהמען, די אַמאָליגע מלוכה פון דעם גרויסען אַלעקסאַנדער, וואָס האָט געהאַט אין איהרע גרענעצען אַלע איצטיגע מזרח־מלוכות; קוים האָט אָבער דער צופאַל (אין דער געשטאַלט פון דעם ברודער־קאַמפּף) זיך מקדים געווען און איהם שוין געבראַכט און וועלכע ס׳איז בעציהונגען מיט דער יהודה׳שער מלוכה, האָט ער זי שוין מעהר פון אויג נישט אַראָבגעלאָזען.

און דער „צופאַל” אַליין האָט זיך אויך אַזוי שנעל נישט געענ־

דינט. פאמפעיוס האט בעקומען די פאלשטענדיגע דיקטאטארישע מאכט
איבער אלע ברעג־לענדער פונ׳ם מיטעללענדישען ים, און איז געווא־
רען פאר׳ן גאנצען מזרח דער „קעניג איבער אלע קעניגען״. און אט,
אין דער צייט, ווען דער שאטען פון דעם רוימישען אדלער האט שוין
בעשוועבט איבער אלעמענס קעפ, האט זיך אין יהודה נאך שטארק
פונאנדערגעקאכט די מלחמה פאר דער „מאכט“. די נשמה פון דעם
ברודער־קאמפף איז איצט אויך געווען אנטיפאטאר, וועלכען עס האט
זיך איינגעגעבען אריבערצוציהען דעם דערמאהנטען סקאוור אויף זיין
זייט, און צווישען די פערשידענע שלוחים, וואס זענען געקומען בע־
גריסען דעם מעכטיגען „קעניג איבער אלע קעניגען״ אין זיין רעזידענץ
דמשק, האט זיך געפונען א דעלעגאציע אויך פון דעם יהודה׳שען
קעניג אריסטאבול. די דעלעגאציע האט געבראכט מיט זיך א טייערע
און קינסטלערישע מתנה, וואס האט דעם גרויסען רוימישען טריאומ־
פאטאר אליין אויך אין ערשטוינונג געבראכט און בעצויבערט: א זעהר
קינסטלעריש אויסגעארבייטען גאלדענעם ווײַנשטאק מיט גאלדענע טרויי־
בען און בלעטער אינ׳ם ווערט פון פינף הונדערט טאלאנטען. פאמפע־
יוס האט זיך געאיילט אוועקצושיקען דעם דאזיגען ערשטען אנזאג פון
זיין טריאומף קיין רוים, וואו דאס איז אוועקגעשטעלט געווארען אלס
ציערונג אינ׳ם קאפיטאלישען יופיטער־טעמפעל; דאגעגען אבער האט
ער זיך נישט געאיילט צו ערפילען אריסטאבולס פערלאנג — צו סאנק־
ציאנירען זיין רעכט אויף דעם יהודה׳שען טראן. ער האט בעפעהלען
דורך די שלוחים, די בעלי־דברים אליין זאלען קומען פארלעגען פאר
איהם זייערע טענות, און געגען זייער ווילען, האבען זיי דאך געמוזט
קומען. הורקנוס האט זיך דאן בערופען אויף זיין בכורה, אויף זיין
געבורטס־רעכט, און האט דערביי אנגעוויזען אויף נאך פערשידענע
אונגעזעצליכקייטען אין אריסטאבול׳ס מלוכה־פיהרונג, וועלכע זענען
בעשטעטיגט געווארען פון פיעל אנגעזעהענע יהודה׳ער; אריסטאבול,
ווידער, האט ערקלערט, אז הורקנוס איז פשוט נישט פעהיג צו
פיהרען די מלוכה און ער האט געמוזט איבערנעהמען אויף זיך די
העכערע פערוואלטונג פון לאנד צוליעב די אינטערעסען פון לאנד
גופא. אויסער די צוויי קרוין־פרעטענדענטען איז ארויסגעטרעטען נאך
א דריטער טוען — א דעפוטאציע פון דער נייטראלער בעפעלקערונג,
וואס אנערקענט איננאנצען נישט די נויטיגקייט פון א קעניג פאר׳ן
לאנד און וויל איינפיהרען צוריק דעם אמאליגען טעאקראטישען רעזשים.

די דאָזיגע רעפּובליקאַנער האָבען זיך בעזונדער געקלאָגט אויף די לעצטע חשמונאים, אַז זיי האָבען געענדערט די יהודה'שע קאָנסטיטוציע און מיט געוואַלט פערוואַנדעלט די טראַדיציאָנעלע גייסטיגע פאָלקספיהרונג (כהונה גדולה) אין אַ פעסטער מאָנאַרכיע, וואָס פערקנעכט נאָר דעם פאָלק און ברענגט איהם קיין נוצען נישט.

פּאָמפּעיוס האָט אויסגעהערט די אַלע טענות און קיין בעשטימטען ענטפער נישט געגעבען — איהם האָבען די אינערליכע אַרומרייסענישען אין יהודה געקענט נאָר פערלייכטערן זיין שפּעטערדיגע אַרבייט. ער האָט צוגעזאָגט צו בעזוכען דאָס לאַנד און אַליין איינצופיהרען דאָרט אַ אָרדנונג, און איז דערוויילע אַוועק ענדיגען זיין אַרויסטריט געגען די אַראַבער־נאַבאַטעער; דער שטאָלצער און קריעגערישער אַריסטאָבול האָט אָבער דאָך אַרויסגערופען ביי איהם אַ מורא פאַר אַ שטאַרקען ווידערשטאַנד אים פאַל פון וועלן איינגעהמען יהודה, און ער האָט זיך בעמיהט מיט אַלע מעגליכקייטען נישט אָבצולאָזען פון זיך דעם הייסבלוטיגען חשמונאי.

און דער חשד האָט זיך ווירקליך בעשטעטיגט: אַריסטאָבול האָט דערשפירט די געפאַהר, וואָס רוקט זיך אָן אויף זיין לאַנד, און איז, אונערוואַרטעט פאַר פּאָמפּעיוס'ען, אַוועק קיין יהודה, וואו ער האָט זיך בעפעסטיגט אין דער שטאַרקער בארג־פעסטונג אַלעקסאַנדריאַ (צו צפון זייט פון יריחו, אינ'ם ירדן־טאָל). פּאָמפּעי האָט דאַן אויפגעגעבען זיין קאַמפּף געגען די אַראַבער און איז אַרויף מיט זיין מחנה אויף דער יהודה'עאישער ערד. דאָ האָט ער אַרויסגעפאָדערט אַריסטאָבלוס'ען צו זיך, און דער יהודה'שער קעניג איז געצוואונגען געווען איהם נאָכצוגעבען, אום נישט נאָכמעהר אויפצורייצען דעם רוימישען זיעגער; דער לעצטער האָט זיך שוין אָבער מיט קיין הבטחות נישט בעפריעדיגט און אויף זיין פערלאַנג, האָט איהם אַריסטאָבול געמוזט איבערגעבען די בעדייטענסטע יהודה'עאישע פעסטונגס־פונקטען.

אַ בעליידיגטער, מיט אַ פלאַמענדען געפיהל פון נקמה־דורשט איז הארצען, האָט זיך אַריסטאָבול אומגעקעהרט קיין ירושלים מיט דעם פעסטען בעשלוס — טריי צו בלייבען דער טראַדיציע פון דעם אַלטען חשמונאים־שטאַם: מיט געוועהר אין האַנד פאַר'ן פאָלק צו קעמפּפען.

עס איז שוין אָבער צו שפּעט געווען. זיך דערוויסענדיג פון די דאָזיגע מלחמה־פאַרברייטונגען, האָט פּאָמפּעיוס גלייך צוגעפיהרט זיין אַרמעע ביז צו די טויערן פון ירושלים, און ווידער האָט דער פער־

ביטערסטער אריסטאבול נישט געזעהן פאר זיך קיין אנדער אויסוועג, ווי — זיך אונטערגעבען; די רוימישע לעגיאנען האבען אבגעקיה׳ט דעם חשמונאי׳שען העלדענמוט, און אריסטאבול האט זיך פערפליכטעט, איבערצוצורייסען די מלחמה־פארבערייטונגען, צו בעצאהלען קאנטריבוציע און איבערצוגעבען ירושלים אין די הענד פון דער רוימישער מאכט.

פאמפעיוס האט דאן פערהאלטען אריסטאבלוס׳ען ביי זיך און געשיקט זיין פערטרעטער גאביניוס מיט א מיליטער־אבטהיילונג קיין ירושלים, אום איינצונעהמען פון די איינוואוינער די צוגעזאגטע קאנטריבוציע; איהם איז אבער אויסגעקומען זיך גלייך אומצוקעהרען אין לאגער צוריק — די יהודה׳עאישע פאטריאטען האבען איהם נישט אריינגעלאזען אין שטאדט און אינגאנצען נישט אנערקענט די געצוואונגענע הבטחות פון זייער געפאנגענעם קעניג. דאס האט אינגאנצען דערפילט די מאס פון פאמפעיוס׳ס כעס, און ער האט בעלאגערט ירושלים (63).

און לאנג איז דעם רוימישען פיהרער נישט אויסגעקומען צו ווארטען. די הירקאניסטען און צוזאמען מיט זיי אויך בעדייטענדע טהיילען פון דער איבעריגער נייטראלער בעפעלקערונג האבען נישט איינגעזעהן קיין שום נוצען אין א אפענעם ווידערשטאנד געגען די רוימישע לעגיאנען, און האבען געעפענט פאר די לעצטע די טויער׳ן פון שטאדט. עס האט זיך אבער געפונען אין פאלק א בעדייטענדע צאהל בעגייסטערטע פאטריאטען, וואס האבען בעשלאסען ביי זיך צו קעמפפען ביז זייער לעצטען אטעם־צוג געגען די געצען׳דינערישע בעדריקער פון דער יהודה׳שער מאכט, און וועלכע זיי האבען געזעהען אויך די צושטערער פון דעם יודישען גלויבען, און אט די העלדישע קעמפפער פאר׳ן גלויבען און פאר׳ן פאטערלאנד האבען זיך בעפעסטיגט אויפ׳ן הר־הבית, פערניכטענדיג די בריק, וואס האט פעראייניגט דעם בית המקדש מיט׳ן שטאדט, און זיך פערטהיידיגענדיג מיט א אונגעוועהנליכער גבורה.

דער דאזיגער בארג האט פארגעשטעלט מיט זיך א שטארקע פעסטונג, און די געניטע רוימישע קריעגער האבען זיך לאנג געמוזט מאטערן און אנשטרענגען, ביז זיי איז געלונגען איהם איינצונעהמען. מיט העלדישער זעלבסט־אפפערונג פלעגען זיך די בעלאגערטע ארויסרייסען פון זייער לאגער און בעשיטען די מחנה פון שונא מיט א האגעל פון קוילען, שטערנדיג איהם אויף אזא אופן צוצוטרעטען נאהנט

צו די ווענט פון בית־המקדש; דערצו איז דער בּאַרג פון צפון זייט געווען גוט געשיצט מיט פעלזען, קינסטליכע גראָבּענס און טורעמס, און פּאָמפּעיוס איז געצוואונגען געווען אַראָבּצוברענגען פון טירוס גרויסע בּעלאַגערונגס־מאַשינעס, אום צו צושמעטערן די טורעמס, און מאַסען האָלץ פון די ווייטע וועלדער, אום די גראָבּענס אָנצופילען. אַזוי האָט זיך די בּעלאַגערונג פערצויגען, און דער בּית־המקדש וואָלט זיך אפשר נאָך אַ לאַנגע צייט געהאַלטען, ווען עס וואָלט נישט צוקומען דאָ איין אומשטאַנד, וואָס האָט די רוימער בּעדייטענד פערלייכטערט זייער אַרבּייט: די בּעלאַגערטע קעמפּפער פאַר'ן גלויבּען, פאַר דער תורה, האָבּען אין דער זעלבּיגער צייט גופא נישט געוואָלט אָבּטרעטען פון דער תורה אפילו אויף דאָס מינדעסטע, און לויט איהרע געזעצען האָט מען זיך אום שבת געמעגט בּענוצען מיט געוועהר נאָר אויף צו פערטיידיגען דעם אייגענעם נפש, אָבּער נישט אויף צו שטערען די בּעלאַגערער אין זייערע אָנפאַלען אויף די פעסטונגס־ווענט. עס פערשטעהט זיך, אַז די רוימער האָבּען זיך גלייך אָנגעשטויסען אָן דער ערשיינונג און האָבּען פערשטאַנען גוט אויסצוניצען די פאָלשטענדיגע פּאַסיוויטעט פון די בּעלאַגערטע אין דעם פערלויף פון אַ בּעשטימטען מעת־לעת אין דער וואָך. נישט בּעגעגנענדיג קיין ווידערשטאַנד, האָבּען זיי דעם גאַנצען שבּת'דיגען טאָג זיך בּעשעפטיגט ספּעציעל מיט דער אַרבּייט פון צושמעטערן די מויערן, און ענדליך, אין אַ געוויסען שבּת (סיון־יוני 63), איז איין טורם פון בּית־המקדש געפאַלען און דורך דער עפנונג האָט דער יונגער זוהן פון דעם בּערימטען רוימישען דיקטאַטאָר סוללו דער ערשטער זיך אַריינגעריסען אין בּית־המקדש מיט זיין סאָלדאַטען־אָבּטיילונג.

און קיינער האָט זיך די זיגער נישט אַנטקעגענגעשטעלט — די זעלבּיגע יהודה'עאישע רעוואָלוציאָנערען, וואָס האָבּען גאַנצע דריי מאָנאַטען אויסגעהאַלטען דעם קוילענשטורם פון די רוימישע שליידער־מאַשינעס און אַזוי העלדיש פערטיידיגט דעם גייסטיגען לעבּענס־נערוו פון זייער פאָלק, אַט די זעלבּיגע העלדישע קעמפּפער זענען איצט געשטאַנען בּעגייסטערט, טיעף פערזונקען אין אַ פייערליכער תפלה צו דעם אַלערהעכסטען גאָט פון ישראל. דאָס האָט פון דעסטוועגען נישט געשטערט די זיגער זיך אַרויפצוּוואַרפען אויף די בּעזיגטע מיט דעם וואוט פון צורייצטע חיות און צו פערפּליצען די עזרות פון גאָט'ס הייליגען הויז מיט'ן בּלוט פון די הייליגסטע ישראל'ס קינדער. אין דעם

אונגליקליכען טאג האבען צוועלף טויזענד יהודה'עאישע פאטריא-
טען זייערע לעבענס פערלוירען אונטער דער שווערד און די פערשיע-
דענע פיין-מיטלען פון די אכזרי'שע רוימער, און גאט'ס הויז איז פער-
וואנדעלט געווארען אין א שחיטה-הויז, און טויזענדער אבגעהאקטע קעפ
פון הייליגע כהנים האבען זיך געוואלגערט צוזאמען מיט די פריהער-
דיגע קרבנות אויפן הייליגען מזבח, און פון פלאמען איז דער הימעל
רויט געווען, — פון פלאמען, אין וועלכע די יהודה'עאישע פאטריא-
טען האבען זיך אליין געווארפען, מיט גאט'ס נאמען אויף די ליפען,
נישט וועלנדיג אריינפאלען אין די הענד פון די בלוטיגע רוימער.
פאמפעיוס אליין האט דערווייל אויסגענוצט די געלעגענהייט, אויף
זיך צו בעקאנען מיט דעם כאראקטער פון דעם יודישען גלויבען, וועגען
וועלכען עס האבען זיך ארומגעטראגען פערשיעדענע לעגענדען
אין דער גאנצער דעמאלדיגער „ציוויליזירטער" וועלט. נאך אנטיוכס
עפיפאנעס האט געהאט פערשפרייט דעם קלאנג, אז די יהודה'ער
פערגעטערן אין זייער טעמפעל א עזעל-קאפ, פראווען משוגה'דיגע ווילדע
צערעמאניעס און האבען א תורה, וואס איז פול מיט אכזר'ישע,
מענשענפיינדליכע געזעצען; דער רוימישער טריאומפאטאר האט
זיך איצט דעריבער אינגאנצען פערלוירען, אריינקומענדיג אין'ם
„קדשי קדשים" פונ'ם יודישען טעמפעל און נישט זעהענדיג דארט קיין
שום עזעל-קאפ און קיין שום אבבילדונג פון גאט בכלל. א טעמפעל
אהן א שום בילד; א טעמפעל פאר א גאט, וואס איז אינגאנצען אונ-
זיכטבאר, וואס האט אינגאנצען קיין בילד און קיין פארם און קיין גע-
שטאלט נישט — דאס איז פאר דעם רוימישען געצענדיענער אינגאנ-
צען אונבעגרייפליך געווען, און אט די בילדלאזע הייליגקייט, וואס האט
דא געשוועבט ארום איהם, האט „בעזיעגט דעם זיעגער". דער געלד-
גייציגער רוימישער קריעגס-פיהרער האט בעפעהלען נישט צו ריהרען
דאס מינדעסטע פון די טייערע גאלד- און זילבער-כלים, וואס האבען
זיך געפונען אין דעם איינגענומענעם בית-המקדש, און אויך נישט פון
דער בית-המקדש-קאסע, וואו עס איז געלעגען א סומע פון צוויי טוי-
זענד טאלאנטען. ער האט זאגאר פעראָרדענט, מען זאל ברענגען דעם
גאנצען בית-המקדש אין ארדנונג און בענייען אין איהם צוריק דעם
גאטעס-דיענסט.
נאכדעם האט פאמפיי גענומען איינפיהרען אין לאנד די צוגעזאג-
טע „ארדנונג". טרץ בלייבענדיג די אלטע טראדיציע פון דעם רוימי-

שען פאלק, די טראדיציע פון בעזיעגען דאס לאנד און עס נישט בעהערשען, איינגעהמען די אויבער-מאכט איבערן פאלק אבער נישט פיהרען עס, — האט פאמפעיוס אויך יהודה געלאזען די פו-לע פרייהייט בנוגע צו דער אינערליכער פערוואלטונג. דאס לאנד, וואס איז מיט הונדערט יאהר צוריק ארויסגעריסען געווארען פון דער סורישער הערשאפט און האט בעקומען א איינענע הערשער-דינאסטיע אין דער געשטאלט פון די חשמונאים, איז איצט ארונטערגעפאלען אונטער דעם פראטעקטאראט פון רוים און איז געווארען איינע פון די רוימישע שוץ-מלוכות; אין לאנד איז אבער דערווייל אלץ געבליבען ביים אלטען. אלס פיהרער פון פאלק און כהן-גדול האט פאמפעיוס בעשטימט הורקנוס'ען, וועלכער האט איצט פערלוירען דעם טיטול „קעניג" און בעקומען דעם נאמען „עטנארך" (פיהרער, הויפט). דער-ביי האט ער בעשטימט פאר א מין אפוטרופוס איבער'ן גאנצען לאנד מיט'ן עטנארך צוזאמען דעם בעקאנטען אנטיפאטאר, וועלכער האט פערשטאנען צו געווינען פאר זיך די סימפאטיע פון דעם רוימישען זיעגער.

דער זיעג האט זיך אבער דערמיט אליין נאך נישט געענדיגט. אויסער דעם יעהרליכען מס, וואס יהודה האט פון איצט אן געמוזט אנהויבען ארייצוטראגען אין דער רוימישער מלוכה-קאסע אלס בעזיעגט לאנד, האט פאמפעיוס נאך געלאזען צושמעטערן די מויערן פון שטאדט, און דערצו האט ער דאס לאנד גופא אויך איינגעשלאסען אין ענגערע גרענעצען. די אלע האפענשטעדט און ברעג-געגענדען, וואס זענען געווען בעוואוינט פון גריכען, האט פאמפעיוס ערקלערט אלס פריי-שטעדט, און אזוי האט ער בעפרייט אויך די שטעדט אויף יענער זייט ירדן, וועלכע זע-נען מיט אזוי פיעל מיה אויסגעקעמפפט געווארען פאר יהודה דורך יוחנן-הורקנוס און אלעקסאנדער-יאנאי. סאמאריא, סקיטאפאליס (בית-שאן) און אנדערע שטעדט אינ'ם עמק יזרעאל, ווייטער גדרה, היפאס, פעלא, דיאן, פילאדעלפיא און נאך עטליכע פון די געוועזענע סו-רישע שטעדט זענען אויך אבגעריסען געווארען פון יהודה און פעראייניגט געווארען מיט דעם גאנצען סורישען געביט, וואס האט איצט געבילדעט א בעזונדער רוימישע שטאטהאלטערשאפט אין אזיען. לויט די אלטע טרא-דיציעס פון דער רעפובליקאנישער רוים האבען די אלע בעפרייטע שטעדט בעקומען א ברייטע זעלבסט-פערוואלטונג; עס איז דעריבער קיין וואונדער נישט, וואס די בעפעלקערונג פון דארטין האט געקוקט אויף פאמפעיוס'ען,

זיי אויף איהר אויסלעזער, און האט דאמירט איהר פרייהייט פון זיין נצחון איבער ירושלים (פאמפעיאנישע ערא). צעהן אזעלכע פריישטעדט האבען זיך פעראייניגט און געבילדעט א פעדעראציע אונטער דעם נאמען דעקאפאליס, און אט דער גאנצער געביט פון דער נייער רוימישער פראווינץ — סוריען, איז איבערגעגעבען געווארען אינ'ם רשות פון דעם דערמאהנטען לעגאט סקאוור.

פון די קריעגסגעפאנגענע האט פאמפעיוס די מעהר היציגע פאטריאטען געהייסען קעפען און די איבריגע האט ער מיטגעפיהרט מיט זיך קיין רוים. צווישען די לעצטע האבען זיך געפונען אויך דער קעניג אריסטאבול II, זיינע צוויי טעכטער און זיינע צוויי זיהן, אנטיגאן און אלעקסאנדער. די דאזיגע קעניגליכע פאמיליע (אויסער אלעקסאנדער'ן, וועלכער איז אנטלאפען פון וועג) איז שפעטער, נאך פאמפעיוס'עס אנקומען קיין רוים, איינגעשפאנט געווארען אין זיין טריאומף-וואגען, צוזאמען מיט נאך פיעל אנדערע בעזיעגטע קעניגען און פרינצען פון דער גרויסער מזרח-וועלט. די איבריגע גרויסע מחנה געפאנגענע, וואס פאמפעיוס האט מיטגעבראכט מיט זיך פון יהודה, האט זיך אויסגעמישט מיט דער איבריגער יודישער בעפעלקערונג, וואס האט געלעבט אין רוים, און אריינגעבראכט א סך לעבען אין דער דארטיגער יודישע געמיינדע.

צוזאמען מיט דעם שאטען פון פאליטישער קנעכטשאפט, וואס האט זיך פערצויגען איבער יהודה, האבען זיך פערשטארקט און פערגרעסערט די יודישע קאלאניעס אין די ארומיגע, שכני'שע לענדער. אזעלכע יודישע קאלאניעס האבען פון די אלטסטע צייטען אן עקסיסטירט אין מעסאפאטאמיען, סיריען, קליין-אזיען, מצרים און קירענייקע; און אין די לעצטע צעהנדליגער יאהרען, נאכדעם, ווי יהודה האט אנגעהויבען קומען אין א נעהנטערן פאליטישען פערקעהר מיט דער רוימישער רעפובליק, איז צו זיי צוגעקומען די בעדייטענדע קהלה פון יהודה'ער אין רוים. די נישט-יודישע קוועלען פון דער חשמונאים-עפאכע ווייסען צו דערצעהלען, אז „די יהודה'ער זענען שוין אריינגעדרונגען אין אלע שטעדט, און ס'איז נישט לייכט צו געפינען וועלכען ס'איז ארט אויף דער ערד, וואס זאל זיין פריי פון זיי" (סטראבאן), און ווי ס'דריקט זיך אויס איינס פון די אלטסטע סיבילינישע ביכער, זענען „אלע ערדען און אלע וואסער'ן פול מיט יודה'ער".

געבילדעט האבען זיך די דאזיגע יודישע קבוצים אין יענער צייט, ווען יהודה איז איבערגעגאנגען פון איין מלוכה צו דער אנ-

דערער, און יעדער נייער הערשער האט זיך אדער נוקם געווען אן די פערעקשנטע יהודה׳עער און זיי פערטריבען פון זייער לאנד, אדער ער האט געזעהען אין זיי א מיטעל צו א געוויסען פאליטישען צוועק און האט זיי בעזעצט מאסענווייז אין זיינע אנדערע פראווינצען. ביסלעכווייז האבען זיך די יודישע אימיגראנטען איינגעלעבט אין זייערע נייע וואוינונגס-פלעצער, און מיט דער צייט האבען זיי זאגאר בעוויזען זיך צו ערווערבען נישט בלויז רייכטום און א בכבוד׳יגען פלאץ אין דעם דארטיגען האנדעל, נאר אויך א בעדייטענדען איינפלוס אויף דער גאנצער קולטורעלער און פאליטישער ענטוויקלונג פון דער סביבה, אין וועלכער זיי האבען זיך געפונען; דאס האט געבראכט דערצו, אז אויך שפעטער, ווען יהודה האט ווידער אויפגעבליהט אונטער דער מאכט פון די חשמונאים און ירושלים איז געווארען, אויסער דער גייסטיגער, אויך דער פאליטישער צענטר פאר דער גאנצער אומה, האבען זיך די דאזיגע אויסגעוואנדערטע מאסען נישט געאיילט אומצוקעהרען אין זייער היים. זיי האבען זיך נאר בעטייליגט אין די הוצאות פון בית המקדש מיט יעהרליכע נדבות און אויסער דעם פלעגען זיי גרופעס-ווייז קומען פון צייט צו צייט בעזוכען די הייליגע שטאדט.

דעם בעדייטענדסטען פלאץ צווישען די דערמאהנטע יודישע קאלאניעס אויסער ארץ ישראל פערנעהמט די פון עגיפטען. די ערשטע גרופע יהודה׳עער האט פטאלאמעאוס I אהין געבראכט, און מיט איין יאהרהונדערט שפעטער האבען זיך שוין געפונען אין מצרים ביז א מיליאן יודען, וועלכע זענען געווען צעווארפען איבערן גאנצען לאנד — פון דעם ליבישען מדבר אין צפון ביז די גרענעצען פון אביסיניען אין דרום. א מעכטיגע ראליע האט די דארטיגע יהודה׳אישע בעפעלקערונג אנגעהויבען צו שפיעלען, ווען יהודה איז אבגעריסען געווארען פון עגיפטען (פאר פטאלאמעאוס V) אלם א פראווינץ, וואס איז אריינגעגאנגען אין די גרענעצען פון סיריען, און ביידע מלוכות זענען געווען פעראינטערעסירט אין דעם, צוצוציהען די יהודה׳עער אויף זייער זייט. די יהודה׳עער אין עגיפטען זענען שטענדיג געווען געטרייע אנהענגער פון דער פטאלאמעאישער דינאסטיע, און דער זעקסטער פטאלאמעער, פילאמעטער, האט גערן געעפענט די טויערן פון זיין לאנד פאר די גרויסע מחנות אנטלאפענע פון יהודה, ווען דער סירישער דעספאט אנטיוכס עפיפאנעס האט דארט געווילדעוועט

מיט זײַנע שוידערהאַפטע צוואַנגס־מיטלען און אַכזריות'ען. צווישען די דאָזיגע אַנטלאָפענע האָט זיך געפונען אויך חוניו IV, דער זוהן פון דעם כהן גדול חוניו III, בײַ וועלכען די העלעניסטען האָבען אָפּגענומען דעם כהן גדול־טיטול; און אַזוי ווי אין דעם עגיפּטישען הויף האָט מען דאַן כסדר געזוכט פּלענער, ווי אַזוי צוריק אַרויסצורײַסען פון אַנטיוכס'ן די מאַכט איבער יהודה, האָט מען דעם אַנגעזעהענעם יהודה'עאישען מיוחס, חוניו, אויפגענומען מיט כבוד און פרײַנדשאַפט. דאָס האָט דעם לעצטען געגעבען די דרײַסטקײַט אַרויסצוטרעטען מיט זײַן פּלאַן וועגען גרינדען אין מצרים אַ נײַעם רעליגיעזען צענטר, אויך אין דער געשטאַלט פון אַ בית המקדש, וואו ער אַלײן, אַלס געזעצליכער יורש, זאָל ערפילען די פליכטען פון אַ כהן־גדול.

אין דער יודישער קאָלאָניע איז דער פּלאַן אויפגענומען געוואָרען מיט צופרידענהײַט — בײַ די פערשאַרפטע בעציהונגען, וואָס האָבען איצט געהערשט צווישען דעם עגיפטישען און דעם סירישען הויף, האָבען זײַ נאָר גיעקענט צופריעדען זײַן מיט דעם פּלאַן פון אַן'אײַגענ׳ם בית המקדש, מיט אַן'אײַגענעם געזעצליכען כהן גדול, וואָס וועט זײַ אינגאַנצען אונאָבהענגיג מאַכען פון ירושלים און זײַ בעפרײַען פון פערקעהרען אַזוי אָפט מיט דער סירישער יהודה. חוניו האָט דאַן פאָרגעלעגט זײַן בקשה פילאָמעטער'ן, און דער לעצטער האָט איהם אָבגעגעבען אַ בעדײַטענדען שטח ערד אין דעם שטערטיל לעאָנטאָפּאָליס, אין דער געגענד פון העליאָפּאָליס, צו צפון־מזרח זײַט פון מעמפיס, וואו ס'איז אַמאָל געשטאַנען אַן'אַלט־עגיפּטישער טעמפּעל. אויף דעם פּלאַץ האָט חוניו געלאָזען אויפגעשטעלען אַ טעמפּעל פאַר דעם יודישען גאָט, — אַ טעמפּעל מיט אַ מזבח, לויט דעם מוסטער פונ'ם בית המקדש אין ירושלים, נאָר קלענער און אָרימער פון יענעם. איהם איז אויך געלונגען זיך צוזאַמענצושטעלען דעם נויטיגען שטאַט כהנים און לויים פון די אַנטלאָפענע יהודה'ער, און די הוצאות אויף דעם זענען גענומען געוואָרען פון די מלוכה־שטײַערן פון דער גאַנצער געגענד, וואָס האָט בעקומען דעם נאָמען אָניאָן (חוניו־אָניאָן) און איז אינגאַנצען אויפגעשטעלט געוואָרען אונטער דער אויבערשטער פערוואַלטונג פון דעם יהודה'עאישען כהן־גדול.

אום צו בעקומען אויך אַ רעליגיעזע סאַנקציע פאַר זײַן בית המקדש (בית חוניו), האָט זיך חוניו בערופען אויף דער אַלטער

נבואה פון ישעיהו: „אין יענעם טאָג וועט שטעהן אַ מזבח פאַר גאָט
אינ'ם לאַנד מצרים און אַ מדבר צום אַלערהעכסטען אויף איהר גרע־
נעץ"; דאָס האָט אָבער, ווי ס'ווייזט אויס, גאַנץ וועניג געווירקט
אויף דער בעפעלקערונג פון ארץ־ישראל, און דאָרט האָט מען די
גאַנצע צייט נישט אויפגעהערט קרום צו קוקען אויף „חוניו'ם טעמפעל",
אין לעאָנטאָפּאָליס, וואָס האָט עקסיסטירט איבער צוויי הונדערט
יאָהר און האָט איבערגעלעבט מיט דריי יאָהר זיין אָריגינאַל פון
ירושלים. אין מצרים גופא, זאָגאַר, האָבען זיך אויך געפונען אַ סך
יודען, וואָס האָבען נישט איבערגעריסען איצט זייערע בעציהונגען
מיט דעם פערהייליגטען צענטר אין דער הייליגער שטאָדט; זיי פלע־
גען, ווי ביז אהער אַזוי אויך איצט, געהן קיין ירושלים (עולי רגל,
פּילינגרימען) אויף די גרעסערע יום־טובים און שיקען אַהין זייערע
יעהרליכע נדבות, און נאָך דעם ערשטען גרויסען נצחון פון די
מכבי'ער, האָבען די פאָלקס־פיהרער פון יהודה געפונען פאַר אַ
פליכט, איינצולאַדען די עגיפּטישע גלויבענס־ברידער אין דער בעניי־
מער יהודה'עאישער הויפּטשטאָדט, אום זיי זאָלען זיך בעטהייליגען אין
דער פייערליכער בעניאונג פון בית המקדש (חנוכת הבית, חנוכה).

אין אַלגעמיין איז די לאַגע פון יודען אין מצרים געווען זעהר
אַ גוטע. זיי האָבען זיך בעטהייליגט אין אַלע צווייגען פון דעם פּאָלי־
טישען, געזעלשאַפטליכען און קולטורעלען לעבען, און אומעטום האָ־
בען זיי זיך געפיהלט גלייכבערעכטיגט מיט די איינגעבוירענע בירגער
פון לאַנד. אַממעהרסטען קאָנצענטרירט זענען די יודען געווען אין
דער עגיפּטישער הויפּטשטאָדט אַלעקסאַנדריע, דער צווייטער בערי־
מטער צענטר פון דער דעמאָלדיגער ציוויליזאַציע נאָך רוים. פון
די פינף קוואַרטאַלען, אין וועלכע די שטאָדט איז געווען איינגעטיילט,
האָבען יודען פערנומען כמעט גאַנצע צוויי, און זייער צענטראַלער
פונקט איז געווען דער קוואַרטאַל דעלטאַ, וואָס איז געלעגען ביים
האַפען. דאָס איז אַ „יודיש שטעדטיל" געווען, וואו עס איז געווען
קאָנצענטרירט כמעט דער גאַנצער עקספּאָרט און אימפּאָרט פון לאַנד.
קומענדיג אין אַ געשעפטליכען פערקעהר מיט פערשידענע קולטור־
צענטערן און זיך ענגער צוזאַמענלעבענדיג מיט זייערע גריכישע שכנים,
האָבען די עגיפּטישע יודען איבערגענומען פון זיי דעם פערפיינערטען
געשמאַק און דעם זין פאַר קינסטלערישע אויסאַרבייטונגען, און קוים
האָט מען אין ירושלים געדאַרפט האָבען קינסטלער צו דער בעניאונג

פון בית המקדש, האָט מען זיי געמוזט אויסשרייבען פון דער אַלעקסאַנדריניש-יודישער קהלה. און נישט נאָר אויף די געביטען פון קונסט און האַנדעל — די אַלעקסאַנדרינישע יודען האָבען זיך אויסגעצייכענט זאָגאַר אויך אַלס מיליטער-פיהרער, און אָן דער שפּיץ פון דער עגיפּטישער אַרמעע פאַר פילאָמעטער'ן זענען געשטאַנען די יהודה'עער חוניו און דאָסיטעאוס. שפּעטער, ביי דעם צוזאַמענשטויס צווישען דעם חשמונאי אַלעקסאַנדער-יאַנאַי און דעם עגיפּטישען טראָן-פּרעטענדענט, פּטאָלאָמעאוס לאַטוראָס, איז די קעניגין קלעאָפּאַטראַ אַרויסגעטרעטען צו הילף דעם קעניג פון יהודה און האָט געשיקט געגען איהר זוהן אַ אַרמעע, אונטער דער אָנפיהרונג פון די צוויי יהודה'עאישע ברידער חלקיהו און חנניה, די זיהן פון דעם דערמאָהנטען חוניו IV.

די אַלעקסאַנדרינישע קהלה האָט גערינט אַלס מיטעלפּונקט פאַר דער גאַנצער יהודה'עאישער קאָלאָניע אין מצרים. דאָ האָבען זיך, נאָך אַידער חוניו האָט אויפגעשטעלט זיין בית המקדש, געפונען שוהלען (פּראָזייכען, סינאַגאָגען) צום דאַוונען אין אַלע טיילען פון שטאָדט, און פון זיי האָט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די הויפּטשוהל מיט איהר שענער געביידע און קינסטלעריש-רייכע בעפּוצונגען. די דאָזיגע שוהלען האָבען גערינט אויך אַלס לעהר-הייזער (בתי מדרשים), וואו עס פלעגען שבת און יום טוב ערקלערט און געלייענט ווערן קאַפּיטלען פון דער תורה און די נביאים. בראש פון דער יודישער קהלה אין אַלעקסאַנדריע איז געשטאַנען אַ בעזונדער נשיא (עטנאַרך), וואָס „האָט אַכטונג געגעבען אויפ'ן פאָלק, גע'משפּט צווישען איינעם און אַנדערן; געזעהען, אַז אַלע פליכטען און פאָרשריפטען זאָלען ערפילט ווערן — ווי אַ פיהרער פון אַ אונאָבהענגיגער שטאָדט“ (סטראַבאָן).

אַזוי האָבען יודען געלעבט אין דער עגיפּטישער הויפּטשטאָדט — פול מיט שטאָלצער אַכטונג צו זיך אַליין און טיעף געאַכטעט אויך פון די אַרומיגע בעלי בתים און שכנים. זיך בעטייליגענדיג אַקטיוו אין אַלע צווייגען פון דעם געזעלשאַפטליכען און פּאָליטישען לעבען און שפּיעלענדיג אומעטום אַ דאָמינירענדע, טאָן-געבענדע ראָליע האָבען זיי, נאַטירליך, געמוזט אַרויפציהען פון צייט צו צייט אויף זיך דעם כעס פון אַ פעראינטערעסירטער פּערזאָן און דאַן איז זיי אויסגעקומען נישט וועניג צו ליידען; דאָס איז אָבער געווען מעהר אַ

פאַליטישער צוזאַמענשטויס, ווי די פערפאָלגונג צוליעב דעם ראַסענ־אונטערשיעד אָדער צוליעב דעם יודישען גלויבען. אַזוי, למשל, איז פאָרגעקומען, אַז נאָך דעם טוידט פון דעם גוטהערציגען פטאָלאָמעאוס פילאָמעטער, האָט זיין אכזריות'דיגער ברודער, פטאָלאָמעאוס VII פיסקאָן, אָנגעהויבען פיהרען אַ קאַמפּף פאַר'ן טראָן מיט דער קעניגין־אלמנה קלעאָפּאַטרא (145). פיסקאָן האָט געהאַט אויף זיין זייט די שטיצע פון רוים, דאַגעגען אָבער איז די סימפּאַטיע פון די אַלעקסאַנדרינישע יודען געווען אויף קלעאָפּאַטראַ'ס זייט, און בראש פון איהר מיליטער איז געשטאַנען דער אויבען דערמאָהנטער חוניו. דאָס האָט אויפגערייצט דעם ברוטאַל־מערדערישען פּרעטענדענט און ער האָט זיך בעשלאָסען אויף אַ שרעקליכען שריט: ער האָט בעפעהלען זיינע סאָלדאַטען, צונויפצוטרייבען מאַסען יודען מיט זייערע פרויען און קינדער אויפ'ן מאַרק, און דאַן אַרויפלאָזען אויף זיי אַ מחנה אויס־געהונגערטע, צורייצטע העלפאַנטען; ביי דער אויספיהרונג פון דער נקמה איז אָבער פאָרגעקומען עטוואָס אונערוואַרטעטעס: אָנשטאָט זיך אַרויפצוּוואַרפען אויף די שוצלאָזע יהודה'עער, האָבען זיך די צעווילדעטע העלפאַנטען אומגעווענדעט צו זייערע אייגענע פיהרער און אָנגעמאַכט צווישען זיי אַ חורבן. פיסקאָן האָט זיך דאַן אָבגעזאָגט פון זיין ווילדער נקמה, און צום זכר פון דער ישועה, וואָס איז בעטראַכט געוואָרען פון פאָלק אַלס נס פון הימעל, איז אין דער אַלעקסאַנדרינישער יודישער געמיינדע איינגעפיהרט געוואָרען אַ יעהרליכער יום־טוב.

מעהר אָבער, פיעל מעהר ווי אויף די דערמאָהנטע געביטען, האָבען די יודען אין אַלעקסאַנדריע געווירקט אויף דער אַזוי גערופענער „אַלעקסאַנדרינישער ליטעראַטור“. דאָ האָבען זיי געשאַפען עטוואָס אַזוינס, וואָס האָט געהאַט אַ בעדייטענדען איינפלוס אויף דעם גאַנצען גאַנג פון דער וועלט־געשיכטע, אויף דער גאַנצער שפּעטערדיגער ענטוויקלונג פון דעם מענשליכען אידעען־גאַנג. בעשטאַנען איז די דאָזיגע אַלעקסאַנדרינישע ליטעראַטור פון אַ גאַנצער רייהע פערשיעדענאַרטיגע וויסענשאַפטליכע, פילאָזאָפישע און פּאָעטישע ווערק אין דער גריכישער שפּראַך; געשריבען זענען אָט די ווערק געוואָרען פון שריפטשטעלער, וואָס האָבען אָנגעהערט צו פערשיעדענע, מעהר אָדער וועניגער העלעניזירטע פעלקער; און אָט, אין דעם לאַבירינט פון העלענישע אידעען און פאָרמען האָט זיך אויסגעמאַרקסטען בולט

אַרויסגעוויזען דער יודישער עלעמענט, דער עלעמענט פון דער יודישער וועלט- און לעבענס-אַנשויאונג. די אַלעקסאַנדריניש יודען האָבען די ערשטע פראָקלאַמירט פאַר דער אַלטער קולטור-וועלט דעם יודישען שאַפונגס-גייסט, און דאָס קאָן גערעכענט ווערן אויך פאַר דעם ערשטען ממשות'דיגען צוזאַמענשטויס צווישען די ביידע וועלט-קולטורען, דאָס יודענטום און דעם העלעניזם, אויף דעם העלענישען באָדען, — דער צוזאַמענשטויס, פון וועלכען דאָס יודענטום איז ענדליך אַרויס מיט אַ פאָלשטענדיגען נצחון.

דאָס בעדייטענדסטע ווערק, וואָס די אַלעקסאַנדריניש יודען האָבען אַריינגעבראַכט אין דער דעמאָלדיגער אינטערנאַציאָנאַלער ליטעראַטור, איז געווען די ביבעל אין אַ גריכישער איבערזעצונג. צו אונז זענען נישט דערגאַנגען קיינע ידיעות וועגען די איינצעלנע מאָמענטען, וואָס האָבען בעוואויגען די אַלעקסאַנדרינישע יודען, זיך צו פערנעהמען מיט דער אַרבייט פון איבערזעצען די תורה; בעקאַנט איז נאָר, אַז די איבערזעצונגס-אַרבייט האָט זיך אָנגעהויבען נאָך אין דריטען יאָהרהונדערט פאַר קריסטוס'ן און איז געענדיגט געוואָרען אין צווייטען, און אַז די אונטערנעהמונג איז געשטיצט געוואָרען געוויסערמאַסען פון דעם עגיפטישען הויף. ס'איז איבערגעזעצט געוואָרען דער גאַנצער תנ"ך (תורה, נביאים און כתובים), עטליכע אַנדערע פאָעטישע און רעליגיעז-פילאָזאָפישע ווערק און אויך אַ טייל פון די ווערק, וועלכע זענען שפּעטער אַריינגענומען געוואָרען אין דער רייהע פון די ביבלישע אַפּאָקריפען. דערביי האָבען זיך די איבערזעצער נישט געהאַלטען שטרענג ביים טעקסט און אָפט האָבען זיי זיך ערלויבט, צוצוגעבען פערשיעדענע ערצעהלונגען און תפלות, — פון די, וועלכע זענען אַרומגעגאַנגען אין פאָלק. דאָס האָבען זיי בעזונדער געטאָן אין די לעצטע ביבעל-ספרים, וועלכע זענען נאָך נישט שטאַרק פערהייליגט געוועזן.

אין יהודה האָט מען געקוקט אויף דעם פאַקט פון איבערזעצען די תורה אין אַ פרעמדער, וועלטליכער שפּראַך, ווי אויף אַ מין פּראָפאַנאַציע (הייליגקייטס-פערשוועכונג), און דער טאָג, ווען די איבערזעצונג איז געענדיגט געוואָרען, איז דאָרט בעשטימט געוואָרען אַלס טאָג פון טרויער פאַר'ן גאַנצען פאָלק. דאָרט האָט מען צופיעל געהאַט געליטען פון דער העלענישער וועלט, דאָרט האָט מען זיך צופיעל געשראָקען פאַר דעם שעדליכען העלענישען איינפלוס און צו

פיעל האבען די אמת'ע פערזארגער פונ'ם פאלקס-גייסט זיך בעמיהט איהם איינצוציהען וואס מעהר אין זיין אייגענער שאלעכץ, אום צו קאנען זיך גלייכגילטיג בעציהען צו אזא מין גייסטיגער היימישקייט מיט די געצענדיענערישע העלענישע פעלקער. די אלעקסאנדרינישע יודען האבען זיך אבער, ווי ס'ווייזט אויס, גארנישט גערעכענט מיט דער אונצופריעדענהייט, און יעדער נייער ספר, וואס איז ערשיענען אין יהודה, איז גלייך איבערגעזעצט געווארען אין אלעקסאנדריע, ווערנדיג, אויף אזא אופן, דאס אייגענטום פון דער גאנצער ציוויליזירטער וועלט. א דאנק דעם אומשטאנד זענען צו אונז דערגאנגען אזעלכע אוצרות פון יודישען גייסט און יודישער שאפונג, ווי „די חכמה פון יהושע בן סירא", „דאס ערשטע בוך פון די מכבי'עער", דער „ספר חנוך" און נאך אנדערע „אפאקריפען", וואס זייערע העברעאישע אריגינאלען זענען פערלוירען געגאנגען.

אויסער די דערמאהנטע איבערזעצונגען האבען זיך די אלעקסאנדרינישע יודען אליין אויך געפרובט בעארבייטען די יודישע פערגאנגענהייט, מיט דעם צוועק צו דערווייזען די גרויסקייט פון דעם יודישען גייסט און די געטליכע אייביגקייט פון דער יודישער אמונה. אזוי האט א געוויסער יאזאן פון קירענייקע פערפאסט א גריכיש ווערק אין פינף טיילען, אין וועלכע ער האט אויספיהרליך געשילדערט די יהודה'עאישע בעפרייאונגס-בעוועגונג און די מלחמות פון די חשמונאים. פון דעם ווערק זענען צו אונז דערגאנגען נאר געקליבענע פראגמענטען, וועלכע זענען שפעטער צוזאמענגעשטעלט געווארען אונטער דעם נאמען „דאס צווייטע בוך פון די חשמונאים". אין דעם „צווייטען", אלעקסאנדרינישען בוך קומען אריין פערשיעדענע פאלקס-לעגענדעס וועגען די בעהאנדעלטע געשעהענישען, — אזעלכע, וואס אין דעם „ערשטען", יהודה'עאישען, חשמונאים-בוך זענען זיי גאר-נישטא. דאס אלעקסאנדרינישע חשמונאים-בוך איז בכלל געשריבען אין דעם טאן פון די גריכישע רעטאריקער און האט נישט אין זיך, נישט די ביבלישע פשטות און נישט די שטרענגע זאכליכקייט פון דעם ערשטען ספר המכבים. פאר דעם אלעקסאנדרינישען אויטאר איז אין דעם קאמפף פון די חשמונאים מעהר וויכטיג דער רעליגיעזער עלעמענט, ווי די פאליטישע בעפרייאונג פון יהודה. ער בעמיהט זיך בכדי צו דערווייזען, אז די יודישע אמונה האט דא אפגעהאלטען א נצחון איבער די אכזריות'דיגע צוואנגס-מיטלען פון הייдענטום, און

דאַנגען געהט איהם דער פּאָליטישער נצחון גאַנץ וועניג אָן.

אַט די אַלע אַרבייטען זענען אָבער געווען נישט מעהר, ווי די ערשטע שריט אויף דעם וועג פון אַ נעהנטערער גייסטיגער פערוואַנדשאַפט, פון אַ ענגערן גייסטיגען צוזאַמענלעבען, — די ערשטע שריט, נאָך וועלכע עס האָט זיך איצט אָנגעהויבען די אינטענסיווע שאַפונגס־טעטיגקייט פון דעם יודישען גייסט. אַליין דורכגענומען און באַאיינפלוסט פון די גריכישע פילאָזאָפישע אידעען און ענטציקט פון זייער פאָרם און שענקייט, האָט די אַלעקסאַנדריניש־יודישע אינטעליגענץ קודם כל געשטרעבט, מקרב צו זיין די תורה צו דעם גריכישען געדאַנקענגאַנג און צו דערווייזען, אַז דאָס יודענטום און דער העלעניזם שטאַמען ביידע, אייגענטליך, פון איין מקור און אַנערקענען ביידע כמעט איינע און די זעלבע אמת'ען. דאָס האָט, נאַטירליך, געמוזט באַגעגענען אַ געוויסען ווידערשטאַנד פון דער העלענישער זייט, וואו מ'האָט באַטראַכט די גריכישע פילאָזאָפיע פאַר דער איינציג ריכטיגער און איינציג בערעכטיגטער, און די יודישע שריפטשטעלער זענען, אויף אַזאַ אופן, נישט ווילענדיג אַריינגעצויגען געוואָרען אין אַ שאַרפער פּאָלעמיק, אין וועלכער זיי האָבען זיך שוין באַמיהט נישט בלויז צו פערטיידיגען די יסודות פון יודענטום און זיי צו בערעכטיגען, נאָר אויך זיי צו פּראָפּאַגאַנדירען, זיי צו פערשפּרייטען אין דער אַרומיגער קולטור־וועלט. פעראייניגען די יודישע מיט דער העלענישער קולטור איז אָרגאַניש אונמעגליך געווען, און סוף כל סוף האָט געמוזט אויסברעכען אַ ביטערער קאַמפּף צווישען דעם עצם מהות פון יודענטום, דעם עטישען *מאָנאָטעאיזם*, און דעם אייגענטליכען וועזען פון דער גריכישער קולטור, דעם *עסטעטישען פּאָליטעאיזם*.

פון די ערשטע אַלעקסאַנדרינישע יהודה'ער, וואָס האָבען געפּרובט צוטרעטען צו דער תורה מיט דעם קריטעריום פון דער גריכישער אידעען־וועלט איז געווען אַ געוויסער *אַריסטאָבול*, וואָס האָט געלעבט אין אַלעקסאַנדריען פאַר פּטאָלאָמעאוס פילאָמעטער'ן (150—170). ער האָט אָנגעשריבען אַ ווערק וועגען משה'ס געזעצגעבונג, אין וועלכען ער האָט געזוכט צו דערווייזען, אַז די אַלע פילאָזאָפישע סיסטעמען פון די גריכישע דענקער פיטאַגאָרוס, סאָקראַטוס און פּלאַטאָן זענען אָנגעוואונקען אין דער יודישער תורה, און אַז משה'ס לעהרע ענטהאַלט אין זיך דאָס בעסטע און טיעפסטע פון דעם אַלעמען, וואָס עס האָבען געפּרעדיגט די גריכישע פילאָזאָפען אין

אַלע צײַטען און דורות. דער אַריסטאָבול איז אויך געוועזען דער ערשטער, וואָס האָט זיך בענוצט מיט דער אַלעגאָרישער מעטאָדע, אום צו ערקלערן די אַנטראָפּאָמאָרפיסטישע שטעלען פון דער תורה (די אויסדריקען, וואָס כאַראַקטעריזירען גאָט אַלס אַ וועזען מיט מענשליכע אייגענשאַפטען; למשל: גאָט האָט געזאָגט, גאָט האָט זיך אומגעקעהרט צו איהם א. נ. א.) ערקלערנדיג, אַז אָט די אַלע שטעלען דאַרף מען נישט פערשטעהן בוכשטעבליך, נאָר בילדליך, לויט דעם זין, וואָס זיי ענטהאַלטען אין זיך.

צו דעם צוועק פון אַרויסווייזען די גרויסקייט פון דעם יודישען גייסט, איז אַממעהרסטען אויסגענוצט געוואָרען די יודישע געשיכטע. אין דעם איינציגען צווייטען יאָהרהונדערט פאַר דער קריסטליכער ערא, האָבען גאַנצע דריי יודישע שריפטשטעלער בעאַרבייט די יודישע פערגאַנגענהייט אין אַ גאַנצער רייהע ווערק, אין וועלכע עס ווערט דערוויזען, אַז משה האָט דער ערשטער בעקאַנט יודען מיט דער קונסט פון שרייבען, און פון זיי איז'ס ערשט איבערגעגאַנגען צו די פיניקער, וועלכע האָבען עס ווידער, פון זייער זייט, איבערגעגעבען די גריכען; אַז די גאַנצע עגיפּטישע קולטור שטאַמט פון די יודישע פּאַטריאַרכען אברהם, יוסף און משה, פון וועלכע דער לעצטער איז איבערהויפּט דער איינציגער ענטדעקער און בעשעפער פון אַלע וויסענשאַפטען און קונסט-געביטען.

איינצעלנע עפּיזאָדען פון דער יודישער פערגאַנגענהייט האָבען געדיענט אַלס סיוזשעטען אויך פאַר פּאָעטישע שאַפונגען. דער עלטערער פילאָן האָט אָנגעשריבען אַ עפּישע פּאָעמאַ „וועגען ירושלים", וואו ער האָט בעזונגען דאָס לעבען פון די ערשטע יודישע פּאַטריאַרכען און די פּרעכטיגע גרויסקייט פון דער יהודה'עאישער הויפּטשטאָדט; אַ צווייטער דיכטער (גיכער אַ שומרוני), מיט'ן נאָמען טעאָדאָט, האָט אָנגעשריבען אַ העלדען-פּאָעמאַ וועגען שכם, די הייליגע שטאָדט פון די שומרונים, וועלכע יעקב'ס קינדער האָבען איינגענומען נאָך דער אוועקרויבונג פון זייער שוועסטער דינה; אַ געוויסער יחזקאל האָט אָנגעשריבען אַ דראַמאַ, אין וועלכער ער האָט געשילדערט דאָס לעבען פון משה רבינו און דעם נס פון יציאת מצרים; און אַזוי איז כמעט די גאַנצע ביבעל בעהאַנדעלט געוואָרען פּאָעטיש אָדער פילאָזאָפיש.

די דאָזיגע שטאַרקע ענטוויקלונג פון דער יודיש-העלענישער לי-

טעראַטור, וואָס איז אײַנגאַנצען דורכגעדרונגען געווען מיט דער אײַנ-
ציגער טענדענץ: צו לויבען דעם יודישען גײַסט און דעם יודישען
פאָלק, — האָט אַרויסגערופען אַ גאַנצע רײַהע ווערק געגען יודען און
געגען דעם יודישען גלויבען. אַזוי האָט אַ געוויסער עגיפּטישער גײַסט-
ליכער, מיט'ן נאָמען מ א נ ע ט א ן, אָנגעשריבען אַ ווערק מיט די
שענדליכסטע בלבולים אויף יודען, און ווי ס'איז צו גלויבען, איז
דאָס ווערק זעהר פּאָפּולער געוואָרען און האָט זיך געוואונען אַ סך
אָנהענגער און נאָכאַהמער. אָט דער אומשטאַנד האָט געצוואונגען די
יודישע שריפטשטעלער צו געפינען פאר זייערע פערטהײדיגונגס-ווערק
אַ מעהר איבערצײַגענדע פאָרם, און פון דאַנען שטאַמט די אַזוי גערו-
פענע „פּסעוידאָגראַפישע“ ליטעראַטור. יודען האָבען אָנגעהויבען אַרײַנ-
צולעגען זייערע מײנונגען און אידעען אין מויל פון פערשידענע אַל-
געמײנע בעריהמטע פערזענליכקײטען; אַזוי איז ענטשטאַנען אַ גאַנץ
ווערק „וועגען יודען“ אויף דעם נאָמען פון דעם בעריהמטען גריכישען
פילאָזאָף העקאַטאַ פון אַבדעראַ, וואָס האָט געלעבט אין דער צײַט
פון אַלעקסאַנדער דעם גרויסען. אין דעם ווערק זאָגט דער גריכישער
פילאָזאָף צו איבערצײַגען דער וועלט, אַז די יודישע אמונה איז רײַן
פון יעדען מין אַבערגלויבען און די יודען זענען מיט לײַב און לעבען
איבערגעגעבען זייער גאָט און זײַנע געזעצען; צו דעם צוועק שיל-
דערט ער די בעדײַטענדסטע מאָמענטען פון דער יודישער געשיכטע,
און דערבײַ ברענגט ער אויך געוויסע עפּיזאָדען פון זײַן אײַגענער
ערפאַהרונג. כאַראַקטעריסטיש איז די פאָלגענדע ערצעהלונג:

„ווען איך האָב מיך אַוועקגעלאָזען צום שוואַרצען ים, האָט זיך
צווישען די אַנדערע יהודה'עאישע רײַטער, וואָס האָבען אונז בעגלייט,
געפונען אויך אײנער מיט'ן נאָמען משולם, אַ מענש אַ שטאַרקער אי
גײַסטיג, אי קערפּערליך] און, ווי אַלע האָבען אויף איהם עדות גע-
זאָגט, — דער בעסטער בויגען-שיסער צווישען אַלע גריכען און באַר-
באַרען. אויפ'ן וועג האָט אײן וואָהרזאָגער, וואָס האָט נביאות געזאָגט
לויט דער בעוועגונג פון פויגעל-פליה (אָרניטאָמאַנטיע, זעהר אַ פער-
שפּרייטעטע ערשײַנונג אין דער אַלטער וועלט), געהייסען דעם גאַנצען
קאַראַוואַן זיך אָבשטעלען. דאַן האָט דער דערמאָהנטער מענש (משולם)
געפרעגט, פאַרוואָס מ'געהט נישט ווײַטער; דער וואָהרזאָגער האָט
איהם אָנגעוויזען אויף די פליה-בעוועגונגען פון פויגעל און געזאָגט:
אויב ער וועט זיך דאָ אָבשטעלען, דאַרפען מיר זיך אויך אָבשטעלען;

אויב ער וועט זיך אויפהויבען און פליהען פאראויס, וועלען מיר אויך קענען ווייטער געהן און אויב ער וועט פליהען צוריק, דארפען מיר זיך אומקעהרען צוריק אהיים. משולם האט דאן שווייגענדיג אנגעשטעלט זיין פייל, א ציה געטאן און דערשאסען דעם פויגעל אויפ'ן ארט. דער וואהרזאגער און די איבריגע האבען זיך ארויפגעווארפען אויף משולם'ען און אנגעהויבען צו בעשיטען מיט קללות; ער האט זיי אבער געענטפערט: „אונגליקליכע, וואס ווילט איהר פון מיר האבען?“ און נעהמענדיג דעם טויטען פויגעל אין האנד האט ער פארטגעזעצט: ווי אזוי האט עס דער פויגעל, וואס האט זיין אייגענעם לעבען נישט געקענט ראטעווען פון געפאהר, ווי אזוי האט ער עס געקענט אונז ראטען עטוואס קלוגעס וועגען אונזער וועג! ווען ער וואלט ווירקליך קענען פאראויסזעהען די צוקונפט, וואלט ער נישט געפלויגען אויף דעם ארט און וואלט זיך געשראקען פאר דער טויטפייל פון דעם יהודה'ער משולם“.

א ערהבליכע ארבייט איז „אריסטעי'ס בריעף“, וואס איז פערפאסט געווארען אינ'ם צווייטען יאהרהונדערט פאר דער קריסטליכער ערא. דאס איז א יודיש ווערק, געשריעבען אין דער פארם פון א בריעף, וואס דער גריכישער בעאמטער אריסטעי שרייבט צו זיינעם א פריינד, אין וועלכען ער דערצעהלט איהם, ווי אזוי עס איז געקומען דערצו, אז די ביבעל זאל איבערזעצט ווערן אין דער גריכישער שפראך. דא ווערט איבערגעגעבען א טיעפער פילאזאפישער דיאלאג וועגען דער יודישער תורה צווישען דעם יודישען כהן גדול און נאך יודישע חכמים פון איין זייט, און דעם קעניג פטאלאמעאוס פילאדעלפוס מיט זיינע מקורבים — פון דער צווייטער זייט. דער קעניג שטעלט די יודישע זקנים א גאנצע רייהע פראגען וועגען ענינים פון מאראל, פילאזאפיע, פאליטיק און געזעלשאפטליכע איינפיהרונגען, און ווערט איבערראשט פון זייערע טיעפזיניגע און ריכטיגע תשובות.

אין די אלע ווערק זעהט זיך דייטליך ארויס די דאפעלע כונה: פערטיידיגען דעם יודישען געדאנק און פראפאגאנדירען איהם. בעזונדער בולט זעהט זיך אבער די פראפאגאנדיסטישע שטרעבונג ארויס אין די אזוי גערופענע סיביליען. דארט ווערט אפען געפרעדיגט דאס יודענטום, אלס מוסטער פון אמת'ן גלויבען און הויכער זיטליכקייט. מיט דעם מויל פון גריכישע נביאות אדער געטליכע אראקלען ווענדעט זיך דער יודישער דיכטער צו דער גאנצער העלענישער

וועלט, און שרייט אויס צו איהר:

צו וואס טראגסטו אומזיסטע מתנות די טוידטע און קרבנות
די געטער? —
ווער האט אין דיין נשמה דעם טעות אריינגעבראכט?
ווער האט דיך אנגערעדט צו פערלאזען די שיין פונ׳ם גרוי-
סען גאט?

דער אויטאר ווייזט אן אויף יודען, ווי אויף די פארשטעהער
פון אמת׳ען גלויבען און זאגט:

זיי האט דער אונשטערבליכער דערהויכט, געמאכט פאר
נביאים פונ׳ם מענשען-געשלעכט,
זיי אליין האט ער געגעבען חכמה און גלויבען און גוטע
געפיהלען אין הארצען.
זיי עהרען נישט די אפּבילדונגען פון געטער, די אויסאר-
בייטונגען פון מענשענהענד;
זיי עהרען גאט, דעם אלמעכטיגען
און אונשטערבליכען, און דאן זייערע עלטערן.
מעהר פון אלע מענשען אין דער וועלט
געדענקען זיי די הייליגקייט פונ׳ם פאמיליען-געלעגער...
זיי גיעבען זיך נישט איבער קיין אונרייניגע פערקעהרען מיט
יונגלינגע,
ווי די פיניקער, עגיפטער, לאטינער —
די פעלקער פון דער ווייטער עללאדע.

און עס מוסר׳ט דער אנאנימער דיכטער די געצענדיענערישע
פעלקער, און זאגט זיי פאר די גרויזאמסטע שטראפען פון דעם אל-
מעכטיגסטען גאט, און זעהט פאר זיי נאר איין אויסוועג — איינגאנ-
צען איבערבויען און בעניי׳ען זייער גייסטיגע וועלט, לויט די יסודות
פון יודענטום, פון דעם יודישען מאנאטעאיזם, פון דער יודישער
עטיק. דאס האט דער יודישע גייסט געקעמפפט מיט דער אלטער,
גריכיש-רוימישער וועלט פאר זיין וועזען, פאר זיין איינפלוס, און ענד-
ליך האט ער זי בעזיעגט: עס האט זיך אנגעהויבען די גרויסע בע-
וועגונג פאר דעם יודישען גלויבען, און אויף אזא אופן איז געשאפען
געווארען א באדען פאר דער נייער, עקסטרעמער פארם פון יודענ-
טום, — פאר דער תורה פונ׳ם נוצרי.

וועניגער בעדייטענד אבער אויך מיט א בעשטימטען איינפלוס

אויף דעם ערומיגען לעבען איז געווען די יודישע קאלאניע אין
רוים. דארט, ווי אין גאנץ איטאליען בכלל, האבען זיך געפונען
מאסען יודען נאך פון די אלטע צייטען; דאס זענען געווען אמאהר-
סטענטייל יהודה'ער פון מצרים און קליין אזיען, וואס האבען גע-
האט האנדעלס-בעציהונגען מיט דער רייכער רוימישער רעפובליק, און
זיך דארט בעזעצט. זיי האט אבער געפעהלט דער אינטעליגענטער
עלעמענט, וואס זאל זיי פיהרען, האלטען צוזאמען און געבען א
בעשטימטען כאראקטער, און דאס האבען זיי איצט בעקומען אין
דער געשטאלט פון די געפאנגענע, וואס פאמפעיוס האט מיטגעבראכט
מיט זיך פון יהודה. די לעצטע זענען פון די אלט-בעזעסענע יודען
אויסגעקויפט געווארען, און דאן איז די גאנצע יודישע קהלה אין רוים
אויך מעהר ארגאניזירט און גוט אוועקגעשטעלט געווארען. געוואוינט
האבען די רוימישע יודען, צוזאמען מיט די „פרייגעלאזענע" (ליבער-
טיני'ם), אויף דער רעכטער זייט פון טייך טיבער, נישט ווייט פון'ם
וואטיקאן-בארג, און ווי ס'איז צו זעהען פון פערשידענע קוועלען הא-
בען זיי געשפיעלט נישט קיין קליינע ראליע אינ'ם פאליטישען לעבען
פון לאנד. לויט די געזעצען פון דער רעפובליק האבען אלע איינ-
וואוינער פון לאנד געהאט שטים-רעכט בנוגע צו די וואהלען — דאס
אליין האט שוין די יודען געגעבען א בעשטימטע מאכט אין די הענד;
און אויף ווי ווייט זיי האבען פערשטאנען די דאזיגע מאכט אויסצונו-
צען, לאזט זיך דרינגען פון דעם פאקט, וואס דער בעריהמטער רוי-
מישער רעדנער ציצערא האט מורא געהאט צו האלטען זיינע א
יודענפיינדליכע רעדע אין דער געגענווארט פון יודען. עס האט זיך
געהאנדעלט דארט וועגען א געוויסען אנגעקלאגטען, מיט'ן נאמען
פלאקוז, וואס איז בעשולדיגט געווארען אין בערויבען די יעהרלי-
כע נדבות פאר'ן בית המקדש פון עטליכע קליין-אזיאטיש-יודישע
קהלות, און ציצערא האט איהם פערטיידיגט; דערביי האט ער בע-
מערקט, אז ער וואלט גערן גערעדט שטיל, אום עס זאלען איהם
נישט הערען די יהודה'ער, וואס געפינען זיך צווישען פובליקום. זיין
העץ-רעדע געגען יודען האט ער אבער דאך געהאלטען, און צווישען
אנדערעם האט ער אויך דאס געזאגט: „ווען ירושלים איז נאך נישט
בעזיגט געווען און די יהודה'ער האבען נאך געלעבט אין פריערען,
האבען זיי שוין אויך ארויסגעוויזען א טיעפע אבנייגונג געגען דעם
גלאנץ פון דער רוימישער מלוכה. געגען דעם שטאלץ פונ'ם רוימי-

שען נאמען, געגען אונזערע געזעלשאפטליכע געזעצען, און אין דער
לעצטער מלחמה האט ערשט די יהודה'עאישע נאציאן אינגאנצען ארויס־
געוויזען, ווי פיינדליך זי איז צו אונז געשטימט".

דאס איז אלץ געוועזן אין די לענדער, וואו יודען האבען זיך געפו־
גען, אויסער יהודה. אין יהודה גופא, ווידער, איז די בעפעלקע־
רונג צופיעל פערנומען געוועזן מיט קאנקרעטע, ממשות'דיגע לעבענס־
פראגען, אום צו קאנען זיך איבערגעבען די ארבייט פון שאפען ליטע־
ראטור. די חשמונאים האבען פערברייטערט די גרענעצען פון לאנד און
פעראייניגט אלע טיילען פון פאלק, וועלכע זענען פריהער געוועזן צו־
שפרייט איבער די פערשידענע צפון־ און דרום־פראווינצען. צוזאמען מיט
די דאזיגע איינגענומענע געגענדען האט זיך אבער אריינגעריסען אין
יהודה א שטראם פון פרעמדע, גריכישע אדער העלעניזירטע, בעפעל־
קערונגען, וואס זענען אי לויט זייער ראסע, אי לויט זייער גייסט, אינ־
גאנצען פרעמד געוועזן דעם יודישען פאלק און האבען נישט געקענט
איינגעשלונגען ווערען אין זיין ארגאניזם, — ווי דאס איז געוועזן דער
פאל מיט די ראסען־פערוואנדטע אדום'ער. אזוי ווי אין געוויסע געגענ־
דען פון לאנד (הינטער'ן ירדן) און אין עטליכע צענטערן פון גליל
(שומרון) האבען אט די פרעמדע בעפעלקערונגען אויסגעמאכט די מעהר־
הייט געגען די יודישע איינוואוינער, האט זיך געמוזט אויסארבייטען מיט
דער צייט א בעשטימטע געגענזייטיגע בעציהונג צווישען די ביידע שיכ־
טען און זייערע קולטורען, און די בעציהונג איז געוועזן א אייגענארטיגע:
פון איין זייט האבען זיך די אינערליכע עטיש־רעליגיעזע בעגריפען פון
יודענטום אריינגעריסען ביסליכווייז אין דער געצענדיענערישער וועלט־
אנשויאונג און אונטערגעגראבען אונבעמערקט איהרע יסודות; דא איז
אלזא פארגעקומען דאס אייגענע, וואס מיט דער אלעקסאנדרינישער יודיש־
העלענישער ליטעראטור, און דער איינפלוס איז אויך געוועזן דער אייגע־
נער. פון דער צווייטער זייט אבער האט דער העלעניזם געווירקט אויף
די אויסערליכע פארמען פון דעם יודישען לעבען און אויף איהם ארויפ־
געלעגט דעם שטעמפעל פון דער גריכישער קולטור. א קליין ווינקעלע
אין דער גרויסער מזרח־וועלט, — וואס האט זיך דאן אינגאנצען געפונען
אונטער דעם איינפלוס פון העלעניזם—, האט יהודה טיעף אינערליך דאך
נישט אויפגעהערט ווייטער צו ציהען דעם פאדים פון איהר אייביגען
אמת, פון איהרע אייביגע אידעאלען; אויסערליך אבער האט זי זיך אויך
אונטערגעגעבען דעם דערמאהנטען מעכטיגען איינפלוס און פון איהם

נישט חעניג געלערנט.

אין ענגערע בעציהונגען מיט דער ארומיגער קולטור איז יהודה געקומען אויך א דאנק איהר אינטערנאציאנאלען האנדעל. די איינגענומענע האפענס פון דעם מיטעללענדישען ים האבען געמאכט יהודה פאר א בעדייטענדען צענטר פון דעם וועלט-האנדעל. יהודה׳עער עקספארטירען און אימפארטירען פערשידענע פראדוקטען אין און פון די פערשידענסטע לענדער, און ווערן אויף אזא אופן פערמיטלער צווישען דער ארומיגער ציוויליזאציע און זייער היימישען לעבען. עס רייסען זיך אריין מאסען גריכישע ווערטער אין דעם העבראיש-ארמי׳שען דיאלעקט (דער דיאלעקט האט די יודען אין יהודה דאן גערעדט אלס אומגאנגס-שפראך) און זויגען זיך איין אין זיין מארך און בלוט; די אריסטאקראטען הויבען זיך אן רופען מיט גריכישע נעמען; די חשמונאים ווערן אלץ מעהר און מעהר פערוואנדעלט אין פשוט׳ע וועלטליכע הערשער אהן א שום שאטירונג פון גייסטליכקייט, און מיט זיי געהען, נאטירליך, אויך די צדוקי׳שע מאסען, וועלכע האבען פון אייביג אן געשטרעבט, צונויפצושמעלצען די יודישע מיט דער גריכישער קולטור.

געגען אט דעם שטראם פון גריכישע זיטען און לעבענס-פארמען, וואס האט געשטעלט אין געפאהר דעם עצם קיום פון יודענטום, זענען פעלזענפעסט און שטארק געשטאנען די פרושים. וואס מעהר אבזונדערן דאס פאלק פון דער געצענדיענערישער ציוויליזאציע, וואס מעהר איהם אריינציהען אין זיין אייגענער שאלעכץ, וואס בולט׳ער אויסדריקען אויף איהם זיין אייגענעם שטעמפעל — דאס איז זייער דעוויז. און דינים אויף דינים ווערן געשריבען, און סיגים אויף סיגים ווערן געשאפען, און יעדער טריט פונ׳ם יודענ׳ם אלטעגליכען לעבען בעקומט א געוויסע ספעציפיש-יודישע שאטירונג, א געוויסע ספעציפיש-יודישע פיזיאגאמיע; דאס האט דער נאציאנאלער ערהאלטונגס-אינסטינקט געהייסען דעם יודען, זיך אליין ארומצוימען, אום גאנץ צו בלייבען, אום נישט מיטגעצויגען צו ווערן מיט דעם שטראם פון דער ארומיגער קולטור.

ביי אזא אינטענסיווער טעטיגקייט פון די אויסגעוועהלטע יודישע גייסטער האט אייגענטליך די עפאכע געדארפט זיין זעהר רייך אין ליטעראר׳ישע שאפונגען — דאס איז אבער דא דער פאל נישט געווען. די סבה פון דער ערשיינונג ליעגט, ווי געזאגט, אין די ברענענדע לעבענס-פראגען, וואס האבען צו יענער צייט בעהערשט אינגאנצען די בעסטע זיהן פון פאלק, און דערצו לאזט זיך אננעהמען אויך די השערה, אז

פיעל בעדייטענדע ווערק פון יענער עפאכע זענען פשוט פערלוירען געגאנגען, א דאנק די טומעלדיגע געשעהענישען

צו די בעדייטענדסטע פון די ווערק, וואס זענען יא דערגאנגען צו אונז פון יענער צייט, דארף מען רעכנען די גרויסע היסטארישע בעשרייבונג אונטער דעם נאמען „דאס ערשטע בוך פון די מכבים". דא ווערט געשילדערט דער קאמפף פון יהודה פאר איהר פרייהייט, אנהויבענדיג פון דעם ערשטען חשמונאי'שען אויפשטאנד און ענדיגענדיג מיט דעם חשמונאים-קעניג שמעון. לויט זיין סטיל און פארם איז דער „ספר המכבים" זעהר נאהנט צו די בעסערע היסטארישע ווערק פון דער ביבעל, און בעזונדער האראקטעריסטיש פאר דעם בוך איז דאס, וואס אין איהם ווערט אמשטארקסטען בעטאנט דער פאליטישער עלעמענט, און דער גאנצער ערפאלג פון די מכבי'עער ערקלערט זיך דא אלס פשוט'ער וועלטליכער העראאיזם אדער אלס פשוט'ע פאליטישע קלוגהייט, וואס האט מיט גאט און מיט זיין השגחה גארנישט צו טאן. דער העבראאישער (אדער ארמי'שער) אריגינאל פון דעם ווערק איז פערלוירען געגאנגען, און דערגאנגען צו אונז פון איהם איז נאר די גריכישע איבערזעצונג, וואס איז אריינגענומען געווארען אין דער אלעקסאנדרינישער ביבעל. אין יהודה גופא, דאגעגען, איז דער ספר המכבים נישט אריינגענומען געווארען אין דער רייהע פון די ביבעל-ווערק, — עס איז אריינגעפאלען צווישען די אפאקריפען (זייטיגע ספרים), וואס האבען נישט דעם אויטאריטעט פון די הייליגע שריפטען. דאס איז פארגעקומען דערפאר, וואס דער לעצטער טייל פון דער ביבעל (כתובים) האט שוין געהאלטען ביים אבגעשלאסען ווערן, און די גייסטיגע פיהרער פון פאלק האבען נישט געפונען פאר מעגליך איינצושליעסען אזא וואכענדיג ווערק, ווי דער ספר המכבים, וואס האט נישט אין זיך קיין שום רעליגיעזע שאטירונג, — אין רעב רייסטער פון די הייליגע ביבעל-ספרים.

שטארק בעליעבט אין יענער צייט איז געוועזן די אפאקאלפּיטישע שאפונגס-פארם, די פארם פון מיסטישע נבואות און „זעהונגען". עס ווייזען זיך נייע נביאים, וואס פרובען נאכאהמען דעם „ספר דניאל"; זיי טרעטען נישט ארויס, ווי די אלטע נביאים, אלס אפענע מוכיחים און פאראויסזאגער, נאר לעגען אריין זייערע געדאנקען און געפיהלען אין מויל פון א געוויסען הייליגען אדער חכם פון די אלטע צייטען. די דאזיגע פארם, וועלכע זענען שפעטער געזאמעלט געווארען אונטער דעם

אלגעמיינעם נאמען „דער ספר חנוך", זענען, ווייזט אויס, געשריבען געווארען אין העברעאיש אדער ארמיש. „דער ספר חנוך" שטעלט פאר מיט זיך א זאמלונג פון פערשידענע „זעהונגען", וואס זענען פערפאסט געווארען פון פערשידענע אויטארען אין א פערלויף פון צוויי אדער דריי הונדערט יאהר, און זיינע לעצטע טיילען האבען שוין אין זיך שפורען פון קריסטענטום. אין די שפעטערדיגע קאפיטלען (85-90) פון דעם איינענארטיגען ספר, ענטוויקעלט דער אויטאר די פאלגענדע מיינונג וועגען דער וועלט-געשיכטע: די גאנצע געשיכטע פון דער וועלט טיילט זיך אויף פערשידענע קרייזען, אין'ם צענטר פון וועלכע עס געפינט זיך דאס יודישע פאלק. דאס לעצטע איז געשילדערט אין דער געשטאלט פון א סטאדע שעפסען, וואס געהערט צו גאט, און איז איבערגעגעבען געווארען אין די הענד פון ווילדע חיות, וועלכע פייניגען די אונגליקליכע שעפעלעך און רייסען שטיקער פון זיי. די פון גאט בעשטימטע פאסטוכער קענען זייערע שעפסעלעך נישט שיצען, נאר איינמאל, ווען א מחנה ווילדע רויב-פויגעל האט זיך ארויפגעווארפען אויף גאט'ס סטאדע, האט זי זיך אנטקעגען געשטעלט.

„איך האב געזעהען, ווי ביי די שעפסען זענען הערנער אויסגעוואקסען, — די ראבען האבען אבער די הערנער אויסגעריסען. איך האב געזעהען, ווי ביי איינעם פון די שעפסען איז אויסגעוואקסען א גרויסער הארן — דאן האבען זיך די אויגען ביי אלעמען געעפענט... איך האב געזעהען, ווי דער האר פון די שעפסען איז געקומען צו זיי, האט גענומען אין האנד דעם סצעפטער פון זיין צארן און איהם א ווארף געטאן אן דר'ערד, אזוי אז ער איז צופאלען אויף ברעקלעך, און אלע (ווילדע) חיות און רויב-פויגעל זענען אנטלאפען פון די שעפסען און פערשוואונדען געווארען אין'ם תהום פון דר'ערד, וואס האט זיך איבער זייערע קעפ פערמאכט. איך האב געזעהען, ווי די שעפסען איז איבערגעגעבען געווארען די גרויסע שווערד, און די שעפסען האבען זיך אוועקגעלאזען געגען אלע חיות פון דר'ערד, אום זיי צו טוידטען, און אלע חיות און רויב-פויגעל זענען אנטלאפען פאר זיי. און איך האב געזעהען, ווי דער טראן האט זיך אויפגעהויבען אין'ם געליבטע לאנד, און דער האר פון די שעפסען האט זיך געזעצט אויף איהם..."

דאס איז א פאנטאסטישע שילדערונג פון דעם חשמונאי'שען אויס-

תלמידי-חכמים

שטאַנד אין דער צייט פון די סירישע רדיפות און פייניגונגען, און ווי ס'איז צו גלויבען, שטאַמט דאָס גאַנצע ווערק פון די איסיים, וועלכע האָבען אַלץ צוגעשריבען גאָט און געקוקט אויף דעם גאַנצען יודישען לעבען, ווי אויף „גאָט'ס קעניגרייך".

צווישען די אַפּאָקריפען פון יענער עפּאָכע געפינט זיך נאָך אַ ווערק, וואָס איז אויך דערגאַנגען צו אונז אין אַ גריכישער איבערזעצונג. דאָס ווערק, „שלמה'ס פּסאַלמען", בעקלאָגט די אַרומרייסעניש אין דעם חשמונאי'שען הויף און איז אין אַלגעמיין בייז געשטימט געגען דער חשמונאים-דינאַסטיע. „דוד'ס שטוהל" איז פערנומען געוואָרען פון אַ געשלעכט, וואָס גאָט האָט איהם נישט אויסגעוועהלט, און אַט איז איצט די הייליגע שטאָדט פערגאָסען געוואָרען מיט יודיש בלוט און דער הייליגער מזבח — פערשמוצט געוואָרען פון אונריינע געצענדינער. און עס וויינט דער דיכטער, און שרייט צו גאָט, און בעט איהם, ער זאָל שיקען זיין „געזאַלבטען" אויסלייזער (משיח) פון דוד'ס הויז, וואָס וועט פערשטאַרקען ישראל'ס לאַנד, דערווייטערן די נישט ערליכע הערשער און פערטרייבען די געצענדינער פון ירושלים.

נישט אויפגעהערט זיך צו ענטוויקלען האָט אויך די ליטעראַטור פון „חכמות" און „משלים" אין'ם גייסט פון ספר בן-סירא. פון די דאָזיגע מאָראַל-פילאָזאָפישע אַפאָריזמען זענען צו אונז דערגאַנגען קליינע טיילען — יענע, וועלכע זענען שפּעטער געזאַמעלט געוואָרען אין די ק׳ אבות. דאָרט געפינען זיך פון יענער צייט אַפאָריזמען אונטער די נעמען פון דריי „פּאָרען" (זוגות) געלעהרטע, פון וועלכע יעדעס איינציגע איז געשטאַנען בראש פון אַ געוויסער לעהר-אינסטיטוציע אין פערשיעדענע צייטען.

די ערשטע זענען דאָ יוסי בן-יועזר פון צרדה און יוסי בן-יוחנן פון ירושלים — צוויי געלעהרטע, וואָס האָבען אָנגעהערט, ווי ס'ווייזט אויס, נאָך צו די אַלטע סופרים אָדער חסידים. זיי האָבען געלערנט:

„זאָל דיין הויז זיין אַ זאַמעלפּונקט פאַר געלערנטע; וואַלגער דיך אין'ם שטויב פון זייערע פיס און טרינק מיט דורשט זייערע ווערטער. — זאָל דיין הויז זיין ברייט פונאַנדערגעעפענט (פאַר בעטלער), און זאָלען אָרימע-לייט זיין דיינע בני בית. פלוידער נישט צופיעל מיט קיין פרוי".

זײַערע נאָכפאָלגער זענען געװען יהושע בן פרחיה און נתאי פון ארבעל — בערימטע געלעהרנטע פון יוחנן הורקנוס'ס צײַט.

פון זײ זענען געבליבען די פאָלגענדע אפאָריזמען:

„זוך זיך אויס א לעהרער, שאַף דיר א חבר און אורטײל יעדען מענשען פון דער גוטער זײַט; דערװײַטער דיך פון א שלעכטען שכן, חבר דיך נישט מיט קײן זינדיגען און צװײַפעל נישט אין (גאָט'ס שטראָף".

נאָך זײ געהען די בערימטע געזעצגעבער און פאָרזיצענדע פון סנהדרין אין דער צײַט פון דער קעניגין שלומית-אלעקסאנדרא: יהודה בן טבאי און שמעון בן שטח. אלס מענשען מיט א רײַכער געריכטס-פראַקטיק האָבען זײ געלעהרנט:

„אזוי לאנג, װי די בעלי דינים שטעהען פאַר דיר, בעטראַכט זײ בײדע פאַר אונגערעכטע, איז אָבער דער אורטײל שוין ארויסגעטראָגען, בעטראַכט זײ בײדע פאַר גערעכטע". „פרעג פלײַסיג אויס די עדות, נאָר זײַ פאָרזיכטיג אין דײַנע שאלות, אום זײ (די עדות) זאָלען זיך פון די שאלות אַלײן נישט אויסלעהרנען זאָגען ליגען".

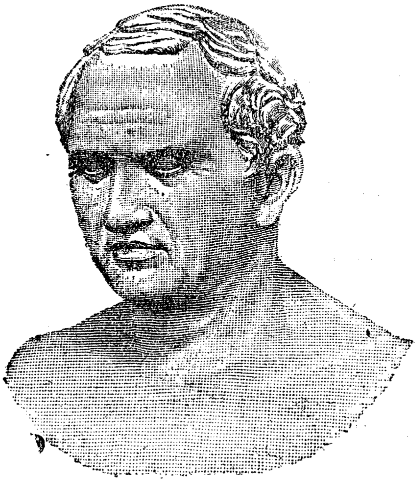

ציצערא

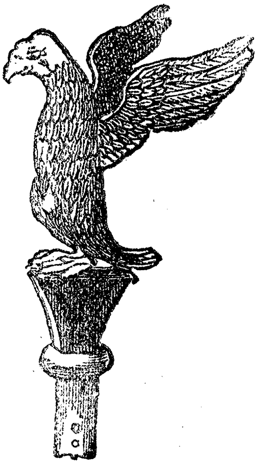

דער אַדלער פון די רוימישע לעגיאָנען.

פינפטעס קאַפּיטעל

די ענדע פון דער חשמונאי'שער דינאַסטיע

פּאָמפּעיוס האָט איינגענומען יהודה, האָט זי איבערגעלאָזען אונטער דער השגחה פון זיינעם אַ פערטרעטער און איז אַוועק קיין רוים. דאָס לאַנד, צוטומעלט און דערשלאָגען פון דעם שרעקליכען קלאַפּ, האָט געשוויגען — צו שטאַרק איז דער בעזיגער געווען, אום זיך איהם אַנטקעגען צו שטעלען, אום איהם מיט עפּעס אויפצורייצען. אין רוים גופא האָט מען זאָגאַר געקענט גלויבען, אַז די יהודה'ער האָבען שלום געמאַכט מיט זייער גורל און טראָגען אין הארצען די בעסטע געפיהלען צו די בעזיגער: וועגען דעם האָט שוין געזאָרגט דער איצטיגער פאַקטישער הערשער פון יהודה, אַנטיפּאַטאָר, וועלכער האָט נישט אויפגעהערט צו פרעסען דאָס פאָלק און אַרויסצורייסען פון איהם אַלע מאָל נייע מתנות פאַר די דעה־זאָגער פון דעם רוימישען מלוכה־לעבען. די אויבערשטע השגחה איבער יהודה האָט זיך איצט געפונען אין די הענד פון דעם רוימישען לעגאַט סקאַוור, און ער האָט זיך קיין איין מאָל נישט געהאַט צו בעקלאָגען אויף דער יהודה'אישער בעפעלקערונג; אין זיין קאַמפּף מיט דעם אַראַבישען קעניג ארעט, האָט איהם אַנטיפּאַטאָר נישט ווייניג געשטיצט, און דאָס האָט פאַר אַלעמען געבראַכט נוצען אַנטיפּאַטאָר'ן אַליין, וועלכער איז אויף אַזא אופן געוואָרען אַלץ מעהר חשוב אין די רוימישע הויכע „פענסטער“.

אַ קורצע צייט נאָכדעם איז די רוהיגקייט פון לאַנד אַביסל געש־

טערט געוואָרען. פון די קעניגליכע געפאַנגענע, וואָס פּאָמפּעיוס האָט
געפיהרט מיט זיך קיין רוים, איז אַריסטאָבול'ס זוהן, אַלעקסאַנדער,
אַנטלאָפען פון וועג, און קומענדיג צוריק קיין יהודה, האָט ער צוזאַ-
מענגענומען ארום זיך אַלע געטרייע זיהן פונ'ם פאָטערלאַנד, וואָס
האָבען אויסגעמאַכט צוזאַמען צעהן טויזענד מאַן פוסגעהער און טוי-
זענד פינף הונדערט רייטער. מיט דער קליינער אָבער בעגייסטערטער
אַרמעע האָט זיך דער זיבען-און-פופציג יעהריגער אַלעקסאַנדער גע-
לאָזען קיין ירושלים, נאָכדעם ווי ער האָט שוין געהאַט אין זיינע הענד
עטליכע בעדייטענדע פעסטונגען. דער כלומרש'טער הערשער הורקנוס
אָדער, ריכטיגער געזאָגט, אַנטיפּאַטאַר, האָט דאַן געמוזט פערלאָזען
די הויפּט-שטאָדט, און אַלעקסאַנדער האָט זי בעפעסטיגט פון אַלע
זייטען. ווי ס'ווייזט אוים, איז אַלעקסאַנדערן געלונגען איבערצוקויפען
אויך די רוימישע בעאַמטע, און ער האָט זיך געפיהלט אַזוי וויים
זיכער אויף דעם יהודה'עאישען טראָן, אַז ער האָט זיך ערלויבט זאָ-
גאַר אייגענע מטבעות אויסצוגיעסען, מיט דער אויפשריפט: „קעניג
אַלעקסאַנדער און כהן גדול יהונתן“.

דערווייל איז א נייער בעל הבית אָנגעקומען אין סיריען, מיט'ן
נאָמען גאַביניוס. דאָס איז געווען איינער פון די פּראָווינציעלע
רוימישע בעאַמטע, אויף וועלכע ציצעראָ האָט געזאָגט, אַז „זיי האָ-
בען אויסגעשעפּט אונשעצבאַרע סומען געלד פון סיריען'ס רייכסטע
אוצרות“, און פערפיהרט מלחמות מיט די פריעדליכע איינוואוינער,
אום אַוועקצונעהמען ביי זיי זייער האָב און גוט'ס. אָט דעם גאַביניו-
סען איז אַנטיפּאַטאַר'ן געלונגען צו געווינען פאַר זיך, און דער ערש-
טער האָט גלייך ארויסגעשיקט א מחנה סאָלדאַטען, אונטער דער אָנ-
פיהרונג פון דעם שפּעטער בעריהמט געוואָרענעם מאַרק אַנטאָניוס,
געגען די רעוואָלוציאָנערען; באַלד נאָכדעם איז גאַביניוס אַליין אויך
ארוים מיט זיין אַרמעע געגען אַלעקסאַנדערן, און אין דעם אָפענעם
קאַמפף, וואָס איז פאָרגעקומען צווישען די ביידע מחנות ביי ירושלים,
האָבען די רוימער געזיעגט. די יהודה'עער האָבען זיך דאַן געשיצט
אין די פעסטונגס-פונקטען אַלעקסאַנדריום, מכור, און הירקאַניום; גאַ-
ביניוס האָט זיי אָבער אויך דאָרטין בעלאַגערט, און זיי זענען געצ-
וואונגען געוועזן, זיך אונטערצוגעבען. א דאַנק דער פערמיטלונג פון
אַלעקסאַנדער'ס מוטער איז איבער איהם די טוידט-שטראָף, וואָס האָט
איהם ערוואַרטעט, נישט אויסגעפיהרט געוואָרען, און דער רוימישער

פראָקאָנסול האָט איהר זאָגאַר צוגעזאָגט, זיך משתדל צו זיין אוי
פאַר איהרע איבריגע קינדער, וואָס האָבען זיך געפונען אין רוים אַלס געפאַנגענע, צוזאַמען מיט'ן קעניג אַריסטאָבול.

אום אויסצומיידען נאָך אַזעלכע צוזאַמענשטויסען אין דער צוקונפט האָט גאַביניוס אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, וואָס האָט נאָכמעהר געזאָלט אַבשוואַכען די שוין אַזוי אויך אָבגעשוואַכטע יהודה'ע אישע מלוכה; נאָך דער גרויסער צאָהל קאַנט־פראָווינצען, וואָס פּאָמפּעיוס האָט אינגאַנצען אָבגעריסען פון יהודה, האָט גאַביניוס דאָס איבערגעבליבענע אויך צוגליעדערט און פונאַנדערגעריסען. ער האָט איינגעטיילט יהודה אין פינף ראַיאָנען (56), פון וועלכע יעדער ראַיאָן בעזונדער האָט זיך געהאַט זיין פערוואַלטונגס־ראַט, אָדער סנהדרין, וואָס האָט געהאַט צו זאָגען וועגען אַלע אינערליכע אָנגעלעגענהייטען. די ראַיאָנען זענען געווען פאָלגענדע: ירושלים, גזרה און יריחו אין יהודה גופא, צפורה אין גליל און עמאָוס הינטער'ן ירדן. בראש פון די דאָזיגע סנהדרינ'ס זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרען יהודה'ער פון דער צדוק'ישער אַריסטאָקראַטיע, וואָס איז שטענדיג געווען די ערשטע גרייט, שלום צו שליסען מיט'ן זיעגער, און דערביי איז הורקנוס'ס מאַכט נאָכמעהר בעגרענעצט געוואָרען: פון איהם ווערט אינגאַנצען אָבגענומען די פּאָליטישע הערשאַפט און ער בלייבט בלויז ביים טיטול כהן גדול. דאָס האָט געהייסען: כמעט אינגאַנצען פערניכטען די גאַנצקייט און זעלבסטשטענדיגקייט פון יהודה און פערוואַנדלען דאָס גאַנצע לאַנד אין אַ רייהע פריי־שטעדט; גאַביניוס האָט אָבער, צום גליק, נישט בעוויזען צו פערווירקליכען אינגאַנצען דעם דאָזיגען פּלאַן, און זיינע נאָכפאָלגער האָבען זיך פון דער אידעע אָבגעזאָגט.

און די אונרוהען אין לאַנד האָבען זיך דערוויייל אויך בעניים. דער חשמונאים־קעניג אַריסטאָבול איז, צוזאַמען מיט זיין זוהן אַנטיגאָן, אַנטלאָפען פון זיין געפאַנגענשאַפט, און היים זיך בעוויזען אין יהודה (56). דאָס האָט אויפגעוועקט אין פאָלק די זכרונות פון דער נישט־ווייטער גליקליכער פערגאַנגענהייט, און פריינד, ווי פיינד, האָבען מיט היסער בעגייסטערונג אויפגענומען דעם געוועזענעם זעלבסטשטענדיגען הערשער פון יהודה, און איהם גערופען, זיך צו שטעלען אָן דער שפּיץ פון פאָלק און איהם צו בעפרייען פון זיינע דריקער. פון אַלע זייטען זענען פריוויליגע געקומען און געבעטען געוועהר.

און צו דער מחנה איז צוגעשטאנען אויך דער געוועזענער יהודה'עאישער קריעגס-פיהרער, פיטאלעאוס, דער זעלביגער, וואס האט אמאל אליין געקעמפפט געגען אריסטאבול'ן. עס האט זיך, אויף אזא אופן, צוזאמענגעשטעלט א בעדייטענדע מחנה, און ווידער האט מען זיך גענומען בעפעסטיגען די פונקטען אלעקסאנדריום, מכור און הירקאניום; דער גורל פון פאטער איז אבער נישט בעסער געוועזן, ווי דער גורל פון זיין זוהן, וואס האט זיך אויך דא געשלאגען מיט א קורצער צייט צוריק: נאך א שטארקען צוזאמענשטוים מיט די רוימישע לעגיאנען, האט זיך אריסטאבול, אינגאנצען א פערוואונדעטער, געמוזט אונטערגעבען, און ווידער איז ער אלס געפאנגענער אוועקגעפיהרט געווארען קיין רוים (56). די קינדער אריסטאבולס זענען געבליבען פריי — דאס האט פאר זיי אויסגעפועל'ט גאביניוס אליין, בעפריעדיגענדיג די הייסע בקשות פון זייער מוטער

נישט מעהר גליקליך האט זיך געענדיגט אויך דער צווייטער אויפשטאנד פון דעם בעפרייטען פרינץ אלעקסאנדער. דאס איז פארגעקומען אין דער צייט, ווען גאביניוס איז אוועק קיין מצרים, אום אויסצוגלייכען די סכסוכים פון דעם דארטיגען הויף, און אלעקסאנדער האט געוואלט אויסניצען דעם מאמענט. ער איז געגאנגען פון דארף צו דארף און פון שטאדט צו שטאדט און געזאמעלט ארום זיך די געבליבענע פאטריאטען; דאס איז אבער געוועזן נישט מעהר, ווי א אונבעטראכטער שריט פון א פאנאטישען קעמפפער, און ביים בארג תבור איז ער אינגאנצען צוקלאפט געווארען פון גאביניוס'עס ארמעע. דא האט זיך בעטייליגט אויך דער אדומ'ישער אפוטרופוס פון דעם יהודה'עאישען הערשער, אנטיפאטאר, שטיצענדיג די רוימער אין זייער קאמפף מיט די יהודה'עאישע זעלבסט-אפפערנדע פאטריאטען!

אין דער צייט איז אין רוים פארגעקומען א בעדייטענדע געשעהעניש. דארט האבען זיך פעראייניגט יוליוס צעזאר, פאמפעיוס און קראסוס מיט דעם צוועק, איבערצונעהמען אין זייערע הענד די גאנצע הנהגה פון דער רעפובליק; פון די דאזיגע דריי טריאומווירען*) האט זיך יעדערער גענומען אין זיין רשות אנ'אנדער לאנד, און סיריען צוזאמען

*) טריאומוויראט — הערשאפט פון דריי פערזאן; טריאומוויר — מיטגליעד פון טריאומוויראט.

מיט יהודה איז אריינגעפאלען אין די הענד פון דעם געלד-גיריגען קראַ-
סוס. דער לעצטער האט דאן אנגעהויבען פיהרען א קאמפף מיט די פאר-
טאנער און, אום אנצופילען זיין קאסע, האט ער בעזוכט אין וועג אויך
די יהודה׳עאישע הויפט-שטאדט. דא האט ער אפען געפאדערט די צוויי
טויזענד טאלענטען פון דער בית-המקדש-קאסע, וואס פאמפעיוס האט גע-
לאזען אונבעריהרט, און נאך פערשידענע פראבעס פון דער יודישער
זייט, זיך אויסצוקויפען מיט קלענערע מתנות, האט ער די לעצטע צו-
גענומען, און נאכדעם ערשט זיך אריינגעריסען אין בית-המקדש און
אוועקגערויבט פון דארטין אויסער די צוויי טויזענד טאלענטען אויך אלע
גאלדענע כלים, וואס האבען אויסגעמאכט צוזאמען א סומע פון אכט
טויזענד טאלענטען (54). מיט די אוצרות בעלאדען, האט זיך קראסוס
מיט זיין ארמעע אוועקגעלאזען געגען די פארטאנער; דא האט איהם
אבער דאס גליק פערלאזען: א טוידט-פאל האט דערשלאגען דעם מעכטי-
גען רוימישען פראקאנסול און פון זיינע הונדערט טויזענד סאלדאטען האַ-
בען קוים צעהן טויזענד בעוויזען צו אנטלויפען, אונטער דער אנפיהרונג
פון קאסיוס לאנגינוס. די דאזיגע מפלה פון דעם רוימישען חיל
האט צוגעגעבען מוט די ארומיגע אונטערדריקטע פעלקער, מורד צו זיין
אין דער רוימישער מאכט, און צווישען די לעצטע האט זיך געפונען אויך
יהודה; דא איז נאך פריש געוועזען דער צארן פון פאלק איבער די שענד-
ליכע מעשים אין בית-המקדש, און דעם דערמאהנטען געוועזענעם יהודה-
עאישען קריגס-פיהרער, פיטאלעאוס, איז נישט שווער אנגעקומען
נאכאמאל צונויפצוזאמלען ארום זיך א בעדייטענדע צאהל בעגייסטערטע
פאטריאטען, וואס זענען גרייט געוועזען זייער לעבען אוועקצוגעבען פאר
דער בעפרייאונג פונ׳ם פערשקלאפטען פאטערלאנד. ער האט צונויפגע-
נומען זיין מחנה אין טאריכעא, נעבען דעם טייך טבריה, און ווידער
איז א פערביטערטער קאמפף פארגעקומען צווישען רוימישע סאלדאטען
און יהודה׳עאישע פאטריאטען; אויך דאס מאל אבער האט זיך די שלאכט
געענדיגט מיט דעם פאלשטענדיגען נצחון פון די רוימער: דרייסיג טוי-
זענד יהודה׳עאישע געפאנגענע זענען אוועקגעפיהרט געווארען אלס שקלא-
פען אין פערשידענע עקען פון דער וועלט (52) און דער פאטריאטישער
יהודה׳עאישער קריגס-פיהרער, פיטאלעאוס, איז געטוידט געווארען, —
א דאנק דער ספעציעלער השתדלות פון דעם אדומי׳שען שקלאף, אנטיפא-
טאר, וואס האט נאר איין ציעל פאר זיך געזעהען: וואס מעהר נושא חן
צו זיין אין די אויגען פון די רוימישע בעלי-בתים.

דערווײַל איז אין רוים פארגעקומען עטוואס אזוינס, וואס האט געהאט א גרויסע בעדײַטונג פאר אלע אונטערגעווארפענע פראָווינ־צען, און געשפּילט א בעזונדערע ראָליע אין פאָליטישען לעבען פון דער קלײַנער יהודה. פון די צוויי געבליבענע טריאומווירען, צעזאר און פאמפעיוס, איז דעם ערשטען געלונגען צו קאָנצענטרירען די גאנ־צע מאכט איבער'ן לאנד אין זײַנע הענד און צו פערוואנדלען די גרויסע וועלט־רעפּובליק אין א מאָנארכישער אימפעריע. דער גאנצער מזרח האט זיך נאך אבער אלץ געפונען אונטער פאמפעיוס'ס אײַנפלוס, און אט, אום לײַכטער ארויסצורײַסען די לעצטע פאָזיציע פונ'ם געג־נער'ס הענד, איז צעזאר'ן אײַנגעפאלען זיך צו בענוצען מיט'ן געפאנגע־נעם יהודה'עאישען קעניג, אריסטאבול. דער לעצטער איז גלײַך בעפרײַט געווארען פון דעם געפענגניש, און וועלכען ער האט זיך די גאנצע צײַט געפונען, און אויף צעזאר'ס בעפעהל זענען איהם געגע־בען געווארען צוויי לעגיאנען סאלדאטען, מיט וועלכע ער האט זיך געזאלט אוועקלאָזען קיין יהודה, אום צו קעמפפען דארט מיט די פאמפעיאנער. אין דעם אלטען חשמונאי האבען זיך פונאנדערגעשפּילט די גלענצענדסטע האפנונגען, און ער האט זיך צוגעגרײַט צו דעם חײַטען וועג; דעם פרעהליכען וועג אליין איז איהם אבער נישט בעשערט געווען אפילו אנצוהויבען: עס האבען זיך דערוואוסט פון דער אונטערנעהמונג פאמפעיוס'עס אנהענגער, און עטליכע פון זיי האבען פערגיפטעט דעם אלטען יהודה'עאישען קעניג, פונקט פאר זײַן אב־פאהרען פון רוים. אין דער זעלביגער צײַט איז אריסטאבול'ס עלטס־טער זוהן, אלעקסאנדער, געטוידט געווארען (49) לויט פאמפעיוס'עס בעפעהל דורך דעם סירישען שטאטהאלטער סציפיא. די איבריגע גליעדער פון אריסטאבול'ס אונגליקליכער פאמיליע, זײַן פרוי אלעק־סאנדרא און זײַן זוהן אנטיגאן, האבען געפונען שוץ בײַ דעם פירשט פון חלקית, פטאלאמעאוס, ווײַל זײַנער א זוהן, פיליפיאן, האט זיך פערליבט אין אריסטאבול'ס טאכטער, אלעקסאנדרא, און מיט איהר חתונה געהאט. פון דער גאנצער חשמונאים־דינאסטיע זענען איצט אליין געבליבען, אלס פאָליטישע פארשטעהער, נאר הורקנוס דער כהן־גדול, וועלכער האט זיך אינגאנצען געפונען אונטער דעם אײַנ־פלוס פון זײַן אדומי'שען אפּוטרופּוס, און דער דערמאהנטער אנטי־גאן, וועלכער האט נאך איצט אויך פרעטענדירט אויף דעם טראָן פון יהודה.

און דער ריִעזענקאַמפף צווישען די צוויי מעכטיגע געגנער איבער דעם טראָן פון דער גרויסער רוימישער אימפּעריע — האָט זיך ווײַטער געצויגען. דאָס האָט געפיהרט דערצו, אַז אויך אין ירושלים האָט מען ענדליך געמוזט אָננעהמען אַ בעשטימטען בעשלוס וועגען דער בעציהונג צו די צוויי קעמפפענדע צדדים, און אַנטיפּאַטער האָט געפונען פאַר מעהר פּאַסענד, זיך צו שטעלען אויף דער זײַט פון פּאָמפּעיוס'ען, ד. ה. אויף דער זײַט פון דעם, אַ דאַנק וועמען ער איז אַ מאַכט געוואָרען. די רעגירונג פון הורקנוס־אַנטיפּאַטער האָט פלינק צונויפגעזאַמעלט אַ מחנה פון יהודה'עאישע סאָלדאַטען, און זי אַוועקגעשיקט צו הילף פּאָמפּעיוס'ען; גלײַך אָבער נאָך דער שלאַכט בײַ פאַרסאַל, וואו די גרויסע פראַגע איז ענטשיעדען געוואָרען נישט צום גונסטען פון פּאָמפּעיוס'ען, און צעזאַר איז געוואָרען דער האַר פון דער רוימישער וועלט, האָט אַנטיפּאַטער געענדערט זײַן שטימונג און איז געוואָרען אַ הייסער אָנהענגער פון דעם גרויסען רוימישען זיעגער. צעזאַר האָט זיך אַוועקגעלאָזען אין עגיפּטען און זײַן לאַגע דאָרט איז געווען זעהר אַ שווערע, ער האָט געהאַט ווייניג סאָלדאַטען, איז געווען אָבגעריסען פון רוים און האָט זיך געפונען צווישען אַ פײַנדליכער בעפעלקערונג; דאַן איז אַנטיפּאַטער שנעל געקומען צו לויפען צו איהם מיט אַ הילפס־מחנה פון דרײַ טויזענד מאַן, מיט געלד און פּראָוויאַנט, און האָט זיך, צוזאַמען מיט דעם פּערגאַמאַנישען קעניג מיטרידאַט, בעטהייליגט אין צעזאַר'ס אָנפאַלען אויף די עגיפּטער. אויסער דעם האָט זיך דעם אדומישען הערשער פון יהודה אײַנגעגעבען, אַריבערצוציהען אויף צעזאַר'ס זײַט די עגיפּטישע יהודה'ער פון דעם „חוניו־ראַיאָן", ווײַזענדיג זיי אַ בריעף פון דעם כהן גדול הורקנוס, אין וועלכען ער בעט זיי, צו שטיצען צעזאַר'ן און איהם צו ליפערן פּראָוויאַנט פאַר זײַן אַרמעע.

אַט די שטיצע פון דער קלײנער יהודה האָט צעזאַר אַזוי שנעל נישט פערגעסען, און קומענדיג, אַ קורצע צײַט נאָכדעם, אין סיריען, האָט ער זיך אַרויסגעוויזען בעזונדער געניגט צו דער יהודה'שער רעגירונג. אומזיסט האָט זיך דאַן אַריסטאָבול'ס לעצטער זוהן, אַנטיגאָן, געפּרובט פערטיידיגען פאַר צעזאַר'ן זײַן רעכט אויף דעם יהודה'שען טראָן — אַנטיפּאַטער'ן איז גאַנץ לײַכט אָנגעקומען צו איבערצײַגען דעם גרויסען שטאַאַטס־מאַן, אַז אַנטיגאָן געהערט צו דער פּאַרטיי פון די יהודה'עאישע פּאַטריאָטען, וואָס איז פײַנדליך געשטימט צו

רוים און בעשטעהט אין אלגעמיין פון „רעוואלוציאָנערען און אונרוהיגע עלעמענטען", און אז די רעגירונג, דאגעגען, פון דעם כהן גדול הורקנוס איז איינגאנצען איבערגעגעבען די אינטערעסען פון דער רוי־מישער מלוכה. אנטיגאָנ׳ס פאָדערונגען זענען פון צעזאר׳ן אָבגעוואָרפען געוואָרען, און ער האט בעשטימט הורקנוס׳ן אלס עטנארך (פירהער) און כהן גדול, און אנטיפאטאר׳ן האט ער בעלויהנט מיט דעם טיטול „רוימישער בירגער" און געמאכט פאר אַן אפוטרופוס אָדער אויבערש־טען אויפזעהער פון יהודה (47). דערביי האט די פאָליטישע לאגע פון יהודה גופא אויך בעקומען פון איהם עטליכע בעדייטענדע פער־לייכטערונגען; ער האט ערלויבט אויפצושטעלען צוריק די פעסטונגס־ווענט פון ירושלים, וועלכע זענען צושמעטערט געוואָרען ביי דער בעלאגערונג פון פאמפעיוס׳עס מחנה, און די אלע טעריטאָריומס, וואס האבען אנגעהערט פריהער צו יהודה, האט ער איצט צוריק איינגעשלאָ־סען אין איהרע גרענעצען.

אין דער קורצער צייט פון זיין הערשען האט צעזאר בכלל א סך אויפגעטאן פאר דער פאָליטישער רעסטאוראציע (צוריק־אויפשטעלונג) פון לאנד. אין זיין צייט האט זיך די אויבערשטע מאכט פון רוים גאנץ וועניג געשפירט אין דער אונטערטעניגער יהודה, און דערצו האט ער נאך מיט א גאנצער רייהע דעקרעטען בעפעסטיגט איהר גאנצקייט און איהר זעלבסטשטענדיגע פערוואלטונג. הורקנוס׳ן זענען פערזיכערט געוואָרען די אלע הכנסות און רעכטע, וואס האבען איהם געקומט אלס כהן־גדול און פירשט, און ער מיט זיינע קינדער און קינדס־קינדער זע־נען אָפיציעל אנערקענט געוואָרען פאר „פריינד און גענאָסען" פון דער רוימישער מלוכה. יהודה איז אין דער צייט בעפרייט געוואָרען אויך פון די אלע שווערע אָבצאָהלונגען און קריגס־שטייער׳ן, וואס האבען ביז דאן געדריקט דער בעפעלקערונג.

און נישט נאר יהודה — אויך אלע איבריגע יהודה׳אישע קאָלאָני־יעס, וואס זענען געוועזען צושפרייט איבער די רוימישע פראָווינצען: סיר־יען, קליין אזיען, עגיפטען און מעסאָפאָטאמיען, האבען געפונען אין צעזא׳רן א פריינדליכען בעשיצער. די דאָזיגע „יהודה׳ער אין דער פרעמד" האבען זיך נישט איין מאל געקלאגט פאר דער רוימישער מאכט איבער די דריקונגען און גזירות, וואס זיי האבען אויסצושטעהן פון זייערע שכנים־בעלי־בתים, און צעזאר האט זיך שטענדיג געשטעלט אויף דער זייט פון די יהודה׳ער. די רוימישע מאכט האט גאראנטירט די יהודה׳ער

פון אלע איהרע פראווינצען די פאלשטענדיגע גלייכבערעכטיגונג מיט אלע איבריגע טיילען פון דער בעפעלקערונג, און זיי געגעבען דאס רעכט אבצוריכטען פריי זייער גאטעס־דיענסט, צו זאמלען נדבות פאר'ן בית־המקדש און צו האבען זייערע אייגענע געריכטס־אנשטאלטען. דאס רעזולטאט פון די אלע טובות איז געוועזען די הייסע איבערגעגעבענקייט, וואס אלע יודען האבען געפיהלט צו דעם רוימישען דיקטאטאר, און לויט דער עדות פון א בעקאנטען רוימישען היסטאריקער, האט קיין אנדער פאלק נישט אזוי הארציג, ווי דאס יודישע, בעוויינט דעם פריהצייטיגען טוידט פון יוליוס צעזאר.

אזא הארציגע בעציהונג צו דעם רוימישען הערשער האט זיך אבער בעמערקט נאר ביי די יהודה'ער אויסער יהודה. אין יהודה גופא, דאגעגען, האבען אט די אלע חסדים און הנחות פון דעם גרויסמוטיגען בעזיעגער קיין שום דאנקבארקייט נישט ארויסגערופען. דארט, האט מען אין דעם גרויסען יוליוס צעזאר געזעהען קודם כל דעם בעזיעגער, דעם הערשענדען רוימער, און דערצו איז נאך צוגעקומען א אינערליכע, לאקאלע סבה, וואס האט אבגעשטויסען דעם פאלק פון צעזאר'ס הערשאפט און איהם געשטויסען אויף דעם וועג פון אויפשטאנדען און איבערקעהרענישען. אט די סבה איז געוועזען: אנטיפאטאר. מיט שרעק און וועהטאג האבען די בעסטע זיהן פון פאלק זיך צוגעקוקט צו די מעשים פון דעם „אדומי'שען עבד", וועלכער האט זיך אלץ מעהר און מעהר פערפעסטיגט אין דעם יהודה'שען הויף און אריינגענומען בילעכווייז אין זיינע הענד די גאנצע מאכט איבער'ן לאנד. דער כלומרשט'ער פירשט־כהן־גדול הורקנוס האט נאר פון יוצא־וועגען ערפילט זיינע פליכטען אין בית המקדש און אין סנהדרין; ער איז שוין אבער לאנג פערשקלאפט געוועזען ביי דעם פאקטישען מלוכה־פיהרער, אנטיפאטאר, און האט נישט ארויסגעוויזען קיין שום לעבעדיגע איניציאטיווע דארט, וואו עס האט זיך געהאנדעלט וועגען די העכסטע מלוכה־אינטערעסען אדער וועגען דעם כבוד פון דער אומה. דער אלמעכטיגער אפוטרופוס האט זיך דעריבער ערלויבט צו טאן מיט'ן פאלק אלץ, וואס איהם איז איינגעפאלען, און פערזיכערנדיג זיך א פעסטע שטיצע אין רוים, האט דער אדומי'שער קאנצלער אנגעהויבען פערווירקליכען זיין אלטען חלום — דעם חלום פון א אייגענער דינאסטיע אין יהודה. פון זיינע פיער זיהן, האט ער דעם עלטערן, פאזאעל, בעשטימט אלס קאמענדאנט פון ירושלים און גאנץ יהודה און דעם צווייטען, פינף־און־צוואנציג־

יעהריגען הורדוס, אלס קאמאנדאנט פון גליל (47).

אט דער לעצטער קריעגערישער אדומ'ער, וואס איז אינגאנצען ווייט
געוועזען פון די נאציאנאלע יודישע טראדיציעס, וואס האט נישט גע־
פיהלט קיין שום ליעבע און צוגעבונדענקייט צו דעם יודישען פאלק,
און איז דורכגעדרונגען געוועזען מיט טיעפער אכטונג צו דער רוימישער
קראפט און צו די אויסערליכע שענע פארמען פון דער גריכישער קול־
טור, — אט דער אדומ'ער איז געווארען א מין בייזער דעמאן פאר
דער יהודה'עאישער נאציאן, און נישט איין מאל האט ער זיך ערלויבט,
מיט זיין פוס איהר האלז צוצופרעסען. צוזאמען מיט די ערשטע שריט
פון זיין פאליטישער קאריערע האט זיך גלייך אזוי ווי א פינסטערער
שאטען פערצויגען איבער'ן גאנצען לאנד, און די בעסטע הערצער פון
פאלק זענען דורכגענומען געווארען מיט א ביטערער פערצווייפלונג.

אנקומענדיג קיין גליל, האט ער געפונען די גאנצע געגענד אין
נישט קיין רוהיגען צושטאנד. א גרופע רעוואלוציאנערען־אריסטאבולים־
טען האבען זיך דארט פעראייניגט, און אונטער דער אנפיהרונג פון
דעם גליל'עאישען פאטריאט חזקיה האבען זיי זיך בעפעסטיגט אין די
בערג, פון וואנען זיי פלעגען פון צייט צו צייט זיך ארויסחאפען און
אנפאלען אויף סירי'ער און רוימער. די רוימער האבען געקוקט אויף
דער מחנה, ווי אויף א פשוט'ער רויבער־באנדע און אויף חזקיה'ן, ווי
אויף דעם רויבער־הויפטמאן; דאס פאלק האט אבער געקוקט אויף זיי,
ווי אויף הייסע פאטריאטען, וואס געהען זיך נוקם זיין פאר זיין עהרע
און פאר זיין בערויבטער פרייהייט. דער איבערגעגעבענער רוימער־
פריינד אנטיפאטאר איז גלייך צוגעשטאנען צו די ערשטע, צו דער רוי־
מישער און סירישער בעפעלקערונג, און אויף דעם סמך האט זיך
הורדוס גענומען נאכיאגען דער „באנדע" און זי פערפאלגען. ער האט
אונטערגענומען א קריעגס־צוג געגען דער רעוואלוציאנערער מחנה, און נאכ־
דעם ווי ער האט זי געפאנגען, האט ער אהן א שום דין און משפט
געטוידט דעם אנפיהרער, חזקיה, מיט נאך א גאנצער רייהע פון זיינע
מיטהעלפער. די סירי'ער און רוימער האבען זייער העלדישען בעשיצער
אויסגעדריקט דעם טיעפסטען דאנק; דער רוימישער בעל הבית פון
סיריען, סעקסטוס צעזאר, א נאהנטער קרוב פון דעם רוימישען
דיקטאטאר, האט דעם יונגען הורדוס בעעהרט פאר זיין ארויסטריט
מיט אלערליי כבודים; די קינדער פון דעם יהודה'שען פאלק האבען
אבער געטרויערט. זיי האבען געזעהען, אז דא וואקסט א גיפטיגע

שלאנג, וואס נעהט זיך איינזויגען אין דעם צעוועהטאגטען קערפער פון דער יודישער אומה און ארויספרעסען פון איהם דעם לעצטען טראפען בלוט. פון אלע זייטען האבען זיך אנגעהויבען הערען געשרייען געגען דעם חוצפה'דיגען ווילקיר פון דעם בלוטיגען אדומי, וועלכער האט זיך ערלויבט צו בעגעהן מיט יודישע פאטריאטען, ווי מיט פשוט'ע רויבער, און האט נישט איבערגעגעבען די פערמשפט'ע דעם סנהדרין, ווי דאס געזעץ האט געפאדערט. און ענדליך האבען די פרושים און די פארשטעהער פון דער אריסטאקראטיע אויסגעוועהלט פון זיך א דעפוטאציע, וואס האט זיך געווענדעט צו הורקנוס'ען און איהם אויפמערקזאם געמאכט אויף דער טרויעריגער לאגע, אין וועלכער ער געפינט זיך. „ביז ווי לאנג וועסטו אזוי רוהיג צוזעהען דאס אלץ, וואס דא קומט פאר? — האבען די אויסגעוועהלטע פון פאלק גע'טענה'ט צו זייער הערשער — צי זעהסטו דען נישט, אז אנטיפאטאר מיט זיינע זיהן האבען צוטיילט צווישען זיך די גאנצע מאכט, ווערהענד דו רופסט דיך נאר קעניג און קענסט קיין זאך נישט אויפטאן? פערמאך-זשע נישט מעהר די אויגען דיינע, — דיין לאגע איז נישט אונגעפעהרליך, און דו טארסט דיך נישט אזוי לייכטזיניג בעציהען צו זיך אליין און צו דער קעניגליכער הערשאפט. נאר זיך אליין נישט אב מיט דער איבערציינגונג, אז אנטיפאטאר מיט זיינע זיהן פערטרעטען דיך כלומר'שט; קוק דיך צו און זעה, אז זיי אנערקענען זיך אפען פאר פולבערעכטיגטע הערשער. אט האט אנטיפאטאר'ס זוהן, הורדוס, פערבראכען געגען אונזער געזעץ, בעשטראפענדיג חזקיה'ן מיט זיינע חברים אהן א שום חקירה ודרישה. לויט אונזער תורה טאר מען אפילו דעם ערגסטען פערברעכער נישט בעשטראפען אהן א געריכטליכער אויספארשונג, און ער האט זיך ערלויבט דאס צו טאן אויף זיין אייגענער פעראנטווארטליכקייט, נישט האבענדיג פון דיר קיין שום פאלמאכט". צו די דאזיגע טענות זענען נאך צוגעקומען אויך די מוטער'ס פון די בעשטראפטע, וועלכע פלעגען טאג טעגליך בעלאגערן די טהירען פון בית המקדש, זיך ווארפען פאר די פים פון כהן גדול און בעשווערען איהם, צו משפט'ען הורדוס'י פאר זיינע פערברעכערישע מעשים.

הורקנוס האט זיך דאן געזעהען געצוואונגען נאכצוגעבען. ער האט ערלויבט דעם סנהדרין צו משפט'ען הורדוס'ען, און אין זיין נאמען איז דער לעצטער אויפגעפאדערט געווארען צו קומען צום בעשטימטען טערמין אין סנהדרין, אום צו פערטיידיגען זיינע מעשים. הורדוס איז

געקומען אין דעם בעשטימטען טאג, אבער נישט, ווי קיין געוועהנליכער בעשולדיגטער: געטראגען האט ער אויף זיך א פורפור-מאנטעל, בעגלייט איז ער געווען פון א מיליטערישער סוויטע, און אויסער דעם האט שוין הורקנוס פון פריהער נאך בעקומען א בריעף פון סעקסטוס צעזאר, אין וועלכען דער יהודה'עאישער הערשער ווערט אויפגעפאדערט דורכאויס צו בעפרייען דעם רוימישען ליעבלינג. די מיטגליעדער פון סנהדרין האבען אראבגעלאזען די אויגען צו דר'ערד — קיינער פון זיי האט נישט געוואגט ארויסצוטרעטען מיט'ן בעשולדיגונגס-אקט געגען דעם בעוואפענטען און פון דער רוימישער מאכט געשיצטען אנגעקלאגטען. דאן האט זיך אויפגעהויבען דער עלטסטער און געלעהרנטסטער פון סנהדרין, שמעיה, און זיך אנגענומען פאר דעם כבוד פון דער העכסטער יהודה'עאישער געריכטס-אינסטיטוציע; ער האט געזאגט: „בעשולדיגטע פלעגען זיך ביז אהער ווייזען פאר אונז מיט א דערשלאגען געמיט, שווארץ געקלייד, — מיט טרויער אבווארטענדיג זייער אורטייל. און דא שטעהט פאר אונז איינער, וואס ווערט בעשולדיגט אין א שווערען פערברעך, — אין א פורפור-מאנטעל, ארומגערינגעלט מיט בעוואפענטע סאלדאטען, אזוי ווי גרייט אונז אלע צו דערשלאגען, אים פאל, אויב מיר וועלען איהם פאר שולדיג ערקלערען! נאר נישט איהם טאדעל איך; איך טאדעל דעם קעניג און אייך, פארוואס איהר לאזט צו אזא מין חוזק מאכען פון דער גערעכטיגקייט. ווייסט-זשע איהר אלע, אז דער זעלביגער, פאר וועמען איהר ציטערט איצט, וועט אייך אלעמען אמאל איבערגעבען דעם תלין און די הענד".

דער דאזיגער מוטיגער ארויסטריט האט געמאכט א שטארקען איינדריק אויף אלע מיטגליעדער פון סנהדרין, און דאס גאנצע געריכט איז גרייט געווען צוצוטרעטען צו דער בעשולדיגונג; דא האט זיך אבער אריינגעמישט הורקנוס, וועלכער האט מורא געהאט, זיך אנצוהויבען מיט דער רוימישער מאכט, און אויף זיין בעפעהל איז די זיצונג אבגעלעגט געווארען. הורדוס האט זיך דערווייל בענוצט מיט דער געלעגענהייט און איז אנטלאפען קיין דמשק, וואו סעקסטוס צעזאר האט איהם אויפגענומען מיט אפענע ארעמס און בעשטימט פאר א מיליטערישען קאמאנדיר (סטראטעג) איבער גאנץ צעלאסיריען (46).

איצט, אלס הויכער רוימישער בעאמטער, האט זיך הורדוס געפיהלט אינגאנצען זיכער, און אט די זיכערהייט האט ער גלייך געוואלט אויסנוצען, אום זיך נוקם צו זיין אן די יהודה'עאישע פאטריאטען מיט

ייִער סנהדרין. אָן דער שפּיץ פון אַ רוימישער אַרמעע האָט זיך הורדוס אַוועקגעלאָזען צו דער יהודה'עאישער הויפּטשטאָדט און ער איז שוין גרייט געווען זי צו בעפאַלען; דאָ זענען איהם אָבער אַרוים אַנטקעגען זיין פאָטער, אַנטיפּאַטער, און זיין ברודער, פאַזאַעל, און זיי האָבען איהם ערקלערט, אַז דער איצטיגער אָנפאַל קען שאַדען די אינטערעסען פון זייער צוקינפטיגער פּאָליטישער קאַריערע. הורדוס האָט זיך דאַן אומגעקעהרט מיט זיין חיל צוריק קיין גליל, און אַלס צעלאָסירישער סטראַטעג האָט ער צו יענער צייט אַ סך אויפגעטאָן, אויף צו שטיצען די מאַכט פון צעזאַר'ס שטעל־פערטרעטער אין סיריען, דערשטיקענדיג יעדען אויפשטאַנד פון די פערבליבענע פּאָמפּעיאַנער.

די דאָזיגע הארציגע איבערגעגעבענקייט פון אַנטיפּאַטער'ס משפחה צו די צעזאַר'יאַנער האָט זיך געצויגען אַזוי לאַנג, ווי די לעצטע זענען געווען ביי דער מאַכט. נאָך דער גרויסער איבערקעהרעניש אין דעם רוימישען מלוכה־לעבען, האָט זיך אָבער די לאַגע אינגאַנצען געענדערט. יוליוס צעזאַר איז געפאַלען אַלס קרבן פון אַ בלוטיגער פערשווערונג (44), און די אַלגעמיינע אונרוהען, וואָס האָבען אַרומגענומען דער גאַנצער רוימישער אימפּעריע, האָבען טיעף אָנגעגריפען אויך דער קליינער יהודה. איין מיטגליעד פון דער פערשווערונג, דער בלומרשט'ער „רעפּובליקאַנער". קאַסיוס לאָנגינוס, איז געקומען צו לויפען קיין סיריען, אום צונויפצוזאַמלען גאָלד און סאָלדאַטען, און אַזוי ווי יעדע סעקונדע האָט איהם געקענט אַרויסרייסען די מאַכט פון די הענד, איז ער זיך בעגאַנגען מיט דער בעפעלקערונג נישט בעסער פון דעם ערגסטען פּערסישען סאַטראַפּ. מיט בלוטיגע שטראָפען און אכזריות'דיגע צוואַנגס־מיטלען זענען אויפגעמאָהנט געוואָרען די אונגעהויערע אָבצאָהלונגען, וואָס דער רוימישער פּרעטענדענט האָט אַרויפגעלעגט אויף אַלע שיכטען פון פאָלק, און קומענדיג קיין יהודה האָבען איהם אין דער אַרבייט פלייסיג געהאָלפען — די אדומי'שע פאָלקס־דריקער. די נעכטיגע איבערגעגעבענע צעזאַר'יאַנער האָבען איצט מיט דער געטריישאַפט פון שקלאַפען געדיענט צעזאַר'ס מערדער, און אויב ער האָט געפונען פאַר נויטיג צו שטיקען דעם יהודה'שען פאָלק און אַרויסצורייסען פון איהם מיט אכזריות'דיגער געוואַלט דעם לעצטען ביסען פון מויל, זענען זיי איהם בעהילפיג געווען אין זיין אַרבייט און האָבען גלייך מיט איהם געפּייניגט און געשטיקט „זייערע" אונטער־

טאנען. ווען פיער יהודה'עאישע שטעדט (לידא, עמאוס א. נ. א.)
האבען נישט צוגעשטעלט צו דער בעשטימטער צייט דעם ארויפגע־
לעגטען שטייער, האט קאסיוס געלאזען בינדען אלע דארטיגע איינ־
וואוינער און זיי פערקויפען פאר שקלאפען; אין דער זעלביגער צייט
האט ער אבער זעהר גוט געלעבט מיט אנטיפאטאר'ס משפחה און גאנץ
גערן בעשטימט הורדוס'ן אויף זיין פריהערדיגען פאסטען, אויף דעם
פאסטען פון א רוימישען סטראטעג.

אין יהודה האט זיך די שנאה צו די אדומי'שע פיהרער נאך
שטארקער צופלאמט. דער אונגליקליכער שאטענקעניג האט זיך ענד־
ליך אויך ארומגעזעהן, אז די אדומ'ער ווילען זיך אויף זיין האלז
ארויפזעצען, און דער הויף צוזאמען מיט'ן פאלק האבען אנגעהויבען
צו זוכען א מיטעל, ווי אזוי זיך צו בעפרייען פון דעם פערהאסטען
אנטיפאטאר מיט זיינע זיהן. הורקנוס'ס נאהענטער יועץ איז געווארען
דער אלטער יהוד'עאישער קריעגספיהרער מאליך — א איבערגעבע־
בענער פריינד פון דער חשמונאים־דינאסטיע, און ער האט פערקלערט
א פלאן, צו פערגיפטען דעם הויפט־שולדיגען אין אלע צרות, אנטיפא־
טאר'ן. אין דער פערשווערונג האבען זיך, אויסער מאליכ'ען, בעטיי־
ליגט אויך עטליכע הויף־דיענער און מיליטער־בעאמטע, און זיי האט
זיך איינגעגעבען איבערצוקויפען דעם הויפישען שר המשקים (וויין־גיע־
סער) — דער לעצטער האט אין אנטיפאטאר'ס בעכער אריינגעשיט
סם (43). אט די נקמה האט אבער די לאגע נאך פערערגערט:
הורדוס האט זיך גלייך נוקם געוועזען פאר זיין פאטער'ס טוידט, און
אויף זיין בעפעהל איז מאליך באלד געטוידט געווארען פון רוימישע
סאלדאטען. די געבליבענע מיטגליעדער פון דער פערשווערונג הא־
בען דאן געפרובט ארגאניזירען א אויפשטאנד אין לאנד; אויך דאס
אבער האט זיך נישט איינגעגעבען, און הורדוס מיט זיין ברודער הא־
בען דעם אויפשטאנד בעצייטענס דערשטיקט. דאס האט אבער נישט
אבגעהאלטען אריסטאבול'ס לעבען־געבליבענעם זוהן, אנטיגאן, זיך
אריינצורייסען אין יהודה, געשטיצט אויף דעם מיליטער פון זיין שווא־
גער, דעם פירשט פון חלקית, — דעם גליקליכען אדומ'ער האט
אבער אויך דא דאס גליק נישט פערלאזען, און ער האט צוקלאפט
די מחנה פון דעם חשמונאי'שען פרעטענדענט. דאס האט דעם שמאל־
צען אדומ'ער נאכמעהר חוצפה צוגעגעבען, און ווען ער איז אריינגע־
טרעטען אין די טויערן פון ירושלים נאך דעם „אויפשטאנד", האט

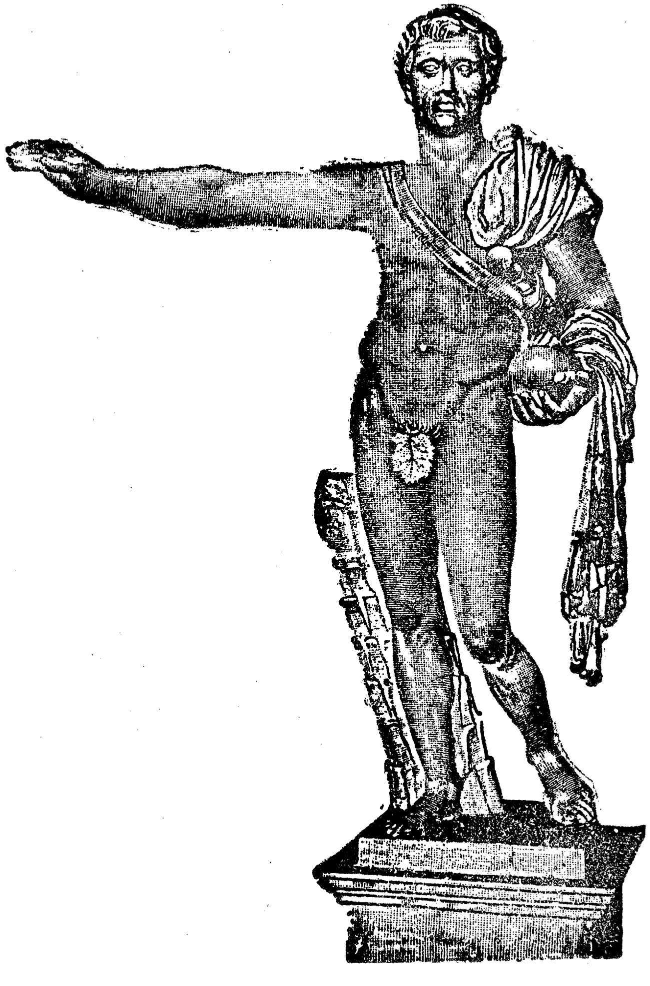

פאָמפעיוסעס דענקמאָל

איהם הורקנוס, בעגלייט פון די אָנגעזעהענסטע פאָלקס-פאָרשטעהער, געמוזט אונטערטראָגען אַ נצחון-קראַנץ (42). אַזוי איז כסדר געוואַקסען די מאַכט און די גרויסקייט פון אַנטיפּאַטאָר'ס יורש, און דער חשמונאי'שער הערשער האָט פאַר איהם וואָס ווייטער אַלץ מעהר מורא געקריגען. אום זיך צו בעוואָרענען פון דער געפאַהר האָט הורקנוס זיך געזעהען געצוואונגען צו מאַכען הורדוס'ען פאַר אַ מיטגליעד פון זיין הויז, און ער האָט איהם געגעבען פאַר אַ פרוי זיין אייניקעל — די בעריהמטע שענהייט מרים. אַזוי איז דער אדומי'שער עבד אַריין אינ'ם קעניגליכען הויז פון די חשמונאים, וואו ער האָט שפּעטער אויסגעריסען די לעצטע בלימעלעך פון דעם שענעם שטאַם און איהם ענדליך אינגאַנצען פערניכטעט.

און אין רוים איז דערווייל פאָרגעקומען אַ נייע איבערקעהרעניש. די רעפּובליקאַנישע אַרמעע פון קאַסיוס און ברוטוס איז ביי פיליפּי צושלאָגען געוואָרען, און די רוימישע וועלט איז געלעגען פאַר די פיס פון אָקטאַוויאַן און מאַרק אַנטאָניוס (42). די מזרח-פּראָווינצען, צווישען זיי אויך יהודה, זענען אַרונטערגעפאַלען אונטער דער הערשאַפט פון דעם צווייטען, און אין די יהודה'עאישע פּאַטריאָטען האָט צוריק אויפגעלעבט די האָפנונג, זיך ענדליך דאָך צו בעפרייען פון דער אדומי'שער ממשלה. ווען אַנטאָניוס איז געקומען קיין סיריען האָט זיך איהם פאָרגעשטעלט אַ דעפּוטאַציע פון די אָנגעזעהענסטע יהודה'עער, וועלכע האָט איהם געשילדערט די טרויעריגע לאַגע פון לאַנד, און זיך בעקלאָגט אויף דער אוזורפּאַטאָרישער (פערהאַפענדער, גזלני'שער) פּאָליטיק פון די אדומי'שע ברידער. הורדוס האָט אָבער אויך נישט גערוהט; דער איבערגעגעבענער רעפּובליקאַנער האָט זיך פלינק איבערגעוואָרפען אויף אַנטאָניוס'עס זייט, און די אַלע בעקלאָגונגען אויף איהם זענען גלייך צושוואומען געוואָרען. דער רוימישער מאַכטהאָבער האָט נישט אַנערקענט די טענות פון דער יהודה'עאישער דעפּוטאַציע, און איבערגעלאָזען די השגחה איבער יהודה אין די הענד פון די אדומי'שע ברידער.

שפּעטער, ווען אַנטאָניוס האָט זיך געפונען אין עפעס, האָט זיך איהם ווידער פאָרגעשטעלט אַ יהודה'עאישע דעפּוטאַציע — דאָס מאָל שוין פון הורקנוס'ען אַליין. די איצטיגע שלוחים פון דעם יהודה'עאישען עטנאַרך האָבען זיך משתדל געווען וועגען בעפרייען די יהודה'עער, וואָס קאַסיוס האָט געהאַט געפאַנגען פאַר דעם נישט איינגע-

טראגנעם אבצאהל, און וועגען איינשליעסען צוריק אין די גרענעצען פון יהודה די טעדיטאריומס, וואס די טיר'ער האבען פערחאפט. אנטאניוס האט די בקשות ערפילט, און דאגעגען האט ער וויעדער אבגעזאגט די בקשה פון א נייער יהודה'עאישער דעפוטאציע, וואס האט זיך נאכאמאל געפרובט מיידל זיין וועגען בעזייטיגען הורדוס'ען מיט זיין ברודער פון דער יהודה'שער מאכט. אנטאניוס איז, איבעריגענס, בעפריינדעט געווען מיט דעם רוימער-פריינד אנטיפאטאר נאך פון די צייטען, ווען ער איז געווען אין יהודה אלס אפיציער אין דער ארמעע פון דער פראקאנסול גאבינויס, און איצט, אלס צווייטער הערשער פון דער רוימישער מלוכה, האט ער געוויס קיין גרונד נישט געהאט, צו בעזייטיגען פון דער אונרוהיגער יהודה אזעלכע איבערגעגעבענע בעשיצער פון די רוימישע אינטערעסען ווי אנטיפאטאר'ס זיהן. ער האט איצט דעריבער נאך פערשטארקט זייער מאכט, בעשטימענדיג זיי פאר טעטראַרחען, ד. ה. פאר די אפיציעלע הערשער פון יהודה (41).

די הערשאפט פון דעם מעכטיגען צווייטען טריאומוויר האט זיך אבער באלד פונאנדערגעטרייסעלט. די אונגעהויערע פערשווענדעריי פון די רוימישע מאכט-האבער האבען איינגעשלונגען אוצרות מיט גאלד, און דאס אלץ איז ארויסגעפרעסט געווארען פון די מזרח-פראווינצען אין דער פארם פון אונגעוועהנליכע שטייערן, קאנטריבוציעס און גלאט רויבעריי — אהן א שום מאטיוו. דאס האט ענדליך געמוזט ארויסרופען ביי די אונטערדריקטע א שטארקען פערלאנג, זיך צו בעפרייען, און ווען די העלדישע פארטאנער, אונטער דער אנפיהרונג פון פרינץ פאקארוס און דעם קריעגספיהרער בארזאפארנעס, האבען זיך פערשטארקט אין דער פאדערשטער אזיען, האבען זיך כמעט אלע רוימישע וואסאלען (אונטערגעווארפענע פירשטען) געשטעלט אויף זייער זייט. שטעהענדיג ביי די ברעגען פון טייך אפרת, האבען די פארטאנער געשטרעבט צום מערב, צו סיריען און פאלעסטינא, און אין דער צייט, ווען מארק אנטאניוס איז געלעגען א פערשכור'טער אין די ארעמס פון דער פערפיהרערישער עגיפטישער קעניגין קלעאפאטרא, זענען זיי אלץ טיעפער און טיעפער אריינגעדרונגען אין סיריען, האבענדיג שוין אין זייערע הענד פיניקיען און שטעהענדיג אויף דער שוועל פון יהודה. דעם דאזיגען מאמענט האט אויסגענוצט דער לעצטער פרעטענדענט פון דער השמונאים-דינאסטיע, אנטיגאן, און האט אנגעהויבען פיהרען [אונטערהאנדלונגען

מיט די פּאַרטאַנער וועגען העלפען איהם בעקומען דעם יהודה'שען טראָן. די פּאַרטאַנער האָבען אָנגענומען זיינע בעדינגונגען. און זענען אַריין אין לאַנד מיט צוויי גרויסע מחנות: איינע, אונטער דער אָנפיהרונג פון פּאַקאָרוס'ען, האָט זיך געלאָזען געהן גלייך מיט'ן ברעג פון ים, און די צווייטע, אונטער באַרזאַפּאַרנעס'ן, — אויפ'ן וועג קיין ירושלים. ביים כרמל-באַרג האָבען זיך מאַסען יהודה'ער פעראייניגט מיט דער פּאַרטאַנישער אַרמעע, אַלס מיטקעמפּפער פאַר דער בעפרייאונג פון דעם אדומי'שען יאָך; אויסער דעם האָט אַנטיגאָן אַליין אויך צוזאַמענגענומען אַרום זיך אַ מחנה פון טויזענדער פרייוויליגע יהודה'עאישע פּאַטריאָטען, און האָט זיך אַריינגעריסען אין ירושלים. דאָ האָט זיך צופלאַקערט אַ בלוטיגע שלאַכט צווישען די אדומי'שע אָנהענגער און דעם פאָלק, וואָס איז איינגאַנצען געשטאַנען אויף דער זייט פון דעם חשמונאי'שען פּרעטענדענט, און האָט פערנומען דעם בית-המקדש. הורדוס מיט זיין ברודער, דאַגעגען, האָבען זיך בעפעסטיגט אין דעם קעניגליכען פּאַלאַץ און אין דער שטאָדט-פעסטונג, פון וואַנען זיי האָבען זיך העלדיש געוועהרט געגען דעם אָנפאַלענדען שטראָם פון די פאָלקס-מאַסען, וואָס האָט זיך פון מינוט צו מינוט פערגרעסערט מיט נייע מחנות עולי-רגל'ניקעס (פּיליגרימען; ס'איז געווען שבועות).

דערווייל איז איין מחנה פון די פּאַרטאַנער שוין געשטאַנען ביי די טויערן פון ירושלים, און איהר אָנפיהרער, פּאַקאָרוס, האָט פאָרגעלעגט הורקנוס'ען מיט פּאַזאַעל'ן, זיי זאָלען, אַלס שלוחים, אַוועק צו באַרזאַפּאַרנאַס'ן אין לאַנער, אום דאָרט איבערצורעדען מיט איהם וועגען די פריעדענס-בעדינגונגען, און ווי נאָר זיי זענען אַרויס פון ירושלים האָט מען זיי געשמידט אין קייטען אַלס געפאַנגענע. הורדוס האָט זיך גלייך דערוואוסט דערפון, און נישט זעהענדיג קיין שום מעגליכקייט, זיך צו פערטיידיגען, איז ער ביינאַכט אַנטלאָפען פון שטאָדט, מיטנעהמענדיג מיט זיך אַלע מיטגליעדער פון זיין פאַמיליע — צווישען די האָט זיך געפונען אויך זיין כלה, מרים — און אַ קליינע מיליטערישע סוויטע. אין וועג איז איהם עטליכע מאָל אויסגעקומען זיך צו פערטיידיגען געגען פערשיעדענע אָנפאַלער, ענדליך האָט ער זיך אָבער דאָך דערשלאָגען ביז צו דער פעסטונג מאַסאַדע, ביים ברעג פון ים-המלח, וואו ער האָט די גאַנצע פאַמיליע איבערגעלאָזען אונטער דער שוץ פון איבערגעגעבענע סאָלדאַטען און דעם קאָמענדאַנט פון פעסטונג — זיין ברודער יוסף. ער אַליין איז דאַן [illegible] אין ד[illegible] נאַבאַטעאישער הויפּטשטאָדט, פּעטראַ,

הענגען שליסען אַ אָבמאַך מיט דעם נאַבאַטעאישען קעניג.

און די פּאַרטאַנער האָבען דערווייל גע׳בעל־הבית׳ועט אין לאַנד פון די צוויי געפאַנגענע, וועלכע זיי האָבען איבערגעגעבען אַנטיגאָנען. האָט דער אדומי פּאַזאעל זיך אליין דאָס לעבען גענומען, צושמעטערנדיג דעם קאָפּ אָן אַ פעלזען, און דער אַלטער הורקנוס איז געבליבען אַלס געפאַנגענער נאָכדעם, ווי מ׳האָט געמאַכט איבער איהם אַ אָפּעראַציע, וואָס האָט איהם אויף אייביג שוין אונפעהיג געמאַכט צו פערנעהמען דעם פּאָסטען פון אַ כהן־גדול: מ׳האָט איהם אָבגעשניטען די אויערן (אַ בעל־מום האָט, לויט׳ן דין פון דער תורה, קיין כהן־גדול נישט געטאָרט זיין). שפּעטער, ווען די פּאַרטאַנער האָבען פערלאָזען דאָס לאַנד, האָבען זיי דעם אונגליקליכען שאָטען־קעניג מיטגעפיהרט מיט זיך קיין בבל, און אַנטיגאָן האָט זיך געפיהלט גאַנץ פעסט אויף דעם יהודה׳שען טראָן; ער האָט געלאָזען אויסגיסען אייגענע מטבעות מיט דער אויפשריפט: „מתתיהו, דער כהן־גדול און די יהודה׳ער־געזעלשאַפט" — אויף איין זייט, און אויף דער צווייטער — „קעניג אַנטיגאָן". איהם איז אויך געלונגען צו פערטרייבען די איבערגעבליבענע טהיילען פון די רוימישע גאַרניזאָנען, אַזוי אַז יהודה איז אינגאַנצען אָבגערייניגט געוואָרען פון פרעמדע סאָלדאַטען, און זי האָט זיך געקענט אויף אַ קורצע צייט איבער־געבען דער זיסער אילוזיע פון ווידער־ערוואָרבענער פאָלשטענדיגער פרייהייט נאָך אַזוי פיעל אינערליכע און אויסערליכע מלחמות.

באַלד אָבער האָט זיך יהודה ווידער בעגעגענט אויג אין אויג מיט איהר ביטערסטען פיינד, און שולדיג אין דעם איז, טהיילוויז, געווען אַנטיגאָן אַליין. דער לעצטער חשמונאים־קעניג איז געווען אַ גאַנץ קורצ־זיכטיגער שטאַאַטסמאַן און ער האָט נישט פערשטאַנען אויסצונוצען די לאַגע, וואָס איז אייגענטליך געווען זעהר גינסטיג פאַר איהם; דער רוימישער הערשער פון די מזרח־פּראָווינצען אַנטאָניוס האָט זיך בכלל גאַנץ ווייניג אינטערעסירט מיט זייערע אינערליכע אַרומרייסענישען און די רייצענדע קלעאָפּאַטראַ איז איהם פיעל ליבער געווען פון דער בייזער מלחמה־געטין; די פּאַרטאַנער, ווידער, האָבען געהאַלטען אין איין אַרויסשטופּען די רוימער פון זייערע איינגענומענע פּאָזיציעס, און וואָלט אַנטיגאָן פערשטעהן, אונטערצוהאַלטען דעם גיפטיגען האַס, וואָס דאָס פאָלק האָט געטראָגען אין האַרצען צו די רוימער און צו דער אדומי׳שער משפחה, וואָלטען איהם די רוימער אַליין אויך געחנפה׳ט, אום צו געפינען אין איהם אַ שטיצע געגען די פּאַרטאַנער; ער האָט דאָס אָבער

נישט פערשטאנען, און אנשטאט צו פעראייניגען די פערשיעדענע פאטריאטישע מחנות, וואס זענען צושפרייט געווען איבער'ן גאנצען לאנד, און אויסצובילדען פון זיי איין גאנצע נאציאנאלע ארמעע, האט ער זיך אינגאנצען איבערגעגעבען זיינע נקמה-געפיהלען געגען די אדומי'ער און געהאלטען אין איין רודפ'ען זייערע נאהנטע און אנהענגער. אזוי האט אנטיגאן פערבראכט די דריי יאהר פון זיין הערשען און קיין בעדייטענדען שריט נישט געמאכט אויף צו פערפעסטיגען זיין לאגע און געבען איהר א געוויסען זיכער'ן באדען, און אין דער זעלביגער צייט האט זיין געגנער, הורדוס, קיין איין סעקונדע נישט גערוהט און קיין אייניציגע גינסטיגע מינוט נישט דורכגעלאזען.

נאכדעם ווי זיינע אונטערהאנדלונגען אין פעטרא האבען קיין ערפאלג נישט געהאט, האט זיך הורדוס איינער אליין געלאזען וואנדערן דורך די יהודה'עאיש-אדומי'שע מדבריות און איז ענדליך אנגעקומען קיין מצרים. אין אלעקסאנדריע האט ער געגלויבט צו געפינען זיין בעשיצער אנטאניוס; דער לעצטער איז אבער גראד אוועק קיין רוים, און די קעניגין קלעאפאטרא לעגט איהם פאר, ער זאל אריינטרעטען אין איהר ארמעע אלס קריגס-פיהרער. דער אדומי'שער העלד דאנקט פאר דעם כבוד און לאזט זיך אויך אוועק קיין רוים — איהם הערט נישט אויף צו שוועבען פאר די אויגען די קרוין פון יהודה. אויפ'ן ים שטעהט ער אוים א ביטערן קאמפף מיט שטורעמס און ברויזענדע חוואליעס; ער קומט אבער קיין רוים, און קומט — אין דער ריכטיכער צייט. די ביידע טריאומווירען האבען געשלאסען צווישען זיך א פעסטע פעראייניגונג, אנטאניוס מיט אקטאוויא'ן זענען שלום און איינשטימיג אין אלע הינזיכטען, און נאכדעם ווי הורדוס שטעלט זיך פאר דעם ערשטען און שילדערט איהם די אלע געשעהענישען אין יהודה פאר דער לעצטער צייט, בלייבט ביי ביידע בעשלאסען, אנצוערקענען דעם רעוואלוציאנערען חשמונאי און צוריקצושטעלען די מאכט פון די פריהערדיגע געזעצליכע הערשער; און אזוי ווי הורקנוס געפינט זיך אין גלות, ווייט פון יהודה, בלייבט הורדוס דער אייניציגער און פאסענדסטער קאנדידאט אויף דעם יהודה'שען טראן. אזוי האט הורדוס בעוויזען אין א פערלויף פון זיבען טאג צו בעפעסטיגען פאר זיך אלע פאזיציעס, און אנערקענט צו ווערן פון דער ספעציעלער פערזאמלונג פאר דעם געזעצליכען קעניג פון יהודה! נאך דער דאזיגער פייערליכער זיצונג פון סענאט איז הורדוס

אין דער בעגלייטונג פון די טריאומווירען, קאנסולען און דעם גאנצען אדעל אריינגעפיהרט געווארען אין קאפיטאליום, וואו ס'זענען געבראכט געווארען קרבנות צו די געטער (40) — ווי מ'האט זיך נוהג געווען ביים אוועקלעגען אין ארכיוו א סענאט'ס־דעקרעט.

דער עהרגייציגער "אדומי האט ערדרייכט זיין "ציעל — ער האט בעקומען פון דער מאכט דעם קעניגליכען טיטול. דערמיט האט זיך אבער זיין אויפגאבע נאך נישט געענדיגט, און איהם איז נאך פאר־געשטאנען א שווערען קאמפף דורכצומאכען, ביז ער האט בעקומען די מעגליכקייט צו גענייסען די פרוכט פון זיין ערפאלג — צו ווערן דער ווירקליכער געקרוינטער הערשער פון יהודה. אנטאניוס בעמיהט זיך, אויפצוהאלטען הורדוס'ן אין רוים און שענקט איהם די פריינד־ליכסטע אויפמערקזאמקייט; דער לעצטער פערגעסט אבער נישט איין מינוט וואס איהם שטעהט נאך פאר, און פערלאזט רוים. אין ניין און דרייסיגסטען יאהר זעצט זיך הורדוס ארויס אין דעם פאלעסטיני־שען האפען עכו, און מיט דער געלד־שטיצע, וואס ער בעקומט גלייך פון א געוויסען רייכען יהודה'ער, דינגט ער זיך סאלדאטען און שטעלט זיך צונויף א קריעגס־ארמעע. א קליינע מיליטערישע אונטער־שטיצונג בעקומט ער אויך פון דעם רוימישען שטעל־פערטרעטער אין סיריען, ווענטידיוס, און מיט דער מחנה לאזט ער זיך אוועק קיין גליל, וואו ער נעהמט איין איין שטאדט נאך דער צווייטער; פון דארט ווארפט ער זיך אריבער אין דרום, אום צו בעפרייען זיין פא־מיליע פון דער פעסטונג מאסאדא, וועלכע איז בעלאגערט געווארען פון אנטיגאנ'ס סאלדאטען. בעפרייט מאסאדא, טרעט הורדוס צו צו דער בעלאגערונג פון ירושלים; דא ווערט ער אבער אבגעשטויסען פון אנטיגאנ'ס ארמעע. די ארטיגע רוימישע מאכט שטיצט איהם אויך גאנץ שוואך — דער גארניזאן אין יהודה, אונטער דער אנפיהרונג פון סילאן, איז אונטערגעקויפט פון דעם חשמונאי'שען הערשער, און דער גרעסטער טייל פון דער גרויסער רוימישער ארמעע אין סיריען איז פערנומען אין קאמפף מיט די פארטאנער.

הורדוס געפינט זיך אין א קריטישער לאגע, און דאס ווערט אויסגענוצט אין דער שוין איינגענומענער גליל. עס ברעכט דארטין אוים א נייער אויפשטאנד, און הורדוס קען זיך קיין עצה נישט גע־בען מיט די פאטריאטישע באנדעס, וואס בעהאלטען זיך אין בערגער און הויהלען און מאכען אן פון דארטען שרעקליכע חורבונות אין זיין

קליינער אַרמעע. דאָס רייצט נאָכמעהר אויף דעם אדומי׳שען נאָך נישט געקרוינטען הערשער, און ער הויבט אָן בעהאַנדלען די בעזיעגטע מיט דער שוידערהאַפטסטער און שרעקליכסטער אכזריות. צווייטויזענד איינוואוינער פון פינף איינגענומענע שטעדטליך לאָזט ער פערברענען לעבעדיגערהייד, זיינע סאָלדאַטען רייסען זיך אַריין אין די ענטדעקטע הויהלען און שענדען און פייניגען און צורייסען אויף שטיקער הונדערטער פאַמיליעס: מענער, פרויען און קינדער. און אויך דאָס ווירקט גאַנץ ווייניג — דער גרעסטער טייל פון די געפאַנגענע וויל זיך נישט אונטערגעבען, און שטאַרבט מיט אַ בלוטיגער קללה אויף די ליפען. איין אַלטער פאַטריאָט האָט מיט זיינע אייגענע הענד אויסגעהרג׳עט אַלע מיטגליעדער פון זיין פאַמיליע און אַראָבגעוואָרפען זייערע קערפער׳ס אין אָבגרונד, זיך אַליין מיטוואַרפענדיג צוזאַמען מיט זיי. נישט ווייט פון דער ענטדעקטער מערה איז געשטאַנען הורדוס אַליין, און דער פאַטריאָטישער קינדער- און זעלבסט-מערדער האָט אין זיינע לעצטע מינוטען נישט אויפגעהערט צו שילטען און צו בעליידיגען דעם „אדומי׳שען עבד", חאָטש דער לעצטער האָט איהם צוגעזאָגט פאָלשטענדיגע אונבעריהרליכקייט.

אַרום צוויי יאָהר האָט זיך געצויגען די דאָזיגע מלחמה צווישען הורדוס׳עס סאָלדאַטען און די יהודה׳עאישע פאַטריאָטען. הורדוס האָט בעקומען נייע צוויי לעגיאָנען פון דער רוימישער אַרמעע, וואָס האָט אונטער דער צייט בעוויעזען, צו בעזיעגען די פּאַרטאַנער (38); שאַרף און ענערגיש אַרויסטרעטען געגען אַנטיגאָנ׳ען האָבען נאָך אָבער די אונטערגעקויפטע רוימישע מיליטער-פיהרער אַלץ נישט געוואָלט. דאָס האָט בעוואויגען הורדוס׳ן איבערצולאָזען זיין מחנה אונטער דער אָנפיהרונג פון זיין ברודער, יוסף, און ער אַליין איז אַוועק צו אַנטאָניוס׳ען, וועלכער האָט געהאַט צו יענער צייט בעלאַגערט די שטאָדט סאַמאָסאַטאַ, אין דער צובונטעוועטער פראָווינץ קאָמאַגענע. דאָרט שטיצט הורדוס נישט ווייניג די אונטערנעהמונג פון זיין בעשיצער און בעקומט פון איהם דערפאַר אַ בעדייטענדע הילף: אַנטאָניוס בעפעהלט זיין נייעם סירישען שטעלפערטרעטער, סאָזיוס, ער זאָל ענערגיש אַרויסטרעטען צו הילף הורדוס׳ען אין זיין קאַמפף מיט דעם „פיינד פון רוים", אַנטיגאָן.

דער לעצטער האָט זיך אָבער דערווייל בענוצט מיט דער געלעגענהייט, וואָס הורדוס איז געוועזען ווייט פון יהודה, און זיין אַרמעע

האָט אָבגעהאַלטען איין נצחון נאָכ'ן אנדערן איבער די מחנות מאַלדאַטען פון דעם אדומי'שען פּרעטענדענט. ביי ירי חו איז הורדוס'עס מיליטער, אונטער דער קאָמאַנדאַ פון זיין ברודער יוסף, איינגאַנצען צו־קלאַפּט געוואָרען, און אויף אַנטיגאָנ'ס בעפעהל האָט מען דעם געפאַנגענעם יוסף'ן אליין — אָבגעהאַקט דעם קאָפּ. די יהודה'עאישע פּאַטריאָטען האָבען איצט אָבגעצאָהלט זייערע בעזיעגער מיט דער זעלבינער מאָס, מיט וועלכער יענע האָבען זיי געצאָהלט, און גאַנצע מחנות העראָד'יאַנישע (הורדוס־הערֹאָד) בעאַמטע אָדער אָנהענגער זענען געפּייניגט און געטוידט געוואָרען. הורדוס האָט זיך דערוואוסט פון דעם אַלעמען נאָך אין אַנטיוכיא, און ביי איהם איז בעשלאָסען געוואָרען, נישט בלויז צו בעזיעגען דעם פיינד, נאָר איהם פּשוט צו פערניכטען. זיך אַריינרייסענדיג אין לאַנד מיט זיינע נייע רוימישע לעגיאָנען, האָט ער די צוריק אָבגענומענע שטעדט און דערפער פערפלייצט מיט'ן בלוט פון דער פריעדליכער בעפעלקערונג, שוין נישט רעדענדיג וועגען די קעמפפענדע פּאַטריאָטען, און אָט די טייכען בלוט האָבען זיך געצויגען איבער'ן גאַנצען לאַנד — ביז ירושלים.

צו דער בעלאַגערונג פון ירושלים איז הורדוס צוגעטרעטען אין פריהלינג פון זיעבען און דרייסיגסטען יאָהר. צוזאַמען מיט די לעגיאָנען, וואָס האָבען זיך געפונען אונטער סאָזיוס'עס אָנפיהרונג, האָט די בעלאַגערונגס־אַרמעע געצעהלט ביז הונדערט טויזענד מאַן פוסגעהער, רייטער און אַרטיליעריע־אָבטיילונגען; און ווען די גאַנצע אַרמעע איז געווען קאָנצענטרירט אַרום שטאָדט, האָט הורדוס ערשט אָנגעהויבען אויסצונוצען אַלע רעגעלן פון דער רוימישער קריעגס־קונסט, וועלכע ער האָט ביז אַהער אַזוי גרינדליך שטודירט. ווי דער אַמאָליגער רוימישער קריעגספיהרער פּאָמפּעיוס, האָט ער אויך געלאָזען אָנשיטען הויכע וואַלען און אויפשטעלען אויף זיי אונגעהויערע טורעמס מיט שליידער־מאַשינען, און די צייט, ווען עס איז פאָרגעקומען די דאָזיגע בעלאַגערונגס־אַרבייט, אונטער דער אָנפיהרונג פון אַראָבגעבראַכטע ספּעציאַליסטען, האָט הורדוס געפונען פאַר גינסטיג, אויף צו פייערן זיין חתונה מיט דער חשמונאי'שער פּרינצעסין, מיט וועלכער ער איז שוין לאַנג פער'קנס'ט געווען. פאָרגעקומען איז אָט די חתונה אין סאַמאַריאַ, — דאָרט האָט דער אדומי'שער קאַנדידאַט אויף דער יהודה'עאישער קרוין געפּייערט זיין געזעצליכע פערבינדונג מיט דער שענער יהודה'עאישער קעניגין־טאָכטער, [illegible] ער האָט שפּע־

טער דאָס לעבען פערגיפטעט און צום עשאפאט געפיהרט.

זיך אומקעהרענדיג צוריק אין לאַגער, איז הורדוס צוגעטרעטען
צו דער באָמבאַרדירונג פון די שטאָדט-מויערן. די בעלאַגערטע האַ-
בען זיך פערטהיידיגט מיט דעם גאַנצען גלות פון זייער ליעבע צו דער
חשמונאי'שער דינאַסטיע און האַס צו דעם בלוטיגען אדום'ער; זיי
פלעגען זיך אַרויסרייסען פון שטאָדט דורך געהיימע, אונטערערדישע
וועגען, אָנפאַלען אויף די נעהנטערע מיליטער-אָבטהיילונגען, און צו-
שמעטערן די שליידער-מאַשינען, און אויסער דעם האָבען זיי זאָגאַר
בעוויזען אויפצושטעלען פאַר דער צייט אַ נייע מויער-וואַנט. און דאָס
אַלץ איז פאָרגעקומען נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס אַ בעדייטענ-
דער טהייל פון די אָנגעזעהענסטע פרושים האָט שוין דאַן געהאַט איינ-
געזעהען די אוננוצבאַרקייט פון דער בלומרשט'ער פערטהיידיגונג און
געראָטען, צו עפנען פאַר'ן שונא די טויערן פון שטאָדט!

פיערציג טאָג האָט זיך די בעלאַגערונג געצויגען. דאַן איז גע-
נומען געוואָרען די ערשטע פעסטונגס-וואַנט, און אין פופצעהן טאָג
אַרום — די צווייטע. אַנטיגאָן מיט דעם טהייל איבערגעבליעבענע פאַט-
ריאָטען האָבען זיך נאָך פערטהיידיגט אַ געוויסע צייט אין דעם אוי-
בערשטען טהייל פון שטאָדט און אין די גרויסע הויפען פון בית
המקדש; די בעלאַגערער האָבען אָבער ענדליך די פונקטען אויך איינ-
גענומען, און צוזאַמען דערמיט איז ירושלים פערוואַנדעלט געוואָרען
אין אַ מורא'דיגער שחיטה-שטאָדט. די אויסגעמאַטערטע און צורייצטע
סאָלדאַטען האָבען זיך, ווי צעווילדעטע הונגעריגע וועלף, אַרויפגעוואָר-
פען אויף די בעזיעגטע יהודה'ער. אַלט און יונג, פרויען און קינ-
דער, קעמפפענדע „פאַטריאָטען" און פריעדליכע איינוואוינער — אַלע-
מענס בלוט האָט זיך צונויפגעגאָסען און אויפ'ן מזבח זענען כהנים
פאַר קרבנות געבראַכט געוואָרען.

לאַנג האָבען די רוימישע סאָלדאַטען געווילדעוועט אין דער יהודה-
שער הויפטשטאָדט, און ענדליך איז געקומען דערצו, אַז הורדוס אַליין
האָט זיך געזעהען געצוואונגען, אָבצושטעלען די דאָזיגע שחיטות און
רציחות. הורדוס'ען האָט זיך נישט געוואָלט אויעקשטעלען זיין טראָן אין אַ
שטאָדט פון חורבות און מתים, און ער האָט זיך מיט היץ געווענדעט צו
זיין רוימישען קאָלעגא, יענער זאָל זעהן איינשטילען זיינע סאָלדאַטען און
זיי אָבהאַלטען. „צי ווילט איהר דען אינגאַנצען פערניכטען אין שטאָדט —
האָט ער צו איהם געטענה'עט — יעדען שפור פון אַ לעבעדיגען מענשען

און פון אַ מענשליכער וואוינונג און מיך אַוועקזעצען קיניגען איבער אַ טוידטען מדבר?" און ווען די איצטיגע בעזיעגער האָבען זיך אויך געוואָלט אַריינרייסען אין די אינוועניגסטע צימערן פון בית־המקדש, ווי דער אַמאַליגער פּאָמפּעיוס האָט געטאָן, האָט זיך ווי הורדוס געשטעלט אין וועג און קאַטעגאָריש ערקלערט, אַז ער וואָלט אין דעם פאַל זיך אינגאַנצען געמוזט אָבזאָגען פון דעם נצחון, ווייל דאָס פאָלק, וואָלט איהם קיינמאָל נישט מוחל זיין די שולד פון פערשוועכען גאָט'ס הויז. ווי ס'ווייזט אויס, האָט אָבער די ערקלערונג גאַנץ ווייניג געווירקט, און די פּאָגראָם־טעטיגקייט פון די זיעגער האָט זיך ערשט דאַן אָבגעשטעלט, ווען הורדוס האָט יעדען איינציגען פון זיי בעפריעדיגט מיט פּריוואַטע רייכע מתנות. דאַנעגען האָט דער נייער קעניג אַרויסגעוויזען זיין גאַנצע אַכזריות בנוגע צו דעם געפאַנגענעם אַנטיגאָן. דעם לעצטען האָט סאָזיוס מיטגעפיהרט מיט זיך קיין אַנטיוכיא, וואו אַנטאָניוס אַליין האָט געזאָלט בעשטימען זיין גורל. חעלנדיג האָבען דעם לעצטען יהודה'עאישען מאָנאַרך אין זיין טריאומפוואָגען, איז אַנטאָניוס געניגט געווען, איהם צו לאָזען לעבען; דאָ האָט זיך אָבער אַריינגעמישט דער אדומי'שער יורש פון דעם חשמונאים־טראָן און אויף זיין הייסען פערלאַנג, איז אַנטיגאָן גלייך אין אַנטיוכיא געטוידט געוואָרען מיט דעם שענדליכסטען טוידט, וואָס מ'האָט זיך דאַן געקענט פאָרשטעלען: מ'האָט איהם אָראָבגעהאַקט דעם קאָפּ מיט אַ האַק.

אַזוי האָט געענדיגט זיין לעבען דער לעצטער הערשער פון דער דינאַסטיע, וואָס האָט בעשאַפען די פּאָליטישע זעלבסטשטענדיגקייט פון יהודה און געהערשט אין לאַנד הונדערט מיט דריי יאָהר.

אינהאַלט פון צווייטען באַנד

צווייטער פעריאָד:

פון גלות־בבל ביז דעם אויפשטאַנד פון די מכבים

זייט

ערשטעס קאַפּיטעל: גלות־בבל 3

צווייטעס קאַפּיטעל: דער צוריקקעהר קיין ארץ־ישראל אין די צייטען פון עזרא און נחמיה 27

דריטעס קאַפּיטעל: דער סופרים־פעריאָד . . . 58

פערטעס קאַפּיטעל: א״י אונטער דער הערשאַפט פון מוקדונ׳ער 73

פינפטעס קאַפּיטעל: די שרעקליכע גזירות געגען דער יודישער אמונה אין דער צייט פון אַנטיוכס עפּיפאַנס 109

זעקסטעס קאַפּיטעל: דער מכבי׳שער אויפשטאַנד . . 125

דריטער פעריאָד:

די הערשאַפט פון דער חשמונאים־דינאַסטיע

ערשטעס קאַפּיטעל: דער ערשטער חשמונאים־פירשט יונתן . 155

צווייטעס קאַפּיטעל: די חשמונאים־פירשטען שמעון און יונתן־הורקנוס . 172

דריטעס קאַפּיטעל: אַריסטאָבול I, אַלעקסאַנדער ינאי און שלומית אַלעקסאַנדראַ . 201

פערטעס קאַפּיטעל: די לעצטע חשמונאי׳שע מלכים . . 223

פינפטעס קאַפּיטעל: די ענדע פון דער חשמונאי׳שער דינאַסטיע 257